Oud-Utrecht

71e jaargang

1998

Register 1998

R.P.M. van Antwerpen
Noteboomlaan 27
3582 CG Utrecht

Register 1998

R.P.M. van Antwerpen Noteboomlaan 26 3582 CG Utrecht

SCHRIJVERS

72 **Aartse, E.** Het Entertainment Committee in Utrecht, inspanningen voor zedelijk vermaak van de Canadese bevrijders
79 **Antwerpen, R.P.M.** van Register 1997
120 **Blok, P.A.** Van de bestuurstafel: Voorjaarsledenvergadering 1998
144 **Idem,** Van de bestuurstafel: Het werk van alledag 1998
153 **Blijdenstijn, R.** Water. Het pompstation te Soestduinen
102 **Buiter, H.** Water. De achtergronden van het water uit de kraan.
Jubileumboek van het Waterleidingbedrijf Midden-Nederland
146 **Idem,** Aandenkens aan Utrecht als metaalstad verdwijnen één voor één. Historische machinefabriek bedreigd
157 **Cramer, M.** De vreemdeling. Belgenmonument te Amersfoort, plannen voor restauratie
15 **Es, H.J.** van Oproep. Brieven aan de toekomst
28 **Fockema Andrea, J.P.** Oprichtingsbrief van de vereniging
121 **Forma, Th. H.** Theodore Dentz. Dens aevi
54 **Heringa, J.** Kind aan de Nieuwegracht omstreeks 1925
112 **Hoekstra, T.** Italianen in Utrecht
159 **Hoven van Genderen, B. van den** Boekenschouw
58 **Jamar, J.** Historische verenigingen en de 21ste eeuw
43 **Kernkamp, H.H.W.** Herinneringen aan Oud-Utrecht
10 **Kortlever, Y.E.** De procedure tegen dominee Thomas Huyges te Westbroek voor de classis van Amersfoort, 1635 - 1642
90 **Kroes, P.** Toelichting bij de jaarrekening 1997
145 **Idem,** Brief aan de leden van de Vereniging Oud-Utrecht
32 **Leguyt, J.** Bijna 75 maal een kroniek
4 **Lemaier, J.W.** 75 Jaar Oud-Utrecht
104 **Luijt J.J.** Boekrecensie. Niet alles goud dat blinkt
9 **Martens van Vliet, B.J.** Gezocht. Monumentale binnenstadshuizen
91 **Idem,** Brief aan de leden van de Vereniging Oud-Utrecht
124 **Meddens-van Borselen, A.** Het leven van de gifmengster Hester Rebecca Nepping (1774-1812). Gerechtelijk vooronderzoek naar een vergiftiging
6 **Meyere, J.** de Utrechts oudste watertoren
96 **Ouwerkerk,** W. brieven uit Holland, deel 1
132 **Idem,** Brieven uit Holland, deel 2
88 **Pennings, J.** Jaarverslag Vereniging Oud-Utrecht 1997
89 **Idem,** Open brief aan het College van Burgemeester en Wethouders
83 **Poels, J.** De zoektocht naar een Utrechtse provincievlag
44 **Pot Tj.** Wetensw"aardigheden"uit oude maandbladen van "Oud-Utrecht"
121 **Idem,** Theodore Dentz. Dens aevi
87 **Roelofs H.J.** Nieuw drinkwater in de provincie Utrecht
20 **Rommes, R.**'Wtheemsche persoonen' Tweeduizend jaar migranten in Midden-Nederland.
86 **Idem,** De vreemdeling. Café Italien
106 **Idem,** De vreemdeling. De multiculturele samenleving omstreeks 1650
52 **Schrover, M.** De vreemdeling. Buitenlandse immigranten in de Utrechtse wijken in het midden van de negentiende eeuw
16 **Smit, K.** De kanonnen van Olivier van Noort
91 **Snijder, A.** Brief aan de leden van de Vereniging Oud-Utrecht
29 **Staal, B.** 'Aan de leden van de vereniging Oud-Utrecht'
108 **Stoppelenburg, N.** Binnenkijken in 1914 - '15
40 **Temminck Groll,** C.L. Een herinnering aan de "middelste kwarteeuw" van de Vereniging Oud Utrecht
61 **Tuuk, L.A. van der** De Lijnpad-Rijn heeft niet bestaan
91 **Idem,** Brief aan de leden van de Vereniging Oud-Utrecht
105 **Vrugt, M. van der** Boekrecensie. Tram & Trein
149 **Weide, S.** Sinter Niclaes
150 **Idem,** Een Oud-Utrechter in ere hersteld
93 **Zeijden, A. van der** Boekenschouw
136 **Idem,** Boekenschouw

UTRECHT STAD

6 Utrechts oudste watertoren
54 Kind aan de Nieuwegracht omstreeks 1925
61 De Lijnpad-Rijn heeft niet bestaan
72 Het Entertainment Committee in Utrecht, inspanningen voor zedelijk vermaak van de Canadese bevrijders
96 Brieven uit Holland, deel 1
108 Binnenkijken in 1914- '15 (Plompetorengracht 5)
121 Theodore Dentz. Dens aevi (begraafplaats Soestbergen)
132 Brieven uit Holland, deel 2
146 Aandenkens aan Utrecht als metaalstad verdwijnen één voor één. Historische machinefabriek bedreigd
149 Sinter Niclaes

UTRECHT PROVINCIE

10 De procedure tegen dominee Thomas Huyges te Westbroek voor de classis van Amersfoort, 1635 - 1642
83 De zoektocht naar een Utrechtse provincievlag
87 Nieuw drinkwater in de provincie Utrecht
153 Water. Het pompstation te Soestduinen

PERSONEN

149 **Koos Boomstra,** in: Sinter Niclaes
150 **Idem,** in: Een Oud-Utrechter in ere hersteld
124 **Jan Brummelkamp,** in: Het leven van de gifmengster Hester Rebecca Nepping (1774-1812)
121 **Theodore Dentz,** in: Theodore Dentz. Dens aevi
31 **Thomas Huyges,** in: De procedure tegen dominee Thomas Huyges te Westbroek voor de classis van Amersfoort, 1635-1642
108 **'s Jacob,** in: Binnenkijken in 1914-'15 (Plompetorengracht 5)
32 **G. van Klaveren Pz.,** in: Bijna 75 maal een kroniek

71 ste jaargang

124 **Hester Rebecca Nepping**, in: : Het leven van de gifmengster Hester Rebecca Nepping (1774-1812)
16 **Olivier van Noort**, in: De kanonnen van Olivier van Noort
150 **Idem**, in: Een Oud-Utrechter in ere hersteld
132 **Dr. J.J. van Oosterzee**, in: Brieven uit Holland, deel 2
86 **Lucius Rosselli**, in: De vreemdeling. Café Italien
124 **Adriana van Rijswijk**, in: Het leven van de gifmengster Hester Rebecca Nepping (1774-1812)
96 **Carl Henrik Scharling**, in: Brieven uit Holland, deel 1
132 **Idem**, in: Brieven uit Holland, deel 2
124 **Gerrit Verkerk**, in: Het leven van de gifmengster Hester Rebecca Nepping (1774-1812)
44 **Dr. A.J. van der Weijde**, in: Wetensw"aardigheden" uit oude maandbladen van "Oud-Utrecht"

BOEKENSCHOUW/BOEKRECENSIE/VIDEO

104 **Louise van den Bergh-Hoogenterp en Bé Dubbe**, Edele en onedele metalen. (catalogus Centraal Museum)
102 **Boomgaard-Manschot J.**, Emons R.N.S. en Meyere J.A.L. de, Water ... lekker nat.
159 **Bram van den Hoven van Genderen**, De heren van de kerk. De kanunniken van Oudmunster te Utrecht in de late middeleeuwen.
93 **B.J. Martens van Vliet & H. Scholtmeijer,** De vollekstaol van de stad Uterech. Woordenlijst met gezegdes, uitdrukkingen en zinsneden, opgeschreven in de Stad-Utrechtse uitspraak
159 **Aart J.J. Mekking**, De Dom van bisschop Adalbold II te Utrecht. De architectuur en de rol van een elfde-eeuwse bouwheer
105 **J.P. Russer**, Tram & Trein, Tussen Eem & Rijn, deel 3 Noord-Oost Utrecht
136 **Ton H.M. van Schaik**, Alfrink, Een biografie.
160 **SPOU (redactie)**, Utrechtse biografieën, deel 5: Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Utrechters
160 **SPOU (redactie)**, Regionale Utrechtse biografieën, deel Eemland I
159 **R.J. Stöver**, De Salvator- of Oudmunsterkerk te Utrecht. Stichtingsmonument van het bisdom Utrecht
130 **Video**: Utrecht en het water

DE VREEMDELING

20 'Wtheemsche persoonen' Tweeduizend jaar migranten in Midden-Nederland
52 Buitenlandse immigranten in de Utrechtse wijken in het midden van de negentiende eeuw
86 Café Italien
106 De multiculturele samenleving omstreeks 1650
112 Italianen in Utrecht
157 Belgenmonument te Amersfoort, plannen voor restauratie

VERENIGING OUD-UTRECHT

4 75 Jaar Oud-Utrecht, voorwoord
5 Agenda
57 Agenda
65 Lustrumagenda
92 Lustrumagenda
100 Lustrumagenda
101 Agenda
131 Lustrumagenda
137 Agenda
161 Agenda
9 Gezocht: Monumentale binnenstadshuizen (Open Monumentendag)
15 Oproep: Brieven aan de toekomst
19 Oud-Utrecht op Internet
79 Register 1997 Oud-Utrecht
82 Uitslag enquête van de activiteitencommissie
88 Jaarverslag vereniging Oud-Utrecht 1997
88 Uitnodiging Voorjaarsledenvergadering 1998
89 Open brief aan het College van B & W over de herinrichting van de Oudegracht
90 Toelichting bij de jaarrekening 1997
91 Brief aan de leden van de Vereniging Oud-Utrecht
113 De ledenwerfcommissie van Oud-Utrecht
bijlage nr. 5 Uitnodiging Najaarsledenvergadering 1998/ Concept-begroting 1999
120 Van de bestuurstafel: Voorjaarsledenvergadering 1998
144 Van de bestuurstafel: Het werk van alledag 1998
145 Brief aan de leden van de Vereniging Oud-Utrecht
155 Uitslag fotowedstrijd "Kijk op het water"
160 Mededelingen: Nieuwe toegang ontsluit criminele sentensies van het hof in Utrecht

27-65 Jubileumnummer Vereniging Oud-Utrecht

28 De oprichting van de vereniging: Brief van dr. J.P. Fockema Andrea
29 Gelukwens van mr. B. Staal, commissaris van de Koningin
30 Ledenlijst uit het eerste jaar (1924)
32 Eerste kroniek van Utrecht (over 1923)
40 Een herinnering aan de "middelste kwarteeuw" van de Vereniging Oud Utrecht (C.L. Temminck Groll)
43 Herinneringen aan Oud-Utrecht (H.H.W. Kernkamp)
44 Wetensw"aardigheden" uit oude maandbladen van "Oud-Utrecht"
58 Historische verenigingen en de 21ste eeuw

AB-LOP: TS OCT 1903

AB-JC

Tijdschrift voor geschiedenis van de stad en provincie Utrecht

Oud-Utrecht

71e jaargang

1

1998

BIBLIOTHEEK DER RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

75 jaar Oud Utrecht

Het thema: "Utrecht en het Water"

Utrechts oudste watertoren

Ruim honderd jaar geleden werd Utrechts oudste watertoren gebouwd

De kanonnen van Olivier van Noort

Een verhaal over de reis die Utrechter Olivier van Noort om de wereld maakte

BIBLIOTHEEK UNIVERSITEIT UTRECHT
2958 126 5

1923
JAAR
1998

natuurhistorie en cultureel erfgoed in de provincie Utrecht

voor
Utrecht-boeken
stad en provincie

Broese Kemink
Boekverkopers

aan de Stadhuisbrug • Utrecht • tel. 030 - 233 52 00

GREEP Schilders bv

- Restauratiewerken
- Onderhoud

Maarssenbroeksedijk 15A
3606 AG Maarssen
Tel. 030-241 31 15

DAATSELAAR & GODHELP
ANTIQUAIRS - BEËDIGD TAXATEUR
Lid. VHOK/CINOA/VNAG/NVK

Lid Ned. Antiquairs Genootschap

Utrecht
Korte Jansstraat 17-19, 3512 GM Utrecht
Tel. 030-2318266, Fax 030-2316474

Amsterdam
Rokin 46, 1012 KV Amsterdam
Tel. 020-6208100

Laren
Torenlaan 5, 1251 HE Laren
Tel. 035-5381454

JURRIËNS | BOUW

- Restauratiewerken
- Nieuwbouw
- Onderhoud

Aannemingsbedrijf
H.J. Jurriëns B.V.
Sophialaan 1
Postbus 8110
3503 RC Utrecht
Tel.: 030 - 2412 912
Fax: 030 - 2413 934

KERSBERGEN
INSTALLATIETECHNIEKEN B.V.
UTRECHT

Activiteiten o.a. op het gebied van:

* **Elektra**
* **Klimaat**
* **Sanitair**
* **Beveiliging**
* **Telematica**

Kaap de Goede Hooplaan 7, 3526 AR UTRECHT
Telefoon 030-88 24 64 Telefax 030-88 57 33

Bouw Belegging
Restauratie Recreatie
Bemiddeling

LISMAN & LISMAN BV ZEIST

LAAN VAN VOLLENHOVE 3225 3706 AR ZEIST
POSTBUS 143 3700 AC ZEIST
TELEFOON 030-6956644

Van de redactie

Het jubileumjaar is aangebroken.
Het zal u bij het in de bus vallen van het tijdschrift meteen opgevallen zijn: een feestelijke vormgeving! De voorzitter van Oud-Utrecht zal hierover meer vertellen.
Het is niet alleen voor Oud-Utrecht een jubileumjaar. In 1998 is het ook 400 jaar geleden dat de in Utrecht geboren Olivier van Noort zijn reis om de wereld begon. Kees Smit verhaalt van Van Noorts enerverende avonturen.
Ook zijn er twee nieuwe rubrieken: een met het thema water, hoe kan het anders in dit jubileumjaar. De tweede rubriek besteedt een jaar lang aandacht aan de migranten in Utrecht door de tijden heen. In dit nummer krijgt u een introductie op het thema van Ronald Rommes.
Tenslotte wijzen we opnieuw op de feestelijke opening van het jubileumjaar op 14 maart a.s.

Inhoud

75 Jaar Oud-Utrecht 3
J.W. LEMAIER

Agenda 4

Utrechts oudste watertoren 6
JOS DE MEYERE

Monumentale binnenstadshuizen gezocht 9
B.J. MARTENS VAN VLIET

De procedure tegen dominee Thomas Huyges te Westbroek voor de classis van Amersfoort, 1635-1642 10
Y.E. KORTLEVER

Oproep: Brieven aan de toekomst 15
H.J. VAN ES

De kanonnen van Olivier van Noort 16
KEES SMIT

'Wtheemsche persoonen'. Tweeduizend jaar migranten in Midden-Nederland 20
RONALD ROMMES

Colofon

Oud-Utrecht
Tweemaandelijks tijdschrift
71e jaargang nr. 1
januari/februari 1998
ISSN 1380-7137

Oud-Utrecht is een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en tot verspreiding van de kennis der geschiedenis van stad en provincie Utrecht.

Voorzitter: J.W. Lemaier
Secretariaat: Mw. J.C.M. Pennings, p/a Alexander Numankade 201, 3572 KW Utrecht.
Penningmeester: P. Kroes
U kunt zich opgeven als lid van de vereniging Oud-Utrecht door te schrijven naar:
Oud-Utrecht,
Pr. Hendriklaan 76,
3584 ER Utrecht.
De contributie bedraagt *f* 54,= per jaar (26- *f* 30,=; 65+ *f* 44,= per jaar).
Contributie- en ledenadministratie: P. Kroes.
Betaling contributie op giro 575520.

Redactie: M. Dolfin, B. van den Hoven van Genderen, J.Leguyt, M.C. van Oudheusden, P. Rhoen, B. van Santen, M. van de Vrugt, en A. van der Zeijden.

Redactieadres:
Alexander Numankade 199, 3572 KW Utrecht.

Vormgeving: De Vormers, Utrecht

Druk: Casparie Utrecht

Oud-Utrecht.
Tweemaandelijks tijdschrift
verschijnt zes maal per jaar.
Deadline agenda nummer 3:
20 maart 1998, verschijningsdatum 1 juni 1998.
Uw bijdragen kunt u toesturen aan de redactie, Alexander Numankade 199, 3572 KW Utrecht, op 5 1/4 of 3 1/2 inch floppy (WordPerfect, versies 4.2, 5.0 of 5.1).
Aanbevolen omvang tussen de 2000 en 4000 woorden, waarbij het aantal noten zo beperkt mogelijk gehouden moet worden. Het gebruik van tussenkopjes wordt aangeraden; illustratie-suggesties zijn zeer welkom.

75 Jaar Oud-Utrecht

Toen ik destijds in 1989 als penningmeester tot het bestuur van Oud-Utrecht toetrad kon ik niet vermoeden dat ik 9 jaar als bestuurslid zou aanblijven, laat staan dat ik als voorzitter van uw vereniging in het jaar waarin ik statutair moet aftreden (november 1998) het 75-jarig bestaan van onze vereniging zou meemaken.

J.W. Lemaier (Voorzitter)

Bij het schrijven van dit voorwoord in het eerste nummer van ons tijdschrift voor het jubileumjaar 1998 ligt dat jaar nog voor mij. Wij hebben als bestuur en met name de bestuursleden van onze dochter 'Stichting viering 75 jaar Oud-Utrecht' de achterliggende ruim twee jaren gewerkt om een jubileumjaar neer te zetten, waarvan wij hopen dat het na afloop het predikaat zal krijgen dat het 'klonk als een klok'. Het bestuur van de Stichting 75 jaar bestaande uit de dames Rive en Schimmelpenninck en de heren Blok en Kroes wordt uiteraard gesecondeerd door een groot aantal leden van de vereniging, die al geruime tijd hun beste krachten geven voor de realisatie van alle activiteiten in dit jubileumjaar. Ik wil daarbij de leden van onze activiteitencommissie en de leden van de commissie ledenwerving zeker niet vergeten.

Utrecht en het water

Het thema van ons jubileumjaar is 'Utrecht en het water'. Wij hebben tevens duidelijk willen aangeven dat wij de historische vereniging zijn voor de provincie Utrecht en voor de stad Utrecht. Voor de provincie Utrecht zijn wij dat uiteraard aanvullend op onze plaatselijke zusterverenigingen in de provincie.
Wij hebben in het programma, dat u in dit bijzondere nummer van ons tijdschrift aantreft heel helder willen voortbouwen op de wens van het bestuur van Oud-Utrecht om, daar waar dit maar enigszins mogelijk is, met onze zusterverenigingen samen te werken, hen te betrekken bij onze activiteiten en hen ook te vragen ons te willen adviseren en ondersteunen bij de organisatie van activiteiten. Dat heeft tot goede contacten geleid met onze zusterverenigingen in de Vechtstreek voor de boottocht over de Vecht en met al onze zusterverenigingen, waar het gaat om de voorronden voor het Utrecht-Triviantspel. Uiteraard zijn ook de fietstochten langs de waterrijke delen van de provincie in samenwerking met de zusterverenigingen in de provincie georganiseerd. Wij zijn hen daar zeer erkentelijk voor! De samenwerking, die er op historisch gebied tussen de diverse historische verenigingen in de provincie is, kan op deze wijze alleen maar verder versterkt en verstevigd worden.

Er wordt uiteraard ook een aantal activiteiten in de stad Utrecht gehouden, omdat we in de stad de enige historische vereniging zijn. Ik wijs op de fotowedstrijd en de tentoonstelling op de Open Monumentendag, de lezingen samen met Studium Generale van de Universiteit Utrecht en de stadswandelingen samen met 't Gilde.

Nieuwe 'huisstijl'

Wij hebben dit jubileumjaar aangegrepen om een nieuwe huisstijl voor onze vereniging te laten ontwerpen. Daarin keert telkens het credo terug 'Oud-Utrecht, 75 jaar hart voor geschiedenis van stad en provincie Utrecht'. Ook ons tijdschrift is van een nieuw jasje en lay-out voorzien. We sluiten daarmee een vernieuwing van de huisstijl van de vereniging af, die destijds is ingezet met de vernieuwing van de vormgeving van ons jaarboek.

Help ons met de ledenwerving!

Het zal u duidelijk zijn dat wij graag zowel in de stad als in de provincie Utrecht meer leden willen werven. De commissie ledenwerving zal in de loop van het voorjaar 1998 met een plan komen ter werving van nieuwe leden. Ik roep daarnaast hierbij elk bestaand lid op om ter gelegenheid van dit jubileumjaar een nieuw lid van de vereniging te werven. Het bestuur heeft het doel geformuleerd dat aan het einde van ons jubileumjaar het ledental op 2500 leden zou moeten kunnen komen. Dat lukt uiteraard alleen maar met uw hulp.

Tot slot

Wij zijn al onze leden en begunstigers, sponsors, fondsen en bedrijven en instellingen, de Gemeente Utrecht en de Provincie Utrecht, zeer erkentelijk voor de hulp in materiële en financiële zin, die zij ons bij de voorbereiding van dit jubileumjaar hebben willen geven. Oud-Utrecht weet zich nog steeds in de warme belangstelling van haar leden en begunstigers.

Wij vieren de start van ons jubileumjaar op 14 maart 's middags om 15.00 uur in Slot Zeist te Zeist. Onze erevoorzitter en voorzitter van ons comité van aanbeveling Jhr.Dr. P.A.C. Beelaerts van Blokland zal ons jubileumjaar met een feestrede openen. Alle leden zijn daarvoor van harte uitgenodigd.
Ik sluit af met de wens dat wij er een mooi jubileumjaar van gaan maken!

J.W. LEMAIER

Agenda

Lustrumaktiviteiten Utrecht en het water

In het kader van het 75-jarig jubileum van Oud-Utrecht organiseert het Studium Generale een serie lezingen over "Utrecht en het water". Voor het thema "water" werd gekozen omdat Utrecht hierin een rijke historie heeft opgebouwd. In dit jubileumprogramma zullen tal van activiteiten worden georganiseerd op en langs het water, zoals boottochten over de Vecht, fietstochten langs de waterwerken en een rondleiding door de forten in de provincie.

10 maart
"Utrecht, industriestad aan het water" - drs. P. Nijhof

17 maart
"Water te Utrecht: de neerslag in de Utrechtse schilderkunst van de 17e eeuw" - drs. J.de Meyere

24 maart
" 'Ene sterke kabbeling veroorzakende', de eerste stoomvaart op de Nederlandse binnenwateren" prof. dr. P. 't Hart

31 maart
"De Nieuwe Hollandse Waterlinie, een historische infrastructuur herontdekt?" - S.W. de Vos

7 april
"Topografische Atlas Utrecht, beeldverhaal in oude prenten" - C.C.S. Wilmer

Alle lezingen worden gehouden in het Academiegebouw, Domplein 29 te Utrecht. Aanvang: 20.00 uur

Oproep tot deelname aan de lustrum fotowedstrijd

Vanaf heden kunt u beginnen met het maken van foto's/dia's voor een fotowedstrijd met als onderwerp: Utrecht (stad en provincie) en het water; bruggen, werven, kades, sluizen e.d., kortom alles wat met water in relatie tot de -Utrechtse- gebouwde omgeving te maken heeft. Deelname: leden van de vereniging Oud-Utrecht en andere historische verenigingen, leden van amateurfotografenclubs, kortom iedereen die ervan houdt om foto's te maken. Beroepsfotografen kunnen niet meedoen aan deze wedstrijd. De wedstrijdvoorwaarden zijn: Foto's (kleur of zwart/wit), kleurendia's. De afmeting: 20x25 cm of 30x40 cm. De dia's: normale kleinbeeld in raampjes 5x5 cm (zonder glas). Maximaal drie opnames per inzender (dus ook een combinatie van foto's en dia's). De foto's/dia's worden beoordeeld door een jury, die wordt gevormd door Cees van Dijk (Gemeentelijke Film- en Fotodienst), Manon van der Wiel (AORTA), Luuk Huiskes (Stichting Stedelijke Fotografie Utrecht) en Pieter Blok (Vereniging Oud-Utrecht). Alle foto's/dia's worden vanaf 12 september 1998 gedurende een maand tentoongesteld in het Architectuurcentrum AORTA, Achter de Dom 14 te Utrecht. Stuur geen negatieven mee met de ingezonden foto's. U krijgt bericht van ons als wij ze nodig hebben. Verantwoordelijkheid: het ingezonden materiaal zal met de grootst mogelijke zorg worden behandeld, maar de organisatoren zijn niet aansprakelijk voor beschadiging of zoekraken van inzendingen. De uitslag van de jury is bindend en er kan niet over worden gecorrespondeerd. Door inzending verklaart men zich accoord met de wedstrijdvoorwaarden. De foto's kunnen vanaf 1 mei worden ingeleverd bij de Gemeentelijke Fotodienst, t.a.v. de heer C. van Dijk, Alexander Numankade 199 te Utrecht. Sluitingsdatum: 31 juli 1998. Wilt u de foto's/ dia's retour, dan is het bijsluiten van een voldoende gefrankeerde en aan u zelf geadresseerde retour-envelope voorwaarde. Wilt u op elke foto/ dia uw naam en volledige adres vermelden. Prijzen: de EERSTE PRIJS: *f* 500,=, TWEEDE PRIJS *f* 250,=, DERDE PRIJS: *f* 100,= en alle drie de prijswinnaars krijgen een jaar lang een cadeaulidmaatschap van de vereniging Oud-Utrecht. De foto's van de prijswinnaars worden afgedrukt in het tijdschrift Oud-Utrecht. De opening van de tentoonstelling zal plaats vinden op zaterdag 12 september 1998 om 11.00 uur (Open Monumentendag) in het Architectuurcentrum AORTA. Coördinator van de fotowedstrijd is de heer C. Noordijk, Predikherenkerkhof 16, 3512 TK Utrecht. Tel. 2319854.

Nicolaas van der Monde-lezing

"Historisch groen: de geschiedenis van het openbaar groen in de stad Utrecht" door Tolien Wilmer, kunsthistorica. Datum : 10 februari om 20.00 uur in de Pieterskerk te Utrecht. Toegang gratis.

Tentoonstelling "Henriëtte van de Poll, een Zeister freule aan het hof"

Op de tentoonstelling is Henriëtte de centrale figuur te midden van haar familie, de beide koninginnen en de leden van de hofhouding.Van 21 februari t/m 4 maart in Galerie de Vleugel in Slot Zeist, Zinzendorflaan 1, Zeist

Symposium "De Vrede van Münster in de Dom"

Op 13 maart organiseert de St. Vrienden van de Domkerk het symposium "De Vrede van Münster in de Dom". Dit symposium zal in het teken staan van de herdenking van de Vrede van Münster. Voor verdere informatie: drs. A.C. Voogt, tel. 030 - 2 33 24 21.

Utrechts oudste watertoren

Ruim honderd jaar geleden werd Utrechts oudste watertoren gebouwd. Hij staat in het hart van de oude binnenstad, op het terrein waar in de Middeleeuwen het Predikherenklooster stond. De toren is nog steeds in functie voor de drinkwatervoorziening. Bovendien doet de toren sinds 1983 dienst als Waterleidingmuseum. In zijn genre is dat het enige museum in Nederland en een van de weinige in de wereld.

Goeie ouwe tijd

De bekende uitdrukking "goeie ouwe tijd" gaat slechts voor een handjevol geprivilegieerden op, zeker wanneer het om onze voorouders van zo'n eeuw geleden gaat. Toen was het met de drinkwatervoorziening, om ons tot dat aspect te beperken, ronduit erbarmelijk gesteld. Ten tijde van de romantiek waren de Utrechtse grachten een dankbaar onderwerp voor schilders en tekenaars, maar in werkelijkheid waren die grachten één vies, vuil en stinkend open riool. Desondanks voorzagen de grachten een groot deel van de bevolking toen van drinkwater. "Grachtwater", aldus het Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad van 1 oktober 1875, "wordt hier ter stede veel gedronken. Niet alleen door de schippers, die met hunne schepen in de grachten liggen, maar ook door tal van bewoners van omliggende". Verder schrijft de auteur: "Toch is het een uiterst gevaarlijke drank. Tal van stedelijke en particuliere riolen storten hun modder en hunne fekale stoffen in de grachten en singels uit. Met behoeft slechts, wanneer het water ter gelegenheid der schouw is afgeloopen, langs de grachten te wandelen om zich te overtuigen van de verbazende hoeveelheid vuil die zich daar ontlast, om een afschuw te krijgen van het gebruik van grachtwater als drank". De gevolgen van deze uiterst onhygiënische toestanden konden uiteraard niet uitblijven. De cholera-epidemieën van 1832 en 1866 waren dieptepunten die de "zwarte dood" - de pest - uit de middeleeuwen evenaarden. In de provincie Utrecht eistte de cholera de meeste slachtoffers: driemaal zoveel als elders in Nederland. De steden, waar de bevolking door de zogeheten industriële revolutie enorm was toegenomen, liepen daarbij voorop. De stad Utrecht telde in 1866 niet minder dan 1725 doden als gevolg van de cholera.

Gezondheidscommissie

De Utrechtse grachten waren natuurlijk niet de enige voorziening van water in de Domstad. Her en der stonden pompen, waar de bevolking terecht kon voor schoon water. De pomp op de Mariaplaats was tot ver buiten de grenzen van Utrecht bekend om haar goede drinkwater. Gegoede Amsterdammers lieten per schip kruiken water uit Utrecht aanvoeren, zelfs na 1853, toen ze in de hoofdstad al over leidingwater beschikten. Alle loftuitingen over het sublieme water uit de pomp op de Mariaplaats ten spijt, legde de Gezondheidscommissie in 1870 in een rapport vast dat het in Utrecht slecht was gesteld met de drinkwatervoorziening. Nog in hetzelfde jaar werd een aantal nieuwe pompen in de stad geplaatst, ondermeer op de Neude. Maar ook dat bleek niet de ideale oplossing te bieden. Een ander onderzoek wees in 1878 uit dat slechts 25 % van het water in Utrecht van redelijke kwaliteit was.

Hoe dan ook, Utrecht was in elk geval de eerste stad in Nederland, die een Gezondheidscommissie samenstelde, in de overtuiging dat cholera verspreid werd door slecht drinkwater. Die commissie werd in 1855 geïnstalleerd. Amsterdam mocht dan weliswaar niet over een dergelijke commissie beschikken, maar had toen overigens wel al twee jaar een waterleiding; Den Helder in 1856; Haarlem in 1860; Rotterdam in 1874. Utrecht liet, wat dat betreft, nog even op zich wachten.

Waterleiding

Op 31 maart 1883 werd Utrecht officieel voorzien van een waterleiding door, hoe kan het ook anders, het openen van een kraan door burgemeester mr. W.R. Boer. Dat gebeurde in het park Tivoli, waar voor die gelegenheid een heuse fontein was opgericht. En om het niet alleen bij water te houden werd 's avonds een groot vuurwerk afgestoken. Overigens werd de vreugde over het waterleidingnet niet door alle Utrechtse burgers gedeeld. De bekende "Camera Obscura"-schrijver Nicolaas Beets weigerde leidingwater in zijn huis. Eerst na diens overlijden in 1903 zou zijn woning in de Boothstraat worden aangesloten op het waterleidingnet.

Op het eerste gezicht is het nogal vreemd om vast te stellen dat de waterleiding te Utrecht werd aangelegd door een Belgisch bedrijf: de "Compagnie Générale des Conduites d'Eau" uit Luik. Zo raar is dat echter niet wanneer men weet dat het Luikse bedrijf buizen fabriceerde en zich via de aanleg van waterleidingen verzekerde van een ruimer afzetgebied.

JOS DE MEYERE

Het water dat door die buizen stroomde was echter puur Utrechts: het was afkomstig uit Soestduinen. Daar werd in 1881 begonnen met de bouw van een pompstation. Van daaruit werd het water opgepompt naar een reservoir op de Stompert, een heuvel die te Soest zo'n 55 meter boven NAP ligt. Via een leiding van bijna 15 kilometer vervolgt het water zijn weg naar de Domstad.
"De Compagnie des Eaux d'Utrecht", zoals het waterleidingbedrijf toen heette, telde in 1883 tweehonderd aansluitingen. Dat aantal nam snel toe met als gevolg dat de bouw van een watertoren noodzakelijk was om voldoende druk te garanderen.

Watertoren

In 1895 werd begonnen met de bouw van Utrechts eerste watertoren. Elders in den lande stond toen al een redelijk aantal van die torens, te beginnen in Den Helder. Daar werd in 1856 de eerste watertoren van Nederland opgericht.
In de Utrechtse binnenstad was niet zondermeer een geschikte plek te vinden om een watertoren neer te zetten. De toenmalige directeur van de Utrechtsche Waterleiding Maatschappij, P.E.Rijk, had daar wel een oplossing voor. Het imposante gebouw mocht in de tuin van zijn woning aan het Predikherenkerkhof worden gebouwd! Op 29 augustus 1895 werd met C.P.W.Dessing, aannemer uit Gouda, het contract gesloten "voor het bouwen van den Onderbouw en de Omhulling van een Watertoren en bijkomende werken te Utrecht voor een som van Zes en Veertig duizend achthonderd gulden - cts. zegge *f* 46.800,-" Op 9 september sloot de heer Dessing met de "Onderlinge Verzekering-Maatschappij tegen de geldelijke gevolgen van ongelukken, te 's-Gravenhage" een "Collectieve verzekering van aannemerspersoneel" af voor de "Premie in eens *f* 122,50". Uit de werkomschrijving blijkt dat een arbeider/sjouwer *f* 0,15 per uur verdiende en een "vol timmerman" *f* 0,18. Die bedragen zijn vergelijkbaar met die bij Openbare Werken van de Gemeente Utrecht in hetzelfde jaar 1895. Daar verdienden metselaars *f* 0,16 à 0,17 en timmerlieden *f* 0,15 à *f* 0,16. De bouw van de toren aan het Predikherenkerkhof was in 1896 gereed. Een jaar later volgde de tweede toren in de Riouwstraat, in de toen nieuw aangelegde wijk Lombok. In 1905 werd daarna die op de Helling langs de Vaartse Rijn gebouwd en in 1918 op de Amsterdamse Straatweg. De toren aan de Neckardreef in de wijk Overvecht werd in 1935 gebouwd, maar die viel toen nog onder de gemeente Maartensdijk.

Reservoir

Het belangrijkste onderdeel van een watertoren is het reservoir. Dat vat, waarin de watervoorraad wordt opgeslagen, bevindt zich bovenin de toren.
De meest simpele reservoirs zijn cilindervormige ijzeren vaten met een vlakke bodem. Om doorzakken van de reservoirbodem tegen te gaan ging men al vrij snel over tot het construeren van vaten met een bolle bodem. In 1883 ontwierp professor Otto Intze uit Aken een vat met holle bodem. Een dergelijk vat, dat naar de hoogleraar "Intze-reservoir" werd genaamd, heeft als voordeel dat de druk alleen op de rand komt, op de zogeheten oplegring. Aan dit type reservoirs werd een patent verleend, waardoor de fabriek F.A.Neuman uit Eschweiler bij Aken het monopolie voor het vervaardigen bezat. In Nederland werd het eerste Intze-reservoir toegepast in de watertoren van Vlaardingen. Een dergelijk reservoir bevindt zich ook in de watertoren aan het Utrechtse Predikherenkerkhof. Dat reservoir heeft een inhoud van 1500 m3 water, dat wil zeggen: goed voor 1,5 miljoen liter water.
De kosten voor de aanleg bedroegen *f* 40.000,--. Samen met het reservoir van de toren te Rotterdam, die in 1873 werd gebouwd, behoort die in Utrecht tot de grootste die ooit in Nederland zijn gebouwd. Het reservoir in de Utrechtse toren bevindt zich op een hoogte van 30 meter; de toren zelf is bijna 40 meter hoog. De platen voor het reservoir werden door de reeds genoemde fabriek Neuman te Aken vervaardigd en ter plekke gemonteerd. Dat geldt ook voor de buizen die de watertoevoer regelen. Ook die werden

Utrechts oudste watertoren (waarin het Waterleidingmuseum is gevestigd), gezien vanaf hoek Predikherenkerkhof - Lange Lauwerstraat.

Utrechts oudste watertoren

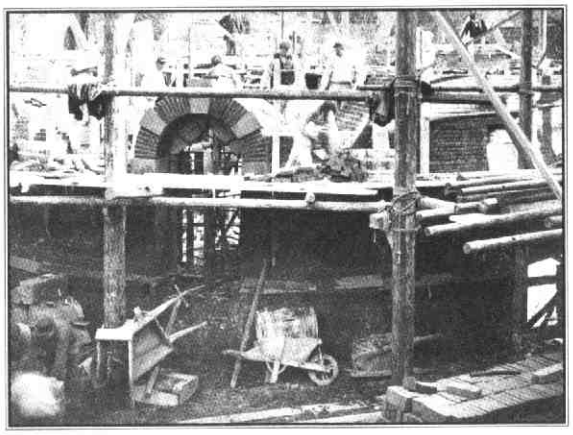

De bouw van Utrechts oudste watertoren op de Lauwerhof, opname 21 maar 1896.

ter plaatse aaneengeklonken. Om de druk en het gewicht te weerstaan, hebben de muren van het gebouw een dikte van ruim 1,5 meter beneden tot ruim 75 centimeter boven.

Neo

De positie van het reservoir is uiteraard bepalend voor de constructie en het silhouet van de watertoren. Bij torens met een Intze-reservoir is de onderbouw vrijwel altijd naar boven toe versmallend, terwijl de bovenbouw, waar het vat zich bevindt, uitkragend is. Contemporaine critici vergeleken deze vorm van architectuur met "kinderen met een waterhoofd" of met "champignons" en betreurden het dat dergelijke bouwwerken als paddestoelen uit de grond rezen. Latere critici hadden op hun beurt geen goed woord over voor de stijl waarin watertorens toen werden gebouwd. Rond 1840 werd het gangbare neoclassicisme verdrongen door de belangstelling voor gotiek en later voor renaissance. Neo-gotiek en neo-renaissance maakten hun entree in architectuur, kunstnijverheid en beeldende kunst. Opvallend, wat de bouwkunst betreft, is de toepassing van neo-stijlen bij grote of middelgrote gebouwen: kerken, stations, raadhuizen, banken, magazijnen, fabrieken en watertorens. Kenmerkend is het gebruik van baksteen, afgewisseld met natuursteen en siermetselwerk, waardoor de bouwwerken een opvallende kleurenschakering krijgen. Spitsbogen, boogfriezen, kantelen, muurankers en dergelijke elementen die naar voorgaande eeuwen verwijzen, vonden eveneens aftrek. Meestal gaat het bij de uitwerking echter niet om één zuivere stijl, maar om een mix van stijlen uit voorgaande eeuwen. Dat is ook bij de watertoren aan het Utrechtse Predikherenkerkhof het geval. Van 1856, toen de eerste watertoren in Nederland werd gebouwd, tot rond 1915 zijn tal van watertorens in deze typische stijl gebouwd. Alhoewel hier geen sprake is van slaafse navolging van het verleden, werd dit eclecticisme door critici juist wel als zodanig verguisd. Overigens is niet steeds te achterhalen wie de architecten van watertorens waren. In sommige gevallen kwam er zelfs geen architect aan te pas, simpelweg omdat een ingenieur, die verbonden was aan het waterleidingbedrijf, als bouwmeester optrad. Dat was ook het geval bij Utrechts eerste watertoren, waarvoor het ontwerp werd geleverd door L.C.Dumont van de Utrechtsche Waterleiding Maatschappij.

Waterleidingmuseum

Een gedeelte van de Utrechtse watertoren aan het Predikherenkerkhof werd tot het begin van de jaren zeventig gebruikt als bedrijfsruimte. Daar was ondermeer de werkplaats voor het herstellen van watermeters ondergebracht, evenals het bedrijfsarchief. Aan die functie kwam een einde toen het Waterleidingbedrijf Midden-Nederland (W.M.N.) in 1971 verhuisde naar het Utrechtse Industrieterrein Lage Weide.
In 1983 kreeg de watertoren een nieuwe bestemming. Ter gelegenheid van "honderd jaar water uit de kraan in Utrecht" werd door WMN het initiatief genomen om in de toren een Waterleidingmuseum te vestigen.

Herwaardering

Watertorens en hun architectuur kunnen zich sinds kort verheugen in grote belangstelling en herwaardering. Ze worden niet langer beschouwd als vreemdsoortige capriolen van excentrieke architecten en hun opdrachtgevers, maar als specifieke produkten uit een periode waarin techniek en maatschappij letterlijk en figuurlijk revolutionair waren. Watertorens gelden tegenwoordig als belangrijke facetten van ons cultureel en industrieel erfgoed. In de publicatie Jongere bouwkunst in Utrecht, dat een aantal jaren geleden werd uitgegeven door de Gemeente Utrecht, wordt de watertoren aan het Predikherenkerkhof als volgt omschreven: "watertoren, van belang in de reeks van watertorens. Van architectuurhistorisch belang vanwege zijn plaats in de opdrachtenreeks van de compagnie Générale des Conduires d'Eau (sic!). Representatief voorbeeld van Hollandse neorenaissance. Tevens van belang vanwege de materiaaltoepassing en het kleurgebruik en de constructie. Gaaf, zeldzaam en markant gesitueerd. Het gehele object is van belang".

Waterleidingmuseum

Lauwerhof 29, Utrecht (bij Breedstraat en Predikherenkerkhof)

Het hele jaar op woensdag geopend van 13.30 - 17.00 uur. Verder van begin april t/m medio november geopend op: dinsdag t/m vrijdag en op zondag van 13.30 - 17.00 uur en op zaterdag van 11.00 - 16.00 uur.

Informatie: 030 - 2487211
Correspondentieadres:
Postbus 40205 3504 AA Utrecht

Gezocht

Monumentale binnenstadshuizen

Maar weinig leden van de Vereniging Oud-Utrecht zullen het op voorhand een aantrekkelijk idee vinden om onbekenden in hun huis toe te laten en rond te leiden. Niettemin doet het bestuur een beroep op u, als u binnen de singels een particulier huis met een architectonisch interessant interieur bewoont, om uw huis voor het publiek open te stellen. En wel tijdens de eerstvolgende Open Monumentendag op zaterdag 12 september aanstaande, van 10 uur 's morgens tot 5 uur in de middag.

Het bestuur van Oud-Utrecht heeft samen met de Werkgroep Open Monumentendag Utrecht het plan ontwikkeld om in ons 15de lustrumjaar te proberen zoveel mogelijk binnenstadshuizen die op de Rijksmonumentenlijst staan of als gemeentelijk monumenten zijn aangemerkt aan geïnteresseerde buitenstaanders te laten zien. Uw medewerking als lid van Oud-Utrecht, tevens bewoner (eigenaar of huurder) van een dergelijk huis, is noodzakelijk om het plan te laten slagen.

De organiserende Werkgroep heeft het lustrumthema 'Utrecht en het water' van de vereniging overgenomen. Het wordt daarom in het bijzonder op prijs gesteld als huizen die aan het water van grachten en singels gelegen zijn door het publiek zouden kunnen worden bezocht.

Bewoners zijn over het gedrag van het publiek bij eerdere openstellingen zeer te spreken. De heer J.Peters, eigenaar en bewoner van Minrebroederstraat 7, zal dit jaar voor de vijfde keer met genoegen aan Open Monumentendag meedoen. Peters vertrouwt zijn gasten, zoals hij ze noemt, en heeft alleen maar positieve ervaringen met hen. Hij is er trots op dat hij zijn huis, dat voor een deel nog onder restauratie is, kan laten zien. "De reacties van de bezoekers zijn steeds sympathiek. Sommigen komen elk jaar terug. Bedenk dat het voor de meesten de enige dag per jaar is dat ze een monument van binnen zien. Ze zijn het niet gewend om, zoals van mijn huis uit mogelijk is, het dakenpatroon van de stad te zien. Het zicht op de Dom is ook zeer verrassend voor ze. Het bezoek is bovendien goed voor je ego en het leert je je eigen huis weer eens met andere ogen te zien, al moet je er een inspannende dag voor over hebben". Peters vindt dat de gemeentelijke afdeling monumentenzorg ook wel een steuntje in de rug mag hebben. "Wij houden door de openstelling een cultuurhistorisch belang levend". Ook de heer en mevrouw Wanders-Bergsma van Achter Sint-Pieter 4 laten bezoekers gaarne zien dat hun inspanningen om een vervallen deel van een zeer groot huis te restaureren iets moois hebben opgeleverd. Zij vinden het vanzelfsprekend dat "de belastingbetaler nu en dan eens een rijksmonument moet kunnen zien". Over hun monumentale gang stellen zij op Open Monumentendag zelfs informatie op schrift ter beschikking.

Praktische wenken

De ervaring is dat bezoekers meest gebruik maken van op papier vastgestelde routes door de stad die ze wandelend van huis naar huis volgen. Ter plaatse zijn dus geen problemen te verwachten met het stallen van fietsen of auto's. Als het regent, heeft het publiek de gewoonte om jassen, hoeden en paraplu's in het huis bij zich te houden.

Als bewoner moet u het bezoek zelf reguleren. Het beste is om gasten in kleine groepen binnen te laten en dat u hen zelf een korte toelichting geeft. Als u in uw huis veel bezoekers verwacht, dan kunt u bij de Werkgroep Open Monumenten een beroep doen op assistentie. De Werkgroep zal dan in overleg met u regelen dat een vrijwilliger bij de deur staat en toezicht houdt of samen met u rondleidt. De belangstelling voor Open Monumentendag is in Utrecht elk jaar groot. Het aantal belangstellenden per pand wisselt van 100 tot 700.

Het is aan te bevelen dat u uw huis goed toegankelijk houdt. Het overzichtelijk openstellen van een deel van de begane grond is meestal voldoende. Het bezoek kan dan van de gang uit gemakkelijk één of twee kamers in en ook weer uit. Moeilijk bereikbare ruimten, zoals zolders en kelders, en ook minder interessante kamers moet u afsluiten. Het is niet in de eerste plaats de bedoeling om tijdens deze openstelling mensen te laten genieten van kunstvoorwerpen die u in huis hebt. Kleine, los liggende zaken kunnen beter worden opgeborgen, tenzij er voldoende op wordt gelet.

Als u samen met anderen een (huur)huis bewoont, zorgt u er dan voor dat de openstelling van uw appartement de goedkeuring heeft van de andere bewoners.

Informatie/aanmelden

Heeft u belangstelling voor deelname of wilt u meer informatie dan kunt u contact opnemen met de coördinator van de werkgroep Open Monumentendag Utrecht, Florence Hanselaar, Hooghiemstraplein 102, 3514 AX Utrecht. Telefoon: 030-2769174, fax : 030-2769251. Uw reactie verwachten wij graag voor eind maart 1998.

B.J. Martens van Vliet

De procedure tegen dominee Thomas Huyges te Westbroek voor de classis van Amersfoort, 1635-1642[1]

Binnen de Hervormde Kerk was de kerkrechtspraak goed geregeld. Opzicht en tucht werden op elk niveau goed in de gaten gehouden. Ter illustratie hiervan wil ik de procedure uiteenzetten die in de jaren dertig van de zeventiende eeuw voor de classis van Amersfoort werd gevoerd tegen dominee Thomas Huyges, predikant van Westbroek en Achttienhoven.

Pas in 1619 werden in de provincie Utrecht classes opgericht, zo'n veertig jaar na de afkondiging van de Hervorming. De reden hiervoor lag in het kleine aantal hervormden, de protestantisering kwam slechts moeizaam op gang in deze provincie. In 1619 werd er een provinciale synode ingesteld en werd de provincie in drie classikale ressorten ingedeeld: Utrecht, Rhenen/Wijk bij Duurstede en Amersfoort. De gemeenten Westbroek en Achttienhoven vielen onder de Classis van Amersfoort. De classes kwamen vier keer per jaar bijeen en de provinciale synode één keer per jaar. Elke gemeente vaardigde een predikant en een ouderling af naar de classikale vergadering.

Opzicht en tucht behoorden tot twee van de belangrijkste taken van de classis.[2] De classis hield een algemeen toezicht op de leer en de levenswandel van de predikanten, proponenten (kandidaten tot het ambt van predikant), ouderlingen en diakenen en op de gemeenten in hun geheel. Vóór 1816 vielen ook de schoolmeesters onder het classikale toezicht. Tot opzicht en tucht werden ook gerekend het kennisnemen van geschillen tussen de gemeenten en de kerkenraden, tussen de kerkenraden en de predikanten, tussen de leden van de kerkenraad onderling of tussen verschillende kerkenraden. Dergelijke geschillen en kerkelijke tuchtzaken werden door de classis behandeld in eerste aanleg. Geschillen en tuchtzaken betreffende gemeenteleden in eerste aanleg werden eerst behandeld door de kerkenraad, waarna men in beroep kon gaan bij de classis. Misbruiken konden worden bestraft door schorsing (suspensie), ontzetting uit het ambt, excommunicatie etc. Tegen de uitspraak van de classis was beroep mogelijk bij de provinciale synode.

Eerste strubbelingen

In 1631 werd Thomas Huyges benoemd tot predikant van Westbroek en Achttienhoven. De classis van Amersfoort ontving in 1635 de eerste klachten over hem. Tijdens de vergadering van de clasis van Amersfoort van 9 juni 1635[3] werd voor het eerst gerept over 'verscheijden schandelijcke acten die haren predikant d. Hughes soude mogen gepleegt hebben.' In een brief van de voormalige ouderlingen Peter Berentszoon Schaey en Rutger van Cooth - de laatste was tevens secretaris geweest van de kerkenraad - aan de classis werden de aanklachten tegen hun predikant uit de doeken gedaan. In het kort werd hij van de volgende feiten beschuldigd. Huyges had met zijn voormalige dienstmaagd Jannichgen Jans op de zolder van de herberg van haar schoonzuster, alwaar zij woonde, enkele nachten doorgebracht. In een dronken bui had hij 's avonds een waardin, een weduwe, een oneerbaar voorstel gedaan. Van de schoolmeester/koster had Huyges twee boeken geleend en deze verkocht zonder toestemming. Hij had de secretaris van de kerkenraad uitgescholden en beledigd. Op 26 augustus had hij voor de armen laken gekocht ter waarde van 15 gulden en 5 stuivers. De rekening moest hij nog voldoen. Al deze beschuldigingen leidden tot veel onrust in de gemeente en er dreigde een scheuring. Daarbij kwam nog dat Huyges zonder toestemming en medeweten van de kerkenraad nieuwe kerkenraadsleden had gekozen en niet wilde reageren op de protesten hiertegen.

Pieter Berentsz. Schaeij en Rutger van Cooth verklaarden ter vergadering dat, zonder dat zij ervan wisten, een nieuwe kerkenraad was benoemd. Dominee Huyges, ook aanwezig, antwoordde daarop dat de verkiezing van de kerkenraad wettelijk had plaats gevonden. Ook de andere beschuldigingen werden tijdens deze vergadering besproken en Huyges kreeg de kans zich te verantwoorden. Op de eerste beschuldiging antwoordde hij dat hij bij gebrek aan bedden op zolder had geslapen en dat hij 's ochtends wakker werd en Jannichgen Jans ontwaardde. Hij benadrukte dat hij haar niet had uitgenodigd en dat zij uit zichzelf bij hem op zolder was gaan slapen. Huyges ontkende ook de andere aantijgingen, behalve de verkoop van twee boeken van de schoolmeester en zijn dronkenschap. De classis besloot tot verder onderzoek en wees hiervoor gedeputeerden aan. Dominee Huyges werd vervolgens vermaand en bevolen geen herbergen meer aan te doen en han-

Y.E. Kortlever

gende de conclusie van het onderzoek zich rustig te houden.
Op de volgende vergadering van de classis op 18 en 19 augustus brachten de gedeputeerden verslag uit van hun onderzoek, dat zij op 23 en 24 juni te Westbroek hadden gehouden. Wat betreft de beschuldiging van het gekochte laken, werd verklaard dat Huyges had moeten betalen. Hij werd vervolgens vermaand vanwege de beledigende woorden waarmee hij de secretaris van de kerkenraad had toegesproken. Zijn nachtelijke uitspattingen werden ook bewezen geacht en hij werd opgedragen schuldbekentenis te doen en zich in het vervolg als een goed christen te gedragen. Wanneer Huyges zich nog eens zo zou misdragen, dan zou de classis harder en zwaarder optreden. Hiermee was de zaak kennelijk afgedaan. Wellicht heeft een verklaring ten gunste van dominee Huyges, ondertekend door 30 inwoners van Westbroek en Achttienhoven, voorkomen dat Huyges zwaarder werd gestraft. Voor Huyges had de uitkomst van de vergadering geen verdere gevolgen. Tijdens de volgende vergadering van de classis op 10 november werd hij zelfs gekozen tot assessor.[4] Dit voorkwam niet dat de zaak weer ter sprake kwam. Kennelijk stonden de partijen nog steeds tegenover elkaar en Huyges werd opgedragen mee te werken aan de vrede, op straffe van suspensie. Ter bemiddeling werden de predikanten Karskis en Emelenbroeck aangewezen. In de vergadering van 8 en 9 maart 1636 werd gemeld dat het de beide predikanten was gelukt de rust in de gemeente te herstellen.

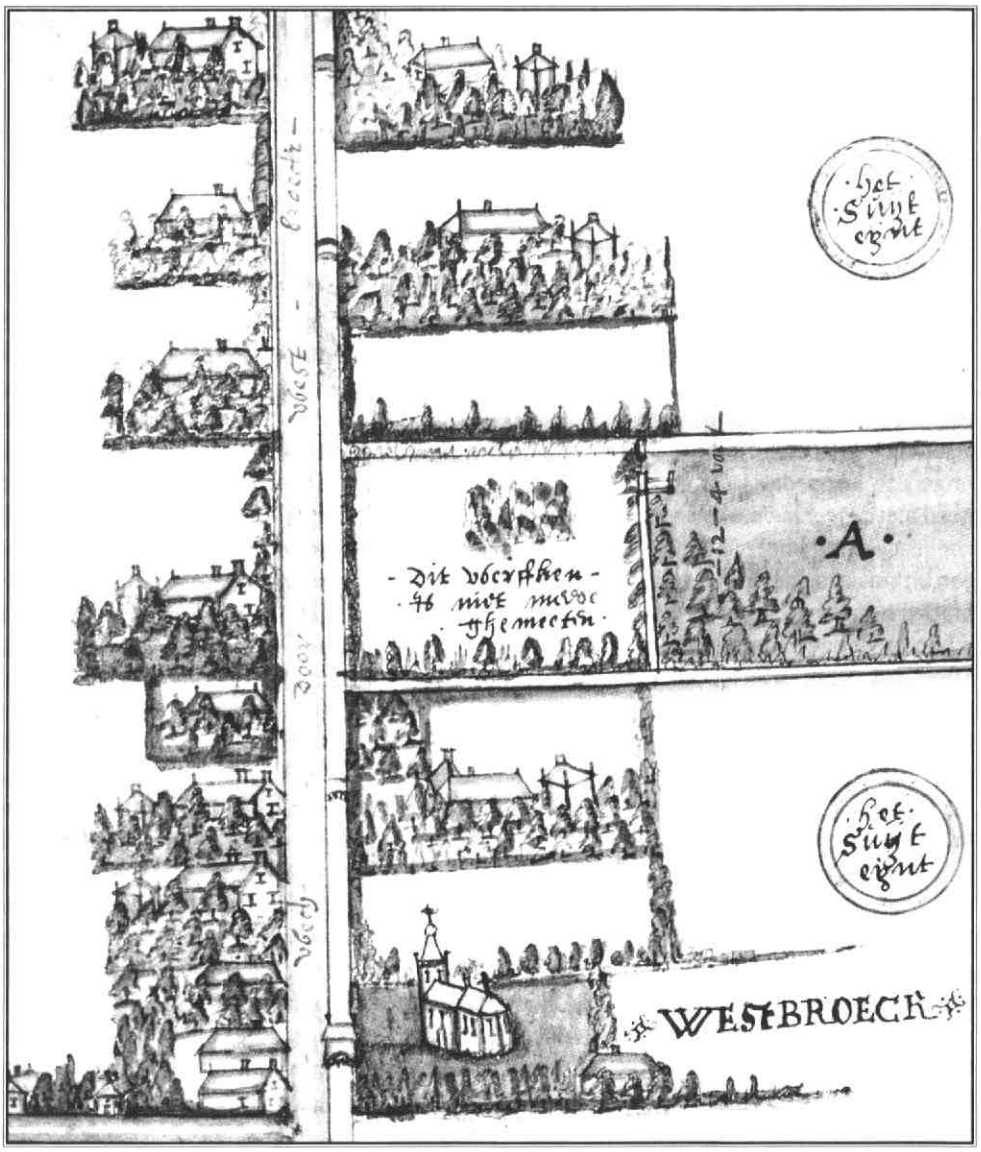

R.A.U., Archief huis Zuilen, inv.nr. 336. Kaart van percelen land tussen de Kerkdijk en de Hollandsche Rading (detail). Jan Rutgersz. van den Berch, 1603.

Escalatie

Vier jaar later was het echter goed mis. Dominee Huyges werd beschuldigd van een poging tot verkrachting van Neeltgen Theunis, dit terwijl haar man door Huyges op pad was gestuurd om tabak te halen. Gelukkig voor Neeltgen kwam hij bijtijds terug. Dit gebeurde op 16 mei 1639 en twee dagen later legden Neeltgen en haar man Cornelis Jansz. een verklaring af voor de ouderlingen van Westbroek. Op 20 mei kwam de kerkenraad bijeen en ontkende Huyges de aantijging.[5] De classis was kennelijk al op de hoogte gesteld, want op 21 mei schreef men aan de kerkenraad dat men ter plekke de aanklagers en de kerkenraad zou komen horen. Huyges moest in de buurt blijven. De volgende dag kwam men in Westbroek bijeen ter hoorzitting en werd besloten om Huyges tot de volgende classisvergadering te schorsen.[6]
Tijdens de vergadering van de classis op 11 juni kwamen een aantal afgevaardigden van de kerkenraad van Westbroek aan het woord om de klachten nader toe te lichten en aan te dringen op nader onderzoek. Hierbij kwam tevens ter sprake dat dominee Huyges met een bevriend ambtsgenoot was gesignaleerd in een bordeel te Rotterdam. Men besloot om hem over deze beschuldigingen te horen. Huyges ontkende het frequenteren van 'oneerlijcke huijsen.' Hij was voorbereid ter zitting gekomen en overlegde vier getuigenverklarin-

De procedure tegen dominee Thomas Huyges te Westbroek voor de classis van Amersfoort, 1635-1642[1]

gen. In één daarvan stond vermeld dat Neeltgen Theunis in de herberg in beschonken toestand met zich had laten sollen en op schoot van verschillende mannen had gezeten. Verder stond in de verklaringen te lezen dat Huyges zich goed aan de leer hield, vaak op ziekenbezoek ging (met name tijdens een uitbraak van de pest) en troost bracht, hetgeen door de gemeenschap zeer gewaardeerd werd. Men had niets oneerbaars van Huyges of zijn vrouw gemerkt. Eén van de verklaringen over zijn goede gedrag was zelfs ondertekend door 53 lidmaten uit Westbroek en Achttienhoven. In een andere verklaring, van Hillitgen Cornelis, stond geschreven dat Neeltgen Theunis tegen vrienden gezegd had dat zij opgehitst was om haar verklaring tegen Huyges uit te brengen en daar inmiddels spijt van had. Uiteraard is het heel goed mogelijk dat Neeltgen Theunis onder druk werd gezet om haar beschuldiging in te trekken, aangezien de gemeente al een tijdje verstoken was van de kerkdiensten van Huyges. Vervolgens meldde Huyges dat hij meer verklaringen had willen overleggen, maar dat deze nog niet gereed waren. Hierna verzocht de vergadering hem om de zaal te verlaten en riep men de vertegenwoordigers van de kerkenraad binnen om hun bewijsstukken te overleggen. Wat betreft de verklaring ten gunste van Huyges ondertekend door 53 lidmaten, meldde de kerkenraad dat veel ondertekenaars niet hadden geweten wat zij hadden ondertekend. Men zou hen alleen gevraagd hebben of de predikant goed gepreekt had en de zieken bezocht had, hetgeen niet ontkend kon worden. Aangezien de classis bang was dat Huyges zijn aanklagers voor het Hof van Utrecht zou dagen, waarmee deze kerkelijke zaak een te politiek karakter zou krijgen, werd met meerderheid van stemmen besloten om hem drie weken de tijd te geven om zijn verdediging voor te bereiden. Men besloot op 2 juli een buitengewone vergadering te beleggen en dan tot een uitspraak te komen in deze kwestie. De kerkdiensten zouden ondertussen worden waargenomen door predikanten uit de buurt.

Uitspraak van de classis

Op 2 juli vond de buitengewone vergadering van de classis plaats te Amersfoort. Eerst werden de overgelegde verklaringen getoetst. Ondertekenaars werd gevraagd of zij de tekst kenden die zij ondertekend hadden. Walich Barentsz. en Reijer Barentsz., ooms van Neeltgen Theunis, vertelden dat hun nicht niet was opgehitst om haar verklaring af te leggen en zeiden tevens dat zij een eerlijk en deugdelijk leven leidde. Vervolgens werd Huyges binnengeroepen om zich te verdedigen. Naast verdere verklaringen overlegde deze een door hemzelf geschreven remonstrantie (verdediging) met maar liefst 72 punten. Wat betreft de beschuldiging dat hij zogenaamde oneerlijke huizen had bezocht, zei hij dat hij wel eens naar herberg De Lindenboom ging in zijn functie als momboor en voogd van onmondige kinderen. Wel gaf hij toe dronken te zijn geweest tijdens zijn bezoek aan Rotterdam. Met verklaringen werd geprobeerd om zowel Neeltgen als haar man zwart te maken. Zo zou zij een dievegge zijn en daarom uit haar dienst zijn ontslagen. Dit alles mocht niet baten. Op 2 juli 1639 sprak de classis haar sententie uit: 'Ende het advijs van den kerkenraet tot Westbroeck in serieuse consideratie genomen hebbende, voorts niet alleen om de suspicie des quats, nemaer oock overmits verscheijden abusien waervan d. Huges overtuijght wierde bij hem in sijn remonstrantie heden den Classi overgelevert geallegeert, hierbij comende d. Huges declaratie waarin hij verklaerde in den kerckendienst tot Westbroeck geen lust te hebben. Heeft de Classis met pluraliteijt van stemmen geresolveert dat d. Huges in de kercke van Westbroeck van nu voortaen niet met vrughten stichtinge sal kunnen dienen. Edoch sal selfs na verplaetsinge moeten uijtsien en daertoe arbeijden.'

De classis moest voor haar uitspraak de goedkeuring vragen van Gedeputeerde Staten. Uit de resoluties van Gedeputeerde Staten van 5 juli blijkt dat dominee Huyges een request had ingestuurd met het verzoek tot nader onderzoek van gecommitteerden van Gedeputeerde Staten.[7] Huyges was bij deze vergadering aanwezig en verklaarde dat de sententie met onvoldoende kennis van zaken was uitgesproken, gebaseerd op vermoedens, geruchten en aantijgingen van partijdige personen. Zo'n nader onderzoek werd hem toegezegd. Daarna werd het request van de classis behandeld ter goedkeuring van de sententie. Tevens verzocht de classis benoeming van een nieuwe predikant in Westbroek. In hun sententie van 2 juli had de classis verklaard bereid te zijn om Huyges voor de duur van 20 weken behoud van inkomsten te gunnen. In de tussentijd zou de kerkdienst door andere predikanten worden waargenomen terwijl naar een opvolger ge-

zocht werd. Gedeputeerde Staten stemde hiermee in en zegde toe dat na die 20 weken een nieuwe predikant zou worden benoemd. Op 23 augustus werd besloten de zaak door te sturen naar de provinciale synode.

Deze synode vond plaats van 3 tot en met 7 september te Utrecht.[8] Dominee Huyges werd ontboden om bij de bespreking van zijn zaak aanwezig te zijn. Hij verklaarde onschuldig te zijn en bracht opnieuw getuigenverklaringen ten gunste van hemzelf mee. Tevens waren 23 inwoners van Westbroek en Achttienhoven aanwezig die verzochten om Huyges als predikant te mogen behouden. Zij verklaarden dat slechts vier à vijf personen tegen Huyges partij gekozen hadden. De synode besloot om de volgende dag zowel de oude als de nieuwe kerkenraad te horen, alsook Neeltgen Theunis en haar man Cornelis Jansz. Laatstgenoemden bleven bij hun eerdere beschuldiging en verklaarden hiertoe niet aangezet te zijn door anderen. Ook de baas van Cornelis, Jan Gijsberts, werd gehoord. Hij zei achter zijn knecht te staan en na zijn verhaal gehoord te hebben de kerkenraad en schout te hebben verwittigd. Vervolgens werden de oude en nieuwe kerkenraad gehoord. Zij verklaarden ondermeer dat de 23 inwoners die de dag daarvoor waren gehoord niet allen lidmaat waren van de hervormde kerk. Onder hen bevonden zich ook katholieken, lutheranen en drie herbergiers. Naar mening van de kerkenraad kon Huyges niet gehandhaafd worden in zijn ambt. Eigenlijk kwam het erop neer dat alle getuigen in deze zaak bij hun eerdere standpunten bleven. Ook dominee Huyges werd weer binnengeroepen en gevraagd of hij nog iets ter verdediging had in te brengen. De synode had het niet gemakkelijk. Zelfs confrontatie van Neeltgen Theunis en Hillitgen Cornelis hielp niet. Beide vrouwen bleven bij hun eigen verklaring. Deze zaak besloeg het merendeel van de vergaderdagen van de synode. In de voorlaatste sessie werd geconcludeerd dat de classis van Amersfoort naar behoren had geprocedeerd en de sententie werd overgenomen. Dominee Huyges werd nog eens ernstig vermaand. Hierop verklaarde hij in beroep te zullen gaan bij de nationale synode. Van dit beroep heb ik geen gegevens kunnen vinden.[9] Op 6 november 1639 ordonneerde Gedeputeerde Staten van Utrecht dat dominee Huyges binnen veertig dagen de pastoriewoning diende te verlaten.

Hoe het Huyges verder verging

Tijdens de vergadering van de classis van 20 augustus 1639 had Huyges een aanbeveling gevraagd om op een vacante plaats predikant te worden. Dit werd hem geweigerd. De volgende twee jaar kwam zijn verzoek vrijwel iedere vergadering ter sprake. Op de vergadering van 9 maart 1641 ver-

R.A.U. Topografische Atlas, inv.nr. 1051. Gezicht op het dorp Westbroek, 1637. Tekening in o.i. inkt door L.P. Serrurier (c. 1730).

De procedure tegen dominee Thomas Huyges te Westbroek voor de classis van Amersfoort, 1635-1642[1]

klaarde de classis dat Huyges zich eerst moest verzoenen met de kerkenraad van Westbroek. Dominee De Heer, die hem was opgevolgd, werd verzocht hierin de helpende hand te bieden. Kennelijk waren Huyges en zijn echtgenote door de kerkenraad van het heilig avondmaal uitgesloten en had hij een akte van attestatie nodig waarin stond dat hij goed voldaan had als predikant en een waardig lidmaat was geweest. Uit de lijst van predikanten van Van Alphen[10] kon ik opmaken dat Huyges in 1640 werd benoemd tot prorector aan de hogeschool van Harderwijk. De akte van attestatie had hij nodig om in Harderwijk te kerke te kunnen gaan. Op verzoek van Huyges probeerde de classis tijdens een visitatie te bemiddelen in een verzoening tussen hem en de kerkenraad, maar dit mislukte. In het dossier bevindt zich een brief d.d. 29 augustus 1641 van de kerkenraad aan de classis, dat zolang Huyges niet eerst de ontvreemde armenpenningen wilde teruggeven en satisfactie gedaan had aan de beledigde broeders, zij zich niet met hem wilden inlaten. Op 9 november besloot de classis om de zaak weer in handen te geven van de provinciale synode. Gedeputeerden van de synode reisden naar Westbroek af en 'naedat d. Huyges voornoemt aen de kerckenraedt voorseid behoorlijcke satisfactie hadde gedaen, soo is hem nae gelegentheyt sijnre saecke attestatie verleent, om hem te dienen nae behooren.'[11] In het procesdossier bevindt zich een afschrift van deze akte, gedateerd op 20 februari 1642. Hierin werd verklaard dat in de acht jaren dat Huyges predikant was geweest, hij de heilige sacramenten (doop en heilig avondmaal) behoorlijk had bediend en de zieken bezocht en gesteund had, en dat wat betreft zijn handel en wandel Huyges behoorlijke satisfactie had gedaan aan de kerkenraad. Hiermee waren Huyges en zijn echtgenote weer toegelaten tot het heilig avondmaal.

Het is moeilijk om te bepalen in hoeverre dominee Huyges schuldig was. Duidelijk is dat er aan zijn levenswandel het een en ander viel op te merken. Dronkenschap en de verkoop van boeken van de schoolmeester had hij toegegeven. Oog voor vrouwelijk schoon zal hij ongetwijfeld ook gehad hebben. Toch kan ik mij niet geheel aan de indruk onttrekken dat er een kleine groep was te Westbroek die Huyges in diskrediet wilde brengen. Een grotere groep wilde Huyges handhaven als hun predikant en geloofden in zijn onschuld of gaven hem in ieder geval het voordeel van de twijfel. Niettemin was in 1639 de situatie geëscaleerd en kon de classis niets anders meer beslissen dan dat Huyges maar naar een andere beroeping moest omkijken. Huyges was kennelijk zo in zijn eer aangetast, dat hij niet alleen Gedeputeerde Staten had aangeschreven, maar na zijn veroordeling door de provinciale synode in beroep wilde gaan bij de nationale synode. De schande voor hem èn zijn vrouw duurde voort doordat de kerkenraad hem geen verklaring van attestatie wilde geven, waarmee hij lidmaat kon worden van de hervormde kerk te Harderwijk. Wat de rol van zijn vrouw is geweest is niet bekend. Het is goed mogelijk dat zij haar man ertoe bleef aanzetten zijn naam te zuiveren door tegen de sententie in beroep te gaan. Haar eer was een afgeleide van haar mans eer. Deze zaak is een goede illustratie voor de zorgvuldigheid waarmee de classis te werk ging. Beide partijen kregen voldoende gelegenheid hun zaak uiteen te zetten en te reageren. De classis vaardigde zelfs gedeputeerden af om de zaak ter plekke te onderzoeken. Deze zorgvuldigheid was uiteraard van groot belang, aangezien de reformatie nog niet geheel voltooid was en men de predikanten hard nodig had. Dit verklaart tevens waarom Huyges zo snel weer aan het werk kon. Weliswaar niet als predikant, maar wel als prorector van een gerenommeerde hogeschool. Voor de lokale geschiedenis van Westbroek is deze zaak zeer interessant. Voor genealogen bieden de stukken ook interessante gegevens. Neem bijvoorbeeld de verklaringen ondertekend door inwoners van Westbroek en Achttienhoven. Tenslotte geeft deze zaak een aardige beschrijving van het tuchtrecht uitgevoerd door de classis en de provinciale synode.

1. De stukken betreffende deze zaak bevinden zich in het archief van de Classis Amersfoort van de Nederlands Hervormde Kerk (H.L.Ph. Leeuwenberg, J.H.M. Putman en C. Dekker, Utrecht 1979), inv.nrs. 2, 172 en 311. Verder in het archief van de Provinciale Kerkvergadering van de Nederlands Hervormde Kerk (M. Zandbergen, Utrecht 1985) inv.nr. 2 en het archief van de Staten van Utrecht 1581-1810 (S. Muller Fz., Utrecht 1915), inv.nr. 264-44.
2. Andere belangrijke taken van de classis waren de kerkvisitatie, m.n. bij gemeenten waar geen kerkenraad was, en de (kerkelijke) examens. Aanstaande predikanten werden door de classis geëxamineerd (tot 1816) en benoemd. Benoemingen van predikanten werden ter goedkeuring voorgelegd aan Gedeputeerde Staten. Wanneer een gemeente

nog geen kerkenraad had fungeerde een afvaardiging van de classis als zodanig.

3. De acta van de classis van Amersfoort van 1633 tot 1639 ontbreken. Aangezien de classis afschriften van hun acta stuurden naar de classes van Utrecht en Rhenen/Wijk bij Duurstede, kunnen we de acta in de archieven van genoemde classes terugvinden. Onderstaande is gebaseerd op inv.nr. 377 uit het archief van de classis van Utrecht.
4. Aan het begin van elke classisvergadering werd een dagelijks bestuur gekozen, bestaande uit een praeses (voorzitter), assessor (bestuurslid) en een scriba (secretaris). Dit bestuur bleef in functie tot de volgende vergadering.
5. Acta van de kerkenraad te Westbroek, 20 mei 1639. Archief classis Amersfoort, inv.nr. 172. In dit inv.nr. bevinden zich alle getuigenverklaringen verzameld door de classis betreffende deze zaak, alsmede de zaak die zich in 1635 heeft afgespeeld.
6. Acta van het onderzoek van de classis gehouden te Westbroek, 20 mei 1639. Archief classis Amersfoort, inv.nr. 172.
7. Archief Staten van Utrecht 1581-1810, inv.nr. 264-44.
8. De acta van de Provinciale Synode van de Hervormde Kerk bevinden zich in het archief van de Provinciale Kerkvergadering, inv.nr. 2. Bij de classes bevinden zich afschriften van deze acta, zo ook bij de classis van Amersfoort, inv.nr. 311.
9. Na de Synode van Dordrecht in 1618/19 is er tot 1816 geen nationale synode meer gehouden.
10. M.W.L. van Alphen, *Nieuw kerkelijk handboek. Tevens compleet predikantenboek omvattende al de door de staat gesubsidieerde protestantsche kerkgenootschappen.* Gouda 1910 (naamlijsten Utrecht, p. 170).
11. Acta classis Amersfoort 8 maart 1642, inv.nr. 2.

Oproep

Brieven aan de Toekomst

Vrijdag 15 mei 1998 belooft een bijzondere dag te worden. Op die dag wordt aan alle Nederlanders gevraagd een brief aan de toekomst te schrijven. Daarin moeten zij vertellen over hun dagelijkse bezigheden en vooral over hoe zij die beleefd hebben. Het is de bedoeling om op deze wijze een onvervangbare bron voor de toekomst te creëren. Een kostbare bron voor toekomstige onderzoekers naar de geschiedenis van het dagelijks leven, een onderwerp waar over het algemeen maar weinig wordt overgeleverd. Het project is georganiseerd door de drie belangrijkste volkskundige organisaties in Nederland: het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, het Nederlands Openluchtmuseum en het P.J. Meertens-Instituut.

Om 15 mei 1998 tot een succes te maken wordt ook de medewerking van historische verenigingen zoals Oud-Utrecht gevraagd. Het is namelijk belangrijk dat zoveel mogelijk mensen reageren, van alle gezindte, geloofsrichting en huidskleur. In elke gemeente van Nederland zullen werkgroepjes geformeerd worden die het project Brieven aan de toekomst op plaatselijk niveau gaan trekken. Deze plaatselijke werkgroepen functioneren als locale ambassadeurs voor het project. Ze zijn het aanspreekpunt voor de locale pers en kunnen alle voorkomende vragen beantwoorden. De locale werkgroepen hebben als taak om zoveel mogelijk mensen warm te maken voor het project. Bijvoorbeeld door affiches op te hangen, contacten te leggen met scholen, verpleeg- en verzorgingshuizen en andere organisaties en verenigingen in hun woonplaats.

De Stichting Brieven aan de Toekomst rekent op onze medewerking. Mensen die namens de Vereniging Oud-Utrecht het project in Utrecht mee willen helpen ondersteunen kunnen zich aanmelden bij het Nederlands Centrum voor Volkscultuur,
Werkgroep Brieven aan de Toekomst,
Lucasbolwerk 11, 3512 EH Utrecht.

H.J. VAN ES

De kanonnen van Olivier van Noort

Dit jaar is het precies vier eeuwen geleden dat de Utrechter Olivier van Noort aan zijn reis om de wereld begon (1598). Als eerste Nederlander slaagde hij erin om via de Straat Magelanes, over de Stille Oceaan en langs Kaap de Goede Hoop om de aardbol te zeilen. Magelanes zelf was hem in 1519 voorgegaan, gevolgd door de Engelsen Drake (1577) en Cavendish (1586), en allemaal deden ze er drie jaar over.

Olivier van Noort werd in 1558 of 1559 te Utrecht geboren en overleed in Schoonhoven op 22 februari 1627. Over zijn jeugd is niets bekend, behalve dat hij 'een geboren borgersoone' was, evenals zijn broer Cornelis die ook meevoer, maar die al na een half jaar sneuvelde. In 1598 werd Olivier, die toen al zeker tien jaar in Rotterdam als herbergier woonde, door Rotterdamse geldschieters in staat gesteld tot het maken van een reis naar Indië om het zuidwesten. Arnoud van Buchel, de Utrechtse chroniqueur van die dagen, tekende in zijn dagboek op:

'Kortgeleden is Olivier van Utrecht uit Rotterdam vertrokken om door de Straat van Magelanes te zeilen, als ik goed ben ingelicht. Het is iemand die voortgekomen is uit het schuim der zeerovers. Hij was lange tijd een verlopen en berooid sujet, maar de laatste tijd is hij in Rotterdam kroegbaas in de herberg de Sleutels geweest. Door de aanloop van kooplieden, die dagelijks hun geld verbrasten, heeft hij geleidelijk wat geld verdiend. Bovendien heeft hij een paar jaar geleden met succes een reis naar Indië ondernomen, hoewel men hem ervan verdenkt, dat hij daarbij meer als zeerover dan als koopman te werk is gegaan. Hij heeft een schip, gedeeltelijk op eigen kosten, uitgerust met levensmiddelen en wapens. Zijn soldaten en matrozen, een stel waaghalzen, een roekeloze bende, heeft hij allemaal in kleurrijke kleding gestoken. Zelf heeft hij een zijden purperen mantel aan, met een gouden franje omzoomd, om zich het air van een prins te geven[1].'

In Rotterdam dacht men over Olivier heel wat gunstiger of realistischer dan Van Buchel deed. Veel leden van de vroedschap en gegoede burgers staken geld in de compagnie van Van Noort, zeker niet alleen 'verkwisters en doorbrengers' zoals zijn biograaf J.W. IJzerman verzekert. Deze roept nog een betrouwbare getuige op, de kwartiermeester Jacob Jacobsz, die Van Noort kende als een man van 40 of 50 jaar, iemand van forse gestalte, die voor welgesteld doorging. In zijn herberg te Rotterdam ontving hij alleen aanzienlijke personen, grote heren en rijke kooplieden.[2]

IJzerman gelooft dat Van Noort op zee, tussen het geboefte aan boord en in gevechten met de vijand, werd gevormd tot een onverschrokken aanvoerder, een man die in eigen kring begrepen en gezien was, maar die volkomen stond buiten de sfeer van de stille kamergeleerde Van Buchel. Zo min als deze iets begreep van de grote beweging van die dagen, van de plotselinge en machtige opbloei der grote vaart, toen de jonge republiek in korte tijd schepen zond naar de verst verwijderde landen van de wereld, begreep hij de waarde van een man als Van Noort op zijn bijzondere plaats, en in zijn bijzondere omstandigheden. Kaapvaart was heel normaal in die dagen, en werd door prins Maurits, die steeds veel geld kon gebruiken, gewaardeerd. De gedachte ligt voor de hand, dat prins Maurits Van Noort's generaal- en admiraalschap over de samengevoegde schepen van Rotterdam en Amsterdam heeft bevorderd.[3]

Omdat het volop oorlog tegen de Spanjaarden was, had Van Noort grote moeite om geschut bij elkaar te krijgen. Van de Staten van Holland kreeg hij niet meer dan vier grote kanonnen te leen, met ammunitie. Voor de rest, minstens vijftig stuks, zal hij bij verschillende steden aangeklopt hebben. Op 13 december 1597 werd 'Geresolveert bij den Raide der stadt van Utrecht, dat men Olivier van Noort sal accomderen ende laten volgen de twee metalen stucken, schietende omtrent vijftalf [vier-en-een-half] pont ijsers op sijn voorhebbende voyagie. Mits dat hij borge stelle van naar de wedercompste van 't schip, al waer 't dat dat hij achterbleeff (dat Godt verhoeden wil), deselve te restitueren. Ende soo die gequetst oft gelempt waere, 'tselve te doen hergieten, ende daer beneffens alsdan ten behoeve van den armen alhyer te schencken sesshondert gulden boven sijn beleeftheyt, dat hij wt sijnselve sal mogen aen 't pauperhuys bewijsen.'

De kanonnen waren Van Noort niet zwaar genoeg. Hij verzocht andere en kreeg die bij besluit van 31 december 1597: 'Alsoe Olivier van Noort voorsz. aen mijn heeren schoudt ende borgemeesteren gedoleert heeft, dat hij geenszins gedient ofte beholpen is mette voorsz. twee stucken, vermits te cleyne ijser schieten, soo hebben mijne heeren voornoemd geconsenteert

KEES SMIT

ende consenteeren bij desen, dat men hem sal laten volgen in plaetse van deselve twee andere slangen [kanonnen], schietende omtrent acht ponden ijsers, onder conditie ende restrictiën als voren.[4]' Op de kanonnen stond 'Thomas Both me fecit 1578'. Deze Thomas Both was een Utrechtse klokken- en geschutsgieter, die sinds 1560 met zijn nazaten jarenlang in Utrecht werkte en veel carillons samenstelde. Deze klokken zijn rond 1650 bijna allemaal door Hemony vervangen. De kanonnen van Van Noort heeft hij dus gegoten kort nadat hij in 1576 als stadskanonnengieter, 'deser stadt meyster busschut' was aangesteld. Het is vermoedelijk van een bepaalde bronzen legering geweest[5]. Wat andere steden in dit opzicht gedaan hebben, kon IJzerman niet nagaan. Van Noort schreef in september 1601 aan de raad van Utrecht, dat 'oick sommige andere steden' geholpen hadden, maar noemt ze niet. Het overige geschut moest Van Noort links en rechts voor veel geld kopen. Kort voor zijn vertrek kocht hij nog twee metalen stukken van Diederick Vijgh, heer van Zoelen bij Tiel, voor 1537 gulden.[6]

De reis werd gecoördineerd met een overeenkomstige Amsterdamse onderneming, waarbij de Rotterdammers zich aansloten tot een 'Magallaanse Compagnie'. De meeste participanten in de compagnie kwamen uit de twee grote havensteden, maar ook Utrechters moeten meegefinancierd hebben. Bij een aanbevelingsbrief van de vroedschap van Utrecht aan de Staten-Generaal van 5 juli 1624, is een rekest overgelegd van inwoners van Utrecht, 'heriderende [erfgenamen] in de Magellanische Compagnie', ondertekend door Fred. van Zuylen van Nyevelt, Jan van der Vecht, H. van Westrenen, H. van Domzelaer, Jan van Heemskerck en Johan de Leerdam. Deze personen of hun degenen van wie zij erfden, moeten dus ook tot de participanten in de uitrusting behoord hebben.[7]

Op 2 juli 1598 vertrok uit Rotterdam een vloot van vier schepen, bemand met 248 koppen; Van Noort was admiraal, Jacob Claesz van Ilpendam vice-admiraal. Deze Jacob Claesz pleegde muiterij, zodat Van Noort hem op een onbewoond eiland moest achterlaten. De passage door de Straat Magelanes kostte vier maanden. Het grote schip dat onder bevel van Claesz gestaan had, raakte uit zicht en stak alleen oceaan over, waarna het op een van de Molukse eilanden strandde. Een klein schip ging verloren in een storm, een ander in een zeegevecht met de Spanjaarden bij Manila. Met het ene overgebleven schip bereikte Olivier van Noort Rotterdam.[8] Op 26 augustus 1601 zette hij met nog 45 man voet aan wal in Rotterdam, na een odyssee van drie jaar. Zijn trouwe Penelope, Margareta Pieters, had de herberg draaiend gehouden, en dat was wel nodig, want financieel zag het er slecht uit voor Van Noort. Hij had tegen de verwachting in maar weinig specerijen meegebracht, en de opbrengst was lang niet genoeg om de gages te betalen en aan de andere verplichtingen te voldoen. Het schip werd dus verkocht en de kanonnen werden teruggestuurd naar de steden die ze uitgeleend hadden. Van Noort schreef een uitvoerige brief aan de stad Utrecht, waarin hij vertelt over de tegenslagen en zijn persoonlijke verliezen, zodat hij niets meer heeft dan de eer en het besef, dat hij de vijand afbreuk en het vaderland een dienst bewezen heeft. Hij is dus niet in staat *f* 600 aan de armen te schenken, waartoe hij zich verplicht had, en verzoekt om uitstel van deze betaling. Dit uitstel werd hem door de Raad van Utrecht toegestaan.[9] De twee kanonnen waren dus in Utrecht teruggekeerd. Dezelfde Arnoud van Buchel, die eerst weinig ophad met de zeerover Van Noort, heeft ca. 1630 veel goed gemaakt door 'in 't pant van Mariëndael',[10] de volgende notitie te maken:[11] Anno 1629, in augusto, op de wallen t' Utrecht gebracht, wanneer Amersfoort van de viant belegert is, onder andere stucken geschuts, twee metale die met Olivier van Noort om de werelt hadden geweest, waerop tot gedachtenisse stonden dese veersen:

"Strete Megeliano heb ic gepasseert, Met den general Olivier onbevreest, t' Utrecht ic wederom ben gearriveert, Als ic drie jaeren op de reys was geweest."

Thomas Both me fecit anno 1578.

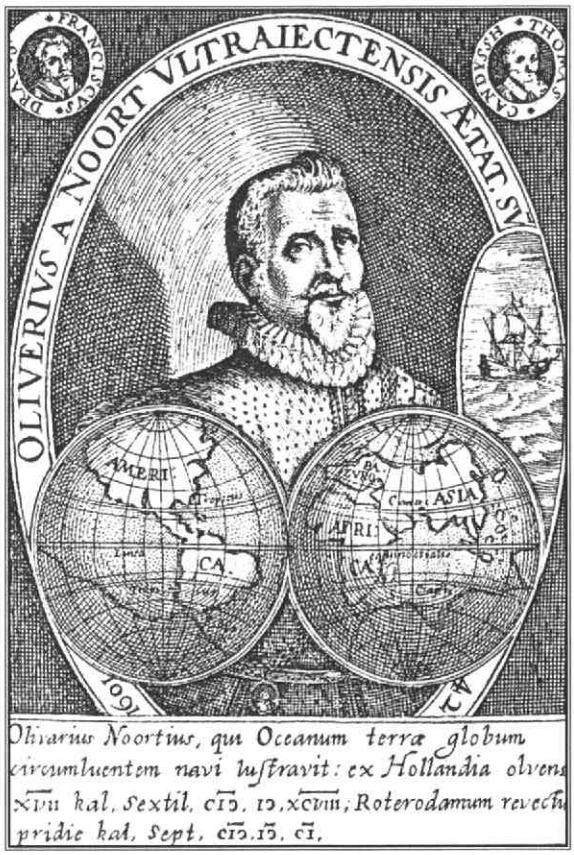

Portret van Olivier van Noort. Gravure Chrispijn van de Passe

De kanonnen van Olivier van Noort

Op het[12] ander:
"De werelts ronde cloot, Ben ic in drie jaeren, Door avonturen groot, Met Olivier omvaeren."
Zo weten we dus dat zijn vaderstad, die hem met twee flinke kanonnen gesteund had, en hem coulant tegemoet getreden was, best trots op hem was. De twee vuurmonden waarmee Spaanse schepen naar de zeebodem waren gestuurd, waren in Utrecht museumstukken geworden. Curiositeiten die de bezoeker lieten zien dat Utrechts beroemde zoon Olivier om de wereld gevaren was. Twee gedichtjes waren in de kanonnen gegraveerd om dit feit voor eeuwig vast te leggen. Maar Horatius had gelijk, gedichten zijn 'aere perennius', duurzamer dan brons. Niet op het bronzen geschut maar op het papier van Buchelius, is dit stedelijke eerbetoon bewaard gebleven. In augustus 1629 vielen de Spanjaarden Amersfoort aan en veroverden de stad tijdelijk, in de hoop Frederik Hendrik te dwingen, zijn belegering van Den Bosch op te geven. Dat lukte niet, maar Utrecht kreeg het benauwd, en versterkte in allerijl de wallen. Ook de twee kanonnen, die al een halve eeuw oud waren, en op de zeven zeeën de schrik van de Spaanse vloot waren geweest, werden op de wallen gesleept om de Spaanse legers te verjagen. Ze konden alweer gauw terug naar hun rustplaats. Waarschijnlijk was dat de kloostergang van Mariëndaal waar Buchel ze zag. Wat er daarna mee gebeurde is niet duidelijk. Misschien zijn ze twintig jaar later samen met de klokken van hun maker, Thomas Both, in de smeltkroes van de gebroeders Hemony gegaan. Dan is het mogelijk dat we ze elke dag horen als het Domcarillon een liedje speelt. In het carillon van het stadhuistorentje van Schoonhoven, dat in 1775 door Andreas van den Gheyn in Leuven gegoten werd, hangt een klok met het opschrift:
"Mijn schor geloey op reys voor dapperen van Noort, Klinkt, na een lange rust, thans in een fray akkoort."
Van Noort stierf in 1627 in Schoonhoven, waar hij een paar jaar garnizoenscommandant was, hij werd eervol begraven in de Bartholomeuskerk, waar zijn grafzerk nog te zien is. In de stadsbeschrijving uit 1762[13] staat:
"Men ziet thans, aan de Oostmuur der Kerke, een schoon Stuk Metaal Geschut, in het jaar 1578 te Utrecht gegoten, en konstig gewerkt, door dezen Olivier aan de Stadt Schoonhoven vereert [geschonken], hetwelk [met] hem, volgens het daar op gesneden Opschrift, in drie Jaaren de Wereld heeft omgezeylt'."
De stadsarchivaris C.R. Schoute wijst erop dat Van Noort dit kanon niet zelf geschonken kan hebben (het stond trouwens in 1629, na de dood van Van Noort nog op de Utrechts wallen), omdat een resolutie van 1698 vermeldt, dat Schoonhoven 'van de commies Hoogwerf een metaal stuk canon (ontving), schietende zeve pont bals, hetwelke met Olivier van Noort de wereld heeft omgevaren'. Wanneer het gemeneland erom vroeg, moest het onmiddellijk teruggegeven worden. Hoe het kanon in het bezit van 'het gemeneland' gekomen is, kan mogelijk nog onderzocht worden. Misschien kan dan ook duidelijk worden wat er met het andere kanon gebeurd is. Hoe dan ook, Schoonhoven had zeventig jaar later een nieuw carillon nodig, en het ooit in bruikleen gekregen kanon leverde, samen met de oude klokken, zoveel klokspijs op, dat de stad redelijk goedkoop een mooi nieuw carillon kreeg. Een van de klokken vermeldt de reis van Olivier van Noort nog, en zo laat hij nog dagelijks van zich horen. De zilverstad is trouwens een echte Van Noort-stad. Er is een straat en een plein naar hem genoemd en in 1982 kreeg hij een bronzen standbeeld. Het werd onthuld door Pleun van der Lugt, de eerste Nederlander die alleen, non-stop om de wereld zeilde in 286 dagen, van 1981-1982.
Het blijft merkwaardig waarom Utrecht een beroemdheid als Olivier van Noort zo verwaarloosd heeft. Omdat hij er alleen maar geboren is? Rotterdam is heel anders omgegaan met Erasmus, die daar ook na zijn jeugd nooit meer teruggekomen is. Hij kreeg het oudste standbeeld van Nederland en de nieuwste brug werd naar hem genoemd. In Utrecht is nog geen straatsteen naar Van Noort genoemd.[14] Geen artikeltje is er ooit aan hem gewijd. En dat terwijl de stad hem twee kanonnen gegeven had, die als monument voor zijn ontdekkingsreis gediend hebben. Het eeuwfeest is een mooie gelegenheid tot eerherstel.

Literatuur:

J.W. IJzerman, *De reis om de wereld door Olivier van Noort*, 2 dl., 's-Gravenhage 1926. Werken der Linschoten-Vereniging, dl. 27-28.
J.C. Mollema, *De reis om de wereld van Olivier van Noort*, 1598-1601, Amsterdam 1937. Patriareeks 1.
[C.R. Schoute], 'Van kanon tot carillon', in: Jan van der Zwart, *Het carillon van Schoonhoven: een onderzoek naar de historie van de stadhuisklokken*, [z.pl. 1975], p. 19-30. Broek 1957: Jan O.M. Broek, *A letter from Olivier van Noort, circumnavigator, pertaining to the first*

Dutch voyage around the world, translated, with an historical commentory, S. Paul, Minnesota, 1957.
H.C. Bultman, *De Grote of St. Bartholomeuskerk te Schoonhoven*, [z.pl. 1979]
Brochure 1913: Ned. Herv. Bartholomaëus-kerk en hare oudheden te Schoonhoven, [z.pl. 1913]
Lugard 1927: Gerh. J. Lugard jr., '1627 - 22 Februari - 1927', in: *Schoonhovense Courant* van 22 febr. 1927.
Henze 1992: Dietmar Henze, *Enzyklopädie der Entdecker und Erforscher der Erde*, 15. Lfg., Graz 1992.

1. Descriptio urbis Rheno-Trajectinae, 'ex inedito ms. Arn. Buchelii edit. P. P. Musschenbroek 1801, p. 115. Evenzo Diarium van Arend van Buchell, uitg. door G. Brom en L.A. van Langeraad, 1907, p. 473. Geciteerd (Latijn en Ned.) door IJzerman p. 41-42. Ik heb de oude vertaling aangepast, zoals ik ook de citaten van IJzerman leesbaarder heb gemaakt.
2. IJzerman p. 42.
3. IJzerman p. 44-45.
4. IJzerman p. 50.
5. Zie W. van der Elst, 'De klokken van de Nicolai-kerk te Utrecht in hun omgeving', in: *Jaarboek Oud-Utrecht* 1927, p. 102-119, m.n. p. 116. En Dick van den Hul, Klokkenkunst te Utrecht tot 1700, Utrecht 1982, *Stichtse historische reeks* nr. 8, p. 168-169.
6. IJzerman p. 50.
7. IJzerman p. 57.
8. Ook van Magelaens' vloot van vijf schepen en 265 man kwam na drie jaar maar één schip terug met achttien overlevenden. Magelaens moest niet minder dan vijf muiterijen onderdrukken en sneuvelde zelf op de Filippijnen.
9. IJzerman p. 93.
10. In de kloostergang van het toen al grotendeels afgebroken Cisterciënser nonnenklooster Mariëndaal aan de Vecht, in de wijk Zuilen. Overigens is het niet helemaal zeker dat de kanonnen daar, buiten de stadsmuren, lagen. Misschien heeft Buchel de gedichtjes genoteerd op een bladzijde over Mariëndaal, waar nog ruimte was. Achterin zijn boek voegt hij wel meer notities samen, maar dan schrijft hij er wel steeds (?) bij waar de grafzerken en dergelijke te vinden zijn.
11. In zijn Monumenta passim in templis (hs., aanw. in het Utrechts archief, bibl. nr. XXVIII L 1) pag. 276 (fol. 153), in extenso geciteerd door IJzerman op p. 94.
12. Hs.: Op 't het ander.
13. H. van Berkum, Beschrijving der stadt Schoonhoven, 1762, p. 408, geciteerd in Schoute, p. 19.
14. Op 5 dec. 1978 besloten B&W van Utrecht de Mauritiuslaan te noemen naar één van de schepen waarmee Olivier van Noort in 1598-1601 een reis om de wereld maakte, en op 12 okt. 1982 de Eendrachtlaan naar een ander schip van zijn vloot. (Met dank aan Erik Tigelaar die dit uitzocht). Overigens zijn er meerdere schepen geweest die zo heetten.

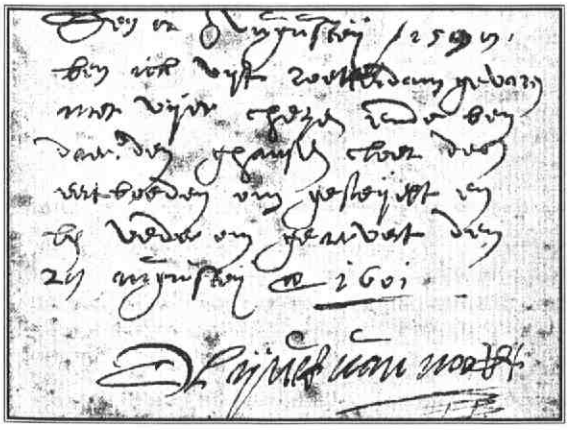

Handschrift Olivier van Noort brief uit 1601

Internet

Oud-Utrecht op Internet

Iedereen die beschikt over een Internet-aansluiting kan vanaf 1 november 1997 terecht bij de homepage van Oud-Utrecht. Vanaf die datum heeft Oud-Utrecht haar plaats gevonden in de berm van de digitale snelweg bij kilometerplaat:
http://home.wxs.nl/~luijt005. De homepage van Oud-Utrecht biedt de mogelijkheid meer aan de weet te komen over de vereniging, maar verwijst ook door naar webpages met specifieke informatie over het tijdschrift, het jaarboek en activiteiten van de vereniging. Momenteel is de site van Oud-Utrecht nog in ontwikkeling en wordt er gewerkt aan een flitsender presentatie met meer gebruiksmogelijkheden. In het nieuwe jaar zal een speciale webpage worden gewijd aan het lustrum en komt er een plaats waar links met andere historische verenigingen en organisaties te vinden zijn. Leden die via e-mail op de hoogte willen blijven van de activiteiten van Oud-Utrecht kunnen zich via de homepage aanmelden.
Tot slot heeft Oud-Utrecht een "clubhuis" ingericht in de digitale stad Utrecht (http://www.city.nl) waar leden en belangstellenden eveneens op de hoogte kunnen blijven van het laatste nieuws omtrent de vereniging.

'Wtheemsche persoonen' Tweeduizend jaar migranten in Midden-Nederland.

Migratie is een verschijnsel van alle tijden en alle plaatsen. Wanneer er maar ver genoeg wordt teruggegaan in de tijd kan er van ieder een voorouder worden gevonden die ooit als migrant naar Midden-Nederland is gekomen.

Na het Romeinenjaar zal het een ieder bekend zijn dat hier al 1950 jaar geleden Mediterrane migranten verbleven. Natuurlijk, ze kwamen in de eerste plaats als veroveraars, maar evengoed bleven velen van de anoniem gebleven soldaten hier langdurig wonen. Ze kunnen als arbeidsmigranten omschreven worden. Hun invloed op de autochtone bevolking was aanzienlijk en nog heden worden relicten van de Romeinse materiële cultuur in de Stichtse bodem teruggevonden.

Na de Romeinen kwamen andere migranten. De naam van Willibrord dringt zich op en bovendien die van Bonifacius. Het waren nieuwkomers die het christelijk geloof kwamen verspreiden en daarmee een andere onuitwisbare invloed op de Utrechtse geschiedenis hebben nagelaten. Na de stichting van het bisdom Utrecht waren het bisschoppen uit vele windstreken, maar vooral uit het Duitse gebied, die landsheer van het Nedersticht werden. In hun gevolg kwamen andere geestelijken en bovendien edelen uit het oosten. Niet vergeten mag worden dat Utrecht tot het midden van de 16e eeuw deel uitmaakte van het Heilige Roomse Rijk. Van een grens bij Lobith was derhalve geen sprake. Deze moet veeleer verder oostwaarts gezocht worden, bijvoorbeeld daar waar de mensen geen Neder- of Middelduits meer spraken maar Hoogduits.

Vanaf de late middeleeuwen zijn de migranten beter te identificeren. Het wordt dan bijvoorbeeld mogelijk ambachtslieden te herkennen, zoals Engelse pottenbakkers langs de Vecht in de 14e eeuw. Ook treffen we de eerste Lombarden, geldleners en -wisselaars uit Noord-Italië in de stad Utrecht aan. Door de vooraanstaande handelspositie van de Domstad verbleven er bovendien kooplieden uit heel Noordwest-Europa, van wie sommigen zich ongetwijfeld hier blijvend hebben gevestigd. Buiten de stad waren ondermeer Friese kolonisten actief in het Kromme Rijngebied.

In de loop van de 16e eeuw ontwikkelde zich een geheel nieuw migratiemotief, de religie. Nadat ook Utrecht zich in 1577 bij de Opstand had aangesloten kwamen zich hier protestantse vluchtelingen uit het zuiden van de Nederlanden en uit Duitsland vestigen. Hun komst droeg sterk bij aan de ontwikkeling van het protestantisme. Verschillende kerken werden gesticht, waaronder een Franstalige (Waalse), een Engelse en een Lutherse. Vooral de stad Utrecht ontwikkelde zich tot een ware multiculturele samenleving, waar migranten uit heel Europa, en soms zelfs daarbuiten, op betrekkelijk vreedzame manier samenleefden. Van tolerantie was echter slechts in beperkte mate sprake. Joden mochten niet in Utrecht wonen en katholieken werden er in 1655 formeel uitgesloten van burgerschap. Bovendien was iedereen die geen lid was van de publieke, gereformeerde kerk uitgesloten van overheidsfuncties.

De steden werden vanaf het einde van de 16e eeuw bijkans overspoeld met migranten uit alle windstreken. Garnizoenen met vooral Duitse, Engelse, Franse, Schotse en Zwitserse soldaten werden tijdens de Tachtigjarige Oorlog overal ingekwartierd. Een deel van de soldaten trouwde met een ingeborene en nam een burgerberoep op. Behalve op sociaal-cultureel en religieus gebied had de grote instroom van migranten ook economische gevolgen. Zo droegen Zuid-Nederlanders en Duitsers in hoge mate bij aan de opbloei van de metaalnijverheid in Utrecht en de textielnijverheid in zowel Utrecht als Amersfoort. In de loop van de 17e en 18e eeuw werd de inbreng van migranten zelfs onmisbaar voor onderdelen van de Stichtse economie.

Op het platteland werkten vanaf het voorjaar grote aantallen Duitsers en Oost-Gelderlanders als seizoenarbeiders in de vervening en bij de oogst. Ook buiten de landbouw waren Duitse immigranten van groot belang. De glasblazerij te Isselt (nu gemeente Amersfoort) draaide bijna volledig op Duitse vaklieden, en ook in de katoendrukkerij van Vreeland, de porseleinfabriek van Loosdrecht en de brouwerijen in Breukelen, Kockengen, Loenen en Maarssen waren zij actief. Onder de buitenplaatsen in de Vechtstreek en langs de Utrechtse Heuvelrug zijn er slechts weinig waar geen tuinlieden, koks of dienstboden uit Westfalen en omliggende gebieden gewerkt hebben.

Door de enorme toename van de overzeese handel kwamen via de Hollandse en Zeeuwse steden voor het eerst ook mensen uit andere continenten hier terecht. Eduard Abrahams van Akaboa, die kort na 1650 in de stad Utrecht opduikt, was in Angola geboren. Maria Amelia werd in 1734 in Loenen

RONALD ROMMES

gedoopt als 'zwart kind' met heidense ouders. Ze was circa acht jaar en meegenomen uit Batavia waar haar ouders nog woonden. Een bekender voorbeeld is de op het huidige Sri Lanka geboren Philip Jurriaan Quint Ondaatje, de Utrechtse patriottenleider uit de jaren '80 van de 18e eeuw.

Tot in de 18e eeuw was iedereen van buiten de eigen stad of het gewest in zekere zin een vreemdeling. Voor hen golden vaak andere regels en vestigingsvoorwaarden dan voor ingeborenen. Met de vorming van de eenheidsstaat omstreeks 1800 veranderde dit. De macht van de gewesten en van de steden werd afgebroken en mede door een groeiend nationaal bewustzijn verschoof het begrip van de migrant als 'vreemdeling'. Niet langer werd de Fries of Zeeuw als zodanig beschouwd, maar voortaan alleen nog de Duitser, de Engelsman, enz.. In de 19e eeuw nam bovendien de migratie van buiten Nederland sterk af. De mensen die zich in de provincie Utrecht kwamen vestigen, waren steeds vaker zelf ook Nederlanders. De sociaal-culturele homogeniteit nam daardoor toe. Deze ontwikkeling zette zich tot in de twintigste eeuw voort.

Na de Tweede Wereldoorlog veranderde de situatie ingrijpend. De Indonesische onafhankelijkheid leidde tot de komst van grote groepen Indische Nederlanders. Kort daarop volgden de Mediterrane arbeiders, eerst vooral uit landen als Italië en Spanje, later met name uit Marokko en Turkije. Surinamers en Antillianen vormen een andere omvangrijke groep migranten die zich sinds de jaren '70 alhier heeft gevestigd. De belangrijkste motieven van deze mensen verschillen niet veel van die van de nieuwkomers die hen eeuwen tevoren vooraf gingen: op zoek naar werk en een beter materieel bestaan, op de vlucht voor oorlog en onderdrukking of vervolging, of gewoon op zoek naar verwanten en (goede) bekenden die hier reeds langer wonen.

In de komende afleveringen van deze reeks zullen enkele van de vele groepen migranten uit het verleden worden voorgesteld.

Houten woonwagen rijdt door de Voorstraat. Foto: Gemeente Archief Utrecht

Tijdschrift en Jaarboek

Het Tijdschrift Oud-Utrecht geeft volop informatie over de geschiedenis en het heden van stad en provincie. Het is met zijn artikelen, boekbesprekingen en 'verenigingsnieuws' onmisbaar.

Het Jaarboek Oud-Utrecht is bekend om zijn boeiende wetenschappelijke bijdragen en om de Kroniek: een overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen uit het voorbije jaar.

Wie hart heeft voor Utrecht is lid van Oud-Utrecht

Traditie, tijdschrift over tradities en trends

Je eet van een bord, je begroet iemand door je rechterhand uit te steken, je viert je verjaardag. Zo doet iedereen het en niemand denkt er over na. Het lijkt wel alsof het nooit anders is geweest. Het zijn tradities die van ouders op kinderen over gaan. Er zijn ook gebruiken die pas kort bestaan. Bijvoorbeeld de gewoonte om iemand te feliciteren via een advertentie in de krant. Een paar mensen beginnen er mee, het wordt een modeverschijnsel, een trend.

Over al dit soort oude en nieuwe gebruiken en gewoonten is te lezen in het tijdschrift: ***Traditie, tijdschrift over tradities en trends***. Het laat op een heldere en levendige manier zien hoe achter de gewoonste dingen vaak een fascinerende wereld schuil gaat.

Traditie, tijdschrift over tradities en trends is een toegankelijk geschreven tijdschrift dat vier keer per jaar verschijnt. Het is rijk geïllustreerd in full-color en wordt uitgegeven door het Nederlands Centrum voor Volkscultuur. Een jaarabonnement kost *ƒ* 30,- of Bfrs 600.

Vraag een proefnummer aan bij het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, Lucasbolwerk 11, 3512 EH Utrecht (00-31-(0)30-2319997)

ER IS EEN BANK
WAAR OUDE WAARDEN
NOG IN ERE
WORDEN GEHOUDEN.

CEN E
CREDIET EN EFFECTEN BANK
Herculesplein 5, Utrecht

Muus & IJzerman makelaardij heeft hart voor 'Oud-Utrecht'

- Aan- en verkoopbegeleiding
- Taxaties
- Hypotheken
- Verzekeringen

makelaardij in onroerende goederen **Muus & IJzerman**

NVM

ISO 9002 gecertificeerd

Maliebaan 48, Postbus 14014, 3508 SB Utrecht. Tel: 030 - 234 00 08, Fax: 030 - 232 19 70

van Zoelen bv
aannemersbedrijf

Kantoor:
Nevadadreef 58
3565 CC Utrecht
tel: 030-2626800
fax: 030-2623274

- ONDERHOUD
- VERBOUW
- NIEUWBOUW
- RESTAURATIE
- ONDERHOUDSSERVICE

24 UUR PER DAG

BEAUFORT BOGAARD
MAKELAARS

Voor een gedegen advies in bedrijfsmatig onroerend goed.

verhuur-verkoop-taxaties-beleggingen-begeleiding
projektontwikkeling en herhuisvestging

Maliebaan 39a 3581 CC Utrecht **030-2 334 336**

J&B Conseil B.V.
Rika Hopperlaan 17, 3584 GM Utrecht
Tel. 030 - 254 32 12, Fax 030 - 254 32 11

J&B

FINANCIEEL - ECONOMISCH ADVIESBUREAU
o.m. restauratiefinancieringen en hypotheken

Wij drukken ook uw kosten

BEL ONS VOOR EEN OFFERTE
VOOR HET MOOISTE DRUKWERK

CASPARIE UTRECHT
ONDERDEEL VAN ROTO SMEETS DE BOER
TELEFOON: 030 2827677

BIJ KONINKLIJKE BESCHIKKING
HOFLEVERANCIER

TAILORS SINCE 1850

WILLEMARS

EXCLUSIEVE
KLEDING
EN MODES

MAATKLEDING

OUDEGRACHT 118
UTRECHT
TEL. 030-231 01 74

ADVOCATENKANTOOR GIARD

Het kantoor waar u als particulier en ondernemer kunt rekenen op een directe en persoonlijke aanpak door een vaste advocaat.

ZORGVULDIGE ADVISERING EN BEGELEIDING BIJ O.A.:

- ECHTSCHEIDINGEN (OOK SCHEIDINGSBEMIDDELING)
- ALIMENTATIE (WIJZIGINGEN/ BEREKENINGEN)
- ARBEIDSRECHT
- ONTSLAGZAKEN EN LOONVORDERINGEN
- CONSUMENTENRECHT
- LEVERINGSVOORWAARDEN
- ONDERNEMINGSRECHT
- MEDIATION
- KORT GEDINGEN
- HUURRECHT
- CONTRACTEN
- INCASSOZAKEN

HOOGHIEMSTRAPLEIN 68 TE UTRECHT (INGANG WITTEVROUWESINGEL 101)
030 - 27 69 145 / 27 69 140 **FAX: 030 - 27 69 146**

Tijdschrift voor geschiedenis van de stad en provincie Utrecht

Oud. 1903

Oud-Utrecht

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT

71e jaargang

Jubileumnummer 1998

Bijna 75 maal een kroniek

Zolang de vereniging bestaat,
bestaat de kroniek

Een herinnering aan de "middelste kwarteeuw" van de vereniging Oud Utrecht

C.L. Temminck Groll vertelt

Wetensw"aardigheden" uit oude maandbladen van "Oud Utrecht"

Verhalen over Utrecht die het verdienen
om gememoreerd te worden

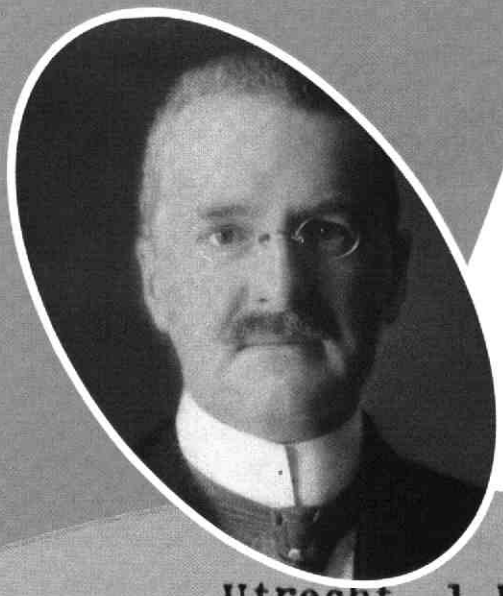

Utrecht, 1 Februari 1923.

Van verschillende zijden is in den laatsten tijd de wenschelijkheid betoogd om te komen tot de oprichting van een vereeniging, die zich met de historie van Utrecht zou bezighouden en o.a. in een jaarboekje de uitkomsten van geschiedkundige nasporingen

1923 JAAR 1998

hart voor **historie** en **cultureel erfgoed** in de provincie **Utrecht**

voor
Utrecht-boeken
stad en provincie

Broese Kemink
Boekverkopers

aan de Stadhuisbrug • Utrecht • tel. 030 - 233 52 00

GREEP Schilders bv

- Restauratiewerken
- Onderhoud

Maarssenbroeksedijk 15A
3606 AG Maarssen
Tel. 030-241 31 15

DAATSELAAR & GODHELP
ANTIQUAIRS - BEËDIGD TAXATEUR
Lid. VHOK/CINOA/VNAG/NVK

Lid Ned. Antiquairs Genootschap

Utrecht
Korte Jansstraat 17-19, 3512 GM Utrecht
Tel. 030-2318266, Fax 030-2316474

Amsterdam
Rokin 46, 1012 KV Amsterdam
Tel. 020-6208100

Laren
Torenlaan 5, 1251 HE Laren
Tel. 035-5381454

JURRIËNS | BOUW

- Restauratiewerken
- Nieuwbouw
- Onderhoud

Aannemingsbedrijf
H.J. Jurriëns B.V.
Sophialaan 1
Postbus 8110
3503 RC Utrecht
Tel.: 030 - 2412 912
Fax: 030 - 2413 934

KERSBERGEN
INSTALLATIETECHNIEKEN B.V.
UTRECHT

Activiteiten o.a. op het gebied van:

* **Elektra**
* **Klimaat**
* **Sanitair**
* **Beveiliging**
* **Telematica**

Kaap de Goede Hooplaan 7, 3526 AR UTRECHT
Telefoon 030-88 24 64 Telefax 030-88 57 33

Bouw Belegging
Restauratie Recreatie
Bemiddeling

LISMAN & LISMAN BV ZEIST

LAAN VAN VOLLENHOVE 3225 3706 AR ZEIST
POSTBUS 143 3700 AC ZEIST
TELEFOON 030-6956644

AB-lop. Oud 1905 AB-TJC

Van de redactie

75-jaar Oud-Utrecht, dat kan u ondertussen niet ontgaan zijn. Het Tijdschrift in een nieuwe vormgeving, een nieuw logo, nieuwe kleuren en de lustrumcommissie die voor u een uitvoerig en afwisselend lustrumprogramma heeft samengesteld. Natuurlijk besteden we ook in ons Tijdschrift aandacht aan dit kroonjaar. In de eerste plaats zijn we hiervoor het bestuur erkentlijk dat ons als redactie de mogelijkheid heeft geboden extra pagina's te vullen. Maar waarmee vul je die pagina's was al snel de vraag. Het lustrum zelf staat in het teken van het water. Dit thema zal dan ook uitvoerig en op verschillende wijzen over het voetlicht komen. We hebben gemeend voor dit nummer een andere invalshoek te nemen: die van onze jarige vereniging zelf. 75-jaar is niet niks en als historische vereniging is het niet anders dan je plicht ook de geschiedschrijving van je eigen handel en wandel te boekstaven. De redactie is daarom voor u in de archieven gedoken. We zijn hierbij dank verschuldigd aan Casper Staal die ons op weg heeft geholpen. Ook vonden wij oud-voorzitters bereid terug te blikken op hun bestuursperiode. Uit hun woorden blijkt dat de vereniging weliswaar oud, maar zeker nooit der dagen zat is geweest en steeds bezig is geweest nieuwe activiteiten te ontplooien of nieuwe wegen in te slaan. Twee gastschrijvers zijn kersvers in het Utrechtse, maar wilden desondanks toch iets schrijven voor de jarige vereniging: de Commissaris van de Koningin van de provincie Utrecht, de heer Staal en de archivaris van Het Utrechts Archief de heer Jamar. Uit hun woorden blijkt vooral dat wij een toekomst met veel nieuwe uitdagingen met vertrouwen tegemoet gaan.
Ook anderen hadden al het nodige werk verzet dat in dit lustrumnummer goed van pas kwam. Tjeerd Pot dook uit het verelden van het Tijdschrift/Maandblad zelf enige lezenswaardigheden op. De charmant geschreven jeugdherinneringen van omstreeks 1925 van de hand van de heer Heringa geven ons een heel bijzondere sfeertekening van Utrecht ongeveer 75-jaar geleden.
Tenslotte zal het u opgevallen zijn dat dit nummer iets eerder is verschenen dan u gewend bent. Dat komt omdat het ook aangeboden is op de feestelijke opening van het lustrum op 14 maart in Slot Zeist. Heeft u dit evenement gemist? Geen nood, op pagina 65 kunt u nogmaals de eerst komende lustrumactiviteiten vinden.

Inhoud

De oprichting van de vereniging 28
BRIEF J.P. FOCKEMA ANREAE

Aan de leden van de vereniging Oud Utrecht 29
R. STAAL

Leden van het eerste jaar 30

Bijna 75 maal een kroniek 32
JANNA LEGUIJT

Een herinnering aan de "middelste kwarteeuw" van de vereniging Oud Utrecht 40
C.L. TEMMINCK GROLL

Herinneringen aan Oud Utrecht 43
MR. H.H.W. KERNKAMP

Wetensw"aardigheden" uit de oude maandbladen van "Oud Utrecht" 44
T.J. POT

De vreemdeling 52
MARLOU SCHROVER

Kind aan de Nieuwegracht omstreeks 1925 54
DR. J. HERINGA

Agenda 57

Historische verenigingen en de 21ste eeuw 58
JO JAMAR

De Lijnpad Rijn heeft niet bestaan 61
L.A. VAN DER TUUK

Lustrum Agenda 65

Colofon

Oud-Utrecht
Tweemaandelijks tijdschrift
71e jaargang nr. 2
maart/april 1998
ISSN 1380-7137

Oud-Utrecht is een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en tot verspreiding van de kennis der geschiedenis van stad en provincie Utrecht.

Voorzitter: J.W. Lemaier
Secretariaat: Mw. J.C.M. Pennings, p/a Alexander Numankade 201, 3572 KW Utrecht.
Penningmeester: P. Kroes
U kunt zich opgeven als lid van de vereniging Oud-Utrecht door te schrijven naar:
Oud-Utrecht,
Pr. Hendriklaan 76,
3584 ER Utrecht.
De contributie bedraagt *f* 54,= per jaar (26- *f* 30,=; 65+ *f* 44,= per jaar).
Contributie- en ledenadministratie: P. Kroes.
Betaling contributie op giro 575520.

Redactie: M. Dolfin, B. van den Hoven van Genderen, J.Leguyt, M.C. van Oudheusden, P. Rhoen, B. van Santen, M. van de Vrugt, en A. van der Zeijden.

Redactieadres:
Alexander Numankade 199,
3572 KW Utrecht.

Vormgeving: De Vormers, Utrecht
Vormgeving cover: Hans Lodewijkx
Druk: Casparie Utrecht

Oud-Utrecht.
Tweemaandelijks tijdschrift
verschijnt zes maal per jaar.
Deadline agenda nummer 3:
20 april 1998, verschijningsdatum 1 juni 1998.
Uw bijdragen kunt u toesturen aan de redactie, Alexander Numankade 199, 3572 KW Utrecht, op 5 1/4 of 3 1/2 inch floppy (WordPerfect, versies 4.2, 5.0 of 5.1).
Aanbevolen omvang tussen de 2000 en 4000 woorden, waarbij het aantal noten zo beperkt mogelijk gehouden moet worden. Het gebruik van tussenkopjes wordt aangeraden; illustratie-suggesties zijn zeer welkom.

De oprichting van de vereniging

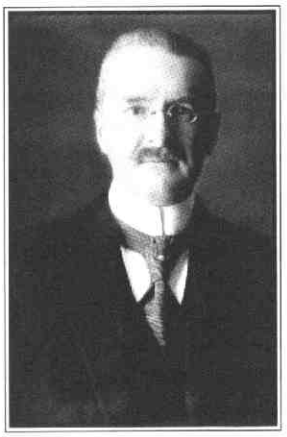

dr. J.P. Fockema Andreae (1879-1949) Oprichter vereniging Oud-Utrecht ± 1920

GEMEENTE UTRECHT

Utrecht, 1 Februari 1923.

Van verschillende zijden is in den laatsten tijd de wenschelijkheid betoogd om te komen tot de oprichting van een vereeniging, die zich met de historie van Utrecht zou bezighouden en o.a. in een jaarboekje de uitkomsten van geschiedkundige nasporingen zou neerleggen.

Naar aanleiding van eenige in dien zin gevoerde voorloopige besprekingen veroorloof ik mij een aantal stadgenooten, die geacht kunnen worden zich hiervoor te willen interesseeren -en onder hen meen ik U te mogen rekenen- samen te roepen tot een bijeenkomst op Maandag, 5 Februari a.s. 'avonds te 8 uur, ten Stadhuize (kamer 14).

Het zal mij aangenaam zijn, zoo U aan deze mijne uitnoodiging zal willen gevolg geven.

De Burgemeester van Utrecht,

Fockema Andreae

Aan
den Heer Dr. W. A. F. Bannier,
te
U T R E C H T.

Uitnodiging van dr. J.P. Fockema Andreae 1923

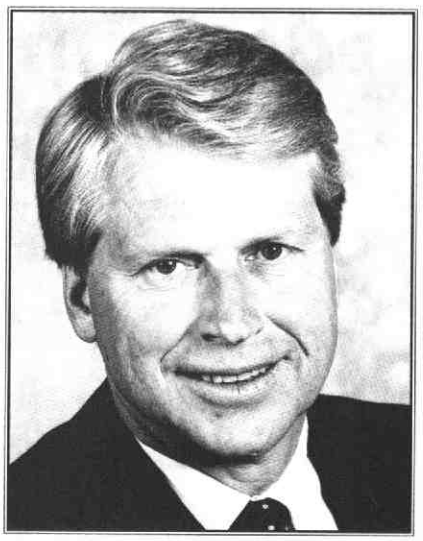

De commissaris van de Koningin in de provincie Utrecht mr. B. Staal.

Aan de leden van de vereniging Oud-Utrecht

Vijfenzeventig jaar bestaat de Vereniging Oud-Utrecht en dat is een gelukwens waard. Met name spreekt mij aan dat uw vereniging haar aandacht uitstrekt over stad en provincie. Ons werkgebied valt dus samen en dat geeft een gevoel van verbondenheid.

Het is echter wel een heel bijzondere aandacht. De vele, enthousiaste leden van uw vereniging zetten zich in, zoals het briefpapier vermeldt, voor de beoefening en verspreiding van de kennis der geschiedenis van stad en provincie. Zij doen dat vanwege hun liefde voor die geschiedenis en voelen zich daarin verbonden. Daartoe worden veel activiteiten ontplooid. Zo worden het tijdschrift en de jaarboeken uitgegeven, dankzij veel auteurs en de redacties. Ook het bestuur en de commissies dragen meer dan hun steentje bij. Allen zijn ze vrijwilligers die enthousiast bezig zijn met hun hobby in een levendige vereniging. Voor hun inzet heb ik veel respect.

Maar er is meer. Vanuit die liefde voor het verleden bestaat ook warme belangstelling voor het heden en voor de toekomst. Niet om alles zo te houden zoals het tot ons is gekomen, niet om het verleden te bevriezen en elke vernieuwing tegen te gaan. Maar om er aan bij te dragen dat de veranderingen zo verantwoord mogelijk tot stand worden gebracht. Dat de lijn vanuit het verleden niet wordt verbroken of geknakt.

Een vereniging als de uwe kan voor het openbaar bestuur wel eens lastig zijn. Dat is uw goed recht. U kijkt vanuit uw kant met uw historische invalshoek tegen vraagstukken aan. Anderen doen dat met een andere speciale invalshoek. De besturen van provincie en gemeenten zijn er dan om, alles afwegende, tot een zo goed mogelijke oplossing te komen. Daarbij wordt ook de zienswijze van de vereniging meegewogen. Het is geen gemakkelijke taak voor die besturen, want voor elk bezwaar en elk alternatief pleit wel wat. Toch moeten knopen worden doorgehakt, want besturen houdt vooral ook beslissen in. Ik hoop dat u ervan overtuigd bent dat de besturen in stad en provincie dat zo goed mogelijk doen, naar eer en geweten.

Vijfenzeventig jaar is een hele tijd, al is dat in het licht van de geschiedenis betrekkelijk. Het aardige is dat uw vereniging alleen al door voort te bestaan haar werkterrein ziet toenemen. Enerzijds omdat steeds meer bekend wordt over het verleden. Anderzijds omdat met het verglijden der jaren het verleden navenant omvangrijker wordt.

Gaarne wens ik de vereniging een zodanige bloei toe dat zij de omvang der geschiedenis steeds mag zien toenemen. Bovendien wens ik u een hele goede lustrumviering toe. Het belangrijkste is echter dat u, als leden van Oud-Utrecht, plezier en voldoening blijft vinden in uw vereniging, in al haar activiteiten en producten en in waarvoor zij staat.

Met hoogachting
de commissaris van de Koningin
in de provincie Utrecht

mr B. Staal

Leden van het eerste jaar

NAAMLIJST DER LEDEN OP 1 JANUARI 1924.

Eere-Voorzitter:

Dr. J. P. Fockema Andreæ, Burgemeester.

Bestuur:

Dr. W. A. F. Bannier, J. W. Frisostraat 18, *Voorzitter.*
G. A. Evers, Van Speykstraat 20, *Secretaris.*
W. Graadt van Roggen, Stadhouderslaan 78, *Penningmeester.*
Dr. J. F. van Beeck Calkoen, Drift 19.
Dr. K. Heeringa, J. W. Frisostraat 16.
Dr. W. C. Schuylenburg, F. C. Dondersstraat 7c.
C. W. Wagenaar, Richard Wagnerlaan 5.

M. N. Acket.
Dr. J. P. Fockema Andreæ.
E. baronesse d'Aulnis de Bourouill-Twiss.
C. P. Balfour van Burleigh.
A. J. Baljet.
Dr. W. A. F. Bannier.
Mej. Dr. F. E. J. M. Baudet.
Dr. H. C. van Beusekom.
Mej. A. M. Biemond.
S. van Blitz.
P. den Boer.
L. E. Bosch & Zoon.
E. Bouman.
M. ten Bouwhuijs.
Mej. E. A. M. van Braam.
Dr. S. van Brakel.
H. Breukink.
A. Brom Jr.
J. E. Brom.
P. W. Buisman.
Dr. A. le Cosquino de Bussy.
Mej. J. A. L. van Beeck Calkoen.
Dr. J. F. van Beeck Calkoen.
M. H. Damme.
Dr. H. Das.
C. Deelder.
Mej. A. Deenik.
P. J. van den Dorpe.
D. C. van Dorsten.
H. D. Elfrink.
C. Entrop.
G. A. Evers.
Mej. M. J. Freie.
W. J. Fortuyn Drooglever.
P. de Graaff.
Mej. Dr. C. C. van de Graft.
Dr. J. G. van der Harst.
Dr. K. Heeringa.
L. J. van der Heijden.
Dr. J. W. le Heux.
Dr. C. Hoitsema.
H. L. L. van Hoogenhuyzen.
Dr. A. Hulshof.
Dr. G. W. Kernkamp.
Mej. Dr. J. M. Keyman.
C. Th. Kibbeling.
Mej. N. Klaassen.
G. van Klaveren Pz.
C. P. J. Kleijn.
G. F. Koch.
Mej. P. D. Kol.

12

D. W. Kooy.
Dr. B. J. Kouwer.
H. G. A. Kruisselbrink.
R. J. Lammerts van Bueren.
A. W. Leeflang.
J. van Leeuwen.
Dr. A. J. S. van Lier.
Mevr. W. Markus-Poels.
E. J. S. Mecima.
Joh. A. Moesman.
J. T. Mojet.
F. de Munnik.
W. L. van Nieuwenhuysen.
Dr. A. A. Nijland.
Dr. G. G. Pekelharing.
D. Philips.
S. W. Praag.
Mej. M. J. Reijnvaan.
W. Graadt van Roggen.
G. J. A. van der Rijst.
A. J. van Schaik.
Jhr. Dr. M. R. Radermacher Schorer.
Dr. W. C. Schuylenburg.
Mevr. A. Sieburgh-Muyderman.
Dr. L. Sillevis.
J. A. Smedes.
J. W. A. Haagen Smit.
M. H. Smith.
Mej. M. I. van Soest.
G. H. J. van Spanje.
W. A. C. van Strien.
P. Swillens.
L. Timmer.
P. Timmermans Jr.
Dr. W. F. Verhoeff.
C. W. Wagenaar.
H. W. Wagenaar.
R. P. Wagenaar.
Dr. H. Waller.
Dr. H. N. van Walree.
Mej. E. Weggeman Guldemont.
J. J. Wentink.
Dr. A. J. van der Weijde.
L. van Woerden.
Mevr. G. J. J. van Zijst-Schmidt.

Buiten Utrecht:

Dr. G. W. Bannier ..... 's Gravenhage.
Dr. E. K. van Beek ..... Vlaardingen.
Dr. E. van Beusekom ..... Nieuwersluis.
J. C. Blankert ..... Hilversum.
H. H. Everwijn ..... Huis ter Heide.
Dr. J. G. Holsteijn ..... Rotterdam.
R. T. Muschart ..... Rotterdam.
Mej. Annie Salomons ..... 's Gravenhage.
Mevr. wed. I. H. Vrancken-van Hingst .... Amsterdam.
Arie H. Willemse ..... 's Gravenhage.

Bijna 75 maal een kroniek

Zolang de vereniging bestaat, bestaat de kroniek. In het jaarboekje 1924 verscheen de eerste, namelijk die over 1923. Deze werd verzorgd door G. Van Klaveren (1888-1965), medewerker van het gemeentearchief, die deze noeste arbeid tot en met 1943 zou voortzetten. De kroniek over 1942 is de laatste van zijn hand. De schrijver van de kroniek over 1943 is niet bekend, daarna werd de fakkel overgenomen door een collega van Van Klaveren, G. Brinkhuis. Dit toont maar weer eens aan hoe hecht de band tussen archief en vereniging was en is....

Verschillen de aangestipte onderwerpen nu wezenlijk met die uit de kroniek over 1996? Opvallend zijn eerder de overeenkomsten dan de verschillen. De kroniek over 1923 bevat benoemingen, lustra (in 1923 bestond het Provinciaal Utrechts Genootschap al 150 jaar!) en sportevenementen. Maar ook in de kroniek over 1996 vinden we dergelijke zaken terug, zoals op 1 januari 1996 de benoeming van Yvonne Keijser als directeur Artibus. Het lijkt erop dat Utrecht wel groter is geworden, maar in veel opzichten weinig is veranderd. Sommige zaken klinken wat gedateerd, zoals de opening op 13 januari 1923 van de tentoonstelling "De practische huisvrouw" in de Jaarbeurs.
Anderzijds, hoe zal men over 75 jaar denken over de opening van een "sociaal veilige fietsroute" op 4 december 1996? Wordt er dan nog wel gefietst? Of is de auto uit het stadsbeeld verbannen?!

Een andere rubriek in het jaarboekje met een lange levensduur was de rubriek "verdwenen stadsbeelden". Deze verscheen van 1925 tot en met 1948 en werd van het begin af aan voorzien van foto's. Een luxe die de kroniek pas vanaf het jaarboekje 1945/46 ten deel viel. De hierna volgende tekst is dus origineel, de afbeeldingen zijn door de redactie van het tijdschrift bijeengezocht....

JANNA LEGUIJT

G. van Klaveren Pz. (1888-1965) hoofdcommies bij het gemeentearchief Foto: Het Utrechts Archief

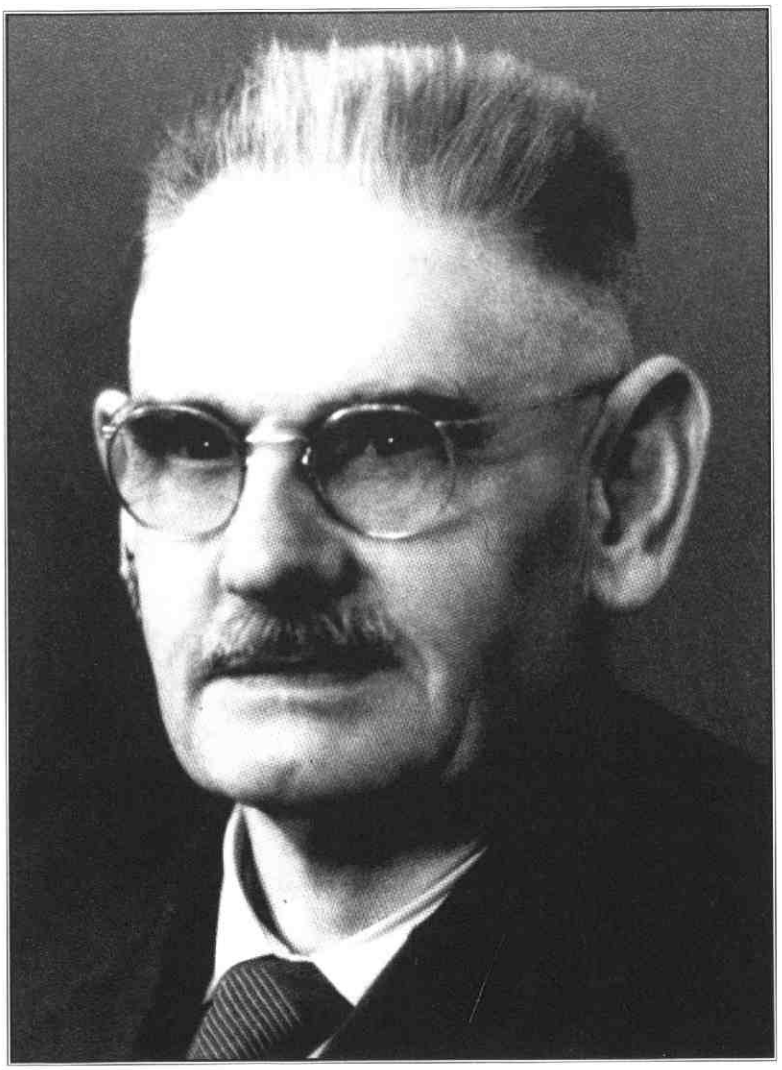

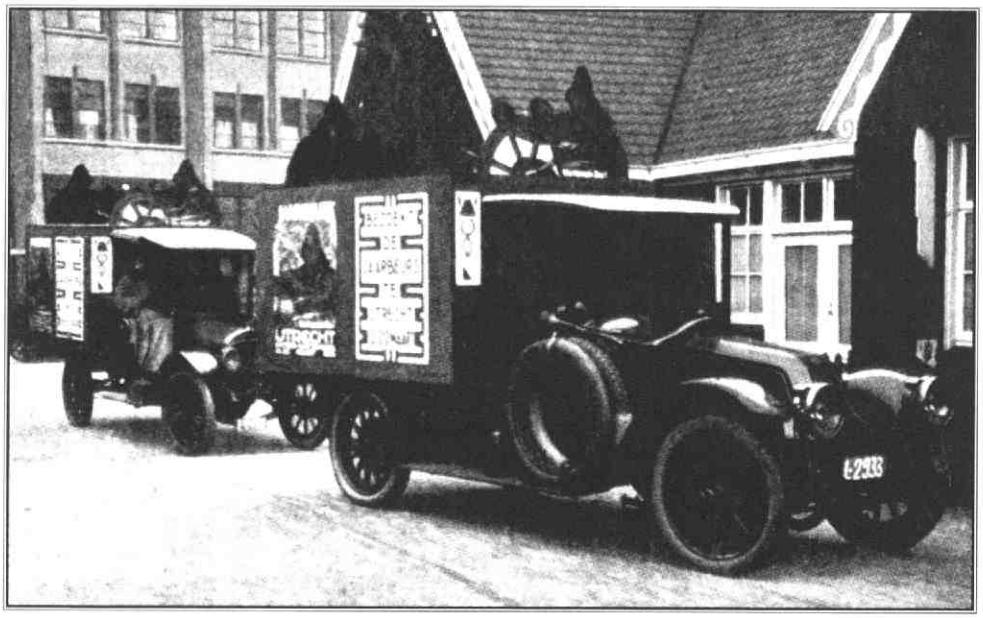

Propaganda-auto's voor de achtste Nederlandse Jaarbeurs Foto: Het Utrechts Archief

KRONIEK VAN UTRECHT OVER 1923

DOOR

G. VAN KLAVEREN Pz.

JANUARI.

1. Oprichting van den Bond van Militairen beneden den rang van Onderofficier bij de landmacht.
3. Spoorwegongeluk nabij Blauwkapel, waardoor de lijn Utrecht—Hilversum geheel versperd wordt.
   Huldiging van P. Meyers ter gelegenheid van zijn gouden jubileum als godsdienstonderwijzer.
5. De in December 1922 uitgebroken drukkersstaking bij het Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad geeindigd.
   Oprichting van de afdeeling Utrecht der R. K. Volkspartij.
6. Herdenking van het 25-jarig bestaan der afdeeling Utrecht van den Algemeenen Nederlandschen Metaalbewerkersbond.
7. Inwijding van het nieuwe orgel in de St. Anthoniuskerk aan de Kanaalstraat.
   De dienst Utrecht—Hilversum weder langs de gewone lijn hervat.
   H. Th. Verkerk, 1874—1912 opzichter bij den Provincialen Waterstaat, overleden.
11. E. de Wolff, leeraar bij de Israëlitische gemeente en bij het Centraal Israëlitisch Weeshuis, overleden.
    Besluit van den gemeenteraad om aan de gemeenteambtenaren en werklieden over 1922 op hun salaris of loon een toeslag te geven van 5 %.
13. Aanvang van het tweedaagsch congres der S. D. A. P.
    Opening van de tentoonstelling „De practische huisvrouw".

14. Dr. F. A. J. F. ridder van Rappard, sedert 1908 penningmeester van het Hoogheemraadschap De Lekdijk Bovendams, overleden.
21. Nationale en onderlinge zwemwedstrijden ter gelegenheid van het 1e lustrum der Utrechtsche Vrijwillige Brigade tot redding van drenkelingen.
22. Indienststelling van den „eenmanswagen" op lijn V van de gemeentetram.
23. 150-jarig bestaan van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen.
Gedeputeerde Staten onthouden hun goedkeuring aan het besluit van den gemeenteraad tot toekenning van 5 % op het salaris van gemeente-ambtenaren en -werklieden over 1922.
25. Aan P. de Vink eervol ontslag verleend als kommandant van het brandwezen.
Besluit van den gemeenteraad om in beroep te gaan van het besluit van Gedeputeerde Staten tot onthouding van hun goedkeuring aan het raadsbesluit inzake den 5 % toeslag aan gemeente-ambtenaren en -werklieden.
28. Viering van het 25-jarig besta onthoudersvereeniging „St. Mi

FEBRUARI.

6. Besluit van Gedeputeerde Sta te onthouden aan de gemee dienstjaar 1923.
9. G. W. Reinold, voorganger bij Gemeente, overleden.
14. De Kamer van Koophande *f* 2000.— subsidie te verleene Jaarbeurs.
15. Ds. J. Breukelaar, emeritus-meerde Kerk, overleden.
18. H. Oortman Gerlings, penning Utrecht der Maatschappij tot

114

kunst en van de Muziekschool van Toonkunst, overleden.
19. Dr. W. H. van Keesom, hoogleeraar aan de Veeartsenijkundige Hoogeschool, benoemd tot hoogleeraar te Leiden.
Opening van de Eerste Nederlandsche Vakschool voor slagers.
23. Besluit van den gemeenteraad tot het verleenen van een subsidie van *f* 54000.— aan het Utrechtsch Stedelijk Orchest.
25. T. J. W. van Rossum, voorzitter van het bestuur der Ambachtsschool, overleden.

MAART.

3. Besluit van den gemeenteraad om van het besluit van Gedeputeerde Staten van 6 Februari tot onthouding hunner goedkeuring aan de gemeentebegrooting voor 1923, bij de Kroon voorziening te vragen.
6. Teraardebestelling van Jhr. Dr. Th. H. F. van Riemsdijk, oud-algemeen rijksarchivaris, schrijver van „De kerspelkerk van St. Jacob te Utrecht".
7. Mej. Hiltje Buwalda, weduwe H. de Vries, in den ouderdom van 101 jaar overleden.
10. Opening van het Vegetarisch hotel „Pomona".

12. Oprichting van de vereeniging „Oud-Utrecht".

15. Het Utrechtsch Studenten Concert bestaat 100 jaar.
16. Het nieuwe alarmstelsel bij de brandweer in werking gesteld.
22. Besluit van den gemeenteraad tot instelling van markten voor kleinverkoop.
23. Dr. J. C. Naber, rector magnificus, spreekt, ter herdenking van den dies natalis der Hoogeschool, een rede uit in de Latijnsche taal.
24. C. F. Weber, lid van den gemeenteraad, overleden.
Ds. I. F. le Cornu, predikant der Waalsche kerk te 's Hertogenbosch, als zoodanig beroepen te Utrecht.

115

Opening van het theehuis „Oog-in-al".
Opening van C. en A. Brenninkmeijer's Modemagazijnen in het voormalige perceel het „Haagsche Koffiehuis" aan het Vreeburg.

APRIL.

1. E. J. Dijkman, oud-hoofd der school aan de Hamburgerstraat, te De Bilt overleden.
W. Petri, 40 jaar organist.
3. Twaalf gemeentelijke noodwoningen aan de Magnoliastraat door brand vernield.
4. Mej. M. Wefers Bettink, oud-directrice van de meisjesschool der Marnix-stichting aan het Oudkerkhof, overleden.
5. Eerste steenlegging van de St. Aloysiuskerk aan den Abstederdijk.
7. Huldiging van M. W. Petri, musicus, ter gelegenheid van zijn 70en verjaardag.
12. Verkiezing van leden van de Provinciale Staten. Gekozen worden: 11 R. K., 8 leden der S. D. A. P., 8 A.-R., 6 Chr. H., 4 leden van den Vrijheidsbond, 2 Vrijz. Dem., 1 lid der Staatk. Geref. Partij en 1 van de Middenstands-Unie.
16. Opening van de school der Ut
ging aan de Frans Halsstraat.
19. De gemeenteraad benoemt t
brandweer D. Vleming.
Besluit van den gemeenteraa
aantal paardenmarkten.
27. De Oud-Bisschoppelijke Clere
29. Dr. D. ten Bokkel Huinink, k

MEI.

1. Het wetsontwerp tot onteigeni
de Potterstraat ten behoeve v
nieuwe post- en telegraafka
Kamer verworpen.

5. Opening van het Nationaal Reizend Museum voor ouders en opvoeders.
9. A. H. van der Hoeve neemt ontslag als wethouder.
Jhr. Dr. J. F. Hooft Graafland, oud-secretaris van Curatoren der Universiteit en van het College van Kerkvoogden der Ned. Herv. Kerk, overleden.
10. Aanvang van het op 10, 19, 20 en 21 Mei gehouden muziekfeest ter gelegenheid van het 35-jarig bestaan van de muziekvereeniging van het regiment genietroepen.
14. De Kroon verwerpt het beroep, door den gemeenteraad ingesteld tegen het besluit van Gedeputeerde Staten tot niet goedkeuring van zijn besluit tot toekenning aan het gemeente-personeel van een toeslag van 5 %.
Herdenking van het 40-jarig bestaan van het Oranjepark.
15. Het regiment Genietroepen bestaat 175 jaar.
16. Opening van het nieuwe gebouw van het Kunst-Historisch instituut, Drift no. 25.
17. Dr. W. F. M. Schutte, referendaris ter gemeente-secretarie en kantonrechter-plaatsvervanger, benoemd tot rechter in de rechtbank te Leeuwarden.
21. Opening van de Eerste Nederlandsche Slagersvaktentoonstelling.
Opening van het gemeentelijk sportterrein aan de Thorbeckelaan.
22. Aan Dr. C. H. H. Spronck op verzoek eervol ontslag verleend als buitengewoon hoogleeraar en als directeur van het Rijks Serologisch Instituut.
24. Begrafenis van Jhr. Dr. J. Schuurbeque Boeye, oud-rechter in de arrondissementsrechtbank.
Verkiezing van leden van den gemeenteraad. Uitgebracht worden 60089 stemmen. Gekozen worden: 11 leden van de S. D. A. P. (16988 st.), 9 leden van de R. K. Staatspartij (13023), 5 leden van den Vrijheidsbond (7495), 5 A.-R. (7035), 3 C.-H. (4962), 2 Vrijzinnig-Democraten (2406), 2 leden van den Middenstands-Unie (2558), 1 lid van de R. K. Volkspartij (2076) en 1 lid der Nieuwe Kath. Partij (1505).

15 mei
Het 175-jarig bestaan van het Nederlandsche regiment genietroepen te Utrecht
Foto: Het Utrechts Archief

Opening van de Reizende Tentoonstelling voor Volksgezondheid.
G. Serton 25 jaar gemeenteraadslid.
Herdenking van het 25-jarig bestaan van het Wilhelminapark.
Dr. J. H. Gunning Wzn. benoemd tot buitengewoon hoogleeraar.

JUNI.

1. Aanvang van den zomertijd.
   Huldiging van Dr. D. Simons ter gelegenheid van zijn 25-jarig hoogleeraarschap.
   B. J. Wetter, voorzitter van het bestuur der Vakschool voor kleermakers, overleden.
2. Opening van een motorboot-dienst op „Oog in al" en den Hommel.
4. Opening van de nieuwe polikliniek der Veeartsenijkundige Hoogeschool aan de Alexander Numankade.
   De Senaat der Amsterdamsche Universiteit verleent aan prof. A. J. P. van den Broek het doctoraat honoris causa.
5. 150e jaarlijksche algemeene vergadering van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap.
6. Huldiging van koning Haakon van Noorwegen aan het Centraal Station op zijn doorreis door Utrecht.
9. Opening van de tentoonstelling, door de Vereeniging „Oud-Utrecht" in samenwerking met het Gemeentebestuur ingericht ter herdenking van de in 1823 tot stand gekomen vereeniging van de buitenwijken met de stad.
22. De gemeenteraad benoemt tot bezuinigingsinspecteur M. G. Schuddeboom.
27. Aan Dr. J. J. A. A. Frantzen op verzoek ontslag verleend als hoogleeraar.
    De grafische studieverzameling, door de School voor de Grafische vakken aangekocht van Dr. N. G. van Huffel, in gebruik genomen.
28. Benoemd tot hoogleeraren aan de nieuwe R. K. Univer-

118

siteit te Nijmegen o.a.: Dr. J. H. E. J. Hoogveld, rector van het R. K. Lyceum, Dr. J. C. F. H. Schrijnen en Dr. F. Roels, hoogleeraren aan de Rijks-Universiteit en Dr. P. Bellefroid, advocaat, allen alhier.

29. Dr. A. A. van Doorninck, griffier van de Provinciale Staten, benoemd tot thesaurier-generaal aan het Departement van Financiën.

30. Inwijding van de St. Gerardus Majella- (jongens-) en de St. Anna- (meisjes-) school aan de Amaliadwarsstraat.

JULI.

1. Dr. J. E. Ameshoff, loco-directeur en secretaris der Nederlandsche Centraal Spoorwegmaatschappij, legt zijne functies neer.

4. Verkiezing van leden van Gedeputeerde Staten. Gekozen worden Jhr. Dr. W. E. Bosch van Oud-Amelisweerd (R. K.), H. van Andel (A.-R.), B. J. J. Wijkamp (S. D. A. P.), G. H. J. van Spanje (R. K.), J. H. Th. O. Kettlitz (V. B.) en Jhr. Dr. K. J. Schorer (C.-H.).

5. Opening van het nieuwe wijkgebouw der Nederd. Hervormde kerk voor wijk IX (Tolsteeg-Vaartsche Rijn) aan de Croesestraat.
Inwijding van de Noorderkerk
aan de Royaards van den Ha

7. Mejuffrouw W. de Jager—
100en verjaardag.

9. J. H. Th. O. Kettlitz treedt
van den gemeenteraad wegens
benoeming tot lid van Gedepu

10. Heropening van het nieuw-ing

16. Het beroep van den Gemeenter
Gedeputeerde Staten, waarb
houden aan de begrooting vo
ongegrond verklaard.

17. Afscheidscollege en huldiging
Frantzen.

18. Bezoek van H. M. de Koningin-Moeder aan het Diakonessenhuis.

20. Opening van een motorbootdienst naar Rijnauwen.

22. Bevestiging van Ds. I. F. le Cornu als predikant der Waalsche gemeente.

25. Aanvang van den zangwedstrijd, uitgeschreven door den Bond van Christelijke Zangvereenigingen „De Drie Provinciën".

27. Jhr. Dr. L. van Bronkhorst Sandberg benoemd tot curator der Rijks Universiteit.
Eerste R. K. Vrouwendag.

AUGUSTUS.

1. De bakkerszaak der firma Noteboom bestaat 175 jaar.

3. Opening van het R. K. Doorgangshuis Sancta Paula aan de Oude Kamp.

6. J. W. H. de Liefde, uitgever van het Utrechtsch Nieuwsblad, overleden.
J. W. Paulus, bekend zanger, overleden.
Dr. P. J. du Pui, kantonrechter te Zwolle, benoemd als zoodanig te Utrecht.

7. Dr. A. G. van Hamel, benoemd tot hoogleeraar aan de Rijks-Universiteit.
De eerste markt voor kleinverkoop op het Van Alphenplein geopend.

12. D. Boswijk, lid van den gemeenteraad, overleden.

21. Opening van de Synode der Gereformeerde Kerken.

23. Mededeeling van B. en W. aan den Gemeenteraad, dat de gemeenterekening over 1922 sluit met een batig saldo van *f* 4.100.623.40.
Besluit van den gemeenteraad tot plaatselijke verbreeding van de Weistraat.

27. Indienststelling van den „eenmanswagen" op lijn I van de gemeentetram.

31. Aanvang der feestelijkheden ter gelegenheid van den verjaardag en het regeeringsjubileum van H. M. de Koningin.

Bijna 75 maal een kroniek

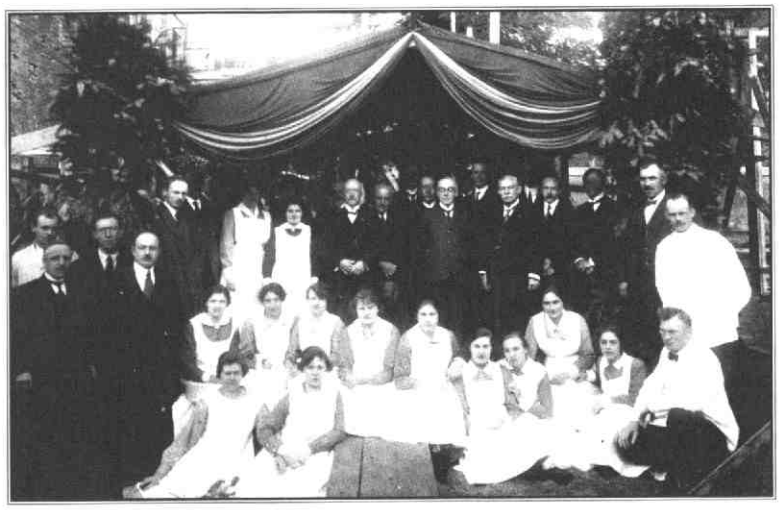

24 september eerste steenlegging van het nieuwe zusterhuis van het gesticht voor krankzinnigen Foto: Het Utrechts Archief

SEPTEMBER.

3. De vereeniging „Oranje-park" bestaat 40 jaar.
Groote historisch-allegorische optocht, voorstellende: de stad Utrecht hulde brengend aan H. M. de Koningin.
4. De heeren Dr. J. F. J. ten Berge, A. H. Smulders, G. Serton, Dr. J. J. de Waal Malefijt en Dr. G. A. E. B. Meijer tot wethouders gekozen.
7. Aanvang der Internationale conferentie van directeuren van meteorologische instituten.
10. Opening van de Christelijke School der Ned. Herv. gemeente aan de Laan van Nieuw-Guinea.
12. Opening van de 9e Nederlandsche jaarbeurs.
14. Opening van een tentoonstelling van voorwerpen, betrekking hebbende op Paus Adriaan VI, in het Centraal Museum.
15. Dr. C. Hoitsema benoemd tot voorzitter van het Utrechtsch Stedelijk Orchest.
17. Overdracht van het rectoraat der Rijks-Universiteit aan prof. A. J. P. van den Broek.
Huldiging van H. M. de Koningin bij haar doortocht door de stad.
Feestelijke herdenking van het 40-jarig bestaan van het Wijkgebouw „Lauwerecht" der Ned. Herv. kerk.
20. Overdracht van het rectoraat der Veeartsenijkundige Hoogeschool aan prof. Dr. J. E. W. Ihle.
Wijding van de kapel in het St. Cunera-huis aan de Nieuwegracht.
23. Tentoonstelling van de Vereeniging van fokkers van Duitsche herdershonden.
24. Eerste steenlegging van het nieuwe zustershuis van het gesticht voor krankzinnigen.
27. Afscheid van Dr. W. P. Verhoeff als gemeente-arts.
29. Serenade door de leden der S. D. A. P. gebracht aan den niet herkozen wethouder G. C. B. van Dijk.

OCTOBER.

1. Mevrouw G. C. gravin van Lynden van Sandenburg,

121

geb. baronesse van Nagell, echtgenoote van den Commissaris der Koningin, benoemd tot grootmeesteres van H. M. de Koningin.
J. Beumer 50 jaar godsdienstonderwijzer der Ned. Herv. Gemeente.
Huldiging van prof. Dr. C. Eykman ter gelegenheid van zijn 25-jarig hoogleeraarschap.
Herdenking van het 25-jarig ambtsjubileum van Ds. H. H. Barger, predikant der Ned. Herv. kerk.

4. Inwijding van de R. K. meisjesschool van de parochie van O. L. Vr. van Goeden Raad aan de Busken Huetstraat.
12. Viering van het 50-jarig bestaan van de Geuzenstichting „Wilhelmus van Nassauen".
16. De Provinciale Staten benoemen tot griffier Jhr. Dr. C. G. C. Quarles van Ufford.
17. Opening van het districtsbureau ter bestrijding der tuberculose aan de Lange Nieuwstraat.
18. Besluit van den gemeenteraad tot het maken van een tunnel onder den spoorweg bij de Jeremie.
22. Oprichting van de Utrechtsche Museumvereeniging voor hedendaagsche kunst.
27. Het nieuwe gedeelte van lijn III der gemeentetram naar Elinkwijk in gebruik genomen.
30. Viering van het 50-jarig bestaa gesticht.

NOVEMBER.

1. Het nieuwe bootenhuis van de Roeivereeniging op „Oog-in-al'
6. Aanwijzing van de St. Radbou bevoegd tot het hebben van ee met gelijke rechten als de Rij
7. Herdenking van het in gebrui gebouw der Doopsgezinde gem
8. Het hoogheemraadschap van bestaat 600 jaar.

14. De prins van Jogjakarta en de sultan van Boeloengan brengen een bezoek aan het Centraal Museum en aan 's Rijks Munt.
15. Dr. J. J. A. A. Frantzen, oud-hoogleeraar aan de Rijks-Universiteit, overleden.
20. Dr. J. P. Fockema Andreae treedt af als voorzitter van den Raad van Beheer van de Vereeniging tot het houden van Jaarbeurzen in Nederland en aanvaardt het eere-voorzitterschap dier vereeniging.
22. J. M. Timp viert zijn 100en verjaardag.
23. De Hanzebank en de Hanzespaarbank verklaard in staat van faillissement.
25. W. N. van Draanen, kunstschilder, overleden.
27. J. J. Wester, hoogleeraar aan de Veeartsenijkundige Hoogeschool, bevorderd tot doctor in de geneeskunde.
28. Dr. M. S. Gutteling 40 jaar geneesheer.

DECEMBER.

3. J. F. Niermeyer, hoogleeraar aan de Rijks Universiteit, overleden.
9. Herdenking van het 25-jarig bestaan van de afdeeling Utrecht van den Nederlandschen Bond van Werklieden in overheidsdienst.
13. Aan Dr. A. Kylstra ontslag verleend als directeur der Gemeente Hoogere Burgerschool met 5-jarigen cursus, ingaande 1 Februari 1924.
18. Aanbieding van een huldeblijk door de Provinciale Staten aan den Commissaris der Koningin en diens echtgenoote naar aanleiding van hun aanstaand vertrek uit de gemeente.
23. H. Copijn, tuinarchitect en ontwerper van het Wilhelminapark, overleden.
27. J. H. de Bruyn door den gemeenteraad benoemd tot directeur van den bouw- en woningdienst.

Een herinnering aan de "middelste kwarteeuw" van de Vereniging Oud Utrecht

De middelste kwarteeuw begint in 1948. Het 25-jarig bestaan van de Vereniging in dat jaar werd gevierd met een feestelijke bijeenkomst in de Senaatszaal van de Universiteit. Voorts ontvingen alle leden een fraaie kleurenreproductie van Jan de Beyers' tekening van de Ganzenmarkt. Mijn eigen band met de Utrechtse historie was nog bescheiden, maar kreeg juist in dat jaar een goede impuls dank zij een Utrecht-excursie met onze Delftse hoogleraar architectuurgeschiedenis prof.dr. E.H. ter Kuile, mijn latere promotor. Bezocht werden onder meer de Pieterskerk en de toen onderhanden zijnde opgraving in het koor van de Janskerk: de 11de-eeuwse Bernold-aanleg was daarbij in het zicht gekomen (later werd deze in de vloer aangegeven). Ter Kuile was niet zo erg te spreken over de verslaglegging van die opgraving door dr. P. Glazema in het Jaarboek van Oud Utrecht in 1949 (p. 41). Vermoedelijk is dat de eerste keer geweest dat ik van de Vereniging hoorde.

De band met Utrecht groeide en in 1957 - in dat jaar werd de contributie van de Vereniging verhoogd van *f* 6.- per jaar tot *f* 7.50 - kreeg ik de functie van hoofd van de gemeentelijke monumentenzorg bij wat toen was de Dienst van Openbare Werken van de gemeente Utrecht. Dit als opvolger van de langzamerhand legendarische Willem Stooker, onder wie restauratie, bouwhistorisch onderzoek en archeologisch onderzoek tot één samenhangend geheel bijeen waren gebacht. Deze vruchtbare combinatie kenmerkt nog altijd de monumentenzorg van de stad Utrecht! [1]

Al spoedig werd begonnen met het publiceren van vondsten en restauratie-gegevens in het Maandblad; in samenspel met de enthousiaste redacteur Henk de Jong [2]. Deze was een stuk jonger dan het overige toenmalige Bestuur van de Vereniging, maar toch altijd nog 5 jaar ouder dan ikzelf als beginneling in de praktische monumentenzorg.

Voorzitter was sedert 1950 ir. J.D.M. Bardet, een spoorwegman met een grote liefde voor en kennis van de (regionale) geschiedenis. Aftredende bestuursleden waren steeds herkiesbaar en werden dan ook iedere keer voor een nieuwe termijn herkozen. Maar in 1959 kwam er een kink in de kabel: secretaris mr. N.B. ten Bokkel Huinink werd burgemeester van Borculo. Eervol voor de Vereniging, maar er viel een gat! Mij werd gevraagd zijn plaats in te nemen. Wel erg jong nog ... , maar de artikelenreeks had vertrouwen gewekt.

De bestuursvergaderingen vonden plaats in het monumentale pand Janskerkhof 12, waar penningmeester J.W. van Woensel Kooy een functie had bij de toenmalige Nederlandse Handelmaatschappij. Een levendige inbreng in het bestuur had prof.dr. M.D. Ozinga, de Utrechtse hoogleraar architectuurgeschiedenis. Dank zij hem had de Vereniging ook een beetje een eigen plek in de stad: de ledenvergaderingen en de lezingen vonden onder-dak in de sfeervolle grote collegezaal van het Kunsthistorisch Instituut, Drift 25 (thans geheel opgeslokt door de Universiteitsbibliotheek). Vervolgens waren er de beide archivarissen: dr. A.J. van de Ven, rijksarchivaris provincie Utrecht, en mr. J.W.C. van Campen, gemeentearchivaris. Dit was het logisch vervolg op de belangrijke rol van hun beider voorganger mr. S. Muller Fz. bij de oprichting van de Vereniging in 1923. Vooral Van Campen deed zeer veel voor Oud Utrecht en werd later evenals Bardet terecht erelid.

Wat meer op de achtergrond bleven de bestuursleden drs M.N. Acket, arts, en A.H. Doude van Troostwijk. Laatstgenoemde, uit Breukelen, vertegenwoordigde als bestuurslid van Niftarlake de regionale organisaties. Dat was heel essentieel: immers, in 1950 was de Vereniging er van één Voor Utrecht en omgeving (zoals de ondertitel luidde) geworden tot een Voor Utrecht en Provincie (Maandblad 1950 nrs 2/3). Een aspect waar later ook schrijver dezes veel energie instopte en waar ook nu nog steeds weer even de aandacht op wordt gevestigd, maar dat toch heel moeizaam en langzaam vorm kreeg. Die speciale bestuursplaats is na Doude van Troostwijk's overlijden niet gecontinueerd.

In dat jaar 1959 stond er in het Maandblad een interessante herinnering van A. Brom jr., oud-adjunct bibliothecaris van de U.B. (p. 210). Hij beschrijft hoe hij in 1944 een Duitse officier, die het Utrechts Psalter opeiste, pareerde. Het boek lag overigens, onder Stookers hoede, op de veiligste plaats in Utrecht: in de kelder van de Domtoren, alwaar een apparaat was opgesteld, dat de vochtigheidsgraad voor de daar opgeslagen manuscripten op het juiste peil moest houden. In 1957-'58 kon diezelfde A. Brom jr. mij nog het Psalter - recentelijk in een kogelvrije vitrine geëxposeerd geweest - tweemaal volledig rustig laten doorbladeren!

Het was ook het jaar, waarin Oud-Utrecht meedeed aan de oprichting van het Comité Binnenstad en Singels, dat weerwerk moest

C.L. Temminck Groll, bestuurslid van 1959 tot 1973

Receptie bij het 50-jarig bestaan (Maandblad 1973 nrs 3/4) Foto: Het Utrechts Archief

bieden tegen het in 1958 gelanceerde plan Feuchtinger, dat een volledige demping van de singelgrachten inhield en een onwaarschijnlijk aantal doorbraken in de oude stad.

Behalve bij acties als deze verliepen de activiteiten volgens een vast schema: het Jaarboek, het Maandblad, de Ledenvergadering, een aantal lezingen, twee stadsexcursies, twee excursies in de provincie (bij één der stadsexcursies staat: deelnemerskosten ƒ 0.70 inclusief thee). Daarmee werd goed voldaan aan artikel 2 van de statuten - die pas de leden nog weer eens zijn toegezonden.

Het 40-jarig jubileum in 1963 werd gevierd met een mooie tentoonstelling in het Centraal Museum van tekeningen uit de topografische atlas van het gemeentearchief. Veel heb ik daarvan geleerd: samen met Van Campen kon ik in een reeks van sessies de volledige collectie doorlopen om een vanuit verschillende invalshoeken goed gespreide selectie te kunnen maken. Een blijvende persoonlijke vriendschap is daaruit bovendien voortgevloeid.

In 1964 kwamen de nieuwe archivarissen er nog bij: rijksarchivaris dr. D.P. van Buytenen en gemeente-archivaris dr. J.E.A.L. Struick. Laatstgenoemde nam al spoedig het secretariaat over; door een benoeming bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (toen nog niet in Zeist!) verloor ik mijn 'werkplek' in het Utrechtse. Ook Struick zou altijd bijzonder veel voor de Vereniging blijven doen.

Grote spanningen in 1966. Het plan Feuchtinger was inmiddels opgevolgd door het wat mildere Plan Kuyper. Aan de oost- en de zuidzijde zouden daarbij de singels openblijven en het aantal doorbraken was iets verminderd (Maandblad 1966, p. 75). Opgelucht over wat toch bereikt was, wilde het bestuur de discussie met de plannenmakers openhouden. De Jong echter, als redacteur, bleef principieel stellen: 'onvoorwaardelijk afwijzen!'. Burgemeester mr. C.J.A. de Ranitz bedankte als lid op grond van De Jong's uitspraken en De Jong trad tot ons aller spijt af als redacteur. Van Campen nam het redacteurschap tijdelijk op zich. Gelukkig werd de Burgemeester weer lid en kwam ook van Plan Kuyper maar een fractie tot uitvoering (Singeldemping aan de noordwest zijde - thans staat het heropenen - weer op het programma!).

In 1967 volgde ondergetekende ir. Bardet op als voorzitter, nog vóór de benoeming aan het Kunsthistorisch Instituut [3], die weer een echte plek in Utrecht zou opleveren! Snel volgden enige mutaties. Prof. Ozinga overleed onverwacht in 1968, penningmeester Van Woensel Kooy vertrok na zijn pensionering naar Putten en dr. Van de Ven liet zich niet herbenoemen. Zo kwam er, om te beginnen, in 1969 ons éérste vrouwelijke bestuurslid, mevr. E.L.S. Offringa-Boom. Heel anders lag dat bij het 'geesteskind' van Oud-Utrecht en de Gemeente: het Utrechts Monu-

Een herinnering aan de "middelste kwarteeuw" van de Vereniging Oud Utrecht

mentenfonds [4]. Dat had al jaren de directrice van het Centraal Museum, mevr.dr. M.E. Houtzager, als actief bestuurslid en daarvóór reeds haar voorgangster, jvr.dr. C.H. de Jonge.
De nieuwe penningmeester werd J.C. van der Laan, van de bekende platenzaak De Discus aan de Minderbroederstraat. Voorts trad W. Uittenbogaard toe, wiens echtgenote M. Uittenbogaard-Terwisga zich later ook zeer voor de Vereniging zou inzetten. Mevr. Offringa en W. Uittenbogaard maakten vele jaren, met Struick, deel uit van de Jaarboekredactie.
Ook werd er in 1969, als begin van een taakverdeling, een - later in het bestuur opgenomen - excursiecommissie in het leven geroepen, waarin mevr. J.C. Jongbloed-Gerritsen een centrale rol vervulde.
Visueel werden de vernieuwingen zichtbaar in 1970, toen zowel Maandblad als Jaarboek een ingrijpend gemoderniseerde lay out kregen. Het door architect A. Oosting (die ook enkele jaren bestuurslid was) ontworpen logo werd het herkenningsteken. Tot aan het eind van 1997 is dat in gebruik gebleven. Bovendien komt er in 1970 met B. Kieboom weer een vaste Maandbladredacteur; na Van Campen had ook Struick dat nog een jaar waargenomen. Voorts treedt de toekomstige voorzitter A.R.H. Hoogezand aan (van Ateliers voor binnenhuiskunst bv aan het Oud Kerkhof). In 1971 volgen o.m. mevr.drs L. van Tongerloo met haar grote vakmatige historische inbreng én - als eerste van een echt volgende generatie - A.F.E. Kipp, toen nog student, later de eerste bouwhistoricus van de gemeente Utrecht.
Een belangrijk jaar voor de stad is 1972 en daarmee ook voor de Vereniging - want zijn wij nu écht provinciaal of toch altijd nog voor een heel groot deel stedelijk? Allereerst is er de aanstelling van drs T.J. Hoekstra als eerste stadsarcheoloog [5]. Voorts is er de viering van 'Utrecht 850 jaar Stad'. Oud-Utrecht neemt ter ere van die herdenking het initiatief voor een serie litho's van (toen nog) William Kuik (Jaarboek 1972, p. 214). Op 3 juni organiseert jvr.dr. J.M. van Winter een grandioze Middeleeuwse Maaltijd in Paushuize. Daarbij treedt A. Graafhuis, adjunct gemeentearchivaris, op als tafelredenaar. Hoewel nooit zelf lid van het bestuur, zal hij vele jaren een zeer actieve rol in de Vereniging gaan spelen.
Dan komt er met het tiende lustrum in 1973 een einde aan de middelste kwarteeuw. Op 9 maart biedt het Gemeentebestuur een receptie aan in het Centraal Museum en op 20 maart is er een feestelijke vergadering in het Spoorwegmuseum. Daarbij wordt het voorzitterschap overgedragen aan opvolger Hoogezand. Met het hoogleraarschap aan de (toen nog) T.H. te Delft, in het vak restauratie, was dat niet te combineren, al bleven we nog jaren in de binnenstad van Utrecht wonen. Toevallig ging ook redacteur Kieboom naar die T.H. - en wel naar de Persdienst. Op bijgaande foto van de receptie in het Museum (Maandblad 1973 nrs 3/4) staan ter weerszijden van de echtgenote van burgemeester H.G.I. baron van Tuyll van Serooskerken de wethouders Th. Harteveld (vele jaren de voortreffelijke voorzitter van het Utrechts Monumentenfonds) en H.J. Zeevalking. Ook déze zou later naar de T.H. Delft gaan, als lid van het College van Bestuur (Buiten Universitair Lid ofwel BUL).
Speelt bij dit alles nog de oude controverse mee tussen 'de stad met de hoogste toren' en 'die met de op één na hoogste toren'? (Van 1875-1910 was de volgorde tijdelijk ten gunste van Delft andersom, maar dat is een verhaal apart).
Op 23 juni is er nog de jubileumvlucht boven de provincie Utrecht, waarbij ik vanaf de stoel naast de piloot per microfoon de toelichting moest geven. We hadden een Fokker met bovenliggende vleugels en het was mooi weer. Tenslotte, maar dan zitten we al in de meest recente kwarteeuw, is er voor mij nog éénmaal een grote slag met de Vereniging: de driedaagse excursie naar Norwich. Alwéér een stad met zo'n onwaarschijnlijk hoge toren...

1) C.L. Temminck Groll, Bouwhistorisch onderzoek in de stad Utrecht, *Jaarboek Monumentenzorg 1996*, Zwolle/Zeist 1996, p. 239-243.

2) Alle opgenomen in Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht 1926-1972, Utrecht 1993.

3) Zie bv. Utrecht in de 17de eeuw: architectonische en stedebouwkundige aspecten, werkgroep Kunsthistorisch Instituut R.U. Utrecht, *Jaarboek Oud Utrecht 1972*, p. 115-143.

4) W. Thoomes e.a., *Nooit uitgewoond, 50 jaar woonhuisrestauraties door het Utrechts Monumentenfonds*, Utrecht 1993.

5) Dit feit is herdacht in de tentoonstelling *Het Stenen Geheugen*, Centraal Museum 1997-1998. Catalogusred. Geeske Bakker en Tarq Hoekstra.

Herinneringen aan Oud-Utrecht

Ongeveer twee jaar na mijn aantreden als voorzitter van Oud-Utrecht, op 9 september 1998 heb ik namens het bestuur een kort beleidsplan aan de Vereniging voorgelegd. Als ik terugkijk ben ik zeer tevreden met het resultaat ervan: Oud-Utrecht is actief geworden, meer eigentijds, voor stad en regio. Het Tijdschrift ziet er beter uit, een blad voor de leden. Het Jaarboek ziet er eveneens heel anders uit, maar de kwaliteit van de bijdragen bleef voorop staan en dat is nog steeds zo. Die kwaliteitseis werd nog eens extra benadrukt door het instellen van de Oud-Utrecht-prijs voor het beste artikel. Dit ter beoordeling van een onafhankelijke jury.

Een ander initiatief, samen met het Pug voorbereid en gerealiseerd, was het oprichten van de leerstoel Utrecht Studies aan de Universiteit. Ik denk dat dit een blijvend instituut is, een hoeksteen voor de Vereniqingsactiviteiten. En dan natuurlijk de Stichting Publicaties Oud-Utrecht, kortweg SPOU, opgericht door mijn voorganger U.F. Hylkema. In deze jaren vond de volwassen wording ervan plaats. Eerst was er nog een personele unie met het bestuur van Oud-Utrecht, nu is het een zelfstandige gevestigde naam met een reeks bijzondere publicaties zoals de Mip-reeks, de Monumentengidsen, de Biografieen, de Kadastrale Atlas en tal van speciale uitgaven. Tja, zo doen wij dat bij Oud-Utrecht.

Het contact van de Vereniging met de regio kreeg in het voorbijgaan een enorme impuls mede door de oprichting van de Federatie van Oudheidkundige Verenigingen in de Provincie.

Oud-Utrecht trad meer naar buiten. Werd iets minder contemplatief. Stond op gepaste deftige wijze midden in de samenleving. Zo herinner ik mij met genoegen het feest voor de leden in de Janskerk met veel volkscultuur. Het symposium over de sneltram door de binnenstad in de Klaaskerk was zeker ook zo'n evenement.

Maar het belangrijkste vond ik toch de Vereniging zelf, de samenwerking in het bestuur, het plezier dat we hadden. Een nette Vereniging? Jazeker, maar nooit saai en duf, veel debatten en springlevend.

De vele deskundigen, de lezingen, de contacten met leden hebben mij persoonlijk veel geleerd over de intrinsieke waarde die geschiedenis voor mensen individueel kan hebben. Ook voor stad en provincie is dat collectieve geheugen iets dat samenbindt, niet de waan van de dag, de dingen die voorbij gaan.

En nu de toekomst van Oud-Utrecht!

Ik kan U melden, dat op 23 februari 2063 door Oud-Utrecht een goed gedocumenteerde, maar tevens felle brief aan het gemeentebestuur van Utrecht is gestuurd waaruit ik het volgende citeer 'Ons is gemeld, dat de gemeente van plan is de begin 21ste-eeuwse, zeer karakteristieke woon-werkbebouwing aan de kop van het Stationsplein en de stadsboulevard annex Singel te slopen. Hiermee wordt een uniek voorbeeld van hedendaagse stedenbouw (het UCP), onderdeel van de moderne city, in fraai contrast met de oude binnenstad aangetast' {einde citaat).

U begrijpt het al; Oud-Utrecht is onmisbaar in Utrecht en blijft altijd jong. De toekomst is dus voor Oud-Utrecht, geen probleem!

MR. H.H.W. KERNKAMP
OUD VOORZITTER

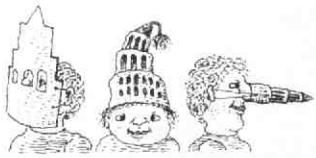

FELICITATIE

Boekhandel Broese Kemink gespecialiseerd in boeken over UTRECHT, stad en provincie, feliciteert Oud-Utrecht met haar 75-jarig jubileum. Speciaal voor deze gelegenheid hebben wij voor alle leden van de Vereniging Oud-Utrecht op vertoon van deze advertentie de volgende feestaanbiedingen:

*** Utrechtse straatnamen binnen de Singels: van ƒ 7,50 voor ƒ 5,00**
*** Videofilm Utrecht 1900-1930: van ƒ 29,50 voor ƒ 15,00**
*** Utrecht-verjaardagskalender: van ƒ 17,50 voor ƒ 5,00**

Deze aanbiedingen gelden zolang de voorraad strekt en uitsluitend in onze winkel Stadhuisbrug.

Broese Kemink *)

Boekverkopers aan de Stadhuisbrug Utrecht
030-2335200

Illustraties: uit onze bestseller sinds jaren: Rinke Doornekamp's Een Dom Boekje (momenteel in herdruk)

Wetensw"aardigheden" uit oude maandbladen van "Oud-Utrecht"

Afb. 1 Dr. A.J. van der Weijde (1855-1932), naar J. Gabrielse 1931. Foto: Het Utrechts Archief

Een woord vooraf

Ter gelegenheid van het 70-jarig bestaan van de Vereniging Oud-Utrecht verscheen op 5 juni 1993 de "Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht 1926 - 1972". De Inleiding vermeldt dat daarmede in de al langer bestaande behoefte kon worden voorzien de "schat van archeologische en bouwhistorische gegevens" uit de maandbladen vanaf 1926 tot en met 1972 van Oud-Utrecht op een practische wijze te bundelen en toegankelijk te maken. Bovendien werd met deze zogenoemde Nulkroniek het fundament gelegd onder de reeks Kronieken, waarin de gemeente zich sedert 1973 periodiek over haar onderzoek in deze sector verantwoordt.

Bij de selectie van de terzake doende schrifturen uit de schier eindeloze reeks maandbladen uit de genoemde periode werd kennis genomen van talloze niet voor dat doel in aanmerking komende artikelen. Het leek een aardige gedachte om daaruit een bloemlezing samen te stellen. De verhalen, mededelingen en signalementen werden immers tussen de 20 en bijna 70 jaar geleden geschreven. Het ligt voor de hand dat het overgrote deel van het huidige ledenbestand van 'Oud-Utrecht' niet of nauwelijks van dit stukje erfgoed van hun Vereniging op de hoogte is. Vermoedelijk zullen velen van hen - evenals dat bij de samenstelleer het geval is - geboeid zijn door de verscheidenheid in onderwerp, vormgeving en kwaliteit der verhalen. De onderwerpen hebben immer met Utrecht te maken. Nu eens is er sprake van belangrijke gebeurtenissen uit de stedelijke historie, dan weer van zaken van meer alledaagse en soms ook wel van triviale aard. Ook wordt er wel eens bespiegeld, waarbij de gedachtenvlucht van de auteur soms intrigerender is dan zijn onderwerp.

Eén van de auteurs uit de allereerste periode van het maandblad is Dr. A.J. van der Weijde (afb. 1). De verhalen van en over deze opmerkelijke Utrechtse geneesheer, die rond de overgang van de jaren twintig in dertig zoveel voor de Vereniging "Oud-Utrecht" heeft betekend, verdienen het om in dit jubileumnummer gememoreerd te worden.

Het weder invoeren der kermis (afb. 2)

In verband met de pogingen, die aangewend worden om den Gemeenteraad te bewegen de kermis weder in te voeren, wensch ik de aandacht te vestigen op een rapport in Maart 1854 uitgebracht door de Utrechtsche plaatselijke commissie van geneeskundig toevoorzicht. Zulke commissies bestonden vroeger in alle steden van eenige beteekenis. Zij zijn afgeschaft geworden door de geneeskundige wetten van 1865, waren samengesteld uit doctoren, chirurgijns en apothekers, dienden o.a. van advies ten opzichte van den openbaren gezondheidstoestand en zoo werd in 1854 door den Gemeenteraad de meening der commissie gevraagd over de wenschelijkheid om de kermis af te schaffen.

De commissie wijst in haar rapport er op, dat "nachtbraken, drinken, eten en wellust", die de kermissen kenmerken, reeds in gewone tijden niet zijn in het belang der volksgezondheid en bij het heerschen van besmettelijke ziekten de kans op besmetting grooter maken. Zij brengt in herinnering de ergerlijke tooneelen, die zich in 1849 gedurende de cholera-epidemie in den kermistijd afspeelden. "Hoe de dragers soms met moeite door de zingende, beschonken menschenmassa's konden doordringen, ten einde de choleralijders naar het hospitaal of de daaraan gestorvenen naar den grafkuil te brengen!" In den kermistijd in Juli is de epidemie sterk toegenomen, wat echter niet alleen aan de kermis moet worden toegeschreven, want het regelmatig klimmen van een epidemie wordt altijd waargenomen. Toch valt het niet te ontkennen, "dat een losbandig leven ten tijde van algemeen heerschende ziekte daarvoor vatbaar maakt, dat opgewekte driften zeer schadelijk werken en een kalm gemoed en een geregelde levenswijze de beste behoedsmiddelen tegen zoodanige ziekten opleveren". De com-

TJ.POT

missie wijst verder op het gevaar, dat dreigt door "het groot aantal wafel- en pofferkramen" en verzoekt ten slotte met den meesten nadruk den Raad de kermis af te schaffen.
Het advies der commissie is niet opgevolgd en de kermissen zijn nog tal van jaren blijven voortbestaan. De ervaringen, in 1849 opgedaan, hebben er echter zeker wel toe geleid, dat de kermis in 1866, toen weder een heftige choleraepidemie de grijze bisschopsstad teisterde, niet is gehouden geworden. Dank zij den vooruitgang der geneeskundige wetenschappen tast men nu ten opzichte van de oorzaken der besmettelijke ziekten niet meer in het duister, zooals in 1854 het geval was en zoo is het rapport der commissie voor een groot deel als verouderd te beschouwen. Dit neemt niet weg, dat een nadeelige invloed van de kermissen op de volksgezondheid ook tegenwoordig door de groote meerderheid der geneeskundigen stellig niet zal worden ontkend en men heeft slechts de dagbladen in te zien om zich te overtuigen, dat de kermissen dáár, waar ze nog bestaan, tot dezelfde buitensporigheden aanleiding geven als in den goeden, ouden tijd.

Dr. A.J. van der Weijde
(MOU 1926)

De sterfte in de Gemeente Utrecht over 1926, vergeleken met die in vroegeren tijd

In de dagbladen heeft men kunnen lezen, dat over het jaar 1926 in de gemeente Utrecht 1278 sterfgevallen zijn aangegeven. Dat cijfer, hetwelk den meesten lezers allicht onopgemerkt is voorbijgegaan, is van groote betekenis als maatstaf voor den toestand der volksgezondheid en het loont de moeite door vergelijking met de sterfte in vroegere jaren eens na te gaan in hoeverre die gezondheidstoestand zich in de loop der tijden gewijzigd heeft en, zooals we zullen zien, verbeterd is.
Omtrent de sterfte in de stad onzer inwoning bestaan van 1623 af nauwkeurige opgaven. In de 17e eeuw bedroeg de jaarlijksche sterfte in tijden, waarin geen epidemie heerschte, ongeveer 1000. Ten opzichte van het aantal inwoners zijn we slechts aangewezen op ruwe schattingen. Zoo vindt men voor dat aantal in 1622 50.000 opgegeven. Neemt men dat zeker veel te hooge cijfer als juist aan, dan verkrijgt men een sterfte van 20 per 1000. Bij het heerschen van besmettelijke ziekten was de sterfte natuurlijk veel grooter. In de 17e eeuw was het vooral de pest, die tal van slachtoffers maakte. De heftigste pestepidemie kwam voor in 1636 met in het geheel 5016 sterfgevallen, dus op 50.000 inwoners 100.32 per 1000. In de 18e eeuw vinden we voor 1748 aangeteekend een sterftecijfer van 1120 en een bevolking van 25.244, welk getal zeker meer in overeenstemming met de werkelijkheid is, een sterfte dus van 44.38 per 1000.
Dank zij de volkstellingen, die, zooals men weet, tegenwoordig om de 10 jaren gehouden worden en waarvan de eerste in 1796 is uitgeschreven, zijn we van dat jaar af omtrent het aantal inwoners nauwkeurig ingelicht. Volgens die tellingen was het bevolkingscijfer in 1796 32.294, 16 November 1829 43.407, 16 November 1839 48.491, 19 November 1849 47.781, 31 December 1859 52.894 en daarna is de bevolking steeds toegenomen, eerst langzamer, later sneller, totdat tenslotte het tegenwoordige cijfer van omstreeks 150.000 bereikt is. Men ziet, als men het bevolkingscijfer van 1849 met dat van 1839 vergelijkt, dat de bevolking gedurende dat tienjarig tijdperk geen vermeerdering doch een vermindering heeft ondergaan. Daarover behoeft men zich niet te verwonderen, want heftige epidemieën van mazelen, cholera, typhus en pokken teisterden dikwijls de grijze bisschopsstad, zoodat het jaarlijksch sterftecijfer vaak hooger was dan het geboortecijfer. Van een enkele epidemie, de choleraepidemie van 1866, wier verschrikkingen ouden van dagen zich nog herinneren, wil ik de cijfers weergeven. Van de 58.995 inwoners stierven aan cholera 1614 en in het geheel 3199 personen d.i. 54.22 per 1000. Een ernstige pokkenepidemie heerschte nog in 1870 en 1871, doch daarna zijn geen epidemieën van grooten omvang meer voorgekomen. De griepepidemie van 1918, die in dat jaar grooten indruk maakte, was kinderspel vergeleken met de vroegere epidemieën, want de sterfte, die in 1917 12.11 per 1000 bedroeg, steeg slechts tot 15.77 per 1000. Omtrent de sterfte in tijden, waarin geen epidemie van beteekenis heerschte, wil ik nog een paar cijfers mededeelen. Het sterftecijfer per 1000 was in 1840 32.91 en in 1860 30.95 en is sedert vrijwel regelmatig gedaald tot het tegenwoordig ongelooflijk lage sterftecijfer over 1926 van 8.53, d.w.z. blijft dat sterftecijfer onveranderd, dan zullen van de in 1926 geborenen eerst na 117 jaren allen gestorven zijn.
Zoo is Utrecht, een stad vroeger berucht om haar epidemieën, geworden een gemeente, wier gezond-

Wetensw"aardigheden" uit oude maandbladen van "Oud-Utrecht"

Afb. 2 Kermis op de Biltstraat, 1864. Naar P. Van Loon. Foto: Het Utrechts Archief

heidstoestand niets te wenschen overlaat. Daartoe hebben in hoofdzaak, zoo niet uitsluitend bijgedragen de vooruitgang der geneeskundige wetenschap en de maatregelen in verband daarmede door de overheid genomen, waartoe te rekenen zijn, om slechts enkele te noemen: de zorg voor goed drinkwater door de waterleiding verkregen, het onbewoonbaar verklaren van tal van krotten en het bevorderen van den bouw van ruime, frissche woningen. Het is een voldoening te weten, dat de groote sommen door de overheid beschikbaar gesteld in het belang der volksgezondheid, niet te vergeefs zijn uitgegeven en tot een verbetering hebben geleid, die, zooals uit bovenstaande cijfers blijkt, buitengewoon groot is geweest.

Dr. A.J. van der Weijde
(MOU, 1927, pp. 29-30)

Het tegengaan van het St. Nicolaas-vieren door de Utrechtsche stedelijke overheid

In het Januari-nummer 1928 van het Maandblad is een publicatie medegedeeld van 16 November 1655, waarbij den bakkers o.a. verboden wordt van den eersten tot den achtsten December brood "in eenige andere form te backen, dan sy een geheel jaar door gewoon zyn". Die publicatie staat niet op zichzelf en het zij mij daarom vergund bij het naderen van het St. Nicolaasfeest een kort overzicht van de verbodsbepalingen te geven.

Onze gereformeerde voorouders beschouwden het vieren van dat feest als een paapsche superstitie en het lag voor de hand, dat de overheid, zoodra de gereformeerde religie staatsgodsdienst was geworden, trachtte dat vieren evenals zooveel, wat nog van het pausdom afkomstig was, door allerlei maatregelen tegen te gaan. Door de uitspraken van de synode in 1618 en 1619 te Dordrecht gehouden, waren de gematigden uit de kerk verdreven en allicht als gevolg daarvan heeft de Utrechtsche Vroedschap 16 Mei 1623 een ordonnantie uitgevaardigd op het vieren en onderhouden van den Zondag, waarin men ten opzichte van het St. Nicolaasfeest vindt: "Art. X. Wyders wordt ook verboden met koeck, poppenwerk ofte ooft voor te staan ende daar toe eenige kramen of tafelen te stellen ... ook niet op St. Nicolaasavond, op de verbeurte van de koeck, poppewerk, ende ooft, ende nog drie gulden daarenboven ... "

De ordonnantie is verscheidene malen gecorrigeerd, geamplieerd en gerenoveerd, het laatst 19 Mei 1687, doch art. X, later art. XXIII geworden, is onveranderd gebleven. De Vroedschap, blijkbaar bevreesd, dat de bepaling in de ordonnantie den burgers onopgemerkt zou voorbijgaan, herhaalde en verscherpte het verbod eenige dagen vóór het St. Nicolaasfeest bij publicatie van 2 December 1623 met den volgenden inhoud: "De Vroedschap deeser Stad interdiceert en verbied by desen wel scherpelyk op den genoemden Nicolaasavond met eenige koek en poppenwerk, ooft of diergelyke waren ende koopmanschappen, 't zy in kramen, of met tafelen voor te staan op eenige markten, bruggen of andere publicque plaatsen binnen dese stad op verbeurte van de voorsz. hare waren ende koopmanschappen, ende nog drie gulden daarenboven."

Men ziet het St. Nicolaasfeest was vroeger vrijwel een formeele kermis, waarbij evenals tegenwoordig nog bij kermissen kramen op openbare plaatsen werden opgesteld. Het tegengaan van den verkoop op den openbaren weg was echter naar de opvatting der Vroedschap niet voldoende en daarom ging zij over tot het verbieden van elken verkoop door aan de publicatie 4 December 1638 toe te voegen: "ook geen deuren of vensters, te dien fine open te stellen na het luyden van de waakklok, verbiedende mede eenige huysen, vensteren of trochgen daar toe te verhuuren of te laten bruycken." De aldus gewijzigde publicatie werd daarna vrij regelmatig elk jaar de eerste dagen van December gerenoveerd en zoo den burgers in herinnering gebracht.

Het ingewortelde volksfeest bleef echter niettegenstaande de genomen maatregelen tot ergernis der Vroedschap voortbestaan en "D'-Heeren voorgaende Gecom.den opt stuck vant vieren van den Sondach syn versocht iets naerders te concipieren tot weeringe der superstitien van Nicolai avont" volgens een Vroedschapsresolutie van 12 November 1655. De commissie was spoedig met haar werk gereed en 16 November 1655 "syn

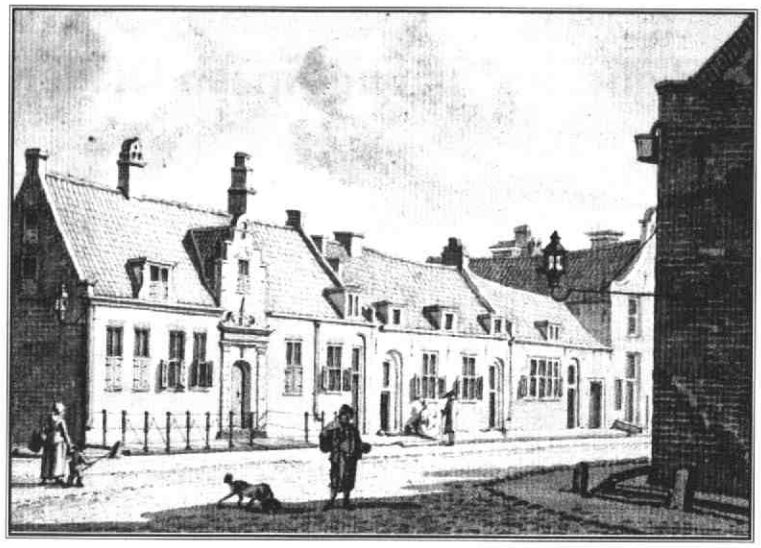

Afb. 3 Het Dolhuys te Utrecht 1788. Naar J. Bulthuis door Lietze en Schumacher. Platinotypie. Foto: Het Utrechts Archief

eenpaerlyck gearresteerd twee publicatien op huyden te doen tot weeringe van de superstitien voor ende op den genoemden Nicolaiavondt als breder te sien is uit Publicatenboeck".
De eerste publicatie luidt: "De Vroetschap ordonneert ende beveelt bij desen, allen winckeliers binnen deese Stad ende Vryheid van dien van den eersten tot den achtsten December des avonds met het begin van het luyden van de waakklok haar huysen en vensters te sluyten ende voorts den geheelen avond geslooten te houden, verbiedende wel expresselyk op ofte omtrent deselve tyt met eenig koek" enz. als boven vermeld, doch met verhooging van de boete tot zes gulden.
De tweede publicatie is de reeds in het Maandblad medegedeelde.
De publicaties zijn vernieuwd 17 November 1656, 27 November 1658 en 26 November 1659 en het eerste gedeelte 19 November 1660 en het laatste gedeelte 29 November 1678 en 3 December 1683. In deze publicaties zijn dus de bepalingen weder veel strenger dan in de vroegere. Het verbod om te verkoopen was niet alleen voor de stad, doch ook voor de vrijheid (de buitenwijken) van toepassing en niet beperkt tot den Nicolai-avond doch werd tot een geheele week uitgestrekt; zelfs het bakken van "beeldekens in brood" was het geheele jaar door verboden en de boete werd tot zes gulden opgevoerd.
De Vroedschap heeft met al haar strenge bepalingen alleen bereikt, dat aan het opstellen van kramen op den openbaren weg een einde is gekomen, doch overigens is de strijd onvruchtbaar gebleven en uit het niet hernieuwen der publicaties tegen het einde der 17e eeuw mag men opmaken, dat een mildere geest toen de overhand kreeg en het feest weder oogluikend is toegelaten. Zoo is het feest tot op den huidigen dag in stand gebleven en wordt vrijwel algemeen ook door vele gereformeerden gevierd, al zijn daaronder nog tegenstanders te tellen.

A.J. van der Weyde
(MOU, 1928, pp. 81-83)

Het drinkwater in vroeger tijd

In het notulenboek van de vergaderingen der regenten van het Krankzinnigengesticht vindt men in de notulen der vergadering van 17 Mei 1838 het volgende vermeld: "Op gedaan voorstel van den Heer Regent, belast met de fabricage is besloten: denzelven te autoriseren om in plaats van de thans bestaande welput onder de pomp in de keuken, welke uithoofde van deszelfs ligging nabij eene secreetput vuil en stinkend water oplevert, de pijp te doen brengen in eene andere put op eene grootere afstand van de secreetput liggende".
Afdoende kan de verbetering niet geweest zijn en het drinkwater uit de andere put verkregen, moet evenals het vroegere, zij het al in mindere mate, sterk verontreinigd zijn geweest. Zulk drinkwater werd vroeger vrijwel algemeen gebruikt en gaf aanleiding tot het ontstaan van heftige typhus- en choleraepidemieën. Aan die epidemieën heeft de waterleiding, waardoor zuiver drinkwater voor iedereen ter beschikking kwam, een einde gemaakt.

A.J. v.d.W.
(MOU, 1929, pp 17)

De "Dragonder" uit het Utrechtsche Dolhuis (afb.3)

De geschiedenis van den "dragonder" in het dolhuis door van der Lith beschreven, heeft steeds de belangstelling gewekt, zooals daaruit blijkt, dat die geschiedenis door verschillende schrijvers in hun beschrijving van het dolhuis is weergegeven. Die dragonder was inderdaad een merkwaardige figuur. In 1788 werd hij in het dolhuis opgenomen, in een hok opgesloten en met ijzeren ketenen geboeid, doch, beschikkend over een Herculische lichaamskracht en ten prooi aan een groote mate van verwoedheid, vernielde hij alles, wat zich in zijn hok bevond. Om hem te scheren was het noodig hem met een eigenaardigen ijzeren gaffel (vangstok) te vangen en op den grond te leggen. Tot in 1827 bleef hij aan ketenen geklonken en toen men in 1830 zijn oud hok afbrak en hem naar een ander gedeelte van het huis overbracht, weigerde hij zijn voedsel anders dan uit den steenen bak te nemen, waarin dit hem vroeger was voorgezet. Men vindt hem nog in het Museum der Hoogeschool, als geraamte, zijn zware

Wetensw"aardigheden" uit oude maandbladen van "Oud-Utrecht"

ketenen verbrekende.
Ziedaar in hoofdzaak, wat van der Lith omtrent den dragonder mededeelt. In het in Het Oud-archief bewaarde notulenboek van de vergaderingen der regenten van het dolhuis vond ik nog verschillende aanteekeningen, die tot een aanvulling kunnen dienen en die ik hieronder weergeef.
Op de vergadering van 28 April 1788 kwam een verzoek in namens de Staten der Provincie om een dragonder uit Amersfoort op te nemen, wat regenten goed vonden, mits overlegging van een attest van een doctor en een acte tot betaling van ƒ 100.- 's jaars, ƒ 30.- entree en onderhoud van kleeding. De dragonder werd opgenomen, doch bleek een echte lastpost te zijn. "Hij breekt (notulen van 29 Maart 1790) in zijn kamer, waarin hij opgesloten is, alles stuk, bezit een onbegrijpelijke kracht; hij is met ijzere boeijen aan handen en voeten gesloten, doch breekt die voortdurend, zoodat hij van de eene in de andere kamer moet worden verplaatst. Alles is aangewend om hem door zachtheid tot bedaren te brengen, doch te vergeefs. De kosten wegens het maken van boeijen, het repareren der hokken etc. voor denzelven loopen over de hondert Rijksdalers in het afgeloopen jaar. De eerste huismeester vraagt of men aan de Ed. Mog. schadeloosstelling zal verzoeken."
Regenten hebben blijkbaar in verband met het voorgevallene, de oude bescheiden eens laten nazien, want men vindt aangeteekend in de notulen van 20 April 1790: "Zoo iets is vroeger nooit voorgekomen. Enkele malen zijn bij ziekten extra onkosten over kleine bedragen gemaakt en betaald en soms teruggegeven. Ook hier moesten de Provinciale Staten de extra onkosten vergoeden. Mochten deze daartoe niet genegen zijn, dan moest de dragonder verwijderd worden en b.v. worden geplaatst in het Tugthuis, als zijnde tot eene geweldige bewaring beter geschikt, zooals in soortgelijke gevallen gebruikelijk is geweest, b.v. met Bijvanck in 1724".
De Provinciale Staten verklaarden zich echter bereid 27 April 1790 jaarlijks ƒ 50.- meer te betalen en de dragonder is in het huis gebleven.
Voorloopig hooren we niets van den dragonder, doch 1 Maart 1810 besloten regenten hem elke week een stuiver voor tabak te geven. De betaling liet in den Franschen tijd te wenschen over en regenten klaagden er 7 Januari 1812 over, dat de jaarlijksche bijdrage B ƒ 150.- het laatst over 1809 en daarna niet meer betaald was. Latere, herhaalde klachten bleven zonder uitwerking en eerst 10 Mei 1816 is het over 1814 en 1815 verschuldigde ontvangen. 18 Maart 1813 is "den Rentmeester versogt te willen beproeven om op de gewone scheerdagen den dragonder door de twee adsistenten zonder adsistentie van de smit en sijn knecht te laten behandelen en dit sonder gevaar kunnende geschieden, de adsistentie van de smit geheel af te doen". Evenwel, 30 September 1813: "Beproefd den dragonder door twee assistenten te laten behandelen, doch dit kan niet zonder gevaar geschieden, want de een moest hem helpen in het verschoonen en de ander het goed aanbrengen; een smidsknecht moest daarbij assisteren, zoodat in plaats van 16 en een halve st. nu maar 5 en een halve zoude gerekend worden".
De dragonder is met het klimmen zijner jaren kalmer geworden, want 26 Juni 1822 is besloten den "smit, die bij het verschoonen van den dragonder assisteert, te bedanken, daar onnoodig". Men vindt nog vermeld 25 Februari 1830, dat bij de verbouwing een andere plaats voor den dragonder moest gereed zijn en dat 7 Februari 1838 het bericht inkwam van zijn overlijden op 21 Januari. Zijn geraamte is nog altijd in het anatomisch instituut der Rijks-Universiteit aanwezig, doch de ijzeren ketenen zijn verdwenen.
Men ziet in de behandeling van den dragonder zijn nog wel eenige lichtpunten te ontdekken. Men trachtte hem in 1790 door zachtheid tot bedaren te brengen, gaf hem in 1810 wat tabak en verschafte hem eenige jaren kosteloos een onderdak. Zijn lot was het lot van alle krankzinnigen, die in het oude dolhuis werden opgesloten. Volgens den Stichtingsbrief van 1461 was het huis bestemd voor "dollen ende razenden menschen, die van noode zel wesen ghespannen off ghesloten te houden" en de regenten hebben zich eeuwenlang door die bepaling gebonden geacht. Razende krankzinnigen werden dus alleen opgenomen, in een hok opgesloten en daar met touwen vastgebonden of met ijzeren ketenen gekluisterd. In de hokken werden de krankzinnigen steeds 's nachts opgesloten, doch bij het huis was een plaats en in het huis "een vertrek, waar in de zinneloozen, voor zo verre zij uit hoofde van den hoogen trap van derzelver krankzinnigheid niet continuëel moeten opgesloten blijven, gedurende den dag te zamen komen" (notulen van 18 Juni 1811). Waren de krankzinnigen van hun razernij hersteld, dan werden zij niet langer in het huis gehouden en ontslagen.

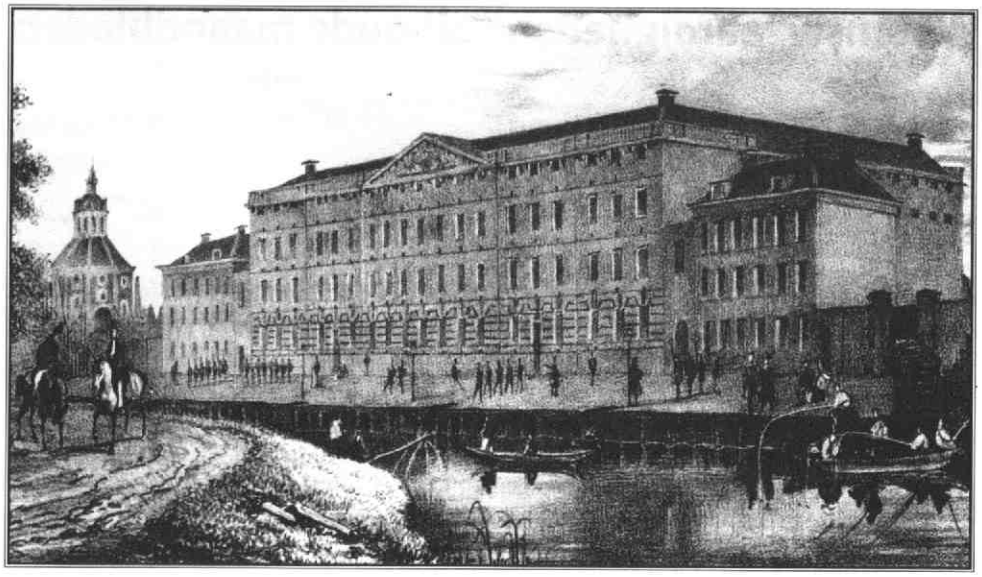

Afb. 4
Gezicht op de Willemskazerne, ca 1835.
Foto: Het Utrechts Archief

Het is bekend dat Schroeder van der Kolk in weinige jaren een algeheele hervorming heeft tot stand gebracht en zich daardoor een eerezuil gesticht heeft. Aan te stippen is, dat hij in Mei 1827 tot regent benoemd, reeds op de vergadering van 18 October voorstelde de hokken af te breken en te vervangen door kamertjes met grooter ruimte en meer gemak, wat bij de verbouwing in 1830 geschied is. Verder stelde hij op de vergadering van 20 December 1828 voor de ijzeren boeien af te schaffen en lederen te laten vervaardigen en op de vergadering van 13 Januari vertoonde hij een lederen dwangbuis en lederen hand- en voetboeien, die sedert in gebruik zijn genomen. De dragonder heeft dus nog eenige jaren kunnen genieten van de verbeterde toestanden in het dolhuis, nu krankzinnigenhuis genoemd, door Schroeder van der Kolk in het leven geroepen.

Dr. A.J. van der Weijde
(MOU, 1931, pp 38-40)

Leeuwenberch als Militair cholerahospitaal

Mr. J.W.C. van Campen heeft in het Jaarboekje van "Oud-Utrecht" (1931, blz. 78) een uitvoerige beschrijving gegeven van het gesticht Leeuwenberch. Hij vermeldt echter niet, dat het oude pestgasthuis tijdens de cholera-epidemie van 1832 als militair cholerahospitaal heeft dienst gedaan en daarom wil ik daarover enkele bijzonderheden mededeelen.

De cholera verbreidde zich van uit Engelsch-Indië in 1816 langzaam maar zeker over bijna geheel Azië en Europa uit. Eerst na verloop van verscheidene jaren werden de ons omringende landen aangetast: Duitschland en Engeland in 1831 en daarna Frankrijk in Maart 1832 en België in April 1832. De cholera vertoonde zich in ons vaderland einde Juni te Scheveningen en daarna op verschillende plaatsen. In Utrecht werd het eerste geval 14 Augustus waargenomen en een epidemie volgde, die tot en met November duurde. Op een bevolking van 42.335 zielen waren 708 zieken, waarvan 297 stierven, dus 0.7 pct. der bevolking.

De epidemie van 1832 vond de overheid niet onvoorbereid. In 1831 en 1832 zijn door de landsregeering, den gouverneur der provincie Utrecht, het gemeentebestuur en de militaire autoriteiten allerlei voorschriften gegeven om de zoozeer gevreesde ziekte, mocht die onverhoopt uitbreken, tegen te gaan. Van groot belang werd geacht het afzonderen der lijders. Voor dat doel werd door de militaire overheid in het rijks-hospitaal een vertrek bestemd, in de Willemskazerne een bijlokaal ingericht en overgegaan tot het in gereedheid brengen van een afgezonderd hospitaal (afb. 4). Dat hospitaal moest dienen voor de zieken, die vervoerbaar waren, uit het rijkshospitaal, de Willemskazerne, het garnizoen of die op andere wijze zouden aangebracht worden en verder voor de mannelijke dienstboden der officieren en de vrouwen en kinderen van militairen. In zeer korten tijd werd het gebouw Leeuwenberch tot een cholerahospitaal veranderd en ingericht. De regeering der stad verwijderde de daar nog altijd hun werkplaats hebbende stadswerkers. Van de elf vertrekken werden zes, anders voor achttien bedden berekend, met zeven ligplaatsen bezet. Twee beneden: één voor mannen en één voor vrouwen en boven twee voor herstellende mannen en aan de andere zijde twee voor herstellende vrouwen en kinderen. Het overige gedeelte van het gebouw diende voor huiselijk gebruik, bergplaats van goederen, lijkenvertrek enz. Het oppertoezicht werd opgedragen aan den dirigeerenden chirurgijn majoor dr. Alexander en met de behandeling werd een officier van gezondheid der 2e klasse belast. Een officier van gezondheid der 3e klasse en een apotheker bleven op den duur in het huis. Een ziekenvader met acht oppassers werden

aanvankelijk in dienst gesteld en het verdere personeel werd naar behoefte geregeld. Het hospitaal bleek reeds spoedig in een behoefte te voorzien. 22 Augustus werden de eerste zieken opgenomen: één uit het garnizoen, die nog dezelfden dag overleed en één uit het bijlokaal der Willemskazerne, die herstelde. Groot is het aantal zieken niet geweest, dat verpleegd werd; gelijktijdig op zijn hoogst zeven en dikwijls slechts twee, terwijl het hospitaal, zooals we zagen op een veel grooter getal berekend was.
Leeuwenberch is aldus en naar het schijnt voor het laatst, in 1832 als ziekenhuis gebruikt geworden.

Dr. A.J. van der Weijde
(MOU, 1931, pp 104-105)

Dr. A.J. Van der Weijde

"Oud-Utrecht" en Doctor van der Weijde: hier komt de liefde van twee kanten! Hij heeft dit zoo dikwijls getoond en heden wil "Oud-Utrecht", de vereeniging waarvan hij mede-oprichter is, daarvan getuigen, nu Dr. van der Weijde op 13 Maart den dag hoopt te herdenken, waarop hij vijftig jaar geleden promoveerde tot doctor in de geneeskunde.
Te Utrecht stond de wieg, waarin hij 9 Juni 1856 voor het eerst behoedzaam werd nedergelegd, te Utrecht ging hij naar school, van 1869 tot 1874 op de Hoogere Burgerschool. Nog twee jaren lang bekwaamde hij zich door privaat onderwijs in de klassieke talen, voor het toelatings-examen tot de Universiteit en in 1876 werd hij student, op twintigjarigen leeftijd. Het is nog altijd een genot, hem aan het praten te brengen over zijn leermeesters in de faculteit der Wis- en Natuurkunde, Harting, Buys Ballot, E. Mulde, Rauwenhoff, Dibbits, en niet minder over die in de faculteit der Geneeskunde, Loncq, Donders, van Goudoever, Koster, Halbertsma, Engelmann, Talma (afb. 5), Pekelharing, die Talma opvolgde als patholoog-anatoom, van Overbeek de Meijer, Snellen, en den voortreffelijken Lector P.Q. Brondgeest. Dan ontrolt hij voor ons een stuk levende geschiedenis, een "klank-film", zooals dat in hedendaagsch bargoensch heet, waarin dankbaarheid en eerbied, gemengd met zachtmoedige beoordeeling, den grondtoon vormen.
Na het afleggen van het arts-examen, 11 Mei 1881, werd hij assistent van Talma, die den leerstoel voor pathologische anatomie, na het aftreden van Loncq, had verruild voor dien voor inwendige geneeskunde, en tot 1885 bleef hij in deze betrekking. Onder de leiding van Donders, die van der Weijde als een zijner beste leerlingen hoogachtte, promoveerde hij intusschen, 13 Maart 1882, tot Doctor in de Geneeskunde op een proefschrift "Methodisch onderzoek der kleurstelsels van kleurblinden". Hij bleef de inwendige geneeskunde echter getrouw. Van Nov. 1882 tot 1886 was hij toegelaten als privaat-docent in de propadeutische klinische wetenschappen. Met deze degelijke, en destijds zeker niet alledaagsche voorbereiding gewapend, vestigde hij zich als geneesheer te Utrecht, waar, zooals kon worden verwacht, een uitgebreide praktijk hem ten deel viel, aanvankelijk ook als gemeente-arts. Het Diaconessenhuis had weldra het voorrecht, hem als geneesheer aan zich te verbinden; de stormen, die op de komst van een nieuwe directrice, niet een duif des vredes, volgden, maakten in 1904 een einde aan deze verhouding.

Hoewel de altijd even eenvoudige en bescheiden man zich nooit op den voorgrond drong, vond men in hem al spoedig een ten zeerste gewaardeerd medewerker op velerlei gebied. De ziekenverpleging nam hierbij een voorname plaats in: in het Diaconessenhuis gaf hij cursus aan de zusters, voor de Utrechtsche Vereeniging tot bestrijding der tuberculose doet hij dit nog. Hij was een der mede-oprichters van de Utrechtsche Vereeniging voor ziekenverpleging, welker taak wel is waar later door den Nederlandschen Bond voor Ziekenverpleging grootendeels werd overgenomen, maar die toch nog altijd als een lang niet onbemiddelde, oude wachteres op den uitkijk staat. In de afdeeling Utrecht der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst, waarvan hij nog altijd een der meest belangstellende leden is, vervulde hij jaren lang het secretariaat, gelijk hij dit nog altijd doet in het eerwaardige, bloeiende genootschap Matthias van Geuns. Een uitnemender secretaris voor dergelijke vereenigingen kan men zich nauwelijks denken: zijn scherpzinnigheid, zijn nauwgezetheid, zijn bewonderenswaardig geheugen, waarborgen de nauwkeurigheid en volledigheid van wat hij te boek heeft gesteld.
Vroeg uit de veeren, wijdt hij de stille morgenuren, voordat de nog sluimerende stad ontwaakt, gaarne aan wetenschappelijken arbeid, alvorens zijn taak als geneesheer te aanvaarden. De vruchten van zijn gedegen studie vindt men in groot aantal o.a. in het Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde, in de Geneeskundige Bladen,

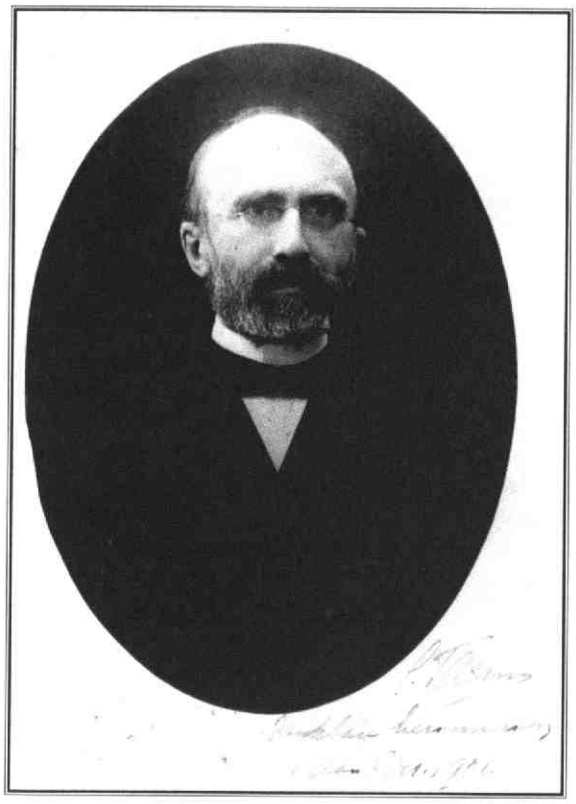

Afb. 5
S. Talma, 1901. Hoogleraar in de algemene Ziektekunde en Pathologische Anatomie aan de Utrechtse Hogeschool, 1876-1918. Foto: Het Utrechts Archief

in "Oud-Utrecht". Vooral in de latere jaren hebben geschiedkundige onderwerpen zijn belangstelling getrokken, zooals de geschiedenis der pest- en cholera--epidemieën, niet het minst voor zoover zij onze stad in vroeger eeuwen hebben geteisterd, de bemoeiingen onzer stedelijke overheid ten bate van de volksgezondheid, de geschiedenis der inwendige geneeskunde in ons vaderland. Dit alles, gevoegd bij nog zoovele andere geschriften, waarvan ik slechts zijn studie over arteriosclerose, over oudworden en sterven aanstip, heeft aan van der Weijde een eervolle plaats verzekerd in ons geheele vaderland. Hoe groote plaats hij nog altijd inneemt in het hart van zijn patiënten, behoeft hier zeker niet nadrukkelijk worden uiteengezet.

Van der Weijde's stijl vertoont wel in opmerkelijke mate zijn beeltenis: schijnbaar wat droog, toch met tintelende spranken van zachte ironie! Zoo zien wij ook het beeld van onzen, nu ouden dokter in Utrecht's straten. Eerst ontmoette men den langen, mageren jongen arts, slechts zelden in overdreven haast, door het oude Utrecht schrijden met die onbewuste beweging van het eene been, alsof hij den hinderlijken sleepsabel, waarmede hij zich overigens nooit gemeenzaam maakte, terzijde wierp, den blik ter aarde gericht als in diep gepeins verzonken. Daarop kwam het dokterskoetsje, maar tot den razenden auto kwam hij niet; toen de omvang van zijn praktijk afnam, zooals dit, gelukkig, op lateren leeftijd pleegt te geschieden, koos hij zijn natuurlijk automobilisme, ondersteund door de tram, het hoofd nog wat dieper omlaag gebogen, maar overigens recht en lenig. Waarover loopt die oude dokter dan zoo zwaar te denken, trots de gevaren van het angstwekkende verkeer in onze hedendaagsche straten? Wie zal het zeggen! Maar verstrooidheid is hem ten eenenmale vreemd, noch op straat, noch in huis, noch aan het ziekbed. Integendeel: hij is altijd volkomen "bij", zijn geheugen is even frisch als in vroeger jaren, zijn belangstelling in de vraagstukken van den dag, zoowel als in die van lang vervlogen dagen, is onverflauwd, zijn gemoed even vroolijk als ooit, - getuige de hartelijke lach, waartoe hij altijd zoo gemakkelijk wordt bereid gevonden.

Heeft van der Weijde misschien nieuwe stof noodig voor zijn overpeinzingen langs 's Heeren straten? Wel, laat ik dan, met volkomen instemming van allen, die hem kennen, nog dit in zijn geest prenten: waarde van der Weijde, gij waart altijd en zijt nog altijd een sieraad van onze stad, als burger, als geneesheer, als wetenschappelijk man, geliefd en geëerd door allen, uw patiënten wel bovenal, een man, die geen vijanden kan hebben gehad, slechts vrienden. Oud en jong Utrecht hopen van harte, dat gij, voortreffelijke Utrechtsche jongen van weleer, nog lang als oude Utrechtenaar in ons midden moogt verkeeren.

Utrecht, 12 Febr. 1932.
B.J. Kouwer
(MOU, 1932, pp 9-11)

Dr. A.J. van der Weijde overleden

De blijdschap is wel spoedig in droefheid verkeerd. Nog slechts weinige weken geleden waren we verheugd over het voorrecht, dat dr. Van der Weijde ten deel viel, toen hij gezond van lichaam en fleurig van geest zijn gouden doctorsjubileum mocht vieren en hem op redelijken grond kon worden toegewenscht nog langen tijd een figuur in het Utrechtsche stadsleven te blijven. "Oud-Utrecht ligt mij na aan het hart", was het antwoord van den jubilaris op den gelukwensch van het Bestuur, "en ik hoop, dat het mij gegeven zal zijn nog eenige bijdragen voor Jaarboekje en Maandblad te kunnen leveren".

Nauwelijks twee maanden later heeft de dood die hoop verijdeld en heeft de geschiedenis der geneeskunde met betrekking tot Utrecht een kundig beoefenaar verloren. Het Bestuur van "Oud-Utrecht" acht zich verplicht hier van zijne dankbaarheid te getuigen voor de medewerking bij de oprichting der vereeniging verleend en voor den daadwerkelijken steun, dien doctor Van der Weijde bij voortduring door voordracht, opstel en mededeeling aan haar ontwikkeling heeft gegeven.

(MOU, 1932, pp 33-34)

Buitenlandse immigranten in de Utrechtse wijken in het midden van de negentiende eeuw

In de stad Utrecht hebben altijd migranten uit alle windstreken gewoond. Een momentopname van de buitenlandse immigratie naar Utrecht kan verkregen worden aan de hand van het bevolkingsregister. In verband met een onderzoek naar Duitsers, de grootste minderheid in het negentiende eeuwse Utrecht, heb ik dit voor de jaren 1849-1859 systematisch doorgenomen. Volgens de volkstelling van 1849 woonden er toen 500 Duitsers en 225 Belgen in Utrecht. De werkelijke aantallen lagen echter hoger, omdat officieel slechts permanente migranten werden geteld en niet de veelal jarenlang verblijvende tijdelijke migranten. Ook was de registratie niet helemaal betrouwbaar. Voorts heeft het officiële cijfer alleen betrekking op mensen die zelf buiten Nederland zijn geboren. Hun kinderen en kleinkinderen, die naar analogie van de huidige definitie ook tot de migrantengemeenschap behoren, vallen er niet onder.

Franse winkel van P. Yrondy en Lestrade in "parapluies, ombrelles et cannes" Foto: Het Utrechts Archief

In alle wijken van de stad treffen we migranten aan. In iedere wijk zijn er opvallende groepen aan te wijzen. In wijk A vinden we een groep Zwitserse beroepsmilitairen in en om de Nicolaaskazerne. Zwitserse en Duitse militairen woonden ook elders in de stad. Hun migratie werd bepaald door de verplaatsing van legeronderdelen. In 1852, bijvoorbeeld, vestigden zich 90 vrouwen en 53 mannen vanuit de legerplaats Den Bosch in Utrecht. Deze militairen werden vergezeld door hun vrouwen en kinderen, waarvan velen waren geboren in Brabant en België, hetgeen eerdere activiteiten van het leger in die streken in verband met de Belgische opstand weerspiegelt.

In wijk B, in het zuidwesten van de binnenstad, stond Bierbrouwerij De Boog. Hier werkten enkele Duitse brouwers en brouwersknechts. Dit zijn beroepen waarin van oudsher veel Duitsers actief waren. Wijk C was een dichtbebouwde buurt met veel handelaren. In deze buurt vinden we onder de migranten ambachtslieden, muzikanten en mensen die werkten bij het spoor, onder wie de mechanici opvallen. De Duitse kooplieden in deze wijk waren zowel joden, katholieken als protestanten, en vertegenwoordigden dus alle

MARLOU SCHROVER

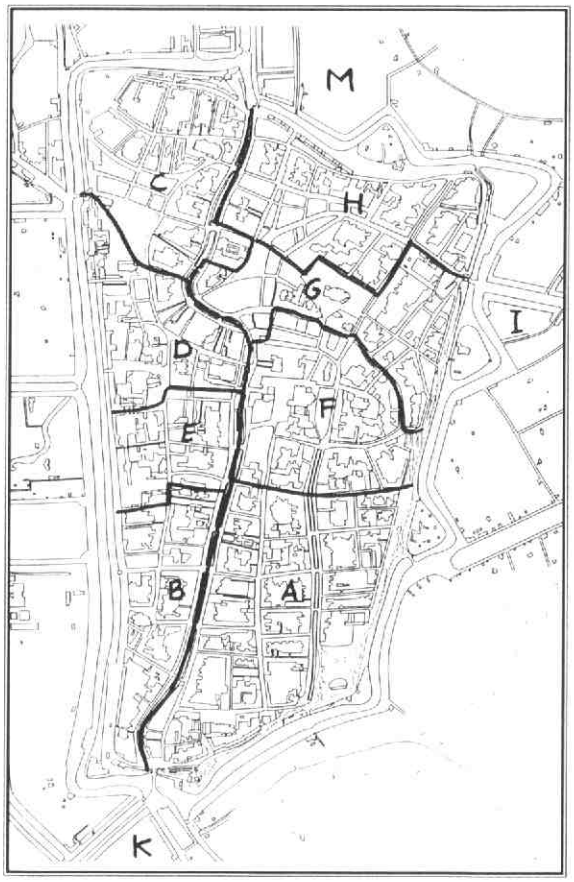

Plattegrond van Utrecht met de wijkgrenzen

godsdienstige gezindten.
Ook in wijk D, met belangrijke winkelstraten als de Elisabethstraat, de Steenweg en de Choorstraat, woonden nieuwkomers die je niet direct zou verwachten. Zo was er een Italiaanse kunsthandel, een Franse kapper, een Poolse kleermaker, en een Franse paraplufabrikant met inwonend Frans personeel. Onder de Duitsers vinden we een opmerkelijke groep stoffenhandelaren uit Oldenburg.
Wijk E, begrenst door de Oude Gracht en Catharijnesingel, kende een opvallende groep strohoedenmakers en -maaksters uit Luikerland onder haar bewoners. We vinden hen ook in wijk G. De migratie van strohoedenmakers en -maaksters was seizoensgebonden. Ze kwamen voor de zomer en verdwenen weer in de herfst. Een gedeelte van de groep bleef echter in Utrecht. Met de afname van de populariteit van de strohoed verdween ook de seizoensmigratie. In wijk E springt bovendien een groep Italiaanse pleistergieters duidelijk in het oog.
In de chique wijk F stond aan de Oude Gracht de in 1839 geopende, befaamde winkel van de Duitse immigrant Sinkel. Opvallend in deze wijk is verder een groep Italiaanse schoorsteenvegers. Voorts vinden we hier nog al wat Duitse dienstbodes uit de Nederlands-Duitse grensstreek. Deze groep is overigens ook elders in de stad aanwezig, vooral in de binnenstadswijken.
In wijk G, in de straten rondom het Janskerkhof, 't Hoogt en het Neude, woonden veel migranten: kooplieden, winkeliers, tappers, bakkers uit verschillende Duitse streken, Oldenburgse stukadoors, en nogal wat Duitse studenten. Ook uit andere landen vestigden zich studenten in deze wijk, waaronder een aantal uit Kaap de Goede Hoop, die zonder uitzondering theologie studeerden. Ten noorden van wijk G lag wijk H, waar zich onder meer kleine concentraties van Zwitserse schoorsteenvegers en militairen, en van Poolse kleermakers bevonden. Onder de Duitse inwijkelingen zijn nogal wat ambachtslieden.
Buiten de singels lagen de wijken I, K, L en M. In wijk I, aan de oostkant van de stad om de Biltstraat, woonden vrij veel mensen die geboren waren in Nederlands Oost- en West-Indië. Deze migranten zijn weliswaar ook elders in de stad te vinden, maar in de buitenwijken, en dan vooral in wijk I, zijn ze sterk vertegenwoordigd. Merendeels gaat het om kinderen van Nederlandse ouders, geboren in de koloniën. Slechts in enkele gevallen wordt een van de leden van het huishouden omschreven als een Javaansche meid, terwijl bij het geloof Mohammedaans wordt vermeld.
Wijk K lag aan de zuidkant van de stad en omvatte de latere Sterrenwijk, Tolsteeg en Rivierenwijk. In deze wijk woonde, in 180 dicht bijeen gelegen huizen rondom de Gansstraat, een zeer opmerkelijke groep Duitsers die afkomstig was uit het Westerwald. Dit was een zeer hechte groep van zo'n 100 recente nieuwkomers en de nakomelingen van 200 eerdere migranten, die zich allen toelegden op de handel in aardewerk. Behalve Westerwalders was er ook een groep Duitse hoedenmakers. Eén van hen had behalve Duitse werklieden, ook Hongaars, Pools, Italiaans, Zwitsers en Noors personeel in dienst. Een zeer internationaal gezelschap dus!
Wijk M omvatte de huidige buurten Tuinwijk, Pijlsweerd en Ondiep. Het was het meest geïndustrialiseerde deel van Utrecht. Deze wijk trok mede daardoor veel mensen van buiten Nederland. Behalve Duitsers, onder wie een opvallende groep vijlenkappers uit het Ennerperdal, woonden er Belgen, mensen die geboren waren in Nederlands Oost- en West-Indië, Fransen, Britten en Zwitsers. Wijk L, in het westen, was in het midden van de negentiende eeuw qua bevolkingsaantal (nog) niet zo groot. Nadat een aanvang was gemaakt met de constructie van de spoorwegen kwamen Engelse ingenieurs naar Utrecht. Een aantal van hen kwam met hun vrouw, kinderen en dienstpersoneel. Aanvankelijk woonden ze in het nieuwe gedeelte van de buitenwijk M, maar later vestigden ze zich in de nieuw aangelegde Stationsstraat in Wijk L.

Kortom..., ook in de negentiende eeuw kende Utrecht al een gevarieerde bevolking.

Kind aan de Nieuwegracht omstreeks 1925

Na een korten tijd in Soest gewoond te hebben, kwam ons gezin, Pa, Mem en de twee jongetjes, in Juni 1923 terug in Utrecht, waar Pa en collega Piet van Putte als huidartsen een practijk begonnen in het huis op de hoek van de Schalkwijkstraat - steeg zei men toen nog - tegenover de Quintijnsbrug en de Zuilenstraat.
Evenals dat op de Mariaplaats was dit een zeventiende eeuwsch huis, maar het had veel meer allure: een tweebeukig dwarshuis van een stille barok[1]. In de achttiende eeuw was het verbouwd en voorzien van een benedengang met decoratief stucwerk en marmeren vloer, nieuwe deuren en betimmeringen, en een fraaie voordeur bovenaan de stoep. Naast de stoep waren smeedijzeren hekken; Dirkje Kuik zag in den winter van 1935 den laatsten huurkoetsier van de stalhouderij in de Schalkwijksteeg er dronken tegenaan leunen[2]. Op den beganen grond was gevestigd het Zander-instituut - groot wit bord met zwarte letters over den voorgevel. Directeur was de chirurg dr. S.W. Praag die aan de Biltstraat woonde. Hij gebruikte zelf de kamer rechts voor, naast de voordeur. Wij werden vermaand geen lawaai te maken in den gang en waren daardoor wat beducht voor hem met zijn strenge lorgnet. Aan den andere kant van den gang was het appartement van de inwonende adjunct-directrice mej. Smits, "Mittie". Het Instituut trachtte "afwijkingen van de bewegingsorganen" te genezen met behulp van machines. De werkplaats - hoe anders te noemen? - was in een loodsachtig gebouw achter de binnenplaats, langs de steeg. Ik ben daar eens binnen geweest, in den winter 1925/26. Toen werden toevallig een broertje en zusje uit mijn klas behandeld. De kinderen liepen in zwarte sportbroekjes; dat het meisje daarboven een witten doek voorhad vond ik vreemd. Ik kwam overigens niet voor kinderen, maar om op het hobbelende paard te zitten.
Wij woonden op de verdieping. Daar was boven de kamer van Praag de spreekkamer van de huidartsen Heringa en Van Putte, daarnaast de huiskamer met twee ramen voor en één opzij boven den ingang van de steeg. Uit dit zijraam hadden we een mooi uitzicht over de gracht doordat de rooilijn aan den anderen kant van de steeg iets terugligt. De ramen hadden vensterbanken om in te zitten en bij een ervan was een spionnetje, een buitenspiegeltje om te zien wie op de stoep stond en had gebeld. 't Was een heerlijke kamer, door Mem met smaak en gezellig ingericht. Tusschen de voorste ramen stond de piano. Achter het zijraam stond de theetafel; een aangeschoten behanger is daar eens bovenop gevallen toen hij zijn trapleer niet had vastgezet. De eettafel stond achter in de kamer. Achter de kamer langs liep een gang die uitliep op een plee bij de muur aan de steeg. Niet lang na onze komst werd de plee veranderd in een W.C..
De practijk had geen telephoon en geen wachtkamer. Waar wachtten de patiënten dan? In de beneden- of in de bovengang? Een bellenjongen of -meisje zat op een stoel aan een klein tafeltje achter in de benedengang, een tijdlang Theo, met geplakt haar, in een roodwit gestreept jasje, een tijdlang een donkere, krullige, hupsche Doortje. De practijk lag buiten het leven van ons jongetjes. Ik ving wel eens iets op over baardige dames, juist wat ik niet moest horen. Jaren later vertelde Pa, dat Van Putte en hij het drukker hadden gekregen nadat Pisuisse met zijn cabaret in Utrecht was geweest en de medewerksters zich "onder het publiek hadden gemengd". De practijk was blijkbaar klein, maar toch stoorde het diathermie-apparaat menigmaal de radio van Mittie, een raadselachtige kast met groote klossen eraan; bewoog zij deze dan kwam er een afgrijselijk gegil.

In den buitenmuur van het huis langs de steeg was een aantal luchtgaten voor de ventilatie van de keuken van Mittie en voor de plees. Die gaten werden nogal eens met vuil dichtgegooid door de straatjongens die we 's avonds in bed hoorden schreeuwen - jongens uit de Schalkwijksteeg, den Nieuwenkamp en het Achterom. Ook zwaluwen verstopten wel eens zoo'n opening.
Achter de hooge achtergevel van het huis, binnen een muur langs de steeg is een vochtige want betrekkelijk zonlooze binnenplaats. Voorin is een zandbak voor ons kinderen. Iets meer naar achteren, meen ik, een vreugdeloos perk. In de verte staat het gebouw waarin de Zandermachines, later een confectie-atelier.
Van de plaats kun je een paar treden afdalen naar het poortje onder het huis van een kelder waarin water staat. Door te bukken kun je zien dat er een karretje staat te verrotten, maar: "Pas op", zei ons meisje, "daar is Haantje Pik". Haantje was natuurlijk Utrechtsch voor Heintje, maar dat begreep ik pas later.
Naast de plaats, met het huis verbonden, maar staande achter nr. 66, was een achterhuis, daarin was beneden een mooie tuinzaal

DOOR
DR. J. HERINGA,
GEBOREN
30 DECEMBER
1919,
MARIAPLAATS 67
(NU 51)

Gezicht op de Nieuwegracht nrs. 62A-68, 1930 Foto: Het Utrechts Archief

met afgeschuinde hoeken. Die achthoekige zaal was in gebruik geweest bij Richard Hol, van 1862 tot 1892 directeur der vermaarde Stadsconcerten. Maar van het bestaan van die mooie zaal heb ik als kind niet geweten.

In huis woont Mems muziek. Woont, want muziek is niet nu en dan een bezoekster, is er niet alleen wanneer zij gespeeld wordt. Zij woont bij ons, zij is binnen, en blijft. Ik kan 's avonds in bed préludes en fuga's hooren. Een geschenk van onschatbare waarde!

Kinderliedjes speelt Mem ook, van Catharina van Rennes, die vlakbij woont, in de Brigittenstraat en die haar natuurlijk bekend is als "hevig aanwezige" in de stad en haar muziekleven [3]. We leeren de "drie kleine kleutertjes" kennen en de "volschoone lentetijd" en ook liederen van Hendrika van Tussenbroek [4]: "Alle knoppen springen los, alle bloemen komen kijken --" en "Baanveger, baanveger, kom met je bezem / veeg ons een glanzige, gladde baan / -- Grootvader, grootvader, wil je gaan rijden, / Grootmoeder laat je alleen niet gaan --". Vorm voor het innerlijk leven: muziek en beelden, levensbeelden in muziek. Muziek in de kamer, door den gang, in onze slaapkamer, en 's zomers door een opgeschoven raam over de gracht. Daar past zij!

We hebben een heel grooten stadstuin - de gracht is onze tuin, tusschen de oude huizen, met haar voortzetting Onder de Linden, Zonnenburg en het Servaasbolwerk met zijn hol. Zullen we in den tuin gaan wandelen? We staan nog op de stoep, en daar ruiken we al de pepermuntgeur uit de groote poort aan den overkant aan de andere zijde van de brug, waar de pharmaceutische groothandel is gevestigd (nr. 63, nu het Catharijneconvent). Maar we gaan linksom, eerst langs het huis van onzen buurman dokter Stants. Zijn dochter is Nel Stants, die speelt tooneel. Zij heeft een klein open autootje (Citroentje?) en wanneer zij hier is mag haar achterlijke broer erin zitten genieten. Tegenover ons huis, in een kelder aan de werf bewaart kolenhandelaar Bos, die zijn winkel heeft op de andere hoek van de Schalkwijksteeg, de fakkels van de studenten. Soms zien we 's avonds in het donker de studenten met hun lichten over de trap naar de straat omhoog komen, in het water eronder weerspiegeld.

We loopen verder over onze even zijde. Hier, op den hoek van de Keukenstraat, een steeg waar ik waarschijnlijk nooit in ben geweest, woont de slager Van Bekkum, die worst in plakjes snijdt met een lang smal griezelmes, dichter dan dicht bij de zachte kussentjes van zijn kortgenagelde vingers; o wee, als --. De zaak is nu gesloten, het interieur verwoest, alleen de koeiekoppen op de dubbele winkeldeur herinneren aan den ouden man en zijn bedrijfje.

Wat verder is het Jodenweeshuis; ik zie 's morgens uit ons raam vaak de jongetjes wandelen aan den overkant van de gracht, in zwarte jasjes, met stijve witte boordjes, zwarte broeken tot onder de knie, zwarte kousen en rijgschoenen, bleeke gezichtjes in al dat zwart en onder de glanzende kleppen van de zwarte petjes. Aan de overzijde is het ziekenhuis voor de arme zieke kinderen. Aan beide zijden van de gracht zijn de steegjes: die hooren niet bij onzen tuin: Magdalena, Eligen, ABC. Bij den tuin behoort wel de groote tuin van het histologisch laboratorium, toen gevestigd in het voorname huis Zoudenbalch, waar Pa conservator (assistent) is, met hooge beuken en hun gladde stammen, jasmijn en haar heerlijken geur, en

Centraal Israelitisch Weeshuis. Een groep kinderen opgesteld tegen de muur aan de tuinzijde, 1932 Foto: Het Utrechts Archief

een abrikoos tegen een hoogen muur en natuurlijk ook merels. We hebben eens Paascheieren gezocht tussen de boomwortels en de crocussen.

Deze tuin, deze gracht - zoo behoort een gracht te zijn, stil, oud, oude huizen - al is er hier en daar een negentiende eeuwsche gevel tusschen - en kaden, donker water, boomen, vogels - niet te lang, niet te breed, niet recht, oud.

Het is hier inderdaad stil; zacht tinkelt een straaltje uit een afvoerpijp in het grachtwater. Soms hobbelt een kar over de keien, maar dan nog blijft de stilte om den paardentred met den kalmen, veiligen, onvergetelijken maatgang: 1.2 -- 3.4. Duiven koeren. Het water van de gracht ligt diep, de boomen staan ernaast op de werf, wij wandelen tusschen de kruinen, hun blaren suizen, ritselen, de duiven zijn dichtbij. Het water is donkergroen, soms vaart er een langzame praam door; waar de vaarboom in het water plonst komt zwart naar boven. Zit je 's middags in de Zeister tram, dan zie je misschien in de Biltsche Grift het scheepje dat 's morgens onder de Magdalenabrug doorvoer en onder de Servaasbrug verdween.

Er is meer muziek dan van Mems piano en paardentred en vogelzang. Over de stad is veel kerkelijk gelui, ook op weekdagen. Van ginds komt het klokkenspel van de Klaaskerk, van daar het carillon van den Dom. Daar komt hij dan in mijn verhaal: de Dom! Als jongetje heb ik hem niet anders gekend dan met den houten steiger om het onderste vierkant. De Dom, het vaste punt in de stad, het midden van onze geographie. Op wandelingen en in de tram: "Opa, waar is de Dom nou?" Groningsch: "Daar, mjong." We konden hem over lage daken of door een dwarsstraat gelukkig altijd weer gauw zien - de Dom kon wandelen, achter de huizen langs en over de daken bewoog hij zich, en toch het vaste punt. De Dom - "diep in gedachten" zooals Ida Gerhardt zegt, staat hij daar[5]. Diep zijn ook zijn oogen, als die van Opa. Hij is stil, wijs, grijs, maar ook, zooals de oude grootvader, stoer en recht en hoekig.

Toen ik in 1944 en weer in 1945 eenige maanden in Utrecht woonde, was de restauratie voltooid en zag men den toren in zijn volle statigheid. Is er een koninklijker toren in het land? Mijn oudste vriend is hij. Maar ik ben in mijn gedachten uit den tuin weggedwaald. We staan nog steeds aan den ingang van de Agnietenstraat. Laten we nu langs den anderen kant van de gracht teruggaan langs het hek van den Hortus naar de brug bij de Zuilenstraat. Daar zien we ons huis in zijn statigheid en kijken ook nog even naar den man met het houweel en naar de brokken steenkool achter het raam van de kolenhandelaar. "Kalm op de stoep! Misschien kijkt Mittie in haar spionnetje." De marmeren gang, de trap, de kamer - "Daar zijn we weer!"

1 *De Nederlandsche Monumenten van geschiedenis en Kunst, Utrecht, de Huizen binnen de grachten*, Overzicht, blz. 99. B. Koopmans, *Een kijk op deuren*, Utrecht in detail I (1986), blz. 62 vlg.

2 Dirkje Kuik, *De Nieuwegracht en omstreken, een nachtwandeling* (1990) blz. 9.

3 Wouter Paap, *Muziekleven in Utrecht tusschen beide wereldoorlogen* (1972), blz. 25.

4 Over haar: Ibidem, 25 vlg. Liederen druk ik als Bijlagen af.

5 I. Gerhardt, Eroos ter ere, in: *De zomen van het licht, Verzamelde Gedichten* (1988).

Agenda

Genealogische contactdag Midden-Nederland in Laren

Op zaterdag 21 maart zal de vierde genealogische contactdag Midden-Nederland worden gehouden. De dag wordt georganiseerd door de afdelingen Amersfoort e.o., Gooi- en Eemland en Utrecht. De contactdag waarbij veel instellingen vertegenwoordigd zullen zijn, wordt gehouden in de Scholengemeenschap Laar en Berg, Langsakker 4 in Laren.
Tijden: 10.00 tot 16.00 uur, entree *f* 5,-, incl. programmablad.

Kloof of kruispunt, vrijetijds historici en wetenschappers op het raakvlak van de regionale geschiedenis.

Op 27 maart organiseert het Koninklijk Nederlands Historisch genootschap in samenwerking met de Provinciale Consulenten voor de geschiedenis van Zuid-Holland, Noord-Holland en Utrecht een studiemiddag met als doel de kloof tussen liefhebbers en wetenschapper enigszins te (helpen) dichten. Aan de hand van een aantal korte lezingen en een debat willen we contact tot stand brengen. De regionale geschiedenis staat hierbij centraal.
Gegevens: Gouda, oude Stadhuis van 13.00 tot 17.00 uur. Toegang *f* 15,- Informatie en aanmelding secretariaat KNHG 070 - 3140363.

Utrecht en het water

1 april t/m 1 november, tentoonstelling in het Utrechts Waterleidingmuseum: *Utrecht en het water.* De Expositie laat prenten en tekeningen zien, waarvan een groot aantal nooit eerder te zien zijn geweest. Zij zijn afkomstig uit het Utrechts Archief en geven een boeiend beeld van Utrecht en het water: de grachten, stadspompen, fonteinen, etc. Waterleidingmuseum: Lauwerhof 29 Utrecht.
Openingstijden: di. t/m vr. en zon. van 13.30 - 17.00 rr, za. 11.00 - 16.00 uur, ma. gesloten.

Mededelingen

Sluiting en verbouw van het Centraal Museum

Het Centraal Museum in Utrecht sluit van 5 januari 1998 tot en met 30 januari 1999 zijn poorten voor bezoekers, vanwege een 30 miljoen kostende ingrijpende renovatie en nieuwbouw door de Belgische architecten Stephane Beel en Lieven Achtergael. Dit project is noodzakelijk om het museum aan te passen aan de eisen van deze tijd, waarin de bezoeker optimale dienstverlening en gastvrijheid mag verwachten. De vaste collectie kan na de verbouwing voor het eerst in het gehele museum onder de juiste klimatologische omstandigheden worden geexposeerd. Het Centraal Museum wordt een open, publieksvriendelijk museum dat 120.000 bezoekers per jaar kan en wil ontvangen. Een glazen open entree, goede horecavoorzieningen, een depotservice, een multi-mediaal informatiecentrum en een Kindermuseum markeren de koers die het Centraal Museum heeft ingezet.

Het Utrechts Archief

Het Rijksarchief en het Gemeentearchief, inclusief de Topografische Atlas, zijn geintegreerd tot Het Utrechts Archief. Het adres is nog steeds Al.Numankade 199.

Provincie bouwt cultuurhistorische hoofdstructuur.

Naast de ruggegraat voor het behoud en beheer van natuur en landschap werkt de provincie Utrecht de komende jaren aan een cultuur-historische hoofdstructuur. GS hebben hierover op 6 januari een besluit genomen. Dit bouwwerk, dat in het jaar 2000 wordt opgeleverd, bestaat uit een verzameling computerkaarten die op een samenhangende manier de waarden aangeven van archeologische lokaties, monumenten en bijzondere cultuur-historische gebieden in de provincie. Door de kaarten op elkaar aan te sluiten ontstaat een samenhangend beleidsplan. Hiermee kan de provincie Utrecht bij de ruimtelijke ordening en de toetsing van de gemeentelijke bestemmingsplannen bepaalde objecten beter beschermen of inpassen in een veranderende omgeving.

Nieuwe fietsronde langs de grenzen van de provincie Utrecht.

Door verbindingen te leggen tussen bestaande fietsroutes kunnen recreanten rond de eeuwwisseling voor het eerst een tocht maken langs de grenzen van de provincie Utrecht. Deze operatie wordt door de provincie en de ANWB gezamenlijk gefinancierd. De lengte van de recreatieve fietsroutes in de provincies Utrecht wordt daardoor verdubbeld tot 826 kilometer.

Historische verenigingen en de 21 ste eeuw

Belangstelling voor de geschiedenis is al zo oud als de mensheid zelf, ben ik geneigd te zeggen. Is het eeuwenlang het domein geweest van de individuele geïnteresseerde onderzoeker, die ook voldoende financieel vermogen had zich met onderzoek bezig te houden, vanaf de 19de eeuw zien we daar een kentering in komen. De voorboden kondigden zich al in de 18de eeuw aan toen de eerste Maatschappij ter bestudering van de geschiedenis in ons land werd opgericht: de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen (Haarlem 1752), gevolgd door de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde (Leiden 1766), die op zijn beurt drie jaar later gevolgd werd door het Zeeuws Genootschap van Wetenschappen.
Vooral echter de 19de eeuw heeft een grote groei in dit soort Maatschappijen, Genootschappen en Verenigingen laten zien. De individuen verenigden zich, maar kwamen nog altijd uit de bovenlaag van de samenleving. Het gros der mensen immers had het te druk met de strijd om het dagelijks bestaan en had daardoor ook niet de opleiding die vereist is.
In Utrecht is in 1773 het Provinciaal Utrechts Genootschap ontstaan, dat in eerste instantie vooral belangstelling had voor de geschiedenis van de stad Utrecht en dat zijn archeologische collectie in 1842 open stelde voor het publiek. Zoals ook andere Genootschappen in ons land heeft ook het Utrechts Genootschap archeologisch onderzoek verricht of laten verrichten. Zo vonden op initiatief van S. Muller Fzn tussen 1892 en 1894 nieuwe opgravingen te Vechten plaats met medewerking van Dr. Pleyte, de toenmalige directeur van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden (afbeelding). Soortgelijke activiteiten werden bijvoorbeeld in Limburg ondernomen door het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap en zijn eerste voorzitter, de latere rijksarchivaris Jos Habets.
De maatschappijen, genootschappen, verenigingen of hoe zij zich ook noemden, hebben een zeer belangrijke bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van de geschiedbeoefening in ons land. Natuurlijk kunnen niet meer alle publicaties vandaag de dag de toets van kritiek doorstaan; hun grote verdienste ligt mijns inziens in het feit dat zij aandacht vroegen voor de geschiedenis van hun stad of streek, dat zij ook daadwerkelijk onderzoek gedaan hebben in archieven en in het veld èn dat zij verzamelingen hebben aangelegd die de basis vormen van onze huidige musea. Zonder hun inzet zou veel archiefmateriaal en zouden vele archeologische objecten verloren zijn gegaan. Maar ook op het gebied van de monumentenzorg hebben zij hun sporen verdiend.

In de loop van de 20 ste eeuw zal dat beeld van geschiedbeoefenaren in tweeërlei opzichten veranderen. Eenerzijds nemen professioneel opgeleide mensen het roer over: op het gebied van het archeologisch onderzoek komen instituten als het Biologisch Archeologisch Instituut (1922) en de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (1947) maar ook de archiefinstellingen, die ten dele al uit het begin van de 19de eeuw dateerden, beginnen zich steeds meer uit te breiden. De Archiefwet van 1918 biedt mogelijkheden tot bescherming der archieven en tot verdere professionalisering van het vak.
Anderzijds zien we in vergelijking met de 19de eeuw een toename van het aantal belangstellenden - met name na de Tweede Wereldoorlog - dat hetzij actief hetzij passief betrokken is bij de geschiedbeoefening van stad of streek. De jubilerende Vereniging Oud-Utrecht is bij deze categorie te rekenen. Door betere onderwijsmogelijkheden voor grote lagen van de bevolking, door de toename van de welvaart en de toename van vrije tijd is de daadwerkelijke belangstelling voor de geschiedbeoefening toegenomen en komen de belangstellenden nu uit alle lagen van de bevolking. Deze democratisering is het vak alleen maar ten goede gekomen, want in tijden als de onze waarin bijvoorbeeld het bodemarchief op grote schaal bedreigd wordt, zouden de beroepsarcheologen zonder de hulp van de vele amateurs niet zoveel kunnen verrichten als nu mogelijk is. Ook bij de archieven is de hulp van de amateurs onontbeerlijk geworden. Als vrijwilliger helpen zij mee archieven te ontsluiten tot een diepte waarop de professionele archivarissen het bij gebrek aan tijd moeten laten afweten.
Volgens de laatste gegevens van het Sociaal Cultureel Planbureau zijn er in de cultuurhistorische sector 21.700 vrijwilligers werkzaam, die samen voor 3.000 mensjaar werk verzetten. Beperk ik mij tot de sector archieven, dan zijn deze cijfers respectievelijk 430 en 200. In vergelijking met de andere sectoren hebben de archiefdiensten minder vrijwilligers "in dienst", maar die vrijwilligers die er zijn, besteden relatief veel tijd aan het werk. Zij hebben bijna gemiddeld een halve werkweek over voor hun vrijwilligerswerk!
Het kan dan ook niet verbazing-

Jo Jamar
Directeur van
Het Utrechts
Archief i.o.

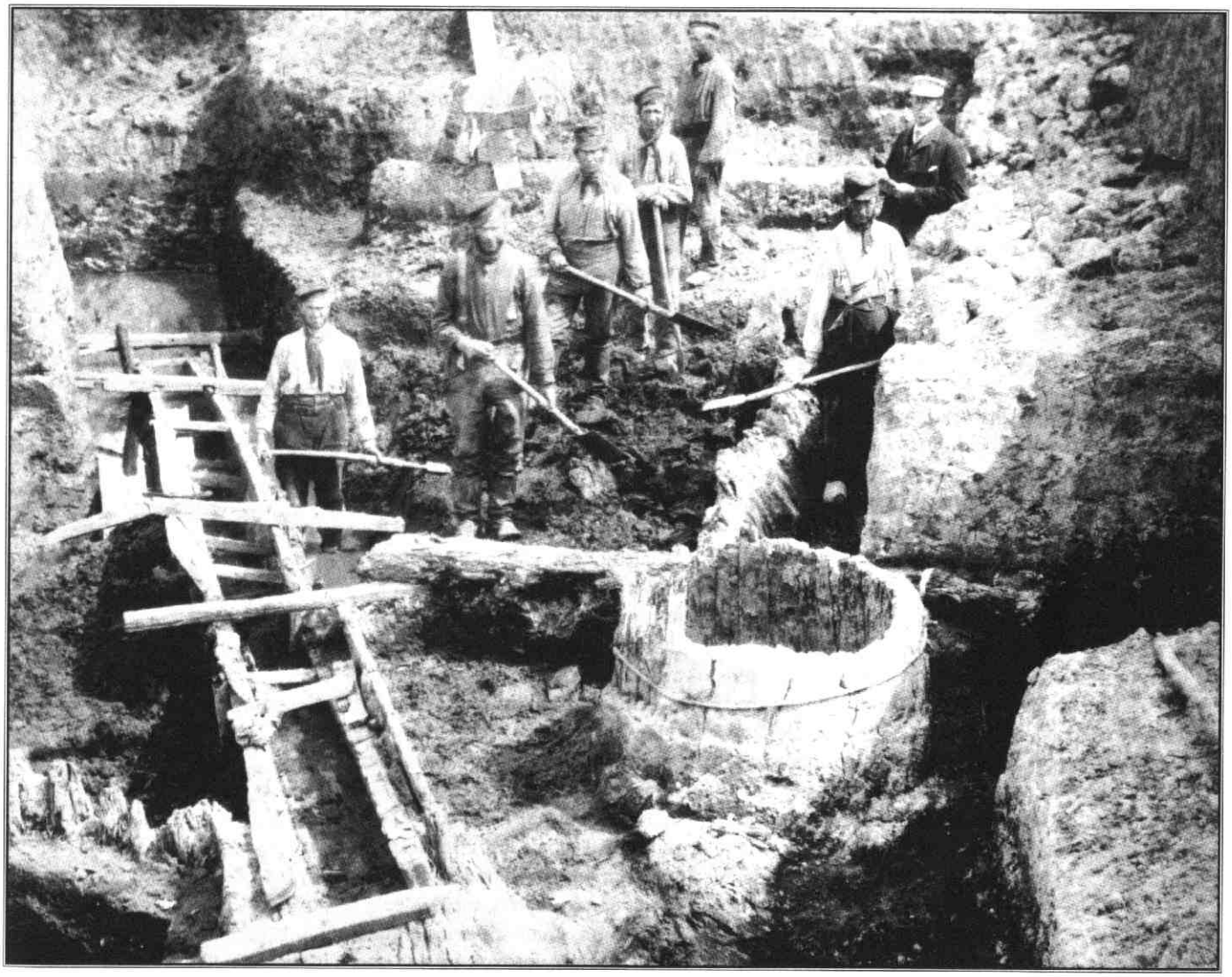

Gezicht op de door het PUG opgegraven romeinse put, 1893. Foto: Het Utrechts Archief

wekkend zijn dat vrijwilligers op cultuurhistorisch terrein vaker dan andere Nederlanders musea, monumenten, archeologische presentaties of archieven bezoeken. Het een werkt natuurlijk op het ander in.

Het onderzoek dat door het Sociaal Cultureel Planbureau is gedaan naar de veranderingen in de cultuurhistorische belangstelling sinds het einde van de jaren zeventig, laat ook zien hoevelen er in Nederland lid zijn van een historische vereniging. Zo heeft het Nederlands Centrum voor Volkscultuur in 1995 ongeveer 1500 organisaties geregistreerd die zich op een of andere manier met het verleden van hun streek bezig houden. De belangrijkste activiteiten zijn het organiseren van lezingen, het uitgeven van een tijdschrift en het stimuleren van sociale contacten en discussies tussen geïnteresseerden. Niet alles wat deze 1500 organisaties doen, is van hetzelfde niveau. Soms willen de leden zelf niet dat lezingen, excursies of artikelen al te diepgravend zijn. Dat is wellicht de reden dat sommige professionele historici soms met enig dédain op al dat populaire gedoe neerkijken. Overigens hoeft populariserend schrijven of spreken over een onderwerp op welk gebied dan ook niet meteen te betekenen dat het daarom onwetenschappelijk zou zijn.

Een interessant gegeven bij dit alles is de leeftijd van de actieve en/of passieve geïnteresseerde. Ieder die lezingen bijwoont, deelneemt aan excursies op dit gebied of de studiezalen van de archieven bezoekt, kan ook zonder groots opgezet bezoekersonderzoek constateren dat de oudere Nederlander sterk vertegenwoordigd is en dat de jongeren het daar laten afweten. Men kan zich afvragen of dat een reden tot zorg is. Het Sociaal Cultureel Planbureau wijt de

Historische verenigingen en de 21 ste eeuw

lagere belangstelling van de jeugd aan het onderwijssysteem dat minder dan in het verleden gericht is op "Bildung". Als dat waar zou zijn, is er hoop. Immers het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen heeft sinds deze kabinetsperiode Cultuur weer met Onderwijs verbonden. Sindsdien staan School en Cultuur weer samen in het blikveld van de beleidmakers in Zoetermeer, hetgeen geleid heeft tot de beleidsnota "Cultuur en School" en tot de oprichting van het Bureau Erfgoed Actueel. Dit Bureau wil een hulp zijn voor culturele instellingen die op een of andere wijze iets met het onderwijs zouden willen doen.
In de Basisvorming bij het voortgezet onderwijs heeft het geschiedenisonderwijs een impuls gekregen door de invoering van het vak "omgevingsgeschiedenis", waardoor meer aandacht besteed moet worden aan de geschiedenis van de eigen stad of streek. In de Tweede Fase moeten leerlingen zelfstandig onderzoek verrichten. Overigens heeft recent onderzoek onder jongeren binnen de Europese Unie uitgewezen dat Nederlandse jongeren het minst van hun leeftijdsgenoten binnen Europa interesse hebben voor de historie van hun eigen land. Er is dus nog een lange weg te gaan.
A. van der Zeijden heeft in zijn bespreking van het rapport van het Sociaal Cultureel Planbureau voor de lagere belangstelling bij de jeugd voor cultuurhistorie een andere, zeer prozaïsche verklaring, nl. dat bezoek aan cultuurhistorische objecten niet past bij de levensstijl van de jeugd en dat de belangstelling voor het cultureel erfgoed met het klimmen der jaren komt. Bij deze theorie zou de vergrijzing van de deelnemers een normaal verschijnsel zijn, waarover men zich geen al te grote zorgen hoeft te maken.
Culturele instellingen moeten het echter tot hun plicht rekenen hun activiteiten te richten op alle lagen van de bevolking. Wellicht dat bij jongeren meer interesse gekweekt kan worden als zij worden aangesproken op een manier die bij hen past en met de middelen van deze tijd. Ik denk daarbij vooral aan de electronische snelweg, die ongekende mogelijkheden biedt. Ook - en misschien wel vooral - de interactie die via Internet mogelijk is, zou wel eens van groot belang kunnen zijn om de belangstelling op te wekken en vast te houden.
Wat dat betreft ben ik niet pessimistisch gestemd over de toekomstige belangstelling voor ons cultureel erfgoed. In het verlengde daarvan zullen ook historische verenigingen in de volgende eeuw hun taken zinvol kunnen verwezenlijken. Evenals nu zullen zij een platform moeten blijven vormen voor de geïnteresseerde leek; evenals nu zullen zij een verbinding moeten vormen tussen de professionals en de leken en evenals nu zouden zij kweekvijver kunnen zijn voor mensen die actief op de een of andere wijze willen meehelpen aan de verdere bescherming en ontsluiting van ons cultureel erfgoed. Van de professionele instellingen mag dan verwacht worden dat zij daarvoor ruimte en gelegenheid bieden en ook voldoende begeleiding. Het Utrechts Archief zal ook in de toekomst die ruimte en gelegenheid graag blijven bieden.

Literatuur

Jos de Haan, *Het gedeelde erfgoed. Een onderzoek naar veranderingen in de cultuurhistorische belangstelling sinds het einde van de jaren zeventig, Sociaal en Cultureel Planbureau*, Rijswijk 1997.

Albert van der Zeijden, Het gedeelde erfgoed. *In: Alledaagse Dingen, Nieuwsblad voor volkscultuur, regionale geschiedenis, folklore en volkskunst in Nederland en Vlaanderen, nummer 4, december 1997, 3-6.*

De Lijnpad-Rijn heeft niet bestaan

Aan de westzijde van de stad Utrecht bevond zich het gerecht 'Lijnpad'. Al in het begin van de 19de eeuw bestond het vermoeden dat er in de late middeleeuwen vanaf de zuidelijke punt van de stad (in de buurt van de Tolsteegpoort) een Rijnarm in noordwestelijke richting heeft gelopen. Deze arm staat bekend als de 'Lijnpad-Rijn'. Een speurtocht naar deze Lijnpad-Rijn heeft evenwel een negatief resultaat opgeleverd: dit water heeft niet bestaan. Geografische gegevens wijzen wel op de aanwezigheid van een geultje in het gebied. Dit begint echter niet bij de Tolsteeg maar iets noordelijker en is bovendien reeds in de Romeinse periode dichtgeslibd. Mijn speurtocht naar de Lijnpad-Rijn leverde nog een onverwachte vondst op: meer duidelijkheid over de westelijke loop van de Oude Rijn.

L.A. VAN DER TUUK

Baksteenfabricage

Gijsbrecht van Amstel schonk in de 13de eeuw aan het Duitse Huis te Utrecht een hoeve lands gelegen in de weiden bij de tichelbakkerijen buiten de muren. Van dezelfde weide doet het Duitse huis in 1321 afstand ten behoeve van de stad Utrecht (De Geer 1871, nr. 305). Er vond dus baksteenfabricage plaats ten westen van de stad. In het hele gebied is inderdaad klei afgevlet. Om de afvoer met vletschuiten mogelijk te maken, zijn veel brede sloten gegraven - de vletsloten. Deze zijn goed herkenbaar op de topografische kaart 1:50.000, eerste editie, uit 1854 (situatie 1850). Hierop zijn ook enige pannenbakkerijen aangegeven, zoals de steenbakkerij Voorzorg. Deze moest aan het einde van de 19de eeuw plaats maken voor gebouwen van het Academische ziekenhuis. In de buurt lag nog een tweede steenfabriek, De Oven van Rose.

De steenbakkers hadden de neiging om een zo dik mogelijke kleilaag zo diep mogelijk weg te halen. Behalve door natuurlijke omstandigheden werd hun werk bemoeilijkt door ontgrondingsbepalingen, die al vroeg waren vastgesteld nadat slechte ervaringen met veenontgrondingen waren opgedaan. Bovendien werd er verlangd dat uitgedolven land geschikt werd gemaakt voor goed bouw- of weiland. Hieraan werd veel aandacht besteed door zowel de autoriteiten als de landeigenaar. In aanmerking hiervoor kwam mest, later puin, compost en vuilnis uit de stad en bagger. De graszode en de eerste 30 cm onbruikbare humeuze bovengrond werden opzij gezet en later gebruikt bij het toemaken van het land (Van Doorn, 1961). Het zal duidelijk zijn dat het bovenste gedeelte van de natuurlijke afzettingen door al deze activiteiten grotendeels is verstoord. Bovendien is de opgebrachte laag veelal vermengd geraakt met het bovenste deel van de onderliggende rivierafzetting. Het zal daarom niet verbazen dat het gebied alleen in kaart kan worden gebracht nadat de diepere ondergrond nader is beschouwd, te meer omdat het gebied ook nog onderhevig is geweest aan diverse stedebouwkundige ingrepen, zoals de 17de eeuwse stadsuitbreiding van Moreelse en in de 19de eeuw de spoorwegen en het Merwedekanaal.

Daarom is het gebied bestudeerd aan de hand van ca. 350 grondboringen van de sectie Geotechniek van de Dienst Stadsbeheer van de gemeente Utrecht, aangevuld met enige waarnemingen in het veld tijdens graafwerkzaamheden en beschikbare literatuur. Het gebied wordt aan de oostzijde begrensd door de Catharijnesingel, aan de westzijde door het Merwedekanaal, aan de noordzijde door de Leidse Rijn en aan de zuidzijde door de Balijelaan (zie kaart 1). Van het grootste gedeelte van het Jaarbeurscomplex waren geen gegevens beschikbaar. Om een beter algemeen inzicht te krijgen, zijn de gebieden ten noorden (de wijk Lombok) en ten zuiden (de Rivierenwijk) van het bestudeerde gebied globaal bekeken. (De restgeul van de Oude Rijn is in Lombok gestippeld aangegeven.)

Het gehele gebied is bedekt door een meters dik pakket stroomrugafzettingen op een ondergrond van pleistoceen zand. - Alleen in de uiterste noordoostelijke hoek van het gebied komt op dit zand een laag veen voor, afgedekt door zware komklei (midden boven op kaart 1). Deze komgrond wordt geheel door zandige stroomrugafzettingen omringd en vormt zo een klein veeneiland. Het grote Utrechts-Hollandse veengebied heeft zijn oostelijke begrenzing ten noorden van de Vleutenseweg (linksboven op de kaart). Het meest zuidelijke gedeelte van het gebied wordt overheerst door een wirwar van volledig dichtgeslibde restgeulen (I), ingebed in zandige stroomrugafzettingen. Dit wekt de indruk dat de rivier plaatselijk een vlechtend patroon heeft aangenomen. Het hoogste zandvoorkomen van deze stroomruggen is

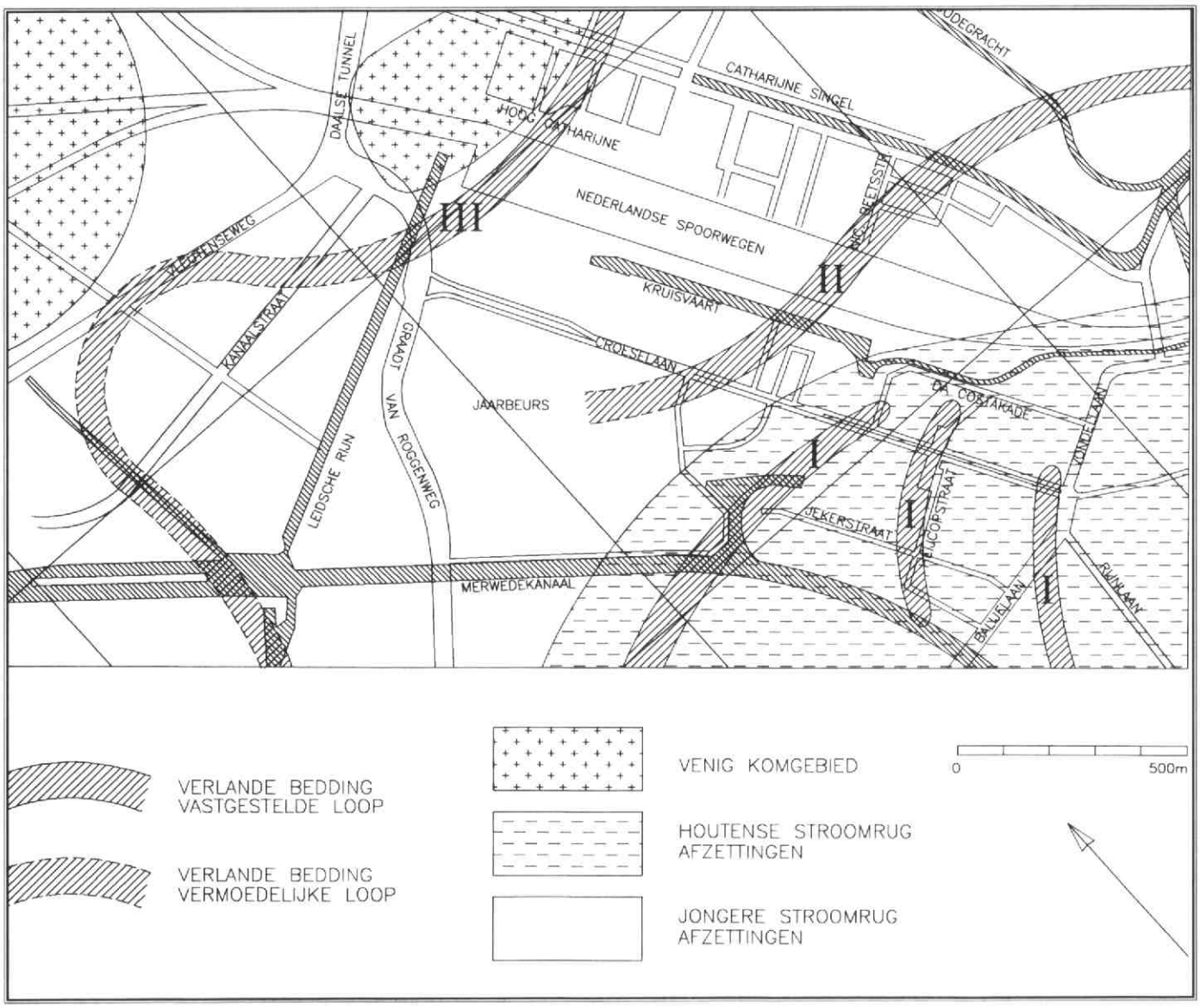

Kaart 1

ca. 0,25 m +NAP, waardoor we hier met de Houtense stroomrug (U2) te maken kunnen hebben, waarvan de jongste afzettingen nog van voor het begin van de jaartelling stammen (noot 2). Deze restgeulen sluiten goeddeels aan op de restgeulen ten westen van het Merwedekanaal, die door Buringh & Van der Knaap (1952) zijn gekarteerd.

Het noordelijke gebied bestaat uit jongere afzettingen met een hoogste zandvoorkomen tot ca. 1,20 m +NAP. In het uiterste noordoosten van het gebied komt veen voor. Er lopen twee volledig dichtgeslibde en verlande restgeulen door dit noordelijke gebied, ieder met een geschatte breedte van 40 m. De meest zuidelijke (II) loopt in noordwestelijke richting naar het Jaarbeurscomplex. Deze geul sluit aan op een in het zuidelijke deel van de binnenstad voorkomende restgeul van de pre-Romeinse Vecht, die omstreeks het begin van de jaartelling moet zijn dichtgeslibd (Van der Tuuk 1996, p. 13 e.v.).

De Oude Rijn

De meest noordelijke restgeul (III) loopt van Hoog Catharijne in noordwestelijke richting naar de wijk Lombok. Deze geul sluit in het oosten aan op de restgeul van de Rijn, die langs het voormalige Romeinse castellum, via een deel van de Oudegracht, naar het westen stroomde en omstreeks de 12de eeuw geheel is dichtgeslibd en verland (Van der Tuuk 1996, p. 16 e.v.; 1997, p. 68). Uit de grondboringen heb ik kunnen afleiden dat de Oude Rijn zijn laatste bedding heeft achtergelaten in de wijk Lombok, waar een grote meander is gevormd. Opvallend is dat deze meander raakt aan de Vleutense wetering (thans Vleutense Weg). Deze vaart komt bij De Meern (hoeve Den Hoed) weer uit op dezelfde Oude Rijn. Het lijkt er daarom op dat de Vleutense wetering is gegraven als bekorting van een sterk kronkelend deel van de Rijn, om de bevaarbaarheid en/of de afwatering te bevorderen.

Dat de Oude Rijn bij Utrecht al in de Karolingische tijd zou zijn dichtgeslibd is, zoals uit het voorgaande blijkt, een onjuiste veronderstelling, waarop Dekker (1990, p. 70) de aanleg van de Vleutense

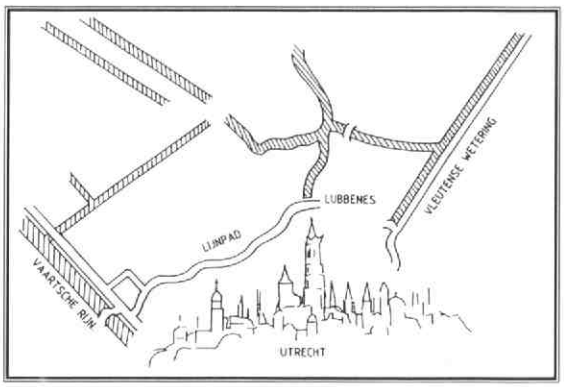

Afb. 2 Naar een waterschapskaart (17e eeuw), het noorden is rechts

wetering in deze periode, of zelfs nog vroeger, baseert. De Vleutense wetering maakte deel uit van het ontwateringssysteem van het gebied ten westen van Utrecht op de Vecht. Om wateroverlast vanuit de stad te weren, was op de plaats waar de Vleutense Wetering op de Rijn aansloot de Cusendam aangelegd. De enige aanwijzing voor het volledig dichtslibben van de Oude Rijn in de 9de eeuw komt uit een geologische scriptie, waarin staat dat de restgeul is afgedekt met een in de 9de eeuw gedateerde kleilaag (Dominicus en Van den Berg, 1971). Mijn navraag bij de beide auteurs van de scriptie naar het hoe en waarom van de datering van de betreffende laag leidt tot nog meer onzekerheid: de datering was gebaseerd op een misverstand. De voor deze opgraving geraadpleegde archeologen Van Regteren Altena en Sarfatij hebben zich niet uitgesproken over de ouderdom van deze kleilaag. Beide archeologen komen zelfs tot de conclusie dat de verlanding van de restgeul vermoedelijk kort voor of in de 12de eeuw heeft plaatsgevonden (Van Regteren Altena & Sarfatij 1973, p. 77).

Een deel van de meander door Lombok is mogelijk gekanaliseerd en bewaard gebleven als het water langs de huidige Billitonkade, nog steeds 'Oude Rijn' geheten. Deze watergang komt op 16de eeuwse kaarten voor, maar is op de kaart van Van Schaick (1539) nog niet te vinden. Misschien is dit water pas in de 16de eeuw gegraven. Het bevindt zich in ieder geval op de plaats van de restgeul.

Om de bevaarbaarheid te verbeteren, is de meander van de rivier in 1665 afgesneden door de 'Nieuwe Doorsnijding', nu het stuk Leidse Rijn tussen park Oog in Al en de Catharijnesingel. De Leidse Rijn was overigens wegens zijn ondiepte en verschillende dammen (later sluizen) een erbarmelijke vaarweg.

Archeologische sporen

Er zijn uit het gebied weinig archeologische vondsten bekend. Alleen op de zuidelijke oeverwal van de restgeul II zijn op het terrein van het voormalige Academische ziekenhuis bewoningssporen uit de Romeinse periode gevonden. Verder is er geen archeologisch onderzoek verricht. Wel zijn ten westen van het Merwedekanaal op de zandige afzettingen van de Houtense stroomrug (U2) aan weerszijden van een restgeul scherven gevonden die waarschijnlijk uit de Romeinse periode stammen (Buringh en Van der Knaap 1952, p. 54). Dit wordt bevestigd door een archeologische waarneming: in dit gebied is een laag met veel (inheems) Romeins aardewerk aangetroffen, die wijst op een nabijgelegen nederzetting (mond. meded. C.A.M. van Rooijen). Deze restgeul is in verband te brengen met het zuidelijke restgeulencomplex (I) in het bestudeerde gebied.
Nog westelijker, in Langerak, wordt momenteel uitgebreid archeologisch onderzoek verricht: hier zijn op ca. 0,50 m +NAP, op betrekkelijk jonge afzettingen van de Oude Rijn-stroomrug (U7), bewoningssporen uit de tweede eeuw gevonden (mond. meded. H. Wynia).

In de grondboringen komen vaak houtresten voor. Of hier wellicht gedeeltelijk sprake is van bewoningssporen valt niet op te maken uit de beschikbare gegevens. Ten oosten van de spoorlijn zijn door de stadsarcheoloog wel veel houtresten gevonden die in verband kunnen worden gebracht met een Romeins bewoningsniveau. Uit deze schamele gegevens valt slechts op te maken dat er waarschijnlijk in de Romeinse periode bewoning is geweest op enige hoger gelegen oeverwallen. Daarbij is het goed denkbaar dat er nog een (bijna dichtgeslibde) restgeul door het gebied heeft gelopen.

De Lijnpad-Rijn

Hoewel het gebied later ressorteerde onder het waterschap van de Hoge en de Lage weide, maakte het oorspronkelijk geen deel uit van de stadsweide, maar vormde het 't bisschoppelijke gerecht Lijnpad (Immink p. 389 e.v.). Van het toponiem 'Lijnpad' zijn voldoende historische gegevens aanwezig. De oudste vermelding is uit 1239: Theodericus op Linpaet (OSU II, 942). Op een weinig bekende, doch gedetailleerde waterschapskaart uit 1650 (zie Afb. 2) staat het Lijnpad ondubbelzinnig aangegeven. Dit loopt van de Tolsteeg tot bij de hofstede Lubbenes op de huidige Croeselaan (thans Jaarbeursterrein). Het pad met deze naam moet eerder in verband worden gebracht met de in dit gebied gevestigde lijndraaiers (touwslagers) dan met een op water duidend jaagpad (De Bruijn 1994, p. 49-50). In 1350 is er hier zelfs sprake van een hofstede gelegen 'onder de liindrayers'. De naam is vervolgens overgenomen voor het buitengerecht (Onder 't) Lijnpad. Van Asch van Wijck (1838, p. 29) beschreef een Rijnarm langs het Lijnpad, die vanaf de Tolsteeg naar het noordwesten zou hebben gestroomd. De naamgeving van deze Rijnarm, die door navolgers van Van Asch van Wijck 'Lijnpad-Rijn' is genoemd, lijkt te zijn ingegeven door vage aanduidingen van wat een water zou kunnen zijn op de kaarten van Van Schaick (1539) en Van Deventer (1570) en nog een deel op de kaarten van Specht (1696) en De Roij (1696). Op geen van de kaarten is bij nadere

De Lijnpad-Rijn heeft niet bestaan

beschouwing in het genoemde trace een water te ontdekken. Op de kaarten van Specht en De Roij en ook op latere kaarten kan alleen een kronkel ten westen van de hofstede Lubbenes als water geïnterpreteerd worden. Ook op de genoemde waterschapskaart uit 1650 is in het gerecht Lijnpad geen spoor van een water te vinden, behalve ten westen van Lubbenes.

Van een Lijnpad-Rijn zijn bovendien geen middeleeuwse vermeldingen te vinden. In middeleeuwse stukken waarin de Rijn in combinatie met het Lijnpad wordt genoemd, lijkt steeds sprake te zijn van de Leidse Rijn (Prakken, 1951). Het ziet er dus niet naar uit dat er een Lijnpad-Rijn is geweest. De hierboven beschreven restgeul (II) ligt noordelijker dan het trace van Van Asch van Wijck. Bovendien moet deze restgeul, althans in de zuidelijke binnenstad, reeds in de Romeinse periode zijn dichtgeslibd. Is in de middeleeuwen door een gedeelte van deze restgeul wellicht weer water gaan stromen of is een deel steeds open gehouden? Het is niet waarschijnlijk. Gegevens voor een mogelijk 'hergebruik' ontbreken volledig. Alleen ten westen van Lubbenes zou zich een ten behoeve van afwatering van de ontginningen Galekop en Papendorp opengehouden restant van een (pre)-Romeins water kunnen bevinden. Dit is nog op de kaart van Van Schaick (1539) te vinden als verbinding tussen de Oude Rijn bij de huidige Rijksmunt en de Vaartsche Rijn bij De Heul (tegenover Rotsoord). Van deze waterloop, waarvan Specht (1696) bij De Hooght nog een restant weergeeft, is in de ondergrond een restgeul aangetroffen (Berendsen 1982, kaart 1).

1. De auteur dankt de heer A.B.C. van Doorn van de Dienst Stadsbeheer van de gemeente Utrecht voor het beschikbaar stellen van de boorgegevens.

2. De mogelijkheid dat zich in een gedeelte van het gebied erosieresten van de nog oudere Werkhovense stroomrug (U1) bevinden, moet niet worden uitgesloten, hoewel uit de boringen een voor deze stroomrug typerende afdekkende kleilaag niet is aangetoond. De benaming en ouderdom van stroomruggen is ontleend aan Berendsen (1982).

Literatuur

Asch van Wijck, H.M.A.J. van, *Geschiedkundige beschouwing van het oude handelsverkeer der stad Utrecht van de vroegste tijden af tot aan de 14e eeuw I* Utrecht 1838

Berendsen, H.J.A., *De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht, een fysisch-geografische studie.* Utrecht 1982

Bruijn, M.W.J. de, *Husinghe ende hofstede, een institutioneel-geografische studie van de rechtspraak over onroerend goed in de stad Utrecht in de middeleeuwen.* Utrecht 1994.

Buringh, P. en Knaap, W. van der, *'De bodemgesteldheid rond de stad Utrecht', deel II, het gebied A, Kanaleneiland. Wageningen, Stiboka, rapport 289, 1952, 1-54*

Dekker, C., 'Afwatering en scheepvaart ten westen van de stad Utrecht tot de 14e eeuw. Berns', J.B. et al (red.) *Feestbundel D.P. Blok,* Hilversum, 1990, 60-75

Dominicus, D. en Berg, J.R. v.d., *Een fluviatiele afzetting van de Rijn in de stad Utrecht, gestencild verslag veldwerk sedimentologie o.l.v. J.R. Boersma,* Utrecht, 1971, 1-38, div. bijlagen.

Doorn, Z. van, *'Kleiland, kleivletten en baksteenindustrie, voornamelijk in de Oude-Rijnstreek', (stencil, zonder plaats of uitgever)* 1961

Een verkorte weergave is gepubliceerd in: Z. van Doorn, 'De geschiedenis van het aftichelen van kleiland langs de Oude Rijn en de invloed op de landbouw en het landschap.' *Landbouwkundig tijdschrift 76,* 1964, 140-149

Geer, J.J. de, *Archieven der Ridderlijke Duitsche orde, Balye van Utrecht 1871*

Heeringa, K., *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301 II,* (Utrecht 1940)

Immink, P.W.A., 'De stadsvrijheid van Utrecht' Opstellen aangeboden aan Prof. Jhr. Dr. D.G. Rengers *Hora Siccama,* Utrecht 1942, 314-434

Prakken, J., 'Het echte en het onechte Lijnpad' *Maandblad Oud Utrecht* 1951, 49-54

Regteren Altena, H.H. van & Sarfatij, *Maandblad Oud Utrecht 1973, 68-70 en 77-80*

Tuuk, L.A. van der, 'De natuurlijke ondergrond van de stad Utrecht' *Historisch Geografisch Tijdschrift,* 14/1, 1996, 11-23

Tuuk, L.A. van der, 'De vroege topografie van het Buurkerkkwartier in de stad Utrecht' *Historisch Geografisch Tijdschrift.* 15/2, 1997, 60-71

Lustrum Agenda

Hieronder treft u de lustrum-activiteiten van de komende maanden. Dit alles natuurlijk onder het motto "Utrecht en het water".

Lezingen Studium Generale

17 maart

"Water te Utrecht: de neerslag in de Utrechtse schilderkunst van de 17e eeuw" - drs. J.de Meyere

24 maart

" 'Ene sterke kabbeling veroorzakende', de eerste stoomvaart op de Nederlandse binnenwateren - prof. dr. P. 't Hart

31 maart

"De nieuwe Hollandse Waterlinie, een historische infrastructuur herontdekt?" - S.W. de Vos

7 april

"Topografische Atlas Utrecht, beeldverhaal in oude prenten" - C.C.S. Wilmer

Alle lezingen worden gehouden in het Academiegebouw, Domplein 29 te Utrecht
Aanvang: 20.00 uur precies

De lustrumboottocht op de Vecht.

Datum: zaterdag 13 juni 1998
Tijd: 9.30 - 16.00 uur

Opstapplaats: de steigers van Schuttevaer aan de Nieuwe Kade bij de Weerdsluis. U kunt hier niet parkeren. Suggestie: de parkeergarage aan het Paardenveld.
Programma: Vechtvaart naar Maarssen, rond 11.15 uur aankomst bij Goudenstein. Daar gaan we aan land en kan een bezoek gebracht worden aan het Museum Maarssen of aan het Nederlands Drogisterij Museum. Beide musea liggen in het park waarin het gemeentehuis Goudenstein gelegen is. Een rondleiding in het park behoort ook tot de mogelijkheden. Leden van de Historische Kring Maarssen zullen u hierbij tot gids zijn.
Rond 12.30 uur gaat de tocht verder richting Breukelen, tot waar we moeten keren om tijdig bij de Weerdsluis te zijn. Dat zal om ongeveer 16.00 uur zijn. De lunch wordt op de boot gebruikt.
Aanmelding: Het aantal plaatsen op de boot is beperkt. Bovendien moeten wij tijdig weten hoeveel mensen er mee willen. Daarom is voorintekening noodzakelijk. U kunt zich opgeven bij het historisch bezoekerscentrum RonDom, Domplein 9, 3512 JC Utrecht. Telefoon: 030-2333036 RonDom is vanaf 6 april geopend op maandag t\m rijdag van 10.00 - 17.00 uur en zondag van 12.00- 17.00 uur. U moet zich vóór 10 mei 1998 opgeven.

Stadswandeling o.l.v. het Gilde

Zondag 28 juni verzorgt de Stichting 't Gilde voor leden van de Vereniging Oud-Utrecht een speciale stadswandeling. In deze wandeling zullen de gidsen het thema water vanuit diverse invalshoeken belichten zoals dat zich thans nog in de stad presenteert. Zij voeren u langs de oevers van de voormalige Rijn; zij doen de bruisende handelswijk Stathe weer herleven. Ook de middeleeuwse markten en de ontwikkeling van de Oudegracht, zoals wij die thans kennen zullen aan de orde komen.
Start van de wandeling is 14.00 uur. Verzamelen op de stadhuisbrug. De wandeling zal ca. 2 uur duren. Uiteraard is deze wandeling voor leden van Oud Utrecht gratis. Introduce's betalen de normale prijs van *f* 5,-
U kunt zich voor 1 juni telefonisch opgeven bij 't Gilde kantoor tussen 14.00 en 16.00 uur tel. 234 3252. Vermeldt u hierbij dat het om de Oud-Utrecht wandeling gaat en met hoeveel personen u denkt te komen.

Financiële bijdrage van:

Leden Oud-Utrecht

Anjerfonds Utrecht
Carel Nengmerman Fonds
Fentener van Vlissingen Fonds
Stichting K.F. Hein Fonds
Stichting VSB Fonds
Provincie Utrecht

Aannemingsbedijf H.J. Jurriëns bv
Beaufort Bogaard Makelaars
Molenbeek en Partners Bedrijfsmakelaars
Muus & IJzerman Makelaardij
Reaal Verzekering
Waterleidingbedrijf Midden-Nederland

Medewerking van:

Broese Kemink
Casparie Utrecht
't Gilde utrecht
Stichting Publikaties Oud-Utrecht
Waterleiding Museum

STICHTING PUBLIKATIES OUD-UTRECHT

SPOU feliciteert

Vereniging Oud-Utrecht

met het 75-jarig bestaan (1923-1998)

SPOU (Stichting Publikaties Oud-Utrecht) is opgericht in 1988 met als doel de uitgave van boeken over geschiedenis, archeologie en monumenten betreffende de provincie Utrecht.

Aan de wieg van de SPOU stond de Vereniging Oud-Utrecht.

Inmiddels is de SPOU zelfstandig geworden en op eigen benen komen te staan.

De banden met Oud-Utrecht zijn echter hecht gebleven.

Reeks Monumenten Inventarisatie Provincie Utrecht (MIP)

Recentelijk verschenen de delen:
Driebergen en Lopik
In voorbereiding o.a. de delen:
Ronde Venen, Woerden, Eemnes, Leersum, Loosdrecht, Leusden, Renswoude, Woudenberg

Archeologische Kroniek van de provincie Utrecht

Recentelijk verschenen de delen:
1990-1991 en 1992-1993
In voorbereiding de delen:
1994-1995 en 1996-1997

Utrechtse Monumenten

Reeds verschenen:
Domkerk, Pieterskerk, Domtoren en Aula/Pandhof

Kadastrale Atlas Provincie Utrecht 1832

Reeds verschenen de delen:
Renswoude en Zeist
In 1998 verschijnen de delen:
Leusden en Doorn

Vollekstaol van de stad Uterech

Recent verschenen:
de tweede uitgebreide en verbeterde druk

Onze uitgaven zijn verkrijgbaar bij de boekhandel en te bestellen bij het Bureau SPOU,
Overboslaan 19 3722 BJ Bilthoven Telefoon 030 - 228.46.55 Fax 030 - 225.10.40

Muus & IJzerman makelaardij heeft hart voor 'Oud-Utrecht'

- *Aan- en verkoopbegeleiding*
- *Taxaties*
- *Hypotheken*
- *Verzekeringen*

makelaardij in onroerende goederen **Muus & IJzerman**

Maliebaan 48, Postbus 14014, 3508 SB Utrecht. Tel: 030 - 234 00 08, Fax: 030 - 232 19 70

van Zoelen bv
aannemersbedrijf

Kantoor:
Nevadadreef 58
3565 CC Utrecht
tel: 030-2626800
fax: 030-2623274

- ONDERHOUD
- VERBOUW
- NIEUWBOUW
- RESTAURATIE
- ONDERHOUDSSERVICE

24 UUR PER DAG

BEAUFORT BOGAARD
MAKELAARS

Voor een gedegen advies in bedrijfsmatig onroerend goed.

verhuur-verkoop-taxaties-beleggingen-begeleiding
projektontwikkeling en herhuisvestging

Maliebaan 39a 3581 CC Utrecht **030-2 334 336**

J&B Conseil B.V.
Rika Hopperlaan 17, 3584 GM Utrecht
Tel. 030 - 254 32 12, Fax 030 - 254 32 11

FINANCIEEL - ECONOMISCH ADVIESBUREAU
o.m. restauratiefinancieringen en hypotheken

Wij drukken ook uw kosten

BEL ONS VOOR EEN OFFERTE
VOOR HET MOOISTE DRUKWERK

CASPARIE UTRECHT
ONDERDEEL VAN ROTO SMEETS DE BOER
TELEFOON 030-2822822

BIJ KONINKLIJKE BESCHIKKING
HOFLEVERANCIER

TAILORS SINCE 1850

EXCLUSIEVE
KLEDING
EN MODES

MAATKLEDING

OUDEGRACHT 118
UTRECHT
TEL. 030-231 01 74

ADVOCATENKANTOOR GIARD

Het kantoor waar u als particulier en ondernemer kunt rekenen op een directe en persoonlijke aanpak door een vaste advocaat.

ZORGVULDIGE ADVISERING EN BEGELEIDING BIJ O.A.:

- ECHTSCHEIDINGEN (OOK SCHEIDINGSBEMIDDELING)
- ALIMENTATIE (WIJZIGINGEN/ BEREKENINGEN)
- ARBEIDSRECHT
- ONTSLAGZAKEN EN LOONVORDERINGEN
- CONSUMENTENRECHT
- LEVERINGSVOORWAARDEN
- ONDERNEMINGSRECHT
- MEDIATION
- KORT GEDINGEN
- HUURRECHT
- CONTRACTEN
- INCASSOZAKEN

HOOGHIEMSTRAPLEIN 68 TE UTRECHT (INGANG WITTEVROUWESINGEL 101)
030 - 27 69 145 / 27 69 140 **FAX: 030 - 27 69 146**

Tijdschrift voor geschiedenis van stad en provincie Utrecht

Oud-Utrecht

71e jaargang 3

1998

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT

Het Entertainment Committee in Utrecht

Inspanningen voor zedelijk vermaak van de Canadese bevrijders

Register 1997

De zoektocht naar een Utrechtse provincievlag

Cafe Italien

De gevolgen van de Italiaanse immigratie

75 JAAR 1923 1998

hart voor historie en cultureel erfgoed in de provincie Utrecht

voor
Utrecht-boeken
stad en provincie

Broese Kemink
Boekverkopers

aan de Stadhuisbrug • Utrecht • tel. 030 - 233 52 00

GREEP Schilders bv

- Restauratiewerken
- Onderhoud

Maarssenbroeksedijk 15A
3606 AG Maarssen
Tel. 030-241 31 15

DAATSELAAR & GODHELP
ANTIQUAIRS - BEËDIGD TAXATEUR
Lid. VHOK/CINOA/VNAG/NVK

Lid Ned. Antiquairs Genootschap

Utrecht
Korte Jansstraat 17-19, 3512 GM Utrecht
Tel. 030-2318266, Fax 030-2316474

Amsterdam
Rokin 46, 1012 KV Amsterdam
Tel. 020-6208100

Laren
Torenlaan 5, 1251 HE Laren
Tel. 035-5381454

JURRIËNS | BOUW

- Restauratiewerken
- Nieuwbouw
- Onderhoud

Aannemingsbedrijf
H.J. Jurriëns B.V.
Sophialaan 1
Postbus 8110
3503 RC Utrecht
Tel.: 030 - 2412 912
Fax: 030 - 2413 934

KERSBERGEN
INSTALLATIETECHNIEKEN B.V.
UTRECHT

Activiteiten o.a. op het gebied van:

* **Elektra**
* **Klimaat**
* **Sanitair**
* **Beveiliging**
* **Telematica**

Kaap de Goede Hooplaan 7, 3526 AR UTRECHT
Telefoon 030-88 24 64 Telefax 030-88 57 33

Bouw Belegging
Restauratie Recreatie
Bemiddeling

LISMAN & LISMAN
BV ZEIST

LAAN VAN VOLLENHOVE 3225 3706 AR ZEIST
POSTBUS 143 3700 AC ZEIST
TELEFOON 030-6956644

-LOP : 15 OCT 1903 AB-IC

Van de redactie

Om te beginnen willen wij u wijzen op de Algemene Ledenvergadering die op dinsdag 16 juni zal worden gehouden (zie agenda). Anders dan gebruikelijk zal na afloop van deze vergadering geen voordracht worden gehouden, maar een discussie van en met de leden over het onderwerp DE TOEKOMST VAN DE VERENIGING. Voorwaar een belangrijk onderwerp dat de gemoederen bezig houdt zoals u in de brief van "verontruste leden" in dit nummer kunt lezen. Mogelijk heeft u over dit onderwerp allerlei ideeën of voorstellen. Schroom dan niet en kom meepraten.
In dit nummer treft u tevens het Register over 1997 aan. Traditiegetrouw wordt dit altijd in nummer 2 afgedrukt, maar omdat dit nummer ditmaal het lustrumnummer was, hebben wij het Register een keer doorgeschoven. De redactie is de heer Van Antwerpen ook dit jaar weer zeer erkentelijk voor zijn noeste arbeid.
Tenslotte kunnen wij melden dat de opening van het lustrum in Slot Zeist een druk bezochte bijeenkomst was. De boeiende en enthousiaste woorden van oud-Commissaris der Koningin de heer Beelaarts van Blokland spraken tot ieders verbeelding. Inmiddels is het lustrumprogramma volop in uitvoering. Voor de komende evenementen verwijzen wij u naar de lustrumagenda op p. 92.

Inhoud

Het Entertainment Committee in Utrecht, inspanningen voor zedelijk vermaak van de Canadese bevrijders — 72
ELSBETH AARTSE

Register 1997 — 79
R.P.M. VAN ANTWERPEN

Oproep en mededelingen van commissies — 82

De zoektocht naar een Utrechtse provincievlag — 83
JOS POELS

De vreemdeling: 'Café Italien' — 86
R. ROMMES

Nieuw drinkwater in de provincie Utrecht — 87
IR. H.J. ROELOFS

Jaarverslag vereniging Oud-Utrecht 1997 — 88
JOYCE PENNINGS

Voorjaarsledenvergadering — 88

Brief aan de leden van de Vereniging Oud-Utrecht. — 91
B.J. MARTENS VAN VLIET, A. SNIJDER EN L.A. VAN DER TUUK

Lustrumagenda, agenda en rectificatie — 92

Colofon

Oud-Utrecht
Tweemaandelijks tijdschrift
71e jaargang nr. 3
mei/juni 1998
ISSN 1380-7137

Oud-Utrecht is een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en tot verspreiding van de kennis der geschiedenis van stad en provincie Utrecht.

Voorzitter: J.W. Lemaier
Secretariaat: Mw. J.C.M. Pennings, p/a Alexander Numankade 201, 3572 KW Utrecht.
Penningmeester: P. Kroes
U kunt zich opgeven als lid van de vereniging Oud-Utrecht door te schrijven naar:
Oud-Utrecht,
Pr. Hendriklaan 76,
3584 ER Utrecht.
De contributie bedraagt *f* 54,= per jaar (26- *f* 30,=; 65+ *f* 44,= per jaar).
Contributie- en ledenadministratie:
P. Kroes.
Betaling contributie op giro 575520.

Redactie: M. Dolfin, B. van den Hoven van Genderen, J.Leguyt, M.C. van Oudheusden, P. Rhoen, B. van Santen, M. van de Vrugt, en A. van der Zeijden.

Redactieadres:
Alexander Numankade 199, 3572 KW Utrecht.

Vormgeving: De Vormers, Utrecht
Vormgeving cover: Hans Lodewijkx
Druk: Casparie Utrecht

Oud-Utrecht.
Tweemaandelijks tijdschrift
verschijnt zes maal per jaar.
Deadline agenda nummer 4:
20 juni 1998, verschijningsdatum 1 augustus 1998.
Uw bijdragen kunt u toesturen aan de redactie, Alexander Numankade 199, 3572 KW Utrecht, op 5 1/4 of 3 1/2 inch floppy (WordPerfect, versies 4.2, 5.0 of 5.1).
Aanbevolen omvang tussen de 2000 en 4000 woorden, waarbij het aantal noten zo beperkt mogelijk gehouden moet worden. Het gebruik van tussenkopjes wordt aangeraden; illustratie-suggesties zijn zeer welkom.

'Geen ongewenschte en aanstootgevende vormen van vermaak'

Het Entertainment Committee in Utrecht, inspanningen voor zedelijk vermaak van de Canadese bevrijders

8 mei 1945: Nederland is (op Texel na) bevrijd. De intocht van de bevrijders (in het westen met name Canadezen) ging gepaard met grote blijdschap bij de Nederlandse bevolking. Bekend zijn de beelden van de tanks vol jonge mensen.

De Canadese bevrijders in Utrecht

Ook de Utrechtse bevolking was uitzinnig blij dat de oorlog voorbij was. De bevrijding werd overal in de stad met muziek gevierd, bijvoorbeeld bij de schouwburg: 'een viertal Tommies vormde in het plantsoen voor den nieuwe schouwburg spontaan een strijkje en ook hier draaiden den gehelen avond de dansende oranjestrikken en kakhi-baretten in bonte dwarreling dooreen. In het gras rondom lagen in groepjes Canadeezen en Britten of leunden tegen een boom en leerden Utrechtse meisjes hoe men een echte virginia-sigaret moet savoureeren.'

De Britse soldaten die deel hadden genomen aan de bevrijding van het westen van Nederland vertrokken eind mei naar huis. De Canadezen zouden door een tekort aan schepen voor de reis terug naar Canada langer in Nederland blijven. Zo'n 170.000 Canadese soldaten moesten de terugreis in Nederland afwachten. Pas na de zomer kwam hun repatriëring goed op gang. Al die tijd verbleven de soldaten tussen de Nederlandse bevolking. Ze waren ingekwartierd in huizen of verbleven in tentenkampen, scholen of hotels.

Direct na de bevrijding hielden de soldaten zich vooral bezig met de repatriëring van Duitse soldaten en de verdeling van voedsel voor de Nederlandse bevolking. Later in de zomer zetten de soldaten zich in voor de wederopbouw van de Nederland. Daarnaast organiseerden de Canadezen veel sportevenementen, hielden zij overwinningsparades in de grote steden en organiseerden zij activiteiten voor kinderen. Zo was er in juli een feest in een van de jaarbeursgebouwen 'voor de kleine zusjes en broertjes van de dames met wie de Canadeezen zich avond aan avond in de Trianonclub amuseren.' Een groot deel van de tijd werd natuurlijk ook besteed aan uitgaan. De Canadezen hadden veel gelegenheden voor het militair vermaak gevorderd. Meestal was het toegestaan een Nederlandse (vrouwelijke) gast te introduceren.

Trees heeft een Canadees

Nederlandse meisjes en Canadese soldaten hadden in de roes van de bevrijding veel contact met elkaar en vaak ook kwam het tot vrijages. Bekend geworden is het liedje 'Trees heeft een Canadees'.

Met de komst van de aantrekkelijke bevrijders waren de saaie oorlogsjaren, waarin er niets mocht en er niets was, voorbij. Hun gebruinde gezichten, goed doorvoede lichamen en heldenimago maakten hen zeer aantrekkelijk. Bovendien hadden zij massa's sigaretten en chocolade. Canadezen gaven deze artikelen aan hun Nederlandse vriendinnen, die deze begeerlijke waren voor zichzelf, voor hun gezin of op de zwarte markt konden gebruiken. Daarnaast bood een vriendschap met een Canadees perspectief op emigratie naar welvarend Canada. Dit was een aantrekkelijk vooruitzicht voor jonge mensen in een verwoest vaderland. En de Canadezen... die lieten zich de aandacht uiteraard welgevallen en deden er met een mooi verhaal soms nog een schepje bovenop.

Kritiek op Trees vanuit intellectuele kringen

De eerste dagen na de bevrijding werd het contact tussen Nederlandse vrouwen en soldaten geaccepteerd, maar al snel signaleerden kerken, maatschappelijke organisaties, politici, pedagogen en psychologen een gevaar: veel vriendschappen bleven niet bij een avondje dansen, maar eindigden in een vrijpartij. En dit kon niet voor het huwelijk, want een vrouw was in dat geval voorgoed zedelijk 'ontaard'.

In de pers waarschuwde de ongeruste burgerij voor het gevaar dat aan het verblijf van de Canadezen was verbonden. De bevrijders kregen geen schuld, want dat was onbeleefd: men moest dankbaar zijn voor de bevrijding. Maar de dankbaarheid moest ook niet uitmonden in vriendschappen die 'te ver' gingen: 'We moeten vriendelijk met hen omgaan. (...) Maar onze meisjes dienen te beseffen dat zij haar reinheid, ook nu, juist nu, zuiver dienen te bewaren.' (De Volkskrant 11 juli 1945) De meisjes kregen de schuld van de vrijpartijen, zij boden zich aan aan de Canadezen. In het Utrechtsch Katholiek Nieuwsblad van 14 juli 1945 werd de ergenis geuit over de meisjes, die in plantsoenen en langs de singels lagen met soldaten: 'Men treft daar Nederlandse meisjes in gezelschap veelal van militairen in een houding aan, die bepaald in strijd is met fatsoen en goede smaak. Wij waren in Nederland daaraan niet gewend en wij zullen

ELSBETH AARTSE

er nimmer aan gewend raken omdat zij, behalve dat zij op christelijke grond streng moet worden veroordeeld, zo smakeloos is, dat ze ons tegenstaat. (...) De schuld ligt niet bij de bevrijders, maar bij de meisjes, die zichzelf vergooien en hun eer te grabbel werpen voor een doosje sigaretten of een pakje thee, die haar waardigheid geheel vergeten en het Nederlandse volk in discrediet brengen.'
Toen rond augustus bleek dat veel meisjes een geslachtsziekte hadden opgelopen via hun geallieerde vrienden, werd de kritiek sterker. De kritiek nam waarschijnlijk ook toe, omdat men zich zorgen maakte over de toename van toekomstige buitenechtelijke geboorten; veel meisjes bleken gedurende de zomer zwanger te zijn van een geallieerde soldaat.

'Zij weten waar het de Canadeezen om gaat...'

De meeste meisjes trokken zich weinig aan van de kritiek en bleven met hun Canadese vriend omgaan. Ouders waren over het algemeen niet zo streng voor hun dochters als de 'zedenmeesters': 'Drommels, we zijn toch allemaal jong geweest.' De kritiek was ook overdreven: monogame, blijvende relaties tussen Canadezen en Nederlandse vrouwen waren ook een veel voorkomend verschijnsel.
Ook in de pers werd soms duidelijk stelling genomen tegen de zedenmeesters: 'En toch blijven de meisjes in massa naar de leave-centers stromen en leren er in khaki-armen een nieuwe taal, de jitterbug en de liefde kennen. Stralend van geluk zwieren zij door stad en land en voelen zich er totaal niet schuldig aan dat het ganse pedagogendom versteld te kijken staat. (...) Al deze vrouwen weten wat zij willen en willen wat zij doen. (...) Zij weten waar het de Canadeezen om gaat na een eventueel gezellig samenzijn in bioscoop of huiskamer, daar gaat het hun namelijk ook om.'

Achter op de motor Janskerkhof 7 mei 1945 (foto: Het Utrechts Archief).

De oprichting van het Entertainment Committee of the Netherlands

Omdat onder de burgerij er zoveel bezorgdheid bestond over de 'uit de hand lopende' contacten van Canadezen met Nederlandse meisjes, werden er maatregelen genomen. Half juli werden er in Utrecht bijvoorbeeld borden geplaatst bij de singels en plantsoenen, waarop in het Nederlands en het Engels stond dat het verboden was om op het gras of tussen de beplanting te lopen. Zo probeerde de politie meisjes en hun Canadese vrienden ervan te weerhouden om op het gras te gaan liggen om te vrijen.
In de loop van de zomer richtte de burgerij speciaal een comittee op om de contacten tussen Canadese soldaten en Nederlandse meisjes te sturen: het Entertainment Committee of the Netherlands (E.C.N.). Ook in Utrecht werd een comittee opgericht. Het E.C.N. stond onder auspiciën van het Nederlands Volksherstel en het Nationaal Instituut, twee naoorlogse organisaties die zich, ieder op hun eigen manier, inzetten voor het welzijn van de Nederlandse bevolking. H. Götzen, penningmeester van het Nationaal Instituut, nam het initiatief tot de oprichting van het E.C.N.. Hij woonde in Hilversum en was daar commandant van het niet-strijdende gedeelte van de Binnenlandse Strijdkrachten. In deze functie had hij een aantal ontspannongsgelegenheden van landverraders laten sluiten. Deze gelegenheden heropende hij op een nieuwe basis onder toezicht van het door hem gestichte Entertainment Committee Hilversum. De officiële doelstelling van het E.C.N. was de Canadezen een aangename tijd te bezorgen door het verschaffen van 'behoorlijke' ontspanning, zodat de dankbaarheid voor de bevrijding geuit kon worden. Daarnaast wilde het comitee 'ongewenschte en aanstootgevende vormen van vermaak' tegengaan. Het kwam er dus min of meer op neer dat het E.C.N. de contacten tussen Canadezen en Nederlandse vrouwen door de georganiseerde activiteiten wilde controleren.

De Nederlandse pers reageerde enthousiast op de oprichting van het E.C.N.: 'Met voldoening kunnen wij nu mededelen, dat de kwestie van het amusement en de verstrooiing van de geallieerden stevig ter hand is genomen door een aantal mensen, die weten wat onze plicht als gastheer is, maar die allesbehalve blind zijn voor de gevaren die ons volk loopt."

Het Entertainment Committee in Utrecht, inspanningen voor zedelijk vermaak van de Canadese bevrijders

Huiselijke fleur en gezelligheid voor de Canadezen

Het gezin was het centrale uitgangspunt van het E.C.N. De Canadese soldaat, die zijn eigen omgeving al jaren moest missen en een oorlog had meegemaakt, zou in het Nederlandse gezin enigszins tot rust kunnen komen. Men kon via het E.C.N. een raambiljet krijgen van de maple-leaf met daarin de initialen van het E.C.N. Het biljet moest zichtbaar tegen een venster van het huis worden bevestigd. In huizen met een biljet waren de soldaten welkom. Het E.C.N. wilde daarnaast sportwedstrijden, theatervoorstellingen en 'een gemoedelijk samenzijn in kleine genoeglijke cafs' organiseren. Het uitgangspunt was dat bij de activiteiten 50% Canadezen en 50% Nederlandse burgers aanwezig zouden zijn. Het doel hiervan was Canadezen ook kennis te laten maken met het Nederlandse gezin en niet met Nederlandse meisjes alleen.

Het comittee deed alleen een beroep op politiek en moreel betrouwbare Nederlanders: exvriendinnen van Duitsers en collaborateurs werden bijvoorbeeld geweigerd als medewerker voor het E.C.N. Belangstellenden kregen een inschrijfformulier waarop zij twee referenten (bijvoorbeeld een dominee en een onderwijzer) moesten opgeven. Deze referenten gaven aan of de belangstellende politiek en moreel betrouwbaar was. Als dat in orde was, kon de belangstellende actief worden en kreeg hij/zij een toeschouwerskaart, die bij activiteiten getoond moest worden.

Men kon voor het E.C.N. ook actiever worden, als vrijwillige host(ess) of medewerk(st)er. De eersten waren verantwoordelijk voor de goede gang van zaken bij de activiteiten van het E.C.N. Zij moesten bijvoorbeeld het binnenkomen van 'ongewenschte elementen' voorkomen. De medewerk(st)ers moesten op de activiteiten meehelpen bij het scheppen van een vrolijke, maar niet uitbundige stemming. Met name (ongehuwde) jonge vrouwen, ouder dan 19 jaar, waren nodig om 'tezamen met de Canadezen als één grote familie de ontspanning van de Canadezen fleur en gezelligheid te verlenen'. Het E.C.N. wilde de zedeloze contacten tussen jonge vrouwen en Canadezen tegengaan, maar tegelijkertijd moest diezelfde groep vrouwen de Canadezen naar het E.C.N. lokken...! Als een meisje het aanmeldingsformulier instuurde, moest dit formulier ook ondertekend worden door haar ouders en eventuele verloofde. Op dit formulier moesten de ouders aangeven of ze bezwaren hadden en of dochterlief thuisgebracht moest worden. De meeste ouders waren vrij mild. Het meisje dat door de 'keuring' heen kwam, kreeg een foldertje waarin haar een aantal adviezen voor haar houding tijdens E.C.N.-bijeenkomsten werd gegeven: zij moest zich realiseren dat zij op de bijeenkomsten het Hollandse meisje vertegenwoordigde en dat met de manier waarop zij zich zou gedragen, de reputatie van het Hollandse meisje zou stijgen of dalen. Ze moest zich bovendien bij haar Canadese gast zo gedragen, dat ze het prettig zou vinden zijn vrouw of zijn verloofde die avond te ontmoeten...

Het Entertainment Committee in Utrecht

Het E.C.N. had begin september plaatselijke comittees in Hilversum, Amsterdam, Apeldoorn, Amersfoort, Zeist, Bussum, Naarden en Utrecht.

In Utrecht werd eind juni het Entertainment Committee Utrecht (E.C.U.) opgericht. Burgermeester G.A.W. ter Pelkwijk besloot hiertoe nadat hij op een dansfeest met veel dronken Canadezen aanwezig was geweest: 'Menig Utrechts meisje zocht het gezelschap op van de burgemeester, die zich daardoor in zoverre gevleid kon voelen, dat men bij hem bescherming zocht tegen aangeschoten danseurs. Hier moest worden ingegrepen.' De aanleiding voor de oprichting in Utrecht waren nu juist de Canadezen die zich misdroegen, niet de meisjes! J.C. Wilbrenninck (voorzitter van de VVV van Utrecht) werd de voorzitter van het E.C.U. Het kantoor was gevestigd aan de Neude, later op Janskerkhof 4.

Via een oproep in kranten en via stencils werd men aangespoord contact op te nemen met het Entertainment Committee om zich aan te melden. Ook werden er in juli en augustus twee informatieavonden gehouden in het N.V. huis (het huidige Tivoli). Onder andere door deze bijeenkomsten meldden zich zo'n 700 mensen aan als medewerkster, host of hostess.

In het strooibiljet waarop de bijeenkomsten werden aangekondigd, werd het doel van het Entertainment Committee vol vuur uiteengezet: 'Wij moeten alles in het werk stellen om aan de gevaren, die nu eenmaal aan de aanwezigheid van een groot aantal buitenlandsche militairen in de stad zijn verbonden, zoo goed mogelijk het hoofd te bieden. Wij moeten voorkomen, dat de moreele waarden van onze jeugd

door een omgang, die blijkens de recente ervaring de neiging heeft zich al vrij snel te ontwikkelen, tot nieuwe schade zullen leiden.'
De Canadese soldaten in Utrecht waren niet zo te spreken over het initiatief van het E.C.U. Omdat de troepen lang rondom Utrecht verbleven, hadden soldaten inmiddels kennis gemaakt met een bepaald meisje en ze wilden met dàt meisje uit. Zij keken wantrouwend naar een stelsel, waarin het meisje van hun keuze niet werd toegelaten in cafés.

Stadhuisbrug 7 mei 1945 (foto: Het Utrechts Archief).

Bridgen in Flora met het E.C.U.

De activiteiten van het E.C.U. dreven op de inspanningen van acht commissies, waarin totaal zo'n dertig mensen actief waren. De mensen die door het E.C.U. werden benaderd, waren allemaal vooraanstaande Utrechtse burgers. De café-commissie probeerde cafés voor de bijeenkomsten van het committé regelen. In zo'n café heersten de regels van het Entertainment Committee: geen sterke drank en het bezoek diende te bestaan uit 50% Canadezen en 50% Nederlanders met een toegangskaart van het E.C.U.
Begin september was er nog geen enkel café op E.C.U.-basis open. De café-eigenaren voelden niets voor de ideeën van het comité; velen verwachten financieel meer van het door het E.C.N. 'minder gewenste' publiek. Begin september werd op de Kruisstraat 7 een club voor geallieerde (ex-)scouts en Nederlandse scouts geopend. Hier kwam twee keer per week een kleine groep Canadezen. Dat was begin september het enige 'E.C.U.-café'.
Op 5 november 1945 ging het eerste E.C.U. café open: Flora, aan het Lucasbolwerk. Tegenwoordig is dit het pas geopende café 'Bolwerk'.
In Flora konden Nederlanders en Canadezen gebakjes eten, drinken, bridgen, piano spelen en met elkaar praten. Flora was iedere avond van zeven tot twaalf open. Met de eigenaar van Flora werd afgesproken dat het Entertainment Committee 10% van de omzet ontving en dat hij moest bijdragen aan de reclamekosten die het E.C.U. maakte voor Flora. Omdat het comité niet zo draagkrachtig was, zorgde het Militair Gezag voor de aanvoer van gebak en drank. Sterke drank werd niet geschonken. Het Entertainment Committee stelde de consumptieprijzen en de entréeprijs vast. De controle van de toeschouwerskaarten was streng: er werd een portier aangenomen voor de controle en als Canadezen hun Nederlandse vrienden mee wilden nemen, moesten deze een toeschouwerskaart hebben. Per avond kwamen er circa 200 bezoekers, de verhouding Canadezen en Nederlanders was, volgens het E.C.U. zelf, vrijwel fifty-fifty.
Het E.C.U. deed er veel aan om de aandacht van de Canadezen op Flora te vestigen. In de E.C.U. Weekly, het wekelijkse foldertje waarin het comité haar activiteiten en die van Canadezen aankondigde, werd regelmatig een foto van geanimeerd kaartende Canadezen en Nederlanders afgebeeld. De foto werd begeleid door de aansporende tekst: 'All the time you hear the people talking with great enthousiasm about the "Flora" so we don't wonder you want to find out now what exactly it is, that inspires them so much.' Vervolgens een uitleg over het principe van Flora en dan wordt vervolgd met: 'So if you like a cup of coffee, some cakes or something else, just drop in whenever you want. (...) If you'd rather sit down quietly for a chat, we'll introduce you to the nicest Dutch girls to talk to.' Met al deze reclame kan men zich afvragen of Flora echt wel zo goed liep als het E.C.U. wilde doen geloven... Toen op 1 december alle Canadese clubs gesloten werden, waren de Canadezen pas volledig aangewezen op Flora. Maar toen waren de meeste Canadezen al vertrokken. Canadezen konden vanaf november op dinsdagavond ook terecht in één van de lokalen van het kantoor aan het Janskerkhof om te praten, te lezen of te bridgen. In de E.C.U.

Het Entertainment Committee in Utrecht, inspanningen voor zedelijk vermaak van de Canadese bevrijders

Weekly werd deze gelegenheid geïntroduceerd als een 'nice little get to gether in the E.C.N. inquiry office (...) it's not a party you'll attend to, so you'd need not bring your top hat.'

De theatercommissie: zingen met de Canadezen

De theatercommissie was verantwoordelijk voor de organisatie van diverse voorstellingen, die 's avonds plaatsvonden in het N.V. huis, met ingang van augustus ook in Tivoli (aan de Kruisstraat) en soms in de stadsschouwburg en Esplanade, beide gevorderd door de Canadezen. Bezitters van een toeschouwerskaart en Canadese militairen konden naar de voorstellingen toe.

De commissie had te kampen met tegenslag: het was niet altijd duidelijk welke artiesten naar Utrecht kwamen, zodat de voorstelling anders (onzedelijk) bleek te zijn. Er waren soms ook moeilijkheden met artiesten die niet kwamen opdagen. Zij waren naar het buitenland vertrokken, omdat ze daar meer konden verdienen. Daardoor bleven er in Nederland weinig gezelschappen over met een, volgens het E.C.U., 'moreel verantwoord' gehalte.

Ook de pers had soms kritiek op de voorstellingen: in oktober speelde de revue 'At full speed' in het Rembrandt-theater. Deze revue was geen 'zedelijk succes', het Utrechtsch Katholiek Dagblad schreef: 'Met name tegen een bepaalden dans van 'The 3 Dorians' hebben wij zulke ernstige bezwaren, dat wij onze lezers met klem een bezoek moeten ontraden. Het geheele programma staat bovendien op zeer laag peil.'

Eind juli vonden de eerste voorstellingen van het E.C.U. plaats, maar: 'de familie was hoofdzakelijk eenzijdig vertegenwoordigd. Onze gasten, de Canadeezen waren op beide handen te tellen.' Het verkrijgen van een toeschouwerskaart was erg omslachtig, volgens het E.C.U. was de opkomst daardoor laag.

In augustus kwamen de activiteiten van de theatercommissie het beste uit de verf. In Tivoli en het N.V.-huis speelden diverse varietéprogramma's. Op 10 augustus vond in het N.V.-huis een samenzang plaats, waar Canadese en Nederlandse liederen werden gezongen. Deze avond was een geweldig succes: 'De zang daverde door de zaal en het enthousiasme kenden bij wijlen geen grenzen. Het blijkt mogelijk te zijn een zeer heterogeen gezelschap van Nederlanders, Canadeezen en Chineezen (deze laatsten in verband met het heuglijk nieuws uit het Verre Oosten!) tot laat in de avond bezig te houden op een wijze die onze oprechte bewondering afdwingt.' Na augustus was het min of meer afgelopen met de activiteiten van de theatercommissie.

De sportcommissie: estafette in het Wilhelminapark

De sportcommissie organiseerde diverse sportevenementen en zocht accomodaties waar de Canadezen konden sporten. De Canadezen deden niet enthousiast mee aan de sportactiviteiten. Soms kwamen ze gewoon niet opdagen en moesten activiteiten worden afgeblazen. Het grootste evenement dat door het E.C.U. in samenwerking met het E.C.N. werd georganiseerd, was de Holland-Canada sportweek. In de week van 17 tot 25 november 1945 vonden in alle plaatsen waar een Entertainment Committee actief was, sportwedstrijden plaats tussen Canadezen en Nederlanders. De week was geen doorslaand succes. Er kwamen waarschijnlijk weinig Canadezen op de sportactiviteiten, omdat de Canadezen te maken hadden met onverwachte troepenverplaatsingen.

Excursies zonder Canadezen

De excursiecommissie had een lijst van excursies voor Canadezen gemaakt. Canadezen konden een afspraak met een gids maken voor een begeleide excursie. Een paar keer maakte een klein groepje Canadezen een excursie. Maar zij gingen al snel zelf de stad in en de 'entertainmentgidsen' konden naar huis. Ook werden excursies voorbereid en vervolgens door de Canadezen afgezegd. De excursies werden door dit gebrek aan belangstelling geen succes.

Andere activiteiten van het comité

De 'geestelijke ontspanningscommissie' wilde contact leggen tussen Canadese en Nederlandse intellectuelen. Veel succes heeft deze commissie niet gehad: de universitaire cursus en de bridgeavonden kwamen niet van de grond. Andere commissies waren de propaganda-commissie, de sociale commissie en de bureau-commissie. De propaganda-commissie zorgde voor de reclame. De tweede commissie koos de vrijwilligers uit. De bureau-commissie hield zich met de kantoorzaken bezig. Het bestuur van het E.C.U. organiseerde een aantal bals voor medewerkers en geallieerden en regelde in samenwerking met het Entertainment Committee in Hilversum zeildagen op de Loosdrechtse plassen voor de 'Utrechtse' Canadezen.

Nobelstraat 7 mei 1945 (foto: Het Utrechts Archief).

Een aparte activiteit was de avondopening (met uitzondering van zondag) van een oliebollentent van half oktober tot half november op het Janskerkhof. Canadezen en houders van E.C.U.-kaarten waren welkom in de tent. Waarschijnlijk was de oliebollenactie een verkapte propagandastunt van het comité; de oliebollen waren zonder bon verkrijgbaar en men moest de oliebollen opeten in de tent, die was behangen met posters van activiteiten van het E.C.U.

De mening van vrijwilligers

Hoe goed de bedoelingen van het E.C.U. ook waren, soms kwam er dus weinig van terecht. Hoe dachten de vrijwilligers zelf over de activiteiten?

Sommige hosts en hostesses namen hun taak zeer serieus en meldden schriftelijk hun onvrede over de aanpak van het E.C.U. Een echtpaar schreef een zeer geïrriteerde brief aan het E.C.U., omdat zij samen met de medewerksters tegelijk met de Nederlandse en Canadese gasten naar binnen gingen in de gelegenheid waar een dansavond werd gehouden. De medewerksters van het E.C.U. werden nu hetzelfde behandeld als de meisjes die 'zomaar' met een Canadees kwamen. En dat was niet de bedoeling: 'Onze nette meisjes moeten zich ook nog kunnen verantwoorden tegenover onze Hollandsche jongens.'

Een andere hostess schreef boos dat zij allerlei dames, met als klapper drie prostituées, die zij de toegang had willen weigeren, toch moest toelaten omdat ze een toeschouwerskaart van het E.C.U. hadden. Eén van de prostituées had zo'n ruig verleden, dat volgens de hostess één verhaal uit haar leven al voldoende was om haar de ingang te weigeren. Wat haar betreft kon het E.C.U. beter worden opgeheven als 'elke straatmeid toch kan worden geïntroduceerd.'

Er waren dus hosts en hostesses die hun taak zeer serieus namen. Maar er waren er ook die er niet veel van terecht brachten. Uit het verslag van een dansavond eind oktober blijkt dat maar liefst zes mensen een rommeltje van de begeleiding maakten. Ook de medewerksters gedroegen zich niet allemaal even gepast: 'In het vervolg moeten voor deze dansavonden geen meisjes meer opgeroepen worden van onder de 20 jaar, omdat een zekere mej. A. Gooyer zich niet gedragen heeft zoals wij dat van onze medewerksters verwachten. (...) Wij zullen genoemde jongedame dan ook als lid van het Entertainment Committee schrappen.' Wàt dit meisje deed, werd niet vermeld.

Wat vonden de Canadezen van het E.C.U.?

De Canadezen waren niet erg enthousiast over de E.C.U.-meisjes. In het verslag van de eerder genoemde dansavond wordt vermeld dat 'de soldaten niet op deze meisjes gesteld waren, hoewel zij in de loop van de avond tegemoetkomender waren.' Het verslag van een dansavond eind november vertelt hetzelfde verhaal: zeventien meisjes gingen, per legertruck en vergezeld van host en hostess, op uitnodiging naar een dansavond van de Canadezen in één van de Utrechtse gymnasia. Het begin

Het Entertainment Committee in Utrecht, inspanningen voor zedelijk vermaak van de Canadese bevrijders

van de avond was volgens het verslag 'verschrikkelijk'. Waarschijnlijk zullen de Canadezen teleurgesteld zijn geweest over de medewerksters waar ze alleen mee mochten dansen en praten. Later op de avond werd het wel gezelliger.
Het enthousiasme van de soldaten was gering en er kwamen dus niet veel Canadezen op de avonden van het E.C.U. De Canadezen die wel kwamen, werden haast 'getart' door hun entertainment-girls: 'Zij [de meisjes] moeten zich geheel geven en toch ook weer niet. Gaan tot de uiterste grens (...) zodat de Canadezen verlangend uitzien naar de volgende avond. Misschien niet zozeer om de avond, dan wel om de dames.'
Het E.C.U. boekte gelukkig ook succes bij de Canadezen. Toen begin oktober een bataljon vertrok, werd ter afscheid een avond met revue en bal in Tivoli aangeboden door het E.C.U. Voor deze avond waren maar liefst 300 meisjes van het E.C.U. ingezet. Een beschreef hoe hij met een mooi meisje danste, dat de hele avond met hem sprak: 'En onder het spiedend oog van onze gastheren en gastvrouwen dansten we de hele avond door. Ik vocht voor haar... om wat gebak te krijgen en een lieve glimlach was mijn belooning. Mijn baret verloor ik bij het gevecht om een kopje chocolademelk. (...) Ik dank je, entertainmnent-girl! Ik mocht je wel niet naar huis brengen... ik mocht wel geen afspraakje met je maken, maar je hebt meegeholpen om den eersten feestavond van het bataljon Jagers te laten slagen.'

Heeft het E.C.U. succes gehad?

De voorbereidingen voor het comité hadden aanzienlijk meer tijd en energie gekost dan vooraf was voorzien. Daarom ging het comité pas goed draaien op het moment dat de meeste Canadezen al vertrokken waren. De opening van café Flora op 5 november is hier een goed voorbeeld van. De langzame start verklaarde het E.C.U. zelf voornamelijk door de moeite die het kostte om geschikte etablissementen te vinden voor de avonden van het comité. Hoewel er organisatorisch nogal wat misging zijn er wel activiteiten van de grond gekomen; de opening van Flora, de theatervoorstellingen en de sportweek zijn hiervan voorbeelden.
De commissies van het E.C.U. deden veel moeite om de Canadezen in contact te brengen met Nederlanders en ze op een zedelijk verantwoorde manier ontspanning aan te bieden. Maar de Canadezen hadden hier niet zoveel zin in; ze kwamen regelmatig in kleine aantallen of helemaal niet opdagen op de activiteiten. Volgens het E.C.U. kwam dit doordat: 'de mentaliteit van de bezettende troepen niet altijd klopte met hetgeen het Entertainment Committee bood. De goede pogingen om in deze iets te bereiken zijn door gemis aan belangstelling niet altijd geslaagd.' Bovendien voltrok de inscheping richting Canada zich vanaf oktober steeds sneller, daardoor hadden de soldaten geen zin meer om actief betrokken te worden bij het Nederlandse (gezins-)leven. Wat door de zedelijksheidsbevorderaars nooit is gesuggereerd, maar wat wel vrij waarschijnlijk is, is dat de Canadezen wat wantrouwend aankeken tegen de drijfveren van het E.C.U. en geen zin hadden in een gezelschapsdame waarmee ze alleen mochten dansen en praten. De medewerksters gedroegen zich over het algemeen echt keurig, en in de stad liepen genoeg 'ongeselecteerde' meisjes rond die best meer wilden dan alleen dansen.
Begin december waren er nog maar zo'n 600 soldaten in de omgeving van Utrecht. Daarom werd het E.C.U. (evenals het E.C.N.) per 1 januari 1946 opgeheven. Waren de oprichters van het E.C.U. tevreden? Hun ideeën zijn niet bewaard gebleven, maar vanuit het Nederlands Volksherstel klonk een tevreden geluid: '(...) dat het in belang van zaken is geweest, dat er een Entertainment Committee hier ter stede werd ingesteld en dat het Committee ervan gemaakt heeft, wat ervan te maken viel.'

Als de Canadezen het later over hun verblijf hadden in Nederland, spraken zij met weemoed van 'the Canadian summer'. Ik vraag me af of zij dan ook dachten aan de inspanningen die de Entertainment Committee's hebben verricht voor hun 'zedelijk vermaak'...

Noten

Dit artikel is gebaseerd op de scriptie 'Geen ongewenschte en aanstootgevende vormen van vermaak'. Het Entertainment Committee als regulator van de contacten tussen Canadese bevrijders en Nederlandse vrouwen (augustus 1996). Een exemplaar is in te zien in het Gemeente archief van Utrecht.

De informatie die in dit artikel is verwerkt, is voornamelijk afkomstig uit het archief van het Entertainment Committee Utrecht in het Gemeente archief van Utrecht. Voor citaten heb ik vooral gebruik gemaakt van artikelen uit de Utrechtse edities van de dagbladen Het Parool, Het Utrechts Katholiek Dagblad, Het Vrije Volk, De Waarheid en Trouw.

Oproep en mededelingen van commissies

Commissie Actuele Ontwikkelingen

Door het vertrek van twee van haar leden is de Commissie Actuele Ontwikkelingen op zoek naar nieuwe commissieleden.
De taak van de Commissie bestaat uit het signaleren van actuele ontwikkelingen in Utrecht, stad en provincie. Deze actuele zaken dienen vanzelfsprekend betrekking te hebben op de belangen van Oud-Utrecht. De Commissie adviseert het bestuur van de Vereniging over eventueel te ondernemen actie.
Leden van Oud-Utrecht die in principe bereid zijn de Commissie te versterken, danwel de aandacht willen vestigen op mogelijk andere belangstellenden worden vriendelijk verzocht contact op te nemen met:

D.J.C. van Batenburg
Hugo de Grootstraat 10
3581 XS Utrecht
tel. 030 - 2322610
fax 030 - 2322610

De Activiteitencommissie

Uitslag enquête

In juli 1997 heeft de activiteitencommissie een enquête onder de leden verspreid om inzicht te krijgen in de wensen en verlangens betreffende te organiseren activiteiten. Hier volgen de resultaten.
Van alle Oud-Utrecht leden hebben er 96 de enquête ingevuld en teruggestuurd. Dat is 5,3 %van het totaal aantal leden.
Op vraag 1 of er genoeg activiteiten worden georganiseerd antwoordde 52% met ja en 20 % met neen.
Wij zijn blij met zoveel tevreden Oud-Utrecht leden, maar met deze uitslag zou er toch meer respons moeten zijn op onze activiteiten.
Bij vraag 2 werd gevraagd of er een voorkeur was voor activiteiten in het weekend of doordeweeks. 35% gaf de voorkeur aan het weekend en 41 % aan doordeweeks.
Bij vraag 3 indien het weekend, voorkeur voor zaterdag of zondag, gaf 46% de voorkeur aan de zaterdag en 16% aan de zondag.
Bij vraag 4 was de voorkeur voor de middag of de avond heel duidelijk, nl. 59% voor de middag en 14% voor de avond.
De conclusie lijkt gerechtvaardigd dat het weinig uitmaakt of er in het weekend of doordeweeks een activiteit is. Maar als het in het weekend is, dan op zaterdagmiddag.
Bij vraag 5 had 22% een voorkeur voor lezingen en 45% voor iets anders. Omdat bij iets anders meerdere mogelijkheden aangekruist konden worden is het percentage meer dan 100%.Voorkeur voor archeologische wandelingen had 39%, voor musea 24%, voor specifieke gebouwen 52%, voor stedelijke architectuur 43%, voor excursies 56% en voor andere steden 19%.
De activiteitencommissie heeft hiermee keus genoeg gekregen voor de in de toekomst te organiseren activiteiten.
Vraag 8 en 9 gingen over het gebruik van eigen vervoer of openbaar vervoer. 33% van de leden ging met eigen vervoer naar de activiteiten en van deze 33% gaf 75% aan plaats te hebben voor mensen zonder eigen vervoer.
Op de laatste vraag of men ons bij onze activiteiten wilde helpen, kregen we van 12 mensen een positief antwoord. Uiteraard zijn wij hier heel verguld mee en zijn zij inmiddels allen benaderd. Bij voorbaat onze dank.

Tot slot enkele suggesties die op de enquête-formulieren werden ingevuld:
Graag een kritischer houding t.a.v. bijvoorbeeld UCP,HOV, hoogte Dom enz.;
Activiteiten in relatie met artikelen in het Tijdschrift Oud Utrecht;
Verslagen van lezingen in het Tijdschrift;
Excursies naar plaatsen die eenmalig (archeologisch) bloot komen te liggen;
Samenwerken met andere instellingen zoals het Monumentenfonds;
Meer discussie-avonden zoals bij het Dom-debat;
Informatie over het oude gangenstelsel onder het centrum van Utrecht;
Inventaris opmaken van leden die hun kundigheid beschikbaar stellen;
Interview met interessante plaats- of streekgenoten.
Het zal duidelijk zijn dat de activiteitencommissie een beter inzicht heeft verkregen in de wensen en verlangens van de leden van Oud-Utrecht. Deze wetenschap zullen wij bij de volgende te organiseren activiteiten gebruiken om nog meer leden te betrekken.

De zoektocht naar een Utrechtse provincievlag

Een halve eeuw geleden begon men in de provincie Utrecht na te denken over een provincievlag. Het zou echter tot 15 januari 1952 duren totdat Provinciale Staten de Utrechtse vlag vaststelden. De Koninklijke Nederlandse Automobiel Club (KNAC) trok Utrecht over de streep.

Het was de Amsterdamse vlaggenfabrikant Faber die november 1947 bij alle provinciebesturen informeerde naar het bestaan van officiële vlaggen. Drenthe had immers in februari dat jaar - als eerste - een provincievlag vastgesteld. Het kon dus zijn dat andere provincies dat voorbeeld hadden gevolgd. Faber wilde graag weten als er een provincievlag was, hoe die er dan uitzag. Voor een aantal provincies, waaronder Utrecht, was

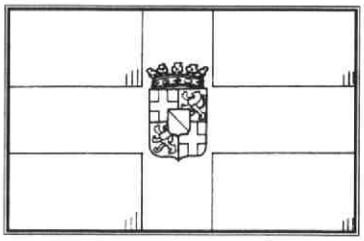

afb.1

die vraag aanleiding om op zoek te gaan naar een eigen vlag.

In het Utrechtse provinciehuis herinnerde men zich dat de afvaardiging van de provincie, die in 1938 het defilé ter gelegenheid van het 40-jarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina in Amsterdam had bijgewoond, een speciaal vaandel had meegekregen. De Hoge Raad van Adel - de overheidsautoriteit op het gebied van heraldiek en vlaggenkunde en op wiens aanwijzingen het defileervaandel destijds was gemaakt - werd 11 november 1947 gevraagd of dat vaandel de officiële Utrechtse provincievlag was.

Het antwoord van de Hoge Raad van Adel kwam op 9 januari 1948: "Bedoelde aanwijzingen betroffen uitsluitend de kleuren van de te vervaardigen vlag, benevens de eventueel in het midden daarvan op te nemen wapenfiguur, als hoedanig destijds steeds geadviseerd is de hoofdfiguur van het wapenschild te nemen. Echter heeft de Hoge Raad van Adel nimmer een vlag van een provincie of enig ander publiekrechtelijk lichaam vastgesteld!"

De medewerkers van de Hoge Raad van Adel hadden echter wel gesignaleerd dat het Utrechtse defileervaandel "sedertdien enkele malen bij officiële gelegenheden" was gevoerd.

Wit kruis

Het vaandel uit 1938 bestond uit een rood veld met een wit kruis. In het midden van het vaandel was het provinciewapenschild aangebracht (afbeelding 1). Het vaandel, dat 1,10 x 1,60 centimeter groot was, was in de zomer van 1938 vervaardigd door de Haagse vlaggenfabriek van de Gebroeders Van Oven "volgens gegevens van den Hoogen Raad van Adel".

De Hoge Raad van Adel vond tien jaar later, in januari 1948, "dat de in 1938 vervaardigde vlag bezwaarlijk als de officiële vlag der Provincie kan worden beschouwd", maar wees Utrecht wel de weg, om die erkend te krijgen als officiële provincievlag.

Gedeputeerde Staten gingen daarop te rade bij de rijksarchivaris in Utrecht, A.J. van de Ven. Deze stuurde zijn bevindingen op 2 februari 1948 aan GS. Hij stelde een vlag voor met drie evenhoge banen wit, rood en geel (afbeelding 2). De motivering van Van de Ven: "De kleuren ener vlag dienen verband te houden met die van het wapen, maar het komt mij minder juist voor om de heraldische figuren uit het wapenschild in de vlag op te

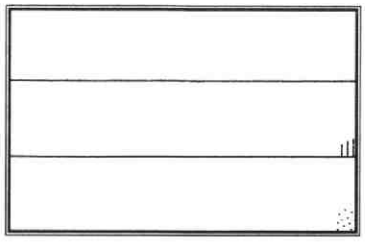

afb.2

nemen. Aard en gebruik van een vlag brengen mede, dat die figuren daarin niet op hun plaats zijn.

Het wapen der provincie bevat drie elementen. In het eerste en vierde kwartier bevindt zich het wapen van het voormalige bisdom Utrecht, welks bisschop het wereldlijk gezag in Neder- en Oversticht uitoefende. Het wapen van het graafschap Holland, dat in het 2e en 3e kwartier voorkomt, is onder Karel V er aan toegevoegd evenals het wapen der stad Utrecht, dat in het hartschild is geplaatst.

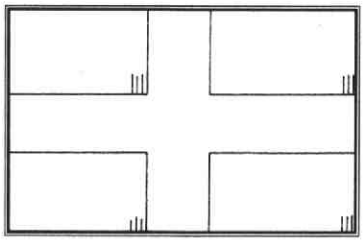

afb.3

De kleuren der provinciale vlag dienen dus in de eerste plaats te worden ontleend aan het wapen van het Sticht, dat een zilveren kruis in een rood veld vertoont. De eerste baan moet dus wit (zilver) zijn, de tweede baan rood, hetgeen m.i. te verkiezen is boven de vorm, waarbij een wit kruis in een rood veld is geplaatst. Ik merk op, dat de stad Utrecht, die nu eenmaal dezelfde wapenkleuren

JOS POELS

De zoektocht naar een Utrechtse provincievlag

heeft, deze, naar ik meen, in omgekeerde volgorde in de vlag dient op te nemen, n.l. eerst het rood en dan het wit.
Zijn wit en rood dus de oorspronkelijke provinciale kleuren, nu het wapen sinds meer dan drie eeuwen met het wapen van Holland, in goud een rode leeuw, vermeerderd is, is er m.i. aanleiding om aan het wit en het rood nog een derde baan van geel (goud) toe te voegen. Weliswaar is de Hollandse leeuw getongd en genageld van blauw, maar om niet een al te bont geheel te krijgen, zou ik dit blauw willen verwaarlozen."

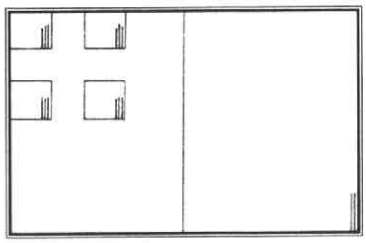

afb. 4

Feestvaandel

Gedeputeerde Staten lieten de Hoge Raad van Adel 23 maart 1948 weten af te zien van de erkenning van het vaandel uit 1938 als provincievlag. "Deze toch heeft gediend ter opluistering van de feestelijkheden bij gelegenheid van het 40-jarig Regeringsjubileum van H.M. de Koningin op de Dam te Amsterdam en was dus meer bedoeld als een sierlijk vaandel, dat gedragen wordt, dan als een vlag, die spoedig stuk waait en dus van tijd tot tijd moet worden vervangen. Bovendien zou de kostbaarheid van de vervaardiging dezer zeer samengestelde vlag de burgerij beletten er zich een aan te schaffen."
Het provinciebestuur liet tegelijkertijd weten niks voor het voorstel van rijksarchivaris Van de Ven te voelen. "Een zodanige vlag, bestaande uit een witte, een rode en een gele baan [zou] een vrij onaesthetisch geheel vormen, dat weinig tot het hart der inwoners zou spreken", aldus GS.
In het in 1913 verschenen boek Wapens, vlaggen en zegels van Nederland van Titus van der Laars hadden Gedeputeerde Staten een - in hun ogen - betere Utrechtse vlag gevonden: het Stichtse banier (afbeelding 3). Van der Laars' woorden werden aangehaald om het voorstel kracht bij te zetten. Van der Laars vond dat "men moeilijk een betere vlag voor de provincie Utrecht [zal] kunnen uitdenken dan de bisschoppelijke banier, zijnde een rood doek waarop een wit kruis is aangebracht".
Het Stichtse banier, dat qua model veel weg had van het in 1938 gevoerde vaandel, zou zich volgens GS "door haar eenvoudigheid" veel beter voor het beoogde doel lenen. "Aangezien deze vlag de taak en de roeping uitdrukt, welke het Sticht eeuwen lang in de Noordelijke Nederlanden heeft vervuld, zal deze worden begrepen als een zinrijk symbool. Zij is niet een moderne conceptie maar een natuurlijke voortzetting van hetgeen eeuwen lang heeft bestaan en werkelijkheid is geweest."
Het wapen van het Sticht ofwel bisdom Utrecht was een zilveren kruis op een veld van keel (rood). Het was een kopie van de banier van het Duitse Rijk. De Duitse keizer wees oudtijds de Utrechtse bisschoppen aan. De eerste bisschop die een zegel voerde met het Stichtse kruis was Jan van Sierck (1282-1296). Jan van Arkel (1342-1364) was het die munten liet aanmaken met het bisdomswapen.
De (Hollandse) leeuwen in het provinciewapen zouden volgens GS met goede redenen van de vlag te weren zijn. In de eerste plaats omdat de leeuwen "een herinnering zijn aan het verlies van de politieke zelfstandigheid van het Sticht". De leeuwen werden immers "na de overgave van het wereldlijk gezag door bisschop Hendrik van Beieren aan keizer Karel V in het wapen [...] opgenomen".
In de tweede plaats haalde GS er rijksarchivaris Van de Ven bij, die gekant was tegen het opnemen van heraldische figuren in de provincievlag.

Aartsbisdom

De Hoge Raad van Adel wees het verzoek het Stichtse banier te verheffen tot provincievlag van de hand. "Aangezien deze vlag reeds als die van het aartsbisdom Utrecht in gebruik blijkt te zijn", liet die op 17 juni 1948 aan Gedeputeerde Staten weten. De Hoge Raad van Adel had echter nog een reden om het voorstel van het Utrechtse provinciebestuur af te wijzen: "De Raad [acht] assimilatie van de huidige provincie Utrecht met het voormalige bisdom het Sticht, hetwelk zich, wat het wereldlijk gezag betreft, ook over het Oversticht uitstrekt, niet juist."
De Hoge Raad van Adel had er overigens alle begrip voor dat

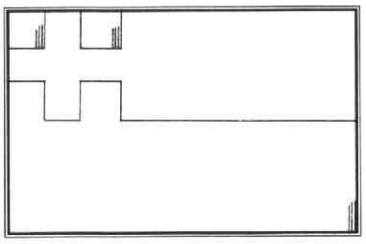

afb.

Utrecht het rood met een wit kruis graag in zijn vlag opgenomen wilde zien. Zij maakte enkele schetsontwerpen voor een Utrechtse vlag (afbeeldingen 4-7) en koos uiteindelijk voor een variant van de vlag met de horizontale banen met in de bovenhoek het wit kruis op rood.

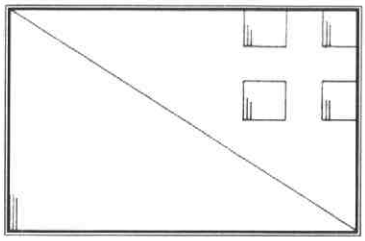

afb.6

Utrecht had echter - om redenen die niet meer via de archieven zijn te achterhalen - geen belangstelling meer met het vinden van een geschikte provincievlag. Het duurde tot de zomer van 1951 voordat het plan weer werd opgepakt. De Koninklijke Nederlandse Automobiel Club (KNAC) gaf daartoe de aanzet.

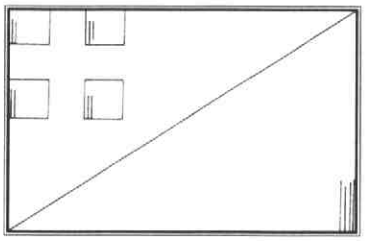

afb.7

De KNAC had het plan opgevat om geëmailleerde provincieplaten uit te geven, met daarop het provinciewapen en -vlag. Tot 1951 kon aan de lettercombinatie van een Nederlands autonummerbord worden vastgesteld uit welke provincie de eigenaar van het voertuig kwam. De Rijksdienst voor het Wegverkeer introduceerde dat jaar een nieuwe nummerplaat, waaraan niet meer was

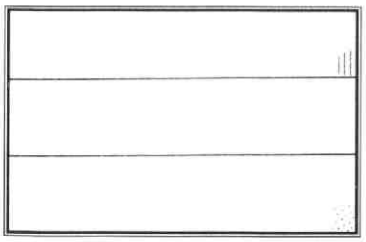

afb.8

te zien uit welk deel van het land de eigenaar van het voertuig kwam.
Veel KNAC-leden vonden het jammer dat de provincieherkenning van de officiële nummerplaten verdween. Het hoofdkantoor in Den Haag werd overstelpt met verzoeken daar iets tegen te doen. Het antwoord van de KNAC was de introductie van de provincieplaat, die in de autobezitters zelf in de buurt van het nummerbord konden vastschroeven.
Dit KNAC-initiatief was voor Utrecht het sein om eindelijk duidelijkheid te scheppen over de provincievlag. De automobielclub moest immers van Utrecht weten wat de officiNle vlag was. De inwoners van de provincie Utrecht waren na de oorlog spontaan een rood-wit-gele banenvlag (afbeelding 8) als hun provinciaal dundoek gaan gebruiken.

Haast

Het was ineens haast geboden. "Onlangs nog heeft Zuid-Afrika een vlag gevraagd voor de Jan van Riebeek-herdenking in 1952 en laatstelijk wilde de K.N.A.C. omtrent de samenstelling worden ingelicht met het oog op de nieuwe nummeraanduiding van auto's," aldus GS in het voorstel aan Provinciale Staten (PS).
Provinciale Staten gingen 15 januari 1952 unaniem akkoord met de door GS voorgestelde en door de Hoge Raad van Adel ruim drie jaar eerder ontworpen vlag (afbeelding 9). De officiële omschrijving luidde: "Twee liggende banen, boven wit, onder rood: in de bovenhoek van de witte baan aan de zijde van de stok, ter grootte van twee derden van de hoogte van deze baan, een vierkant rood vak, waarop een wit kruis".
Met invoering van een rood-witte vlag met daarop een kruis greep Utrecht terug op de prediking door Willibrord en de legende van Sint Maarten, aldus mr. Nico Hendrik Muller, griffier van de staten van Gelderland, die in 1960 het eerste historische overzicht van de Nederlandse provincievlaggen samenstelde. Het Stichtse kruis deed Muller herinneren aan de prediking ter plaatse door Willibrord. De kleurencombinatie rood-wit deed hem denken aan het rode militaire opperkleed van de Romeinse legeroverste Sint Maarten, dat

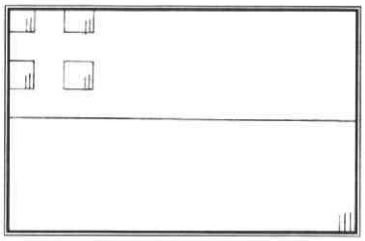

afb.9

hij doormidden sneed. Een deel gaf hij aan een schamel geklede bedelaar, waarna Sint Maartens witte onderkleed zichtbaar werd.
"Door haar ontlening aan het verleden is [de provincievlag] kenmerkend Stichts, terwijl zij door haar eenvoudige samenstelling de aanschaffing op ruime schaal niet in de weg zal staan", meenden Gedeputeerde Staten begin jaren vijftig. Ondanks deze optimistische woorden is de vlag niet echt populair geworden in Utrecht. Dit terwijl de vlag - net als de Nederlandse driekleur - door iedereen vrijelijk mag worden uitgestoken.

Bronnen:

Archief Provinciaal bestuur van Utrecht. Dossier 3.07.13.
Archief Hoge Raad van Adel, Den Haag. Dossier Provincievlag Utrecht.
Archief Jos Poels.
De Stichtse landbrief, het wapen en de vlag. Utrecht: Provinciaal bestuur, 1977.
Handelingen der Staten van Utrecht, 1951 en 1952.

Jos Poels is hoofdredacteur van het Vlaggentijdschrift Vexilla Nostra van de Nederlandse Vereniging voor Vlaggenkunde.

Stippeltjes in de tekeningen geven aan dat die vlakken geel zijn; kleine verticale lijnen geven aan dat die vlakken rood zijn; en zijn de vlakken blanco, zijn ze wit. (Illustraties: Piet Bultsma)

Afb. 1. Utrechts defileervaandel uit 1938.
Afb. 2. De Utrechtse driekleur moest in 1948 volgens rijksarchivaris in Utrecht Van de Ven wit-rood-geel zijn.
Afb. 3. De Utrechtse vlag volgens de heraldicus Titus van der Laars in 1913.
Afb. 4 t/m 7. Ontwerpschetsen van de Hoge Raad van Adel voor een Utrechtse provincievlag.
Afb. 8. Rood-wit-gele banenvlag die na de oorlog in Utrecht in gebruik kwam.
Afb. 9. Sinds 15 januari 1952 de officiële Utrechtse provincievlag.

De vreemdeling

Café Italien

In 1698 bereikte het Utrechtse stadsbestuur een opmerkelijk verzoek. De Italiaan Lucius Rosselli verzocht om ofwel aangesteld te worden als hoogleraar in de godgeleerdheid, ofwel een koffiehuis te mogen beginnen. Aangezien hij voor de eerste functie niet echt gekwalificeerd was, werd het het tweede. Gedurende twaalf jaar zou hij in Utrecht blijven en zijn 'Café Italien', op de hoek van de Keistraat, uitbaten. Behalve koffie verkocht hij er ook likeuren, parfums, 'chocolati' en mogelijk ook ijs. Tot de regelmatige bezoekers behoorde een deel van de stedelijke elite, waaronder enkele raadsleden. In 1710 deed Rosselli het etablissement over aan Bartholomeus Galliani (waarschijnlijk ook een Italiaan).' Rosselli vertrok naar Amsterdam en vandaar naar Den Haag, waar hij in 1719 overleed.

Het was een opmerkelijke persoon, deze Rosselli. In Parijs verscheen in die tijd zelfs een boekwerkje over zijn merkwaardige lotgevallen. Geboren in Napels uit gegoede ouders brachten zijn avonturen hem onder andere in Patras op de Peloponnesos, waar hij een moham(m)edaanse weduwe huwde. Later woonde hij in Venetië. Hij trouwde daar met een joodse vrouw en werd zelf ook joods. Toen hij zijn zwangere vrouw echter in de steek liet, kwam zijn wraakzuchtige schoonvader in actie. Het resultaat was een meerjarige gevangenisstraf. Na zijn vrijlating vertrok hij naar Zwitserland, om na een verblijf in Frankrijk in de Republiek te belanden. Utrecht was aanvankelijk niet meer dan een tussenstop op zijn rondreizen geweest.

Rosselli en Galliani waren vrijwel zeker niet de enige Italianen die destijds in Utrecht verbleven. Het is echter moeilijk om deze migrantengroep in beeld te krijgen. Volgens de resolutieboeken van het stadsbestuur werd tussen 1690 en 1730 soms subsidie verleend aan Italiaanse taalmeesters. De namen van deze lieden duiden inderdaad op hun Italiaanse afkomst. Ook in andere bronnen duiken soms Italianen op, zoals in het lutherse lidmatenregister. In 1681 werd Hieronymus Bartholomaj Cannette uit Florence daarin ingeschreven. Van het katholicisme ging hij over tot het lutherse geloof en nam deel aan de avondmaalviering.

Lommerd

Groot maatschappelijk succes genoten destijds de nazaten van de Italiaanse migrantenfamilie De Milan. Naast gewichtige bestuurlijke functies in stad en provincie verwierven ze in 1696 een adellijke titel van de keizer van het Heilig Roomse Rijk. Voortaan ging het geslacht als baron(es) De Milan Visconti door het leven. De leden van de familie De Milan waren sinds het einde van de 16e eeuw houders van de Bank van Lening geweest en hadden daarmee voldoende geld verdiend om sociale stijging mogelijk te maken. Als bankhouders pasten ze in een traditie die in Utrecht al uit de 13e eeuw dateerde. Eeuwenlang waren het hoofdzakelijk, zo niet uitsluitend, Italianen geweest die deze rol in de samenleving vervulden. Het begrip 'lommerd' verwijst naar hun herkomst die meestal in Lombardije lag. Doordat de Bank van Lening na 1600 steeds in handen van dezelfde familie bleef kwam een einde aan deze Italiaanse traditie.

Onder de Italianen in Utrecht is vanouds een aantal groepen te herkennen. Zo waren er geestelijken in de middeleeuwen, vestingbouwers in de 16e eeuw en protestantse vluchtelingen in de 16e en 17e eeuw. Een van die laatsten was Odoardo Malvesto, ('ter saecke vande Religie tsyne verlaten hebbende'), die in 1647 van het stadsbestuur 50 gulden kreeg 'soo tot subsidie als tot reysgelt'. De horeca was een sector waar vaker Italianen aan te treffen waren. Aan Marijn de Vosque werd in 1643 het tappen van dunbier toegestaan, mits hij per eedaflegging zou beloven zich aan de daaraan gestelde eisen te voldoen.

Gips, granito en ijs

Vanaf de 18e eeuw treden nieuwe groepen Italiaanse migranten op de voorgrond, met name de gipsbeeldenmakers en -verkopers ('figuristi'), en de schoorsteenvegers. Tot die laatste groep behoorde Joannes Franciscus Rizzi, een boerenzoon uit Masera op Sardinië, die in 1850 met de Utrechtse Henrica Schoeman trouwde. Doorgaans echter waren deze mensen afkomstig uit de bergstreken in de

R. Rommes

noordelijke helft van Italië. Zo gold het maken van gipsen heiligenbeelden als een typische specialiteit uit de omgeving van Lucca in Toscane.
Omstreeks 1900 werden granieten aanrechten en vloeren populair in de Nederlandse keukens. De vaklieden die ze kwamen aanbrengen waren meestal Italianen, de terrazzowerkers. Door hun dagelijkse contacten op de 'werkvloer' met de Nederlandse bevolking kwamen onder hen veel huwelijken met autochtonen voor. Het gold veel minder voor de ijsbereiders die zich in de jaren '20 van deze eeuw kwamen vestigen. Met in groen-wit-rood geschilderde ijskarretjes verkochten ze hun producten, die zich in een grote populariteit onder de jeugd mochten verheugen. De jaren '50 vormden een tweede gunstige periode voor de ijsbereiders. Een deel van de jeugd bracht haar vrije tijd door in en rond de ijssalons, terwijl het ijs ook steeds meer door volwassenen werd gewaardeerd.
In de jaren 1955-1965 kende de Italiaanse immigratie een enorme opleving. Voor het eerst kwamen nu ook op grote schaal mensen uit het midden en zuiden van Italië. Behalve gastarbeiders in de industrie (mijnen, textiel, metaalnijverheid) leverde deze migratiegolf uiteindelijk ook de huidige pizza- en andere Italiaanse specialiteitenrestaurants op. Mede door deze vormen van ondernemerschap geldt de Italiaanse gemeenschap als een voorbeeld van geslaagde integratie. Dit betekent echter niet dat de band met het vaderland is verloren. Eigen organisaties helpen deze te onderhouden. Voor de Italiaanse gemeenschap in Utrecht, die destijds zo'n 600 leden telde, vervulde de Circolo Ricreativo Lavoratori Italiani (CRLI) tot 1983 die rol, waarna deze organisatie overging in de Comunita Organizzata Italiana (COI). Deze is sinds 1985, samen met de Griekse vereniging Anagennisi, gevestigd in een cultureel centrum aan de Bemuurde Weerd.

IR. H.J. ROELOFS

Nieuw drinkwater in de provincie Utrecht

Waterleidingbedrijven halen het liefst water uit een schoon milieu. Dan behoeven ze geen ingewikkelde, vaak kostbare zuiveringen uit te voeren om het drinkwater lekker, fris en betrouwbaar uit de kraan te laten komen.
In Utrecht is van oudsher grondwater dé grondstof voor het bereiden van drinkwater. In de afgelopen jaren is echter duidelijk geworden, dat grondwater niet overal in onbeperkte mate kan worden gewonnen. Door verlaging van de grondwaterstand kan schade aan de natuur ontstaan, die "verdroging" wordt genoemd. Verdroging is een belangrijk milieuprobleem, dat voor een deel wordt veroorzaakt door onttrekken van grondwater voor de drinkwatervoorziening.
Om de verdroging te bestrijden heeft de provincie Utrecht besloten, dat in het jaar 2000 het gebruik van grondwater voor de drinkwatervoorziening met 15 % dient te verminderen én dat voor een deel van de drinkwaterproductie van een andere grondstof dan grondwater gebruik moet worden gemaakt. Die andere grondstof is oppervlaktewater.
Het zo maar overstappen van grondwater op oppervlaktewater is niet eenvoudig. In Nederland worden diverse methoden toegepast om vanuit oppervlaktewater drinkwater te bereiden.
WMN kiest voor een nieuwe methode waarbij het water niet direct uit de rivier wordt gepompt, maar indirect.
Het water wordt in uiterwaarden, op tien tot twintig meter diepte, op korte afstand van de rivier de Lek opgepompt. Zo kan de natuur haar zuiverende werking doen. De bodempassage werkt als een filter waardoor het zogeheten oeverfiltraat van betere kwaliteit is dan het rivierwater zelf.
WMN kiest ervoor het oeverfiltraat nog een tweede bodempassage op de Utrechtse Heuvelrug te laten ondergaan om uiteindelijk water te krijgen, dat vrijwel de zelfde kwaliteit heeft als grondwater. De kwaliteit van het oeverfiltraat is echter niet goed genoeg om het direct te kunnen infiltreren in de ondergrond van de Utrechtse Heuvelrug. De natuur moet een handje geholpen worden door een voorzuivering. Zonder de bodempassage tussen rivier en winputten zou een "zuiveringsfabriek" nodig zijn, nu kan worden volstaan met een eenvoudiger opzet. Het gebouw voor de zuivering zal in Odijk worden gevestigd. Na de zuivering wordt het water dan getransporteerd naar Soestduinen, waar al een pompstation van WMN staat. Hier wordt het op ca. 50 m diepte in de grofzandige ondergrond van de Utrechtse Heuvelrug geïnfiltreerd. Na enige maanden wordt dit water weer terug gewonnen. Met deze bodempassage krijgt de natuur de tijd om het water te "ontdoen" van bacteriën en virussen, die er nog in kunnen zitten. Na een eenvoudige nazuivering (vergelijkbaar met die van grondwater) kan het water worden gedistribueerd naar de klanten.
De beschreven methode van drinkwaterbereiding wordt het OEDI-concept genoemd, de afkorting voor Oeverfiltraatwinning en Diepinfiltratie. De combinatie van processtappen in het concept is nog nergens ter wereld op praktijkschaal toegepast. Door de tweevoudige bodempassage wordt optimaal geprofiteerd van de zuiveringscapaciteit die de natuur te bieden heeft, zonder dat de natuur daarvoor de rekening gepresenteerd krijgt in de vorm van schadelijke gevolgen of onomkeerbare veranderingen in de ondergrond.

Jaarverslag vereniging Oud-Utrecht 1997

1997 was een jaar waarin het streven meer samen te werken met andere cultuur-historische instellingen steeds meer gestalte kreeg. Een hoogtepunt vormde de discussieavond die door Oud-Utrecht samen met de Stichting Restauratiefonds Gertrudiskapel werd georganiseerd over de vraag of er in de stad hoger mag worden gebouwd dan de Dom.
Iets geheel nieuws vormde de Stichtendag, die op initiatief van de historische vereniging te Overijssel op 20 september in de Lebuinuskerk in Deventer werd georganiseerd. Op die dag waren sinds lange tijd het Neder-Sticht en het Over-Sticht weer even herenigd in dit samenwerkingsverband van de historische verenigingen van Groningen, Overijssel en Utrecht. Het is de bedoeling dit evenement periodiek te herhalen. Tijdens de voorjaarsledenvergadering liet de voorzitter, J.W. Lemaier, zich van een ongekende kant zien toen hij optrad als veilingmeester van de boeken en tijdschriften die door het oud-lid dr. A.H. Holtz aan de Vereniging waren nagelaten. De veiling bracht f 2013,- op, een bedrag dat geheel ten goede komt aan het lustrum.
Sinds het najaar van 1997 is Oud-Utrecht op het World Wide Web te vinden. J. Luijt verzorgt deze homepage. Tegelijkertijd werd het briefpapier en het tijdschrift in een nieuw jasje gestoken. Vormgever H. Lodewijkx, reeds bekend door zijn ontwerp voor het Jaarboek, ontwierp een nieuwe huisstijl voor de Vereniging. Tenslotte werd er in 1997 veel tijd gestoken in de voorbereidingen voor het lustrumjaar 1998.
Droevig nieuws was het overlijden van J.E.A.L. Struick, oud-gemeentearchivaris, op 1 mei 1997. De voorzitter memoreerde in de voorjaarsledenvergadering de vele verdiensten van de heer Struick voor Oud-Utrecht o.a. als secretaris.

Het Tijdschrift

In het kader van het Romeinen-jaar kende het Tijdschrift in 1997 een aparte Romeinen-rubriek, waarin onder andere werd onthuld dat het jaar 1923 al tot Romeinen-jaar werd uitgeroepen. Vermeldenswaard is verder het feit dat in het Tijdschrift een kleine polemiek plaats vond over de vraag waar de oude handelsnederzetting Stathe ooit gelegen heeft.

Het Jaarboek

Het jaarboek 1997 bevat een groot aantal artikelen over het verblijf van Romeinen in onze streken. Het werd op 30 november tijdens een goed bezochte bijeenkomst in het Centraal Museum aangeboden aan de gedeputeerde van de provincie Utrecht, de heer D.H. Kok. De provincie Utrecht droeg genereus aan dit Jaarboek bij. Van de Romeinen-artikelen verscheen een aparte overdruk.

De activiteiten

Zoals gezegd sloeg de aanpak om samen met andere instellingen activiteiten te organiseren goed aan. Zo werd een succesvolle wandeling 'Fransen in Utrecht' georganiseerd, met na afloop een historisch concert, in samenwerking met de Alliance Française en het Historisch Platform. Ook de discussieavonden over Leidse Rijn (met mevrouw Bakker en de heer De Groot) en 'Hoger bouwen dan de Dom' in de Gertrudiskapel werden druk bezocht. Laatst genoemde forumdiscussie haalde zelfs de kolommen van de NRC.
Er vonden twee rondleidingen in Utrechtse musea plaats: op 25 oktober kon men kennis maken met het nieuwe Universiteitsmuseum en op 13 december verzorgde L. Bogaers een inspirerende rondleiding langs het 'Stenen Geheugen' in het Centraal Museum.

Aktuele ontwikkelingen

Als adviserende commissie van het bestuur volgde deze commissie in 1997 kritisch de plannen met betrekking tot het Museumkwartier, Leidsche Rijn, het Lepelenburg, de herinrichting van de Oude Gracht en het Utrecht City Project. Besloten werd het experiment met de historische schouw te beëindigen: de horzelfunctie van de Vereniging bij het waken over het cultuur-historisch erfgoed komt hierin niet zo tot zijn recht.

Samenstelling bestuur en commissies

Bestuursleden L. Broer, R. Rive en H. Zoontjes traden af. Benoemd werden J. Vroemen als bestuurslid en voorzitter van de activiteitencommissie, P. Blok als vice-voorzitter van het bestuur en Y. Nobel als bestuurslid belast met PR-zaken. P. Rhoen versterkte de redactie van het Tijdschrift.

JOYCE PENNINGS,
SECRETARIS

Voorjaarsledenvergadering 1998

Het bestuur van de Vereniging Oud-Utrecht nodigt de leden uit tot het bijwonen van de Voorjaarsledenvergadering op dinsdag 16 juni 1998 om 19.30 uur in het SNK-gebouw, Plompetorengracht 3 te Utrecht.

Agenda

1. **Opening**
2. **Notulen van de najaarsledenvergadering op 6 november 1997 (ter inzage)**
3. **Ingekomen stukken en mededelingen**
4. **Jaarrekening 1997**
   (voorstel zie elders in dit tijdschrift)
5. **Mededelingen vanuit de Vereniging**
6. **Samenstelling van het bestuur**
   Saskia van Dockum zal aftreden als bestuurslid.
   In verband met het verstrijken van de statutaire zittingstermijn van drie jaar is het bestuurslid Joyce Pennings herkiesbaar, niet meer in de functie van secretaris, maar als bestuurslid. Het bestuur stelt voor Tolien Wilmer als secretaris te benoemen. Tegenkandidaten kunnen worden gesteld door tenminste tien leden, die hiervan tot drie dagen voor deze vergadering schriftelijk mededeling doen aan de secretaris.
7. **Benoeming kascommissie**
   Het bestuur stelt voor Joop Baars en Arend Pietersma te benoemen als leden van de kascommissie.
8. **Rondvraag**
9. **Sluiting**

Discussie over de koers van de Vereniging

Na afloop van deze voorjaarsledenvergadering is er gelegenheid te discussiëren over de koers en de toekomst van de Vereniging naar aanleiding van een bij het bestuur binnengekomen brief van drie leden van de Vereniging, waarin zij een aantal ontwikkelingen en de koers van de Vereniging aan de orde stellen. Deze brief treft u in dit Tijdschrift aan. De discussie staat onder technisch voorzitterschap van Pieter Blok, vice-voorzitter.

Afsluiting met een drankje.

Aan het College van Burgemeester en Wethouders
van de gemeente Utrecht
Postbus 16200
3500 CE Utrecht

Utrecht, 2 februari 1998

Zeer geacht college,

Enige tijd geleden bereikten het bestuur van de Vereniging Oud-Utrecht signalen van enige stadsbewoners die hun verontrusting uitspraken over de reeds uitgevoerde herinrichting van de Oudegracht en de bestaande plannen om dit ontwerp ook ten aanzien van andere grachten toe te passen. Het bestuur van de Vereniging Oud-Utrecht deelt deze ongerustheid. Aangezien de herinrichting van de Oudegracht model zal staan voor een verdere uniforme bestrating van andere grachten, hechten wij eraan u onze inzichten met betrekking tot de uitgevoerde herbestrating van de Oudegracht onder uw aandacht te brengen. Een van de doelstellingen van de Vereniging Oud-Utrecht is het waken over het cultuur-historisch erfgoed van stad en provincie Utrecht. Ons inziens is het behoud van het cultuur-historisch erfgoed hier in het geding.

Kort gezegd heeft onze kritiek op de herinrichting van de Oudegracht betrekking op een tweetal punten. Allereerst bestaat de indruk dat het hier om een tekentafelontwerp gaat. Hierbij is ons inziens geen recht gedaan aan de oude historische situatie, maar is er veel meer sprake van een historiserend effect. Graag willen wij deze twee punten hieronder nader toelichten.

Het profiel van de nieuwe bestrating langs de Oudegracht benadert in opzet de situatie in de 18e eeuw, namelijk een rijbaan van zogeheten kinderhoofdjes, geflankeerd door rabatten van smalle klinkers voor de voetgangers. Deze historische situatie is op goede gronden als uitgangspunt voor een nieuwe bestrating te beschouwen. In de nieuwe bestrating zijn echter onhistorische elementen opgenomen die daaraan afbreuk doen. De afmetingen van de stroken langs de huizen zijn berekend m.b.v. boogstralen, met het effect dat deze overal even breed zijn.
Bij het 18e eeuwse profiel lagen de drie stroken op gelijke hoogte. De voetgangersstrook langs de werfkant werd begrensd door de boven het wegdek uitstekende werfmuur. In het nieuwe bestratingsprofiel is echter de strook aan de werfkant opgehoogd. Zij eindigt nu tegen de werfmuur of overstijgt hem zelfs. Bovendien wordt de strook aan de rijbaanzijde begrensd door een natuurstenenband, wat evenmin een historisch gegeven is. Door deze niet-historische oplossing wordt bovendien een afwateringsprobleem geschapen dat op zijn beurt door onhistorische afwateringsgoten tussen straat en werf moet worden ondervangen. De markering van de voetgangersstrook langs de huizen ten opzichte van de rijbaan verwijst evenmin naar een historische situatie.
Het nieuwe bestratingsplan voorziet verder in een bestrating met hardstenen keitjes, daar waar de bij de huizen behoord hebbende hardstenen stoepen verdwenen zijn. Indien hiermee een verwijzing naar een historische situatie bedoeld is, kunnen wij ons evenmin hierin vinden.
Er is aan de oplossing met de hardstenen keitjes nog een ander probleem verbonden. De huizen worden daardoor als het ware losgekoppeld van de straat. In het bestratingsplan is de hardstenen strook namelijk overal ongeveer even breed. Dit is historisch onjuist. Alle huizen langs de grachten verspringen of staan scheef ten opzichte van hun buren. Als gevolg daarvan toonde de stoepenstrook langs de huizen onregelmatig. Dit is tegenwoordig nog goed te zien langs de Nieuwegracht. Daar waar over langere afstanden geen stoepen meer aanwezig zijn - zoals langs de Oudegracht - toont de hardstenen strook massaal en monotoon. De daaraan grenzende huizen lijken weing meer aan het straatbeeld bij te dragen. Ook hier kan van ontkoppeling worden gesproken; de huizen zijn als het ware anoniem geworden.

Het bestuur van Oud-Utrecht hoopt dat deze bovenstaande overwegingen aanleiding zullen vormen bij de nog uit te voeren herinrichting van de andere grachten de aanwezige historische elementen zo veel mogelijk tot hun recht te laten komen. Dat zou bijvoorbeeld kunnen betekenen dat in het geval van de huidige bestrating langs de Nieuwegracht met noodzakelijk bevonden herstelwerkzaamheden kan worden volstaan. Voor de herbestrating van de andere grachten geldt dat ons inziens de verschillende historisch gegroeide afmetingen en verhoudingen en de verschillen in de daar aanwezige bebouwing als uitgangspunt zouden kunnen dienen voor de diverse bestratingsplannen.

Hoogachtend,

Drs Joyce C.M. Pennings,
secretaris

C.c.: Leden van de Gemeenteraad

Secretariaat:
Alexander Numankade 201
3572 KW Utrecht
Tel: 030-2866611

Toelichting bij de jaarrekening 1997

Hierbij treft u de jaaarrekening 1997 in verkorte vorm aan. De volledige jaarcijfers, voorzien van een verklaring van goedkeuring door de kascommissie, zullen op de voorjaarsledenvergadering ter inzage liggen.

In de aanloop naar de jubileumviering heeft het bestuur in 1997 een aantal besluiten genomen met flinke financiële gevolgen waarvan u echter in de verslagperiode nog niets zult terugvinden. Ten dele omdat sommige van deze besluiten pas financiële consequenties in 1998 zullen hebben en anderdeels omdat deze verwerkt zijn in de financiën van de Stichting Oud-Utrecht 75 jaar, waarvan ik u na de jubileumfestiviteiten verslag hoop te doen.

In de jaarrekening 1997 vallen direct een paar grote verschillen met 1996 op:

Het **Jaarboek** 1997 was niet alleen dikker en dus kostbaarder maar voor het eerst is er toe overgegaan om auteurs geldelijk te belonen voor hun artikelen. Gelukkig worden deze meerkosten gedekt door extra subsidies van ongeveer ƒ 30.000, terug te vinden onder de post **Donaties en Legaten**. Deze post bevat bovendien de opbrengst, groot ca. ƒ 2.300, van de op de voorjaarsledenvergadering geveilde boeken die ons door wijlen het lid Dr Holtz zijn nagelaten.

In 1995 is aan de SPOU ƒ 10.000 betaald ten bate van de nog te vervaardigen Gemeentelijke Archeologische en Bouwhistorische Kroniek. Nadat bekend is geworden dat deze Kroniek definitief niet meer verschijnen zal, heeft de SPOU in 1997 ƒ 10.000 teruggestort. Dit bedrag is begrepen in **Diverse financiële baten**.

Tenslotte zijn de **Algemene kosten** lager uitgevallen. Dit komt voor een groot deel doordat de werkzaamheden van de kascommissie besparing op accountantskosten mogelijk maakte.

Het ledental geeft in de verslagperiode een zeer lichte stijging van 9 leden te zien: 1699 ten opzichte van 1690 per ultimo 1996. Aangemoedigd door deze gestagneerde achteruitgang kunnen we met enige hoopvolle verwachting uitkijken naar de resultaten van de ledenwerfcampagne tijdens het jubileum. Helpt u mee deze verwachting waar te maken ?

Tenslotte wil ik graag van de gelegenheid gebruik maken om al die leden die hun contributiebetaling verhoogden tot een soms aanzienlijk groter bedrag, hiervoor van harte te bedanken. Het is mij gebleken dat juist bij dit soort gevallen de zuiver zakelijke werkzaamheden van uw penningmeester gelukkig niet geheel losgekoppeld kunnen worden van diens emotionele zijde.

Ik wens u een prettige voortzetting van de jubileumactiviteiten.

Utrecht, 17 mei 1998

P. Kroes, penningmeester

Vereniging Oud-Utrecht

Verkorte jaarrekening 1997
(Afgerond op hele Nederlandse guldens)

	Begroting 1996	Jaarrekening 1996	Begroting 1997	***Jaarrekening 1997***	Begroting 1998
BATEN:					
Contributies	90.000	89.851	90.000	***88.878***	89.000
Donaties en legaten	10.000	12.791	13.000	***44.704***	13.000
Advertenties e.d.	12.000	10.800	10.000	***10.550***	10.000
Verkopen	p.m.	1.282	1.000	***3.026***	1.000
Div. finan. baten	6.000	6.773	6.000	***16.806***	6.000
Jubileumgiften					25.000
	118.000	121.497	120.000	***163.964***	144.000
LASTEN:					
Tijdschrift O.U.	50.000	47.840	50.000	***48.629***	50.000
Jaarboek O.U.	40.000	39.034	40.000	***70.456***	40.000
Aktiviteiten e.d.	5.000	3.665	5.000	***3.953***	5.000
Gem. arch. kroniek	0	0	5.000	***0***	0
Prov. arch. kronieken	0	1.595	3.000	***7.000***	7.500
Utr. Biografiën	0	1.200	2.500	***2.738***	2.500
Oud-Utrecht-prijs	2.500	2.500	2.500	***2.500*** (Reservering)	3.000
Leerstoel Utr.-studies	0	3.751	5.000	***3.000***	5.000
Kosten beheer	16.500	11.440	12.000	***12.373***	15.000
Algemene kosten	5.000	4.592	5.000	***1.095***	5.000
Jubileum 1998			10.000	***10.000*** (Reservering)	10.000
	119.000	115.617	140.000	***161.744***	143.000
Resultaat	-1.000	5.880	-20.000	***2.220***	1.000
Eigen vermogen		101.953		***104.173***	

Brief aan de leden van de Vereniging Oud-Utrecht

L.S.

Ondertekenende leden van de Vereniging Oud-Utrecht zijn bezorgd over het stoffige karakter van onze vereniging en over haar toekomst.

Algemeen wordt binnen Oud-Utrecht het probleem van het uitblijven van de toestroom van jonge leden onderkend. Oud-Utrecht vergrijst, een proces dat reeds jaren gaande is. Naar de mening van ondergetekenden is een wijziging in het beleid van het bestuur onze enige kans om als vereniging (weer) voor jongeren aantrekkelijk te worden.
De activiteiten van de vereniging onderscheiden zich organisatorisch en inhoudelijk door degelijkheid. Maar wij zijn een vereniging die weinig actef is. Zo lijken het organiseren van lezingen en excursies en het houden van discussiebijeenkomsten geen prioriteit meer te hebben. Omdat een jaarboek en een tijdschrift worden uitgegeven, zou men zeggen dat wij toch nog een redelijk gevarieerd pakket bieden. Maar hoe komt het dan dat de verhoopte aanwas van jonge leden uitblijft?

De taak die Oud-Utrecht zich stelt, is in twee punten samen te vatten. Het eerste is het bevorderen van de kennis van Utrechts erfgoed. Het tweede is de bescherming ervan.
Het lijdt geen twijfel dat Oud-Utrecht zich redelijk goed van haar eerste taak kwijt. Leden en belangstellenden worden aangenaam beziggehouden. Van onze tweede taak kwijten wij ons helaas minder goed; het is vooral daarover dat wij gaarne met u van gedachten wisselen.
Oud-Utrecht is naar onze mening tamelijk ingedut en is te weinig strijdbaar. Bescherming van ons cultuurhistorisch erfgoed houdt in, dat de leden er daadwerkelijk voor dienen op te komen en er, indien nodig, hun nek voor uitsteken. Hier schiet de vereniging tekort.

Herhaaldelijk werden het bestuur door diverse leden, tijdens ledenvergaderingen, voorstellen in de richting van actie gedaan. Want steeds opnieuw dienen zich zaken aan, die datgene bedreigen wat Oud-Utrecht in haar statuten zegt te verdedigen. (Artikel 2 van de Statuten van 1997 zegt dat de vereniging haar doel tracht te bereiken door het gebruiken 'van alle wettige middelen welke voor het bereiken van het gestelde doel nuttig of nodig worden geacht'.) Steeds opnieuw wees het bestuur zulke voorstellen af. Telkens luidde het argument daarbij: 'naarmate Oud-Utrecht vaker haar stem verheft, zal zij steeds minder gehoor vinden'. Waarna het bestuur hoog opgaf van het krediet dat onze vereniging dankzij deze terughoudendheid naar zijn mening thans nog bij de overheid zou hebben.

Dit door het bestuur gegeven argument klinkt bedachtzaam en redelijk. Ondergetekenden zijn echter van mening dat er een groot, en voor Oud-Utrecht op den duur zelfs fnuikend bezwaar aan zo'n strategie kleeft. De stem van de Vereniging Oud-Utrecht wordt niet meer gehoord. Ons bestuur heeft daar blijkbaar vrede mee: het krediet blijft zo immers in stand.
Misschien ligt de oorzaak van de terughoudendheid van het bestuur bij de ambtelijke achtergrond van een aantal van zijn leden.

Een kijkje in de regio wijst uit, dat onze collega-verenigingen een heel ander beleid voeren. In hun periodieken, die een andere geest ademen dan ons eigen tijdschrift, spreken zij zich uit over aktuele kwesties. Met andere woorden, zij hebben niet alleen iets te vertellen (nl. over de geschiedenis en het heden), maar ook iets te zggen. De hierboven weergegeven zienswijze van het bestuur geldt blijkbaar niet voor onze collega-verenigingen. Zij klagen niet over het verminderen van hun krediet bij hun overheden en evenmin klagen ze over gebrek aan jonge leden.
Het is de vraag of de Vereniging Oud-Utrecht voor Utrechtse jongeren die veel belang in historie stellen nog wel interessant is. Wij vrezen dat onze vereniging voor mensen als zij hoogstens nog de club is die weleens een aardige lezing, een excursie of een discussie-avond organiseert. Wat kan Oud-Utrecht nog betekenen voor hen die idealen hebben? Wat hebben aktieve jongeren te zoeken bij een vereniging die weliswaar goed kan organiseren, maar die geen actie voert of agiteert in een tijd waarin ons stadsschoon wordt bedreigd?

Sinds de statuten in 1996 zijn veranderd, tekent de discrepantie tussen die statuten en het beleid van ons bestuur zich duidelijker af. Wij citeren uit de notulen van de Bijzondere Ledenvergadering d.d. 11 oktober 1996, punt 7: "De voorzitter stipt nog eens de belangrijkste gevolgen aan: Oud-Utrecht kan zich nu op grond van deze statuten opwerpen als hoeder van het cultuurhistorisch erfgoed. (...)". Deze tekst is met de notulen staande de Voorjaarsledenvergadering d.d. 10 juni 1997 door de leden goedgekeurd.
Vervolgens riep een onzer in de rondvraag van diezelfde vergadering de leden op om als Oud-Utrecht partij te kiezen in een discussie waarin de vereniging tot dan toe slechts als forum-organisator meedeed: die over de hoogte van de domtoren als bouwhoogte-grens. Oud-Utrecht werd uitgenodigd om zich vòòr het vasthouden aan die grens te verklaren. Tot onze teleurstelling lieten de aanwezige leden deze gelegenheid om de aangescherpte statuten eens te verwezenlijken aan zich voorbijgaan. Het bestuur achtte het nodig, bij monde van onze voorzitter, het voorstel te ontraden en overblufte daarmee de leden. Het treft ons bijzonder, dat onze voorzitter daarbij hetzelfde argument gebruikte als hierboven weergegeven: 'hoe vaker Oud-Utrecht met een mening komt, des te minder zal de overheid naar haar luisteren'.

Het bestuur wekt de indruk dat de vereniging vooral niet rebels mag optreden. Maar waarom eigenlijk niet? Mogelijk wordt door het bestuur wel iets gedaan, maar dit blijft voor de leden verborgen.
Deze sfeer straalt af op het tijdschrift Oud-Utrecht. In te weinig afleveringen van het blad is van werkelijk actuele betrokkenheid van de vereniging - zo die er al is - iets te bespeuren: de rubriek Verenigingsnieuws wordt summier gehouden en de artikelen haken veelal niet in op de actualiteit (recente onderzoeken, boekbesprekingen, ontwikkelingen in de stad op de terreinen die Oud-Utrecht aangaan).
Wij zijn van mening dat de laatste statutenwijziging van 1997 gevolgen behoort te hebben voor het daarop rustende beleid. Gaarne vernemen wij van het bestuur waarin zijn tegenwoordige beleid verschilt met dat van vòòr de statutenwijziging.

Wij maken ons zorgen over de toekomst van onze vereniging. Oud-Utrecht is als historische vereniging de enige in haar soort in onze stad; deze positie brengt een verantwoordelijkheid met zich mee die wij niet uit de weg mogen gaan. Indien Oud-Utrecht bij voortduring nalaat zich uit te spreken over hetgeen vandaag het oude Utrecht bedreigt (wij noemen hier de H.O.V.-lijn en het U.C.P.), dan verliest onze vereniging bij de Utrechtenaren op den duur haar geloofwaardigheid.

B.J.Martens van Vliet, A.Snijder en L.A.van der Tuuk

14 oktober 1997.
Correspondentie-adres: Otterstraat 95 3513 CL Utrecht

Lustrum-agenda

Voor nadere inlichtingen en reserveringen kunt u ook bellen: RonDom, tel. 030 - 2333036 (ma. t/m zat. van 10.00 tot 17.00 uur en zon. van 12.00 tot 17.00 uur)

20 juni, 13.00 - 20.00 uur

Toertocht met klassieke oude schepen. Route: Catharijnesingel, Weerdsluis, Loenen, Mijndensesluis.

27 juni, 14.00 - 17.00 uur

Fietstocht (30 à 35 km.) langs water en water-werken in de provincie. Vertrek o.a. vanaf stadion Galgenwaard, Utrecht. Oud-Utrecht leden gratis, niet-leden f 3,50.

28 juni, 14.00 - 16.00 uur

Wandeling in het kader van Utrecht, bruggen en water o.l.v. gidsen van 't Gilde. Verzamelen Stadhuisbrug. Gratis.

31 juli

Uiterste inleverdatum fotowedstrijd bij het Utrechts Archief.

Ter toelichting op de Gilde wandelingen het volgende:
Tijdens de wandelingen zullen de gidsen het thema water in Utrecht vanuit diverse invalshoeken belichten. Er zijn dan ook zeven verschillende routes uitgezet.

1 via Kromme Nieuwegracht en Drift naar de Plompetorengracht;
2 langs de Oudegracht in de richting van de Weerdsluizen;
3 via de Catharijnesingel in de richting van de Weerd;
4 langs de Oudegracht in zuidelijke richting naar de Tolsteeg;
5 de Nieuwegracht;
6 het centrumgebied van de Oudegracht;
7 de lantaarnconsoles.

Alle wandelingen beginnen op de Stadhuisbrug om 14.00 uur.
U kunt zich voor deze wandeling telefonisch bij de balie van 't Gilde tel. 030 - 2343252, op werkdagen tussen 14.00 en 16.00 uur en op maandag ook van 10.00 tot 12.00 uur. U kunt zich opgeven voor een bepaalde route, maar mocht deze vol zijn, dan behoudt 't Gilde zich het recht voor hierin wijzigingen aan te brengen. Voor leden van Oud-Utrecht is de wandeling gratis. Introducés betalen f 5,-

Agenda

Ook dit jaar verzorgt Stichting 't Gilde Utrecht weer een aantal interessante wandelingen door Utrecht op de woensdagavonden.
De wandelingen vertrekken om 19.30 uur. Reserveren via tel. 030 - 2343252 (iedere werkdag van 14.00 tot 16.00 uur).
Wij vermelden hier alvast:

10 juni

Groenwandeling, een ontdekkingsreis door het Utrechtse groen.

17 juni

De Straatweg tussen Vecht en spoorlijnen. Pas in de laatste anderhalve eeuw heeft dit van oorsprong agrarische gebied zich tot een grote woonwijk ontwikkeld.

24 juni

Een wandeling langs de Leidse Rijn, tussen Munt en Amsterdam-Rijnkanaal. Bovendien organiseert 't Gilde een zevental speciale lustrumwandelingen op zondag 28 juni. Zie hiervoor de lustrum-agenda.

16 juni

Ledenvergadering Oud-Utrecht, 19.30 in het SNK-gebouw, Plompetorengracht 3 te Utrecht. Agenda zie elders in dit blad.

4 juli

Archeologische fietstocht door het Leidse Rijn-gebied. U dient zelf voor een fiets te zorgen.
Deze excursie is georganiseerd door de Activiteitencommissie van Oud-Utrecht. Ter introductie het volgende:
Deze fietstocht is uniek omdat er nu nog zo veel te zien is van de rijke historie van het gebied. Over afzienbare tijd zal hier immers de nieuwe uitbreiding van Utrecht gerealiseerd zijn.
We vertrekken 's morgens om 10.30 en fietsen dan onder andere langs een boerderij met een 17de-eeuws dwarshuis, langs de oude Rijnbedding, langs de ruïne van Huis te Voorn, langs een grasveld waar 30 cm onder het maaiveld de resten van boerderijen uit de 11de t/m de 13de eeuw liggen, langs de resten van een romeins badhuis, Kasteel Haarzuilens, kortom te veel om op te noemen.
Vanzelfsprekend zal er veel aandacht zijn voor het zo belangrijke archeologische aspect van dit gebied.
De fietstocht staat onder de deskundige leiding van Herre Wynia, projectarcheoloog Leidse Rijn Utrecht.
De duur van de tocht is ongeveer 2,5 uur. De prijs voor deze tocht is f 3,50 voor leden en f 5,- voor niet-leden. Dit is inclusief de koffie die wij onderweg zullen drinken.
Voor deze fietstocht kunt u zich voor 20 juni tel. Opgeven bij Hubert Luijsterburg. tel. 030 - 2441649.
Bij de opgave wordt tevens de vertrekplaats vermeld.

Rectificatie

Wijziging wedstrijddata

De finale van de lustrumwedstrijd waarbij alle historische verenigingen van de provincie Utrecht zijn uitgenodigd om aan deel te nemen, zal niet plaats vinden op zondag 4 oktober 1998. Na overleg met het bestuur is besloten om een andere datum te zoeken. De finale van de lustrumwedstrijd zal worden gespeeld op **zaterdag 10 oktober 1998**.
Ook de datum van de kwart en halve finales is gewijzigd. Deze zullen gespeeld worden op **zaterdag 19 september** i.p.v. zaterdag 26 september.

Een hândig boekie

De dialecten hebben het tij mee. In verschillende provincies wordt gestreefd naar officiële erkenning. In de provincie Limburg werd deze onlangs toegekend. Een verhaal apart vormen de zogenaamde stadsdialecten, waarvan het stads-Utrechts er één is.

Stadsdialecten gaan, meer dan de `plattelandsdialecten', gebukt onder het imago de taal van het gewone, ietwat `a-sociale' volk te zijn. Vanuit de elite is er altijd op neergekeken. Als je solliciteert naar een beetje redelijke baan dan is het nog steeds verstandig om niet al te plat Utrechts te praten. In Zeeland heeft de Commissaris van de Koningin onlangs voorgesteld om in de Provinciale Staten voortaan het Zeeuwse dialect te hanteren. Ze zijn daar trots op hun taal. In de Utrechtse gemeenteraad zie ik iets dergelijks voorlopig niet gebeuren, al heeft de gemeente wèl enkele promotiecampagnes achter de rug waarin stadsplat gebruikt werd (`Uterech, staodsie waor').

Alle misprijzende opmerkingen vanuit de elite ten spijt, is het toch vanuit deze groep dat de reddingsoperaties worden ondernomen. Voor hen is het stadsplat iets exotisch, waard om te boek te stellen. Wat je ook van de heren Scholtmeijer en Martens van Vliet (nomen est omen) kunt zeggen, niet dat ze afkomstig zijn uit de achterbuurten van Utrecht. Martens van Vliet is in Utrecht geen onbekende, op vergaderingen van de Vereniging Oud-Utrecht laat hij regelmatig van zich horen en hij publiceerde al eens in dit tijdschrift. Scholtmeijer is als dialectoloog verbonden aan het Amsterdamse P.J. Meertens-Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde. Hij woont in Utrecht en publiceerde eerder het *Zuid-utrechts Woordenboek. Dialecten en volksleven in Kromme-Rijnstreek en Lopikerwaard* (Utrecht 1993). Samen stelden zij nu een stads-Utrechts woordenboekje samen, waarvan de eerste oplage van 1500 exemplaren al binnen twee weken uitverkocht was.

Dialecten zijn, bijna per definitie, spreektalen waarover schriftelijk niets is vastgelegd. Een woordenboek behoort dan ook tot de eerste desiderata. Het initiatief voor het Utrechtse woordenboek lag bij Martens van Vliet. Hij maakte gebruik van een drietal interviewprojecten: in Wijk C (door het Volksbuurtmuseum), de Kovelaarstraat (een project onder leiding van G.H. Jansen) en Sterrenwijk (M.E.H. Schouten). Hij vulde deze gegevens aan met door hem zelf verzamelde woorden. Scholtmeijer schreef een uiterst leesbare en interessante inleiding waarin hij de klank- en vormleer van het stads-Utrechts uiteenzet. Ook gaat hij kort in op de geschiedenis van het Utrechtse dialectonderzoek, die teruggaat tot meer dan een eeuw geleden toen Johan Winkler zijn *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon* publiceerde, met daarin ook aandacht voor het Utrechtse dialect.

Bij een dialectwoordenboek als dit zijn er altijd twee grote dilemma's: welke woorden moeten worden opgenomen en in welke spelling. Wat betreft het eerste moet dit woordenboek vooral gezien worden als een eerste aanzet. De omvang van de negentig pagina's tellende woordenlijst duidt er al op dat er niet naar volledigheid is gestreefd, zo dit al mogelijk is. Maar het eerste begin is er in ieder geval. Voor de gehanteerde spelling moest een compromis gevonden worden. Het fonetische schrift moet natuurlijk zo veel mogelijk de werkelijkheid benaderen maar tegelijkertijd niet teveel afbreuk doen aan de leesbaarheid. De gebruikers van het woordenboek zijn immers standaard nederlands als schrijftaal gewend, fonetisch schrift kan dan heel vermoeiend zijn. De gekozen oplossing is per definitie een compromis die zich in de praktijk zal moeten bewijzen. Het boekje is verrijkt met een kleine twintig prachtige foto's van `volkse' tafereeltjes.

B.J. Martens van Vliet & H. Scholtmeijer, *De vollekstaol van de stad Uterech. Woordenlijst met gezegdes, uitdrukkingen en zinsneden, opgeschreven in de Stad-Utrechtse uitspraak,* Utrecht 1996, uitgave van de SPOU.

ALBERT VAN DER ZEIJDEN

DOUCE FRANCE

Is Frankrijk ook uw geliefde vakantieland? Bent u geïnteresseerd in de Franse cultuur ? Luistert u graag naar Franse chansons of een Frans toneelstuk? Gaat u graag naar lezingen over Frankrijk?
Wilt u graag uw Franse taal verbeteren of de taal aanleren?

Dan is de vereniging

Alliance Française
UTRECHT

met haar vele culturele evenementen en het grote aanbod aan cursussen het goede adres voor u.

Bel voor meer informatie of voor toezending van de gratis brochure

Secretariaat AF: 030 2719005
Cursussecretariaat 030 2252582

STICHTING PUBLIKATIES OUD-UTRECHT

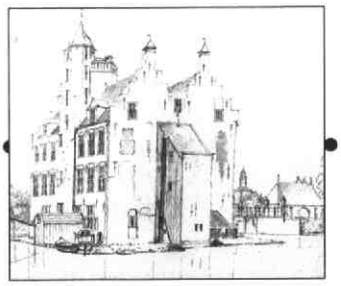

Reeks Monumenten Inventarisatie Provincie Utrecht (MIP)

Recentelijk verschenen de delen:
Driebergen en Lopik
In voorbereiding o.a. de delen:
Ronde Venen, Woerden, Eemnes, Leersum, Loosdrecht, Leusden, Renswoude, Woudenberg

Archeologische Kroniek van de provincie Utrecht

Recentelijk verschenen de delen:
1990-1991 en 1992-1993
In voorbereiding de delen:
1994-1995 en 1996-1997

Utrechtse Monumenten

Reeds verschenen:
Domkerk, Pieterskerk, Domtoren en Aula/Pandhof

SPOU (Stichting Publikaties Oud-Utrecht) is opgericht in 1988 met als doel de uitgave van boeken over geschiedenis, archeologie en monumenten betreffende de provincie Utrecht.

Aan de wieg van de SPOU stond de Vereniging Oud-Utrecht.

Inmiddels is de SPOU zelfstandig geworden en op eigen benen komen te staan.

De banden met Oud-Utrecht zijn echter hecht gebleven.

Kadastrale Atlas Provincie Utrecht 1832

Reeds verschenen de delen:
Renswoude, Zeist en Leusden
In voorbereiding:
Doorn

Vollekstaol van de stad Uterech

Recent verschenen:
de tweede uitgebreide en verbeterde druk

Utrechtse Biografieën

Reeds verschenen:
Stad Utrecht: deel 1 t/m 4
Regio: deel Vechtstreek
In voorbereiding:
Stad Utrecht: deel 5
regio: deel Eemland

Onze uitgaven zijn verkrijgbaar bij de boekhandel en te bestellen bij het Bureau SPOU,
Overboslaan 19 3722 BJ Bilthoven Telefoon 030 - 228.46.55 Fax 030 - 225.10.40

AB_lop.1990 igos

AB.'96

Van de redactie

Graag vragen wij uw aandacht voor een aantal bijzondere lustrumaktiviteiten, die u uitgebreid toegelicht kunt vinden in de agenda. De redactie roept ook iedereen op om vooral veel foto´s te maken van de aktiviteiten. Daarvan kan dan een leuke selectie geplaatst worden in het eerste nummer van 1999 bij wijze van terugblik op dit feestelijke jaar.
Op naar 2000 leden is de stelling van de ledenwerfcommissie, hùn plannen vindt u ook toegelicht.
In het vorige nummer is per abuis de recensie van de ´Vollekstaol van stad Uterecht´ nogmaals opgenomen, hoewel per abuis...dit snel uitverkochte boek is recentelijk weer verkrijgbaar in 2e druk.
Tenslotte: een vervolgverhaal in Oud-Utrecht! Het verhaal van de Deense dominee in Utrecht van Willem Ouwerkerk wordt over meerdere nummers verspreid.
De correspondentie van dominee Scharling, residerende te Utrecht rond 1860, willen wij u zeker niet onthouden, maar was wat te lang voor één nummer.

Inhoud

Brieven uit Holland, deel 1 — 96
WILLEM OUWERKERK

Lustrumagenda — 100

Agenda — 101

Water: De achtergronden van het water uit de kraan — 102

Boekrecensies — 104

De vreemdeling: De multiculturele samenleving omstreeks 1650 — 106
RONALD ROMMES

Binnenkijken in 1914-'15 — 108
NETTIE STOPPELENBURG

Italianen in Utrecht — 112
TARQ. HOEKSTRA

2000 of meer! — 113

Colofon

Oud-Utrecht
Tweemaandelijks tijdschrift
71e jaargang nr. 4
augustus 1998
ISSN 1380-7137

Oud-Utrecht is een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en tot verspreiding van de kennis der geschiedenis van stad en provincie Utrecht.

Voorzitter: J.W. Lemaier
Secretariaat: Mw. J.C.M. Pennings, p/a Alexander Numankade 201, 3572 KW Utrecht.
Penningmeester: P. Kroes
U kunt zich opgeven als lid van de vereniging Oud-Utrecht door te schrijven naar:
Oud-Utrecht,
Pr. Hendriklaan 76,
3584 ER Utrecht.
De contributie bedraagt ƒ 54,= per jaar (26- ƒ 30,=; 65+ ƒ 44,= per jaar).
U-paslid f30,-
Familielidmaatschap f15,-
Contributie- en ledenadministratie: P. Kroes.
Betaling contributie op giro 575520.

Redactie: M. Dolfin, B. van den Hoven van Genderen, J.Leguyt, M.C. van Oudheusden, P. Rhoen, B. van Santen, M. van de Vrugt, en A. van der Zeijden.

Redactieadres:
Alexander Numankade 199, 3572 KW Utrecht.

Vormgeving: De Vormers, Utrecht
Vormgeving cover: Hans Lodewijkx
Druk: Casparie Utrecht

Oud-Utrecht.
Tweemaandelijks tijdschrift
verschijnt zes maal per jaar.
Deadline agenda nummer 4:
15 augustus 1998, verschijningsdatum 1 september 1998.
Uw bijdragen kunt u toesturen aan de redactie, Alexander Numankade 199, 3572 KW Utrecht, op 5 1/4 of 3 1/2 inch floppy (WordPerfect, versies 4.2, 5.0 of 5.1).
Aanbevolen omvang tussen de 2000 en 4000 woorden, waarbij het aantal noten zo beperkt mogelijk gehouden moet worden. Het gebruik van tussenkopjes wordt aangeraden; illustratie-suggesties zijn zeer welkom.

Brieven uit Holland, deel 1

De Deense Theoloog en schrijver (Carl) Henrik Scharling leefde van 1836 tot 1920. In 1860 ondernam hij een ware Grand Tour, die drie jaar zou duren en hem door Engeland, Frankrijk, Nederland, Duitsland, Italië, Zwitserland, Palestina en Egypte voerde. Zijn reisimpressies over Nederland verschenen in 1864 in Kopenhagen onder de titel Breve fra Holland (Brieven uit Holland). De tweede brief uit dit boek is voornamelijk gewijd aan Utrecht.

26 november

'Zo, vriend! Zit je daar nu in Holland een stenen pijp te roken met een zakje knaster [goedkope tabak - vert.] en een pul bier voor je, terwijl je gedachten in beslag genomen worden door Hugo de Groot en Arminius?' - zo vraag je in je laatste brief. Inderdaad, mijn stenen pijpje rook ik, maar met die grote mannen houd ik me niet bezig, en ik ben er van overtuigd dat je momenteel nergens in Holland ook maar iemand zult vinden die dat wel doet. Nee, er worden nu heel andere namen genoemd, en heel andere denkbeelden houden de gemoederen bezig. Maar over die namen en die denkbeelden moet je in mijn brieven maar geen berichten verwachten, want dat is te veelomvattende en diepgaande stof om op zo'n vluchtige manier te behandelen. Maar over mijn stenen pijp zal ik je vertellen, of liever gezegd over mijn gehele levenswijze, want ik leef nu, voorzover mogelijk, als een echte Hollander.

Goed, ik heb dus een eigen kamer weten te huren - een *kast* zoals dat in de Hollandse studententaal heet. Mijn gastvrouw, of zoals ze in diezelfde taal heet, mijn *hospita*, heet Mejuffrouw de Liefde, [schrijver vertaalt de naam in het Deens en vervolgt:] haar naam is dan ook in de hele stad bekend. Mijn gastvrouw wordt terecht hospita genoemd, want zij bestiert de gehele huishouding en doet alle inkopen; ik heb een onvoorwaardelijk vertrouwen in haar eerlijkheid, en elke zaterdag, wanneer zij mij de rekening brengt over de afgelopen week, verbaas ik me erover dat die niet hoger is. - Over haar properheid heb ik niet te klagen: zoals ik je in mijn laatste brief al beschreef heb ik tapijt op de vloer. Slechts éénmaal heeft ze mij genoodzaakt de vlucht te nemen, en daar had ik eigenlijk zelf schuld aan. Ik wilde namelijk een uitstapje maken naar Gouda om de beroemde glasschilderingen in *de grote kerk* te zien, en zei bij mijn vertrek dat ik niet eerder dan om vier uur weer thuis zou komen. Maar toen ik de glasschilderingen had gezien en een uurtje had rondgewandeld, was het pas elf uur. Ik kon onmogelijk bedenken wat ik nu weer eens zou ondernemen, en bovendien was het onaangenaam, waterkoud weer. Om twaalf uur vertrok er juist een sneltrein naar Utrecht, dus ik wist niets beters te verzinnen dan maar weer op huis aan te gaan. Ik kwam dan ook behouden bij Mejuffrouw de Liefde aan: en terwijl ik door het voorhuis liep, riep ik de meid toe: *"wil u de kachel aanlegge'!"*, maar kreeg gek genoeg geen antwoord. Daarop ging ik naar boven: de eerste die ik tegenkwam was *de kachel*, die voor de deur stond. "Dan had ik me mijn verzoek om de kachel aan te maken kunnen besparen," dacht ik bij mezelf, terwijl me te zelfder tijd een bang vermoeden bekroop. Ik opende de deur - het eerste ogenblik zag ik slechts een enorme stofwolk; bij nadere inspectie ontwaarde ik tafels, stoelen en boeken, alles in een volslagen chaos, en midden op de vloer de meid, voorzien van bezem, stofdoek en andere attributen der properheid. Zij keek me niet minder verbaasd aan dan ik haar: ik had immers gezegd dat ik pas om vier uur thuis zou komen. Het schoonmaakwerk was echter al te ver voortgeschreden dan dat er nog sprake van zou kunnen zijn het te be-eindigen, het moest nu ongehinderd voortgang vinden. Ik pakte daarom een boek, zei slechts: *"te vier uur wil ik weerkome'"*, en vluchtte naar het openbare leesgezelschap. [Het 'Leesmuseum' van dit gezelschap stond aan het Domplein, op de plaats waar later het Academiegebouw zou verrijzen - vert.] Op de afgesproken tijd kwam ik weer thuis: Alles stond op zijn plaats alsof er nooit enige verandering had plaatsgevonden. Als ik tot vier uur in Gouda was gebleven, zou ik nooit en te nimmer te weten zijn gekomen wat er zich tijdens mijn afwezigheid had afgespeeld. Het was zonneklaar, dat mijn hospita er vast op gerekend had. Het arme mens! Veertien dagen lang woonde ik nu al bij haar, en al die tijd had ik haar geen schoonmaakfestijn gegund!

Ik woon trouwens op *de Neude*, het grootste plein van Utrecht, aan alle kanten omgeven door vriendelijke Hollandse huizen met die wonderlijke krullen en tierlantijnen die je kent van Rosenborg en de Beurs [Christian IV (1588-1648) liet Kopenhagen verfraaien door Nederlandse en Vlaamse

OPGEDOLVEN EN UIT HET DEENS VERTAALD DOOR WILLEM OUWERKERK.

bouwmeesters - vert.]; op de achtergrond verheft zich in ontzagwekkend stilzwijgen de machtige toren van de Domkerk. Maar 's zaterdags is het hier een levendig schouwspel; dan is het marktdag en komen de boeren uit de omgeving naar de stad met hun grote wagens, gedekt met hoge huiven van wit zeildoek: in keurige rijen houden zij het plein bezet, terwijl kopers en verkopers er zich in drukke veelvuldigheid tussendoor bewegen. Mejuffrouw de Liefde drijft een klein kroegje, precies onder mijn kamer; en wanneer ik dan uitga, laat ik nooit na om door de halfopenstaande deur een blik naar binnen te werpen: daar zitten de boeren met hun lange stenen pijpen, bij de bierpullen en de jeneverglaasjes, ze praten en lachen, of kiften en bekvechten - een echt schilderij van Teniers op ware grootte. 's Middags dringen er af en toe enige minder aangename Tenierse klanken bij mij boven door, wanneer de jenever ten langen leste het trage Hollandse bloed sneller doet stromen; maar dat is slechts een keer in de week op zaterdag, dus dat is uit te houden.

Maar het was de bedoeling dat je het een en ander zou horen over de manier van leven hier. De dagindeling is in wezen dezelfde als bij ons: 's morgens drinkt men thee, om twaalf uur drinkt men koffie, om vier of vijf uur is er middageten, van zes tot acht wordt er thee gedronken en om tien uur is er avondeten. Maar er zijn drie dingen die hier een veel belangrijker rol spelen dan bij ons: kaas, thee en tabak. De kaas komt 's morgens reeds te voorschijn, hij laat zich weer zien bij het ontbijt, hij besluit het middagmaal en geeft tenslotte opnieuw *acte de présence* bij de avondmaaltijd, dus je ziet dat de dag met kaas begint en eindigt. 's Middags rond theetijd gaat men gewoonlijk bij elkaar op bezoek, en waar men ook komt, overal vindt men de dampende theeketel en de theekopjes van fijn porselein op tafel opgesteld. Twee koppen is het minste, gewoonlijk drinkt men er drie of vier, zodat men, als men op een middag drie of vier visites aflegt, met het grootste gemak het dozijn kan volmaken. De tabak regeert onafgebroken van de vroege morgen tot de late avond. Ik geloof dat in Rotterdam bijna iedere tweede winkel een sigarenwinkel is. Want de stenen pijp is bijna geheel verdrongen door de sigaar: dat is een van de zeer weinige punten waarop de Hollander is meegegaan met de gebruiken van de nieuwere tijd. De studenten, die altijd denken voorop te lopen, raken geen stenen pijp meer aan; de boeren, die de laatsten zijn om het oude te laten varen, nemen er waarschijnlijk slechts node afscheid van, maar lang zal het nauwelijks duren, want de ene stenen pijpenfabriek na de andere legt het loodje.

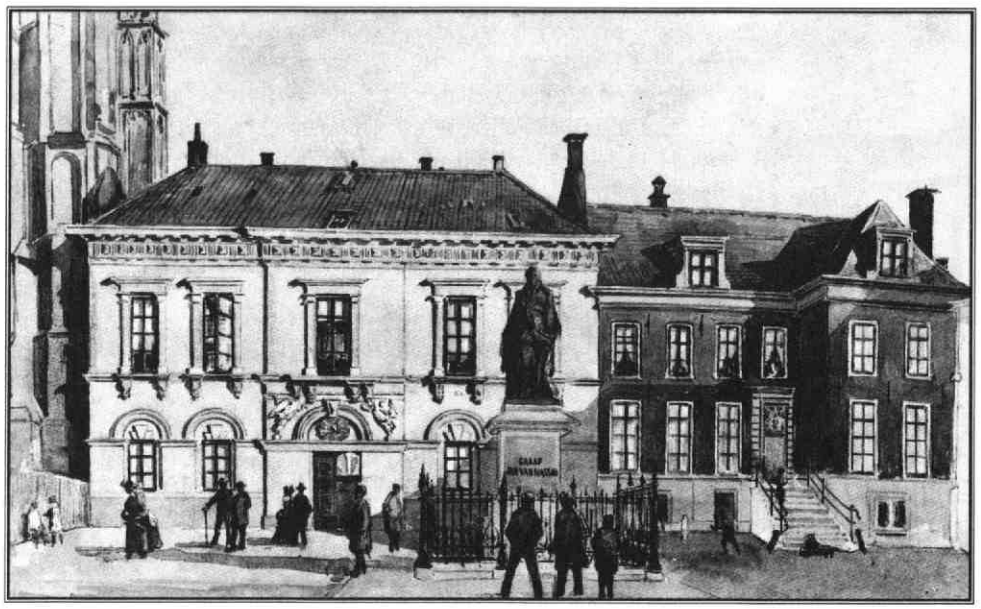

Het leesmuseum op het Domplein. Aquarel van A. Grolman, 1886. Het Utrechts Archief

Het Hollandse middagmaal heeft de eigenaardigheid dat er geen soep geserveerd wordt; men begint direct met het vlees, waarvan er twee of drie verschillende gerechten op tafel komen. Hierbij wordt een buitengewoon grote hoeveelheid groenten genuttigd, want Holland is een echt Amager [tuinbouwstreek van Denemarken - vert.]. Doorlopend worden er aardappelen geserveerd - nauwelijks is er een portie van tafel verdwenen of men laat spoorslags een volgende aanrukken - daarenboven peen, bloemkool, groene kool, rode kool - ja, nu schiet mijn botanische kennis tekort, maar er worden nog heel wat andere soorten kool en wortelen gepresenteerd, nu eens op deze, dan weer op gene wijze toebereid.

Wat het drinken betreft zijn de spiritualia zeer geliefd; daarmee sterkt men zich tegen het koude, mistige klimaat: Hollandse jenever uit Schiedam is zoals bekend wereldberoemd. Onder de meer welgestelden geniet men voornamelijk port en madeira: bij de ochtendvisites komt de madeira even vaak op tafel als de bouilloire bij de middagvisites. Als tafelwijn gebruikt men in het algemeen Franse wijnen, zoals bij ons. Ook het verbruik van bier en drinkwater ligt op hetzelfde niveau. In Rotterdam was het water slecht, zodat men mij er zelfs voor waarschuwde; hier in Utrecht daarentegen is het goed. In Amsterdam werd vroeger veel geklaagd over slecht drinkwater, men gebruikte er opgevangen regenwater voor, reden waarom er zich niet zelden gevallen van vergiftiging voordeden, maar in 1853 werden er waterleidingen aangelegd naar de duinen, waar goed bronwater voorhanden is, en sedert die tijd zijn de klachten verstomd.

Ziedaar de leefwijze van de materiële zijde bezien. Zouden wij ons nu naar de ideële kant van de zaak

Het Neude in 1859. P.W. van de Weyer. Het Utrechts Archief

wenden, dan zou ik als meest karakteristiek voor de Hollandse levenswijze het sterk ontwikkelde gezinsleven willen benadrukken. Je herinnert je misschien nog uit mijn laatste brief, dat mijn reisgenoot naar Rotterdam, de Franse Hollander, zich erover beklaagde dat er in Holland teveel gezinsleven was. Nu heeft een te eng gezinsleven ongetwijfeld aanzienlijke schaduwzijden, het kan zelfs leiden tot een waar 'klitten', dat niets anders kent, of liever: erkent, dan zijn eigen kringetje, wat in zo'n geval leidt tot grote geestelijke beperktheid en burgerlijkheid. In hoeverre dit ook in Holland het geval is laat ik nu even in het midden; want om dat te ervaren zou men zelf in zo'n gezinsleven vastgeklit moeten zitten; dat is gelukkig niet het geval, ik neem slechts waar als de voorbijtrekkende reiziger, en als zodanig ken ik het Hollandse gezinsleven slechts van zijn mooie, vriendelijke, aantrekkelijke zijde. Want er is geen sprake van een streng gesloten familieleven dat zich voor de vreemdeling afsluit of hem pas uitnodigt na hem aan een uitgebreide geestelijke quarantaine te hebben onderworpen: integendeel, het gezinsleven houdt hier een grote gastvrijheid in, de vreemdeling wordt graag gezien en graag ontvangen. Slechts zelden word ik ontvangen in de studeerkamer, meestentijds word ik de huiskamer binnengeleid, waar de vrouw des huizes en de kinderen verzameld zijn; de theeketel snort en er wordt mij een sigaar aangeboden, want de Hollander laat zijn tabaksrokerij niet beperken tot de studeerkamer, hij verlangt voor zichzelf en zijn gasten vrijheid van roken in het hele huis. Hoe onvriendelijk en onbehaaglijk het buiten ook is, waar het donker is en koud en mistig, en de grimmige novemberwind door de straten giert, zo gezellig en uitnodigend is het binnen, waar het vuur knettert in de kachel, en de grote lamp zijn heldere schijnsel over de frisse gezichten en de heldere ogen spreidt, terwijl het gesprek rustig voortkabbelt en zich nu eens op nabije, dan weer op verderreikende zaken richt. Ja, menigeen is me hier dierbaar geworden, en het gaat me dan ook aan mijn hart wanneer ik bedenk dat ik over afzienbare tijd weer de "Wanderstab" zal opnemen om mijn tenten in Amsterdam op te slaan.

Een natuurlijk uitvloeisel van dit gezinsleven is dat de plaatsen waar het openbare leven zich afspeelt, café's, restaurants, amusementsgelegenheden enz., in Holland nog in de kinderschoenen staan. Hier in Utrecht, dat toch 50.000 inwoners telt, is geen restaurant te vinden; wie niet bij een gezin in de kost is, laat het eten bij zich op de kamer komen. Bijna alle Hollandse café's zien er tamelijk schamel uit en worden maar schaars bezocht. De bediening is zeer slecht, zowel in café's als in restaurants. Ook hier is de Hollander weer de tegenpool van de Italiaan; hij is volstrekt ongeschikt voor het kelneren, terwijl de laatste er als geschapen voor is. Jan (alle Hollandse kelners heten Jan) neemt meestal ruim de tijd en het komt mij voor dat hij hoe dan ook zeer *en bon camarade* met de bezoekers omgaat. Eens was ik er getuige van dat Jan in het voorbijgaan een glas bier omgooide; in elk ander land zou de betreffende heer de kelner een uitbrander gegeven hebben, maar hier gebeurde het omgekeerde; Jan schold de heer uit, omdat die zijn glas op een plek had neergezet waar het allicht gevaar liep omgestoten te worden. De Hollander stelt geen grote eisen, hij bezoekt deze gelegenheden slechts zelden en is te bedaard van aard om voor die paar ogenblikken een hervorming in het systeem van bediening te eisen.

Aangezien ik hier in een universiteitsstad leef, wil je vast wel iets vernemen over het Hollandse studentenleven. Dit kent, net zo min als ons Deense, speciale "Burschenschaften" of corporaties, en dientengevolge evenmin duels. Wel ziet men, als in de Duitse universiteitssteden, studentenmutsen van verschillende kleur; maar deze duiden geen verschillende "Burschenschaften" aan, doch uitsluitend de verschillende faculteiten: de theologen hebben witte mutsen, de rechtenstudenten rode, enz. Ze hebben hun sociëteit, die ongeveer overeenkomt met onze studentenvereniging, met dit verschil dat de jonge studenten zich moeten onderwerpen aan een harde proeftijd van twaalf weken voor ze waardig geacht worden te worden toegelaten, maar dan worden ze ook beloond met een gigantisch diploma met een majesteitelijk zegel. Ieder lid moet bij toelating een groots feest voor de rest van de sociëteit geven, bij welke gelegenheid er niet op de champagne bezuinigd mag worden. In het algemeen komt het belangrijkste verschil tussen de studenten van Kopenhagen en van Utrecht misschien wel hierop neer, dat de laatsten wat wij in studententaal noemen "welgestelden" zijn, en dat kan men geloof ik niet van de eersten zeggen. Een groot deel van de studenten hier is namelijk van adellijke familie of het zijn rijke koopmanszonen, die zich dan ook een zekere allure aanmeten. Zo geven ze concerten, maar niet zoals bij ons in Denemarken, waar de studenten zelf hun eigen liederen zingen; nee, ze laten de een of andere beroemde musicus of zangeres uit Duitsland of Frankrijk komen, betalen alle kosten van reis en concert zelf en nodigen bovendien de notabelen van de stad uit, allereerst de plaatselijke dames natuurlijk, om het concert bij te wonen.

Hun feesten lopen over van rijkdom en overvloed. Maar voornamelijk op het grote universiteitsfeest, dat om de vijf jaar plaatsvindt, ontplooien ze de grootste pracht; in de week waarin dit feest wordt gevierd, verkeert de stad van de vroege ochtend tot de late avond in opperste feeststemming. De studenten trekken dan in grote gecostumeerde optochten, waarin ze verschillende gebeurtenissen uit de wereldgeschiedenis uitbeelden, door de stad. Een speciale ceremoniemeester is ervoor aangesteld louter de kleding van het verleden te bestuderen, waarvan hij nauwkeurige tekeningen moet leveren, zodat hij dat jaar in de regel niet veel anders uitvoert dan mode studeren... De costuums worden zeer nauwgezet naar zijn tekeningen vervaardigd, zodat een enkel exemplaar wel 200 gulden kan kosten. Alleen al op grond van deze summiere aanduidingen zul je wel begrijpen dat een vlotte Utrechtse student nu niet bepaald genoeg heeft aan minder dan 2000 gulden per jaar (een gulden is ongeveer 4 mark). Natuurlijk zijn het niet allemaal zulke Croesi, maar toch zul je bij de meesten altijd welstand aantreffen. Of de geleerdheid in een gepaste verhouding tot de rijkdom staat, durf ik niet met zekerheid te zeggen, maar in het algemeen gaan die twee maar zelden samen.

Als een groot manco moet naar voren gebracht worden, dat er hier geen apart universiteitsgebouw is. De professoren geven college bij zichzelf aan huis, reden waarom de studenten van de ene naar de andere professor moeten rennen, wat weliswaar voor een gezonde lichaamsbeweging zorgt, maar ook verschillende nadelen met zich meebrengt, en wel voornamelijk dit, dat de auditoria te klein zijn, slecht verwarmd, enz. Maar het wil mij voorkomen dat een universiteitsgebouw als het ware de uiterlijke uitdrukking is van de eenheid die altijd plaats dient te vinden tussen de verschillende wetenschappen, opdat ze niet uiteenvallen in een veelheid van versplinterde takken van kennis, maar werkelijk te zamen een universitas scientiarum vormen - en deze uiterlijke band mis ik hier in Utrecht. Dit moge slechts een tamelijk subjectieve mening zijn, een werkelijk manco aan het universiteitsleven hier in Holland is dat de drie universiteiten in Utrecht, Leiden en Groningen in alle opzichten ieder voor zich werken. Terwijl de studenten in Duitsland van de ene universiteit naar de andere "wandern", hier een beroemde professor horen, daar weer een andere, is dit hier niet het geval: men begint en beeindigt zijn studiën aan dezelfde universiteit - een student in Leiden zal nimmer op het idee komen een semester of twee in Utrecht door te brengen. Wat de theologie betreft, wordt dit veroorzaakt door het feit dat ieder van de drie universiteiten haar eigen uitgesproken dogmatische richting vertegenwoordigt, die geen enkele toenadering of verzoening verdraagt; maar toch zou men ook hier misschien kunnen toepassen het "onderzoekt alle dingen en behoudt het goede". In het algemeen zou het best wel eens kunnen zijn, dat deze vele universiteiten en academies in een zo klein land als Holland, evenals in Zwitserland, door dit al te zeer versnipperen van krachten meer schade dan goed doen; de respectieve bibliotheken zijn te klein, de faculteiten niet voltallig - wat te zeggen van het Athenaeum in Deventer, dat zeven professoren telt en twaalf studenten? Recentelijk heeft men gepoogd verscheidene van deze instellingen te laten samengaan, maar men stuit op aanzienlijk verzet bij de provinciale ijdelheid, die haar oude onderwijsinstellingen niet opgeven wil. Men verdedigt ze met het argument dat ze dienen als kweekvijvers van wetenschappelijkheid; maar wordt hetzelfde doel niet bereikt met Latijnse scholen en gymnasia, zonder dat daarmee zulke aanzienlijke sommen gelds gemoeid zijn?

Wordt vervolgd.

Lustrum-agenda

Graag brengen wij u nogmaals een aantal activiteiten onder de aandacht, die in het kader van ons 75-jarig lustrum wordt georganiseerd.
Een uitgebreid overzicht van deze activiteiten vindt u in de folder welke bij het afgelopen februarinummer (nr. 1) zijn gevoegd.
Voor nadere inlichtingen en reserveringen kunt u ook contact opnemen met: RonDom,Domplein 9 te Utrecht, tel. 030 - 2333036 (ma. t/m zat. van 10.00 tot 17.00 uur en zon. van 12.00 tot 17.00 uur)

* *10 t/m 30 augustus*

Waterfietsontdekkingstochten.
Verzorgd arrangement met prijsvraag.
Utrecht vanaf het water gezien

De Utrechtse grachten zelf ontdekken per waterfiets: een lustrumactiviteit voor ondernemende geesten. Speciaal voor het 75-jarig bestaan van onze Vereniging en geheel in de sfeer van het thema 'Utrecht en het water', heeft Oud-Utrecht in samenwerking met bezoekerscentrum RonDom een waterfietspuzzeltocht ontwikkeld. De tocht bestaat uit een routebeschrijving, historisch verantwoorde informatie over alle interessante punten die vanaf de fiets te zien zijn, en een aantal vragen om uw kennis te testen.
De route voert langs plaatsen waar u met de meeste rondvaartboten niet snel komen zal: onder andere de Nieuwe Gracht, de Kromme Nieuwe Gracht en de Drift. U kunt op uw gemak door de grachten peddelen en zelf bepalen hoe lang u ergens bij stil wilt staan. Daarbij heeft u ook de tijd om de vragen te beantwoorden. Als u de antwoorden na afloop inlevert bij RonDom, dingt u mee naar de Hoofd- (en enige) prijs: het Utrecht-verrassingspakket ter waarde van f 65,--.
Van 10 tot en met 30 augustus kunt u deze tocht bij RonDom kopen, waarbij is inbegrepen de huur van een waterfiets van Canal Bike voor twee uur en koffie met taart in restaurant-café Lofen na afloop.

Waterfietspuzzeltocht

Datum: 10 t/m 30 augustus
Plaats: te koop bij RonDom, Domplein 9, Utrecht
Prijs: f 15,00 voor leden
f 22,50 voor niet-leden

Hiervoor krijgt u:
2 uur waterfiets van Canal Bike voor 1-4 personen
1 puzzeltocht met beschrijving
1 koffie met taart in restaurant-café Lofen aan het Domplein

extra koffie met taart voor medeopvarenden:
f 5,00 voor leden
f 6,50 voor niet-leden

NB: Wij kunnen geen fietsgarantie geven. Als u de tocht wilt gaan doen moet u zelf even kijken of Canal Bike (bij de Stadhuisbrug) voldoende waterfietsen heeft.

Meer informatie: Bezoekerscentrum RonDom, Domplein 9, 3512 JC Utrecht, telefoon: 030-2333036

Jubileumspel

In het kader van het jubileumjaar van de Historische Vereniging Oud-Utrecht worden tal van activiteiten georganiseerd. Voor mij persoonlijk is de belangrijkste activiteit het Jubileumspel, omdat ik dat in samenwerking met Piet 't Hart organiseer. Daarom willen wij door middel van dit stukje uw aandacht hierop nogmaals vestigen.
Op zaterdag 5 en zaterdag 19 september zullen de voorrondes van dit spel in respectievelijk Amersfoort en Woerden gespeeld worden. Tijdens deze twee bijeenkomsten zullen twee teams tegen elkaar spelen. De winnaars van deze twee voorrondes zullen in de finale op zaterdag 10 okober Oud-Utrecht uitdagen. Dit alles onder de bezielende leiding van Piet 't Hart.
Een denkspel spelen is leuk, maar het wordt nog leuker als er voldoende publiek bij aanwezig is die haar team kan aansporen om te kunnen winnen. Voorzeggen mag natuurlijk niet, maar meedenken wel. Om je eigen team goed aan te kunnen moedigen is het zinvol om te kijken wat de tegenstander in zijn mars heeft. Soms kan het daarom nuttig zijn om in het hol van de leeuw te kijken hoe de tegenstander zich weet voor te bereiden.
Daarom nog even een vermelding van de plaatsen van de voorrondes op 5 en 19 september.

5 september in Amersfoort in het Museum Flehite, Westsingel 50
19 september in het Stadsmuseum van Woerden, Kerkplein 6
10 oktober in Utrecht in de Aula van het Academiegebouw aan het Domplein.
Mieke van Zeben.

* *12 september*

Op Open Monumentendag is tevens de opening van de fototentoonstelling en prijsuitreiking in Architectencentrum AORTA. Deze opening is alleen voor genodigden en leden toegankelijk.

Agenda

De tentoonstelling is te bezichtigen tot 10 oktober en vrij toegankelijk van di. t/m vrij. van 10.00 tot 17.00 uur en op zat./zon. 13.00 tot 17.00 uur.

Medelingen en oproepen:

De drakenbootrace die gepland stond voor september komt te vervallen!

De redactie van Oud-Utrecht roept iedereen op om foto´s te maken van de lustrumaktiviten, zodat we in het eerste nummer van 1999 een foto-impressie van het lustrumjaar kunnen plaatsen

** Kerken Kijken Utrecht gaat deze zomer voor de 16e maal van start.*

Van 30 juli t/m 12 september 1998 werken 9 Utrechtse binnenstadskerken mee aan dit project. Zij openen tijdens de zomermaanden hun deuren voor publiek. Vijf dagen per week (van dinsdag t/m zaterdag) staan meer dan honderd vrijwilligers klaar om toeristen uit binnen- en buitenland de gelegenheid te bieden het Utrechtse cultureel erfgoed te bekijken. In 1997 bezochten meer dan 33.000 mensen negen Utrechtse kerken, een absoluut record. In 1998 zal voor het eerst de voormalige synagoge aan de Springweg meedoen in dit project.
Het televisieprogramma "Langs Heilige Huisjes" van de NCRV besteedt dit jaar aandacht aan Utrecht. De hieraan verbonden Kerkepaddagen vinden plaats op 29 augustus en 5 september.
Aan Kerken Kijken Utrecht doen mee: St. Augustinuskerk, Ste. Gertrudiskathedraal en -kapel, Jacobikerk, Janskerk, Pieterskerk en St. Willibrorduskerk. Deze zijn geopend van dinsdag t/m vrijdag van 11.00 tot 16.30 uur en op zaterdag van 12.00 tot 16.00 uur. Op zaterdag zijn ook de voormalige synagoge Broodhuis, de Doopsgezinde kerk en de Geertekerk geopend. De Lutherse kerk blijft dit jaar gesloten i.v.m. restauratiewerkzaamheden.
Een folder van Kerken Kijken Utrecht met de openingstijden en een korte beschrijving van iedere kerk kunt U aanvragen bij de VVV of is te verkrijgen bij de deelnemende kerken.

*** De geschiedenis van het Utrechtse landschap, Cursus Historische geografie**

Het Utrechtse landschap vertelt een verhaal. Het verhaal van duizenden jaren natuurlijke processen en menselijk ingrijpen. De Oude Rijn, nu een onbeduidend slootje, was vroeger een hoofdvaartroute en fungeerde als grens van het Romeinse Rijk. Het veengebied, ooit een hoog gelegen vegetatiekussen, daalde onder invloed van de mens ruim 2 meter en ligt daarom nu onder zeeniveau.
Luisteren naar het verhaal van het landschap kunt U in de cursus historische geografie, georganiseerd door de Historisch-Geografische Vereniging Utrecht i.s.m. de St. Stichtse Geschiedenis.
De cursus wordt afgesloten met een excursie door de provincie Utrecht.
Data: 30 september, 7, 14 en 21 oktober 1998
excursie: 24 oktober 1998
Kosten: f 125,-- incl. excursie
(zonder excursie f 75,--)
Plaats: Utrecht
Informatie: HGVU: 030 - 2 71 20 92
Aanmelding: SSG, Mariaplaats 23, 3511 LK Utrecht,
tel. 030 - 2 34 38 80

** Oude jaargangen Oud-Utrecht*

Een onzer leden is in het bezit van enige jaargangen Oud-Utrecht. Belangstellenden kunnen contact opnemen met mevrouw Boschloo - ten Bosch, tel. 030 - 2 51 68 56.

De achtergronden van het water uit de kraan

Jubileumboek van het Waterleidingbedrijf Midden-Nederland

Prins Willem-Alexander zegt zijn toekomst te willen zoeken in het watermanagement. Een Teleac-televisieserie die 'Het woelige water' heet. Nederlanders hebben traditioneel iets met water, niet vreemd voor bewoners van een rivierdelta waar wijdvertakt één van de grootste Europese rivieren in zee stroomt. De vereniging Oud-Utrecht doet verwoede pogingen de relatie tussen de stad en provincie en ditzelfde water duidelijk te maken in een reeks jubileumactiviteiten in het kader van haar 75-jarig bestaan. Toepasselijk lijkt mij, wanneer we bijvoorbeeld denken aan Utrecht als stad aan de Rijn... De aanleiding voor het thema was echter niet het oppervlaktewater, maar de drinkwatervoorziening in de provincie en het jubileum van het Waterleidingbedrijf Midden-Nederland dat eind 1997 veertig jaar geleden werd opgericht.

Het jarige Waterleidingbedrijf gaf ter gelegenheid van haar jubileum een boek uit onder de titel 'Water lekker nat', een rijk geïllustreerd feestboek van meer dan driehonderd glanzende bladzijden. Vuilverwerkingsbedrijven, gasleveranciers, elektriciteitsmaatschappijen en waterleidingbedrijven hebben allen gemeen dat ze rechtstreeks contact met de burger hebben en de behoefte voelen die burger de achtergronden van de geleverde diensten te verduidelijken. Dit gold toen deze bedrijven in particuliere handen waren, dit geldt zeker ook voor de bedrijven in hun huidige overheidsfase en zal ook gelden wanneer nutsbedrijven in de toekomst geprivatiseerd zijn.

Gedenkboeken van nutsbedrijven zijn er in soorten, van anekdotische feestbundels tot gedegen bedrijfshistorische studies. De vorm van dergelijke gelegenheidspublicaties onderging in de loop van de tijd grote veranderingen. Brachten nutsbedrijven tot 1940 veelal gedegen werken uit vol juridisch-bestuurlijke of technische informatie, tijdens de daarop volgende decennia verschoof de nadruk naar vlot geschreven veelal oppervlakkiger jubileumboeken. De spreekwoordelijke Max Dendermonde maakte er naam mee. Inmiddels is de slinger weer een andere kant opgeslagen en huren jubilerende instellingen vaak professionele historici in om hun gedenkboeken te schrijven.
Het boek van het Waterleidingbedrijf Midden-Nederland (WMN) past niet helemaal in deze trend. Het waterleidingbedrijf zocht een team van historici, geografen, technici, journalisten, een archeologe en een schrijfster voor de klus aan. Het boek waaiert breed uit. Zo geeft E.H. Kossmann in zijn bijdrage een beeld van de Nederlandse geschiedenis gedurende van de afgelopen tweehonderd jaar, behandelt H.W. van Veen de constructie van watertorens, terwijl S.G. van Dockum aandacht schenkt aan de relatie tussen het waterleidingbedrijf en het archeologisch bodemarchief. Het boek vertelt vanzelfsprekend ook het verhaal van de techniek van waterwinning, transport, de manieren waarop de druk op het waterleidingnet gehouden wordt en van de zuivering. Maar er gebeurt meer. Zo verhaalt 'kroeg- en kermisprofessor' Gerrit Jansen over de sociale kanten van water halen bij de pomp, badhuizen en de bouw van Bruynzeelkeukens. Verhalen over 'waterig erfgoed' en andere waterfacetten completeren de bundel. Het boek beperkt zich niet tot het verleden, ook de huidige praktijk van de drinkwatervoorziening en de toekomst ervan komen aan bod.

Water hebben we als bewoners van de Nederlandse rivierdelta in overvloed, de kwaliteit van dit water blijkt echter een telkens terugkerend probleem. In zijn bijdrage 'Een lang gekoesterde behoefte' schetst P.D. 't Hart de overwegingen rond de aanleg van de eerste drinkwaterleiding in het midden van de negentiende eeuw. De smaak van het opgepompte Utrechtse drinkwater ging achteruit, over de oorzaken ervan tastten de bewoners in het duister. Sommigen zochten de oorzaak bij lekkage uit de aangelegde gasbuizen. De groeiende bevolking en de cholera-epidemieën overtuigden bestuurders dat er iets diende te gebeuren, maar over de manier waarop de stad van goed drinkwater voorzien kon worden was men het aanvankelijk niet eens. Uiteindelijk gaf de gemeente concessie aan een tweetal vertegenwoordigers

HANS BUITER

van de Luikse ijzer- en buizengieterij Compagnie Générale des Conduites d' Eau S.A.. Een buizenfabrikant die zelf een waterleidingbedrijf stichtte: de geboorte van de openbare nutsvoorzieningen is gemarkeerd met verrassingen. De Luikse maatschappij stichtte De Compagnie d'Eaux d' Utrecht, die succesvol bij Soesterberg naar water boorde. Vanuit Soesterberg transporteerde dit bedrijf onder gebruikmaking van het natuurlijk verval water naar de stad Utrecht, waar onder andere driehonderd brandkranen op de nieuwe waterleiding werden aangesloten. Voor hun drinkwater bleven burgers veelal aanvankelijk de aloude pompen gebruiken. Het pompwater smaakte vertrouwd en het aangevoerde water was relatief duur. De afzet van de maatschappij groeide echter in de jaren tachtig en negentig fors, te meer daar ze ook drinkwater ging leveren aan plaatsen in het oosten van de provincie en Hilversum en Tiel.

Martijn Bakker verhaalt over het spanningsveld tussen waterleidingbedrijven, overheid en consument. In de loop van de tijd werd drinkwatervoorziening een zaak van steeds hogere bestuurslagen. Bij de start van de voorziening lag de verantwoordelijkheid bij de gemeenten. In het Interbellum daarentegen werd door een gecombineerde inspanning van het Rijksinstituut van Drinkwatervoorziening en veelal intra-gemeentelijke waterleidingbedrijven het overgrote deel van de provincie Utrecht van water uit de kraan voorzien. Particuliere maatschappijen hadden eerder het weinig koopkrachtige platteland links laten liggen. In de naoorlogse periode nam het in december 1957 opgerichte Waterleidingbedrijf Midden-Nederland (een 'Gemeenteschappelijke regeling' van een aantal gemeenten) de levering van steeds meer regionale en lokale waterleidingbedrijven over. Op de achtergrond bij deze overnames speelde de wens van de Rijksoverheid de drinkwatervoorziening te

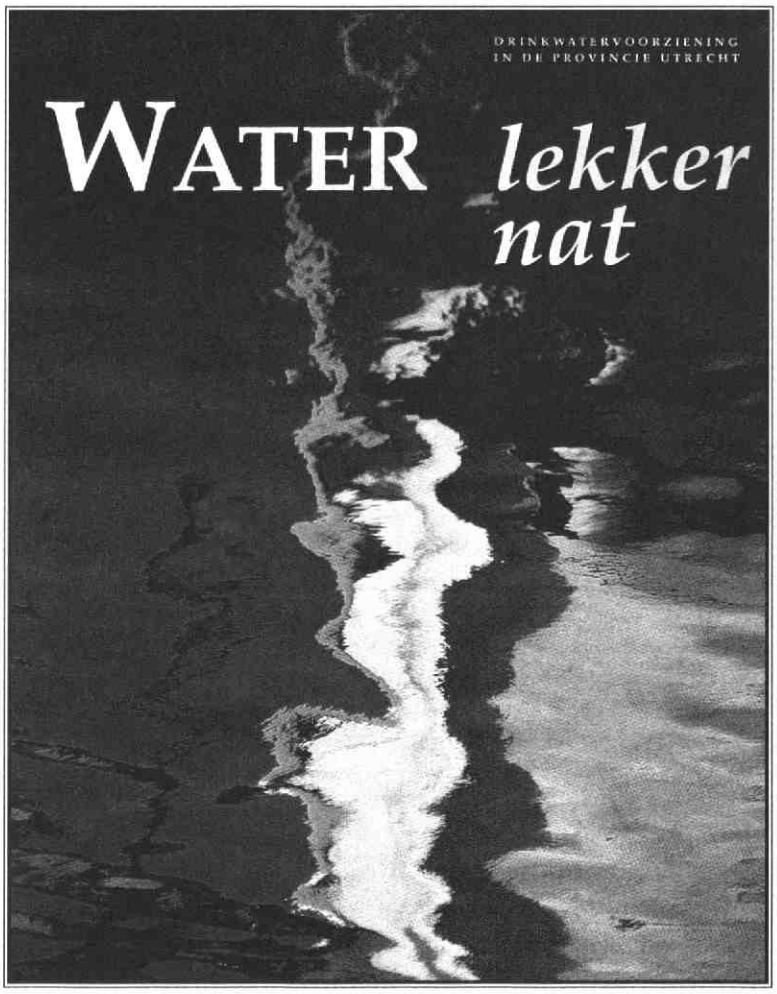

concentreren, een streven dat ook resulteerde in de Waterleidingwet van 1957. Tekenend voor de Nederlandse verhoudingen is dat de Rijksoverheid het aan lagere overheden overliet de door haar gewenste concentratie tot stand te brengen. De provincies vervulden de rol van aanjager in dit proces. Tegenwoordig levert WMN drinkwater aan bijna alle inwoners in de provincie Utrecht, uitgezonderd aan die van Doorn, die hun water betrekken bij een onafhankelijk particulier waterleidingbedrijf.

Water uit de kraan is een succesvol product. We consumeren steeds meer kraanwater, ondanks dat de prijs ervan sinds 1970 verviervoudigd is. Paradoxaal toont het waterleidingbedrijf zich met de groeiende afzet echter niet tevreden en lanceert het campagnes om de consumptie te matigen. Achtergrond hiervan vormt de sinds de jaren vijftig toeslaande verdroging waaraan ook de wingebieden van het waterleidingbedrijf onderworpen zijn. Om deze reden gaat WMN in toenemende mate over van winning van grondwater op inname van oppervlaktewater. Het jubileumboek van het waterleidingbedrijf staat vol met dit soort verhalen. De geïnteresseerde afnemer die meer wil weten over de veelzijdige wereld die schuil gaat achter het vanzelfsprekend lijkende water uit de kraan, kan hiervoor terecht bij het jubileumboek. Het glanzende papier, de vele zeer fraaie foto's en de pentekeningen van Tom Eyzenbach bestempelen de publicatie tot een prachtboek dat op ieders koffietafel niet misstaat. Om in tijden van grote droogte nog eens door te bladeren...

Boomgaard-Manschot, J., R.N.S. Emons en J.A.L. de Meyere
'Water ... lekker nat', Utrecht, f75,-

Niet alles goud dat blinkt

'Edele en onedele metalen' nieuw deel in serie catalogi

Eind december 1997 presenteerde het Utrechtse Centraal Museum het vierde deel in de reeks van bestandscatalogi. De reeks van bestandscatalogi heeft ten doel de toegankelijkheid tot de collectie te verhogen voor onderzoekers, museummedewerkers en andere musea. Daarnaast vergroot een catalogus de belangstelling voor de collectie, zowel bij specialisten als bij leken. De reeks startte in 1995 en zal worden afgesloten met een twaalfde deel in het jaar 2001. Uiteindelijk zal daarmee de totale collectie van het Centraal Museum publiek gemaakt zijn.

In het meest recente deel komen de afdelingen edele en onedele metalen van het museum aan bod. Het Centraal Museum bezit ruim 800 zilveren voorwerpen, variërend van tafelzilver tot zegelstempels en van gildenschilden tot religieuze objecten. Vanaf de vijftiger jaren richtte het aankoopbeleid van het museum zich op zilverwerk, vervaardigd door Utrechtse zilversmeden. In de collectie van het museum vindt de bezoeker daardoor werken gemaakt door beroemde smeden zoals Adam en Paulus van Vianen, alsook van 'mindere goden'.

De laatste keer dat bij het Centraal Museum een wetenschappelijk gedocumenteerde catalogus verscheen van de zilvercollectie was in 1972. Deze catalogus was toe aan een opvolger aangezien de collectie zilver sindsdien gestadig was uitgebreid. Onder de nieuwe aanwinsten bevonden zich onder andere een schenkkan van Adam van Vianen uit 1619 met voorstellingen uit de geschiedenis van Marcus Curtius, en twee kandelaars van Jan Brom die toonaangevend zijn voor de kerkelijke edelsmeedkunst in het begin van deze eeuw.

Niet alleen breidde de collectie uit, ook was de catalogus uit 1972 niet meer leverbaar en slecht verkrijgbaar in het tweedehands circuit. Ter gelegenheid van het aantreden van een nieuwe directeur waren diverse catalogi in 1989 van hun binnenwerk ontdaan en gevuld met een set ansichtkaarten. Onder de slachtoffers van deze vernietiging bevond zich ook het 'overschot' aan zilvercatalogi.

Nieuw overzicht

De gastconservatoren Louise van den Bergh-Hoogterp en Bé Dubbe schreven de catalogus edele en onedele metalen. In opdracht van het Centraal Museum werkten zij ruim twee jaar aan dit boek. Eigenlijk is de titel van deze catalogus enigszins misleidend. Daar waar in deze catalogus de edele metalen worden behandeld, blijkt het uitsluitend te handelen over zilverwerk. Naar gouden voorwerpen zal de gebruiker van de catalogus tevergeefs zoeken.

De catalogus is verdeeld in twee onderdelen: het zilverwerk en de onedele metalen. Elk onderdeel is op zijn beurt verdeeld in drie categorieën: de topstukken, de 'standaard' voorwerpen en de overige stukken. In een uitgebreide omschrijving met extra achtergrondinformatie worden de topstukken beschreven. Van ieder topstuk is bovendien een kleurenfoto opgenomen. Verreweg de grootste categorie bestaat echter uit de 'standaard' voorwerpen. Deze voorwerpen zijn allemaal afgebeeld met een zwart-wit foto en gaan gepaard met een beschrijving. Bij de zilveren voorwerpen zijn veelal ook foto's van de zilvermerken opgenomen. Van alle stukken is een beschrijving gegeven over materiaal, formaat, zilvermerken en inscripties. Van de top- en 'standaard'-stukken worden bovendien herkomst, literatuur en tentoonstellingen aangaande het voorwerp vermeld. Van den Bergh-Hoogterp heeft gekozen om het kleine zilverwerk voor 1850 en zilverwerk van onbekende werkmeesters zoveel mogelijk in de categorie overige voorwerpen onder te brengen. Het zilverwerk gekeurd na 1850 bracht zij allemaal in die categorie onder, tenzij hierover ooit werd gepubliceerd of het deel uitmaakte van een tentoonstelling. Deze indeling leidde er toe dat diverse negentiende eeuwse bekers, bokalen en een zilveren beeld van 30 cm. in deze catalogus onderbelicht blijven.

Bij de onedele metalen is niet duidelijk welke criteria de samensteller aanhield bij de indeling in categorieën. Helaas melden geen van beide auteurs welke criteria zij hanteerden voor de indeling, maar laten ze de lezer dit zelf uitzoeken.

Wat opvalt is dat de algemene informatie over Utrechts zilver in de catalogus uit 1972 uitgebreider was dan in deze catalogus. Eén van de samenstellers meldde dat deze catalogus eenvoudig te weinig ruimte bood voor de grote schat aan nieuw verworven informatie. Het valt dus te verwachten dat veel van deze informatie in de komende jaren zal verschijnen in

JAN JAAP LUYT

andere publicaties.
De Utrechtse catalogus onderscheidt zich van andere zilvercatalogi die in de afgelopen jaren verschenen door de vormgeving. Evenals bij de eerder verschenen catalogi koos het Centraal Museum wederom voor het weinig praktische formaat van 13 x 16 cm. De uitvoering van de reeks zal ongetwijfeld esthetisch verantwoord zijn, maar erg praktisch voor onderzoekers en andere gebruikers is ze zeker niet. De nadelen van dit formaat zijn de beperkte ruimte voor extra achtergrondinformatie en het kleine formaat waarop de foto's zijn afgebeeld. Voor de zilverexpert hoeft de grootte van de afbeeldingen echter geen problemen op te leveren, want die heeft altijd wel een loupe op zak. Het grote voordeel van een catalogus op dit formaat is dat het niet hetzelfde lot zal kunnen ondergaan als de catalogus van 1972.
Een lijvig boekwerk als dit bevat onvermijdelijk fouten en onvolkomenheden. De onjuistheden die tot nu toe aan het licht kwamen zijn veelal van marginaal belang en verdienen niet de eer hier gemeld te worden. Het is een goede zaak dat eindelijk de zilvercollectie en de collectie onedele metalen van het Centraal Museum voor iedereen toegankelijk is gemaakt.

'Edele en onedele metalen' door Louise van den Bergh-Hoogterp en Bé Dubbe, 820 pagina's met kleurenillustraties. Verkrijgbaar in het Centraal Museum en de boekhandel, ISBN 90-73285-49-9; prijs *f* 125,-.

M. VAN DE VRUGT

Boekrecensie

Tram & Trein

Twee facinerende vervoersvormen, die ook in de provincie Utrecht een geschiedenis van groei en krimp hebben doorgemaakt. De ontwikkelingen in het gebied tussen Eem en Rijn zijn een drietal werken door G.A. Russer deskundig en met veel fotomateriaal belicht. Het eerste deel Zuid-Oost Utrecht verscheen in 1992; het tweede deel Midden Utrecht in 1993. Beide delen zijn reeds uitverkocht. Het derde en laatste deel, Noord-Oost Utrecht verscheen in 1997 wordt hier nu aangekondigd.
De goede ontvangst van zijn werk, maar waarschijnlijk ook de aantrekkelijkheid van zijn onderwerp heeft de auteur er toe gebracht een geheel nieuwe serie voor te bereiden, die de echte spoorwegenthousiasten zeker zal verheugen. Er komt een serie 'Trein tussen Eem en Rijn', waarin aan de orde zullen komen: I. Amersfoort en de Veluwe; II. Mobilisatie, bezetting en herstel 1939-1949, Utrecht/-Amersfoort en III. De Oosterspoorweg Hilversum-Utrecht/Amersfoort. In deel III van de serie Tram & Trein ligt de nadruk op de geschiedenis van de spoorwegen. Dit ligt voor de hand want deze tak van vervoer was in de streek tussen Utrecht en Amersfoort het sterkst vertegenwoordigd. Het boek handelt niet alleen over de lijn Utrecht/Amersfoort, ook Utrecht/-Baarn, gedeeltelijk over hetzelfde traject komt, net als het lijntje naar Zeist, aan de orde. Ook ontwikkelingen rond vliegveld Soesterberg worden belicht. De behandeling van de onderwerpen is net als in de voorgaande delen een plaatsgewijze beschrijving, waarbij tram en trein samengaan. Na een algemene inleiding over de Nederlandsche Centraal-Spoorweg-Maatschappij (N.C.S.) volgt als eerste halte langs de lijn vanuit Utrecht gezien, een bespreking van de opkomst van station Bilthoven. Dit station is gebouwd in een vrijwel onbewoond bos- en heidegebied, waar van 'Bilthoven' nog geen sprake is. Dit forenzendorp zal pas later en in belangrijke mate door de aanwezigheid van het station, dat eerst de naam 'de Bildt-Soestdijk! droeg, ontstaan.
Oorspronkelijk was dan ook voor de bevolking de aanleg van de tramlijn van Utrecht dwarsdoor de dorpsstraat in de Bilt naar Zeist van veel groter belang. Deze conclusie valt vaker te trekken. De spoorwegen en de haltes van de treinen lagen in het algemeen vrij ver van de bewoningscentra. De trambanen voerden er door heen.
Het boek is rijk voorzien van goedgekozen illustraties en enkele duidelijke situatieschetsen. Het is voor liefhebbers van tram en trein een plezier om te lezen en voor de lokale historicus een heel interessante bron.

J.P. Russer, Tram & Trein, Tussen Eem en Rijn, deel 3 Noord-Oost Utrecht, 1997 Canaletto/Repro-Holland B.V.

De multiculturele samenleving omstreeks 1650

De huidige multiculturele maatschappij is in veel opzichten geen uniek verschijnsel. Ook het 17e-eeuwse Utrecht kan als zodanig worden beschouwd. Onder de 30.000 mensen die de stad bevolkten waren vele immigranten, met uiteenlopende etnisch-culturele en religieuze achtergronden. Een recente schatting geeft aan dat in 1650 mogelijk 15% à 20% van de Utrechtse bevolking buiten de grenzen van het huidige Nederland was geboren. Er waren hier migranten uit heel Europa (met uitzondering van Spanje, Portugal en een deel van de Balkan) te vinden. Zelfs enkele Angolezen woonden in Utrecht.
Bovendien was een flink deel van de 'autochtone bevolking', die in de stad geboren was, kind of kleinkind van immigranten uit Duitsland, Frankrijk of de Zuidelijke Nederlanden (het huidige België). Deze eerste, tweede en derde generatie nieuwkomers maakte tezamen een zeer groot deel van de bevolking uit, misschien wel bijna de helft. Typisch Utechtse achternamen uit die tijd wijzen daar ook op, zoals Van de Lippe, Van Holstein, Van Nieuwkasteel, Van Solingen en Van Straatsburg.

Duitsers

Belangrijkste herkomstgebied was Duitsland. Daarvandaan kwamen net zoveel mensen als uit de omliggende gewesten Utrecht, Gelderland en Holland bij elkaar. De oorzaak moet vooral gezocht worden in de verwoestende Dertigjarige Oorlog die de Duitsers tussen 1618 en 1648 teisterde. Door de omstandigheden gedwongen trokken ze westwaarts naar de Republiek, waar de mogelijkheden tot voor een nieuw bestaan gunstiger waren dan elders. Bovendien vonden protestantse Duitsers hier volop geloofsgenoten. Omdat katholieke immigratie in de 17e eeuw nauwelijks plaatsvond, droeg de Duitse instroom sterk bij aan de toename van het percentage protestanten in Utrecht. Duidelijk komt dat naar voren in de groei van de Lutherse gemeente, die in 1650 bijna tien procent van de bevolking omvatte.(afbeelding)

Talen en dialecten

Met de migranten bereikte een kakofonie van talen en dialecten uit alle windstreken de stad. Vooral het Duits moet van belang zijn geweest, zowel als moedertaal van veel inwijkelingen maar ook als een soort lingua franca voor mensen uit Oost-Europa. Overigens zullen veel Duitse immigranten destijds het Nederduits hebben gesproken, dat grotendeels overeenkwam met de taal van de Utrechters. Voor hen bestond in feite geen taalbarrière. Die moet er echter wel zijn geweest in de communicatie met zowel de Fransen en Walen in de stad, als met de Engelsen, Schotten en Ieren. Helaas is weinig daarover bekend. Voor het houden van erediensten in de eigen taal beschikten zowel de Franstaligen als de Engelstaligen over een eigen kerk.

Identiteit

Door het ontbreken van nationale eenheidsstaten met duidelijke, vastomlijnde grenzen speelden nationale sentimenten vrijwel geen rol in de 17e eeuw. Culturele verschillen in taal en dialect, godsdienst, normen en waarden, gebruiken en tradities bestonden naast en door elkaar. Lokale en/of provinciale identiteiten waren belangrijker dan nationale. Deze realiteit zien we ook terug in sommige regelgeving. Er werd daarin onderscheid gemaakt tussen ingeborenen en vreemdelingen, waarbij de laatstgenoemde groep bestond uit iedereen van buiten de eigen woonplaats of provincie, ongeacht of men uit Keulen, Parijs of Amsterdam kwam.
Veel belangrijker dan de herkomst van de migrant was de godsdienstige overtuiging. Katholieke migranten waren ongewenst en werden in 1655 in Utrecht uitgesloten van het burgerschap. Joden mochten al helemaal niet in de stad wonen. Zij werden pas in 1789 officieel toegelaten. Overigens waren dit geen specifiek Utrechtse beperkingen; ook in een hele reeks andere steden (bijvoorbeeld Deventer en Zutphen) waren ze van toepassing. In de hele Republiek gold de regel dat de leden van andere dan de Nederduits-gereformeerde Kerk uitgesloten waren van politieke en veel andere openbare functies. In dat opzicht waren zij, vanwege hun religieuze overtuiging, tweederangs inwoners.

Integratie

Veel wijst erop dat migranten betrekkelijk soepel opgingen in de Utrechtse samenleving. Van minder-

RONALD ROMMES

heidsvorming op grond van herkomst, door de combinatie van een structureel ongunstige sociaal-economische positie met een afwijkend cultureel-etnisch karakter, lijkt geen sprake. Verschillende factoren speelden daarbij een rol.
Het ontbreken van duidelijk negatieve, stereotyperende beeldvorming over nieuwkomers was zeker van belang. Het droeg bij aan een relatief open houding van de Utrechtse bevolking (van wie een groot deel zèlf een migratieverleden had). De helft van de huwende migranten had een Utrechter als bruid of bruidegom en raakte daarmee zeer nauw verbonden met de lokale bevolking. Een voorbeeld zijn de honderden huwelijken tussen Engelse en Schotse soldaten en Utrechtse vrouwen. Slechts een minderheid van de immigranten huwde een partner uit het eigen herkomstgebied.
Ook in een ander opzicht was geen sprake van 'opsluiting' in de eigen groep. Migranten uit alle herkomstgebieden woonden zeer verspreid over de stad. Van concentratiebuurten, laat staan ghetto's, was geen sprake. Slechts een enkele groep vertoonde de neiging wat meer bij elkaar in de buurt te wonen. Dit was het geval met de vele textielbewerkers uit Weert en omgeving, die vooral in de buurt van de Geertekerk te vinden waren. Ze troffen elkaar ongetwijfeld vaak in de herberg Wiert (Weert) in de Geertesteeg.
Mede dankzij de overwegend gunstige economische conjunctuur tot 1670 was er ook geen sprake van een structureel lage maatschappelijke positie van nieuwkomers. Vooral kansarme migranten met een betrekkelijk zwakke positie op de arbeidsmarkt profiteerden en wisten zich meestal een voldoende bestaansbasis te verwerven. Een relatief groot deel van de migratiestroom naar Utrecht bestond echter uit edelen, bankiers, hooggeschoolde ambachtslieden en andere kansrijke groepen. Uiteraard hadden ook zij geen probleem met het opbouwen van een nieuw bestaan.
Een gunstige rol speelde ook de structuur van de Utrechtse economie, die vooral uit kleinschalige ambachtelijke bedrijfjes bestond. De drempel voor toetreding tot de maatschappelijke middengroep der kleine zelfstandigen was daardoor relatief laag en de kansen op sociale mobiliteit, op doorstroming van knecht tot (zelfstandige) baas, waren niet slecht. Door specialisaties in bepaalde bedrijfstakken konden groepen nieuwkomers zich zelfs een zeer sterke positie op delen van de arbeidsmarkt verwerven. Een voorbeeld vormen de metaalbewerkers uit het Ruhrgebied en uit de regio Aken-Luik.

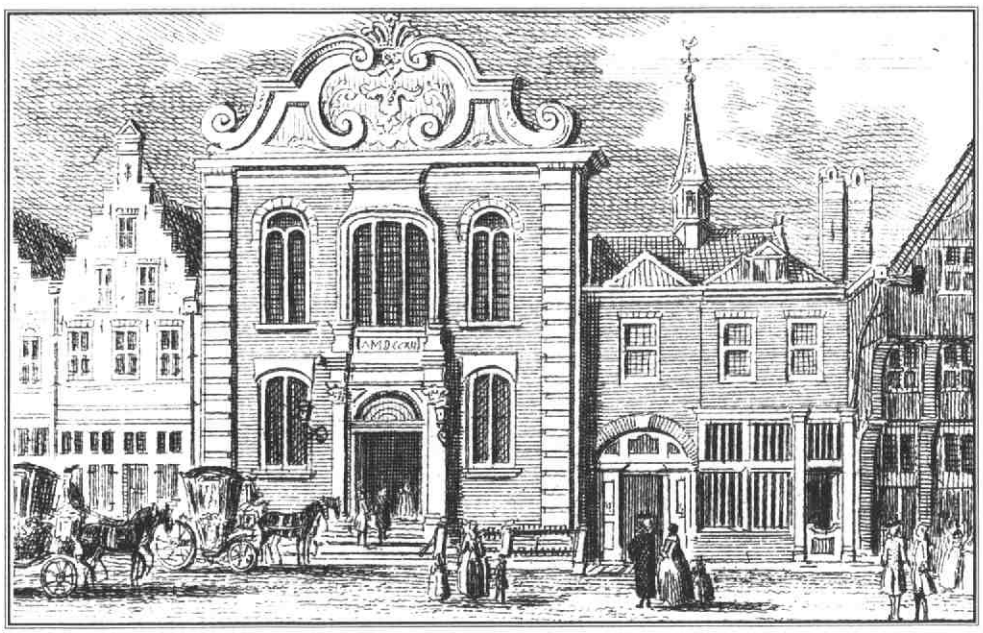

De Lutherse Kerk in de Hamburgerstraat. H. Spilman naar J. de Beyer, 1792. Het Utrechts Archief.

Een omslag

De gunstige omstandigheden verdwenen in het derde kwart van de 17e eeuw. De Franse bezetting van 1672-1673 vormde de aanleiding voor een zware economische crisis waardoor Utrecht voor migranten niet langer aantrekkelijk was als nieuwe woonplaats. Hoewel de situatie na enkele decennia sterk verbeterde, kwamen de goede tijden van vòòr 1670 niet meer terug. Sociale polarisatie, hoge werkloosheid en armoede kenmerkten een groot deel van de 18e eeuw. Door overheidsmaatregelen en afschermingstendenzen op de arbeidsmarkt namen de vestigingsmogelijkheden voor migranten vervolgens sterk af.
In de loop van de 18e eeuw groeide bovendien het eigen natiebesef. Etnisch-culturele verschillen werden daardoor in toenemende mate geproblematiseerd. In het pamflet *Pleidooi voor den burger van Nederland* (1784), dat geschreven was 'met een hart, blaakende van zuivere Vaderlandsliefde', werd opgeroepen tot wering van 'allen uitheemschen verderflijken invloed'. 'Reeds veel te lang heeft de onwaardige Vreemdeling onze regten genooten'. In de Lutherse kerk van Utrecht werd vanaf 1770 strijd gevoerd (én gewonnen) tegen de prediking in de Duitse taal. Het moge, kortom, duidelijk zijn dat de Duitse, Franse en Engelse immigrant in 1800 met andere ogen werden bekeken dan in 1650.

LITERATUUR: Ronald Rommes, *Oost, west, Utrecht best? Driehonderd jaar migratie en migranten in de stad Utrecht (begin 16e - begin 19e eeuw)* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam, 1998).

Binnenkijken in 1914-'15

In de collectie Beeldmateriaal van het Utrechts Archief bevindt zich een serie foto's die rond 1910 zijn gemaakt van het huis Plompetorengracht 5 in Utrecht. De fotograaf - de foto's zijn gemaakt door de firma E.A. van Blitz en zoon - heeft een rondgang gemaakt door het huis en alle representatieve vertrekken vastgelegd: van de salon tot de kinderslaapkamer. Mevrouw heeft ongetwijfeld de stoelen recht laten zetten, maar meneer heeft zijn bureau niet opgeruimd. Wie waren de bewoners van Plompetorengracht 5 en wat is er bekend over het huis?

Plompetorengracht 5 was in 1910 nog niet zo lang een zelfstandig huis. Tot de verbouwing in 1882 vormden de tegenwoordige nummers 5 en 7 één pand. Deze situatie is goed te zien op twee tekeningen van P.J. Lutgers, uit 1842 en 1843, die zich beiden in de collectie Beeldmateriaal van het Utrechts Archief bevinden. Het huis heeft dan het uiterlijk van een 18de eeuws herenhuis met een gepleisterde gevel en een wapen boven de ingangspartij. Toch is het ouder dan het eruit ziet.

In de archieven wordt in 1545 voor het eerst een verkoop van het huis "Oostzijden der oude graften op St. Jans Oudwijck" vermeld. Johan van Cuylenborch verkoopt het huis aan Henrick Valckenaer, schepen van Utrecht. In 1588 neemt Henrick's dochter Odilia een hypotheek op het huis. Odilia, die trouwde met Johan van Duvenvoorde, zal het huis nalaten aan haar dochter Henrica. En Henrica laat het één en ander aan het huis verbouwen. Het dak wordt vernieuwd. De ramen werden tot gelijke hoogte vergroot. Aan de achterzijde werden enkele ruimtes toegevoegd en vervangen.

Hoewel Henrica niet trouwde, was ze toch niet altijd alleen in haar grote huis. De familie van Duvenvoorde was katholiek en Henrica nam haar geloofsgenoten gastvrij op. Eén van hen was Philippus Rovenius, de apostolisch vicaris van de Noordelijke Nederlanden. Bij een inval in het huis van Henrica wist hij verkleed als vrouw te ontsnappen. In 1651 overleed hij in het huis aan de Plompetorengracht. In het geheim werd hij in de stal begraven, maar zeven jaar later werd zijn lichaam opgegraven en ergens anders herbegraven. De nieuwe plek is echter nooit bekend geworden en het skelet is ook nooit bij toeval gevonden.

Na het overlijden van Henrica werd het huis eigendom van haar jongere broer Albrecht. Zijn kleinzoon verkocht het in 1696. Binnen een halve eeuw had het huis drie nieuwe eigenaren: meester-timmerman Dirck van der Haer, Joan van Weede en Eduard Joseph Ram van Schalkwijk. Onder diens beheer werd de kap aan de voorzijde iets verhoogd, waardoor op de zolderverdieping raampjes gemaakt konden worden. De volgende eigenaar, Jan Jacob van Westrenen, liet

afb. 1
Tuin en achtergevel

NETTIE STOPPELENBURG

afb. 2
Kinderkamer

de ingangspartij van het huis versieren met zijn familiewapen. Van Westrenen werd in 1804 nogal plompverloren uit zijn huis gezet, toen dat werd gevorderd voor de Franse generaal Marmont.

De familie 's Jacob

Toen het huis in 1882 gesplitst werd, was het eigendom van Mr. W.J. Rooyaards van den Ham. Volgens het nieuwe plan bevatte nr. 5 op de begane grond een ruime hal over de hele lengte van het huis, drie kamers, een keuken en een uitbouw waarin de bijkeuken, het toilet en de knechtskamer waren ondergebracht. Op de eerste verdieping bevonden zich vier kamers. Het buurhuis nr. 7, dat op de begane grond maar twee kamers telde, kreeg een uitbouw waarin naast de keuken twee toiletten werden ondergebracht. De privaatput waarop al deze "poepdozen" uitkwamen, lag in de tuin van nr. 5. Na deze verbouwing wisselt het huis nogal eens van eigenaar. In 1904 vertrekt de "industrieel" Arnoldus Hendrikus Matthias Terwindt met zijn gezin naar Rheden en trekt Frederik Karel Alexander Rombach met zijn gezin in het huis. Zij verhuizen op 25 april 1910 naar Zeist en dan komen de bewoners die de fotoserie van hun nieuw-ingerichte woning hebben laten maken.

Op 12 mei 1910 worden Mr. Bernard 's Jacob, zijn vrouw Ida Elisabeth van Heloma en hun dochtertje Josina Quintina, ingeschreven op het adres Plompetorengracht 5.

Bernard 's Jacob is één van de directeuren van de Bank van Huydecoper en Van Dielen. Dat belet hem niet om ook nog enkele nevenfuncties te vervullen: hij is regent van het Gereformeerd Burgerweeshuis en penningmeester van Ozébi. Het gezin wordt in Utrecht uitgebreid met een dochter Catharina (geboren in 1912) en een zoon Frederik Bernard (geboren in 1914). Ondertussen is hun vader druk met zijn werk. Het kantoor van de bank zal verhuizen van Kromme Nieuwegracht 46 naar het Oudkerkhof en op 10 augustus voor het eerst open zijn.

In de nacht van zondag 9 augustus 1914, om 02.00 uur, overlijdt Bernard 's Jacob, op 34-jarige leeftijd. Het Utrechtsch Nieuwsblad doet in haar editie van woensdag 12 augustus 1914, ondanks het vele oorlogsnieuws, uitgebreid verslag van de begrafenis. De algemeen directeur van de bank, die tijdens de plechtigheid op de Eerste Algemene Begraafplaats spreekt, noemt 's Jacob "een slachtoffer van zijn grote plichtsbetrachting". "Ondanks de adviezen der doctoren" bleef hij hard werken.

Op 8 juni 1915 vertrekt Ida Elisabeth 's Jacob-van Heloma met haar kinderen naar Bussum. Ergens tussen augustus 1914 en juni 1915 is het huis aan de Plompetorengracht gefotografeerd. Als aandenken of als ondersteuning van de boedelinventaris, die op 7 november 1914 bij notaris Besier is opgemaakt? De boedelinventaris en de foto's vullen elkaar goed aan. Een leuk voorbeeld hiervan is het gebruik van electriciteit. In de kamers op de begane grond is een electrische kroon aanwezig en in de salon zelfs nog een electrische schemerlamp. Voor bijverlichting wordt nog wel gebruik gemaakt van kaarsen: in het portaaltje tussen de salon en de eetkamer

Binnenkijken in 1914-'15

hangt een koperen kaarsenkroon, in de zitkamer van Bernard 's Jacob zijn diverse kandelaren aanwezig. In de keuken en op de overloop hangen gaslampen. In de slaapkamers van het echtpaar en de kinderen hangen electrische lampen, maar in het kamertje van de dienstboden wordt niet van verlichting gerept.

Uit een vergelijking van de boedelbeschrijving en de foto's blijkt, dat de inventaris al aangeeft in welke kamers werkelijk geleefd werd. Zo maakt de salon op de foto's een uitermate cleane indruk. De dienstbode in haar kamertje zonder lamp moet heel wat uurtjes met de boenwas bezig zijn geweest om indruk te maken op de visite. Ondertussen had mevrouw 's Jacob het heel wat gezelliger in de eetkamer (afbeelding 4). Daar staat volgens de inventaris ook de theestoof. Uit de aanwezigheid van kinderstoelen valt af te leiden dat de kinderen in ieder geval regelmatig met hun ouders aan tafel zaten. Het notenhouten boekenkastje, het notenhouten damesbureau en de piano zijn kennelijk inbreng van mevrouw 's Jacob. Het kastje en het bureau zijn in ieder geval heel anders van stijl dan de eikenhouten tafel met de bijbehorende twaalf stoelen. Net als het eikenhouten buffet en de dientafel (niet zichtbaar op de foto) zijn de tafel en de stoelen kenmerkend voor de meubels die rond 1910 in Nederland werden gemaakt. Op de schoorsteenmantel staat tussen de fotolijstjes een rij kleine voorwerpjes die op het eerste gezicht aan schaakstukken doen denken. De boedelinventaris geeft de oplossing: vijftien blauw porceleinen vaasjes en prulletje die bij

afb. 3
Kamer meneer

afb. 4
Eetkamer

elkaar op vijfenveertig gulden geschat worden. Een heel bedrag, want het notenhouten damesbureau is mèt stoel maar achtendertig gulden waard. Om gemakkelijk te kunnen zitten moest mevrouw 's Jacob wel uitwijken naar de aangebouwde serre, waar drie rieten fauteuils staan. Het interieur van de serre is niet gefotografeerd, maar wel zichtbaar op de foto die vanuit de tuin is gemaakt (afb. 1). Op basis van de foto's zou de verkeerde conclusie getrokken kunnen worden dat alleen in de kamer van meneer 's Jacob (afbeelding 3) gemakkelijk meubilair aanwezig was. Hij had wèl een ruime keus: een canapé, een crapeaud en (niet zichtbaar op de foto) een fauteuil. Verder staan er - onder andere - twee boekenkasten in de kamer. In de gesloten kast, die van boven deuren met glas heeft en onder deuren met houten panelen, bevinden zich niet alleen boeken. In de boedelinventaris staat bij de beschrijving van de kast genoteerd: "met boeken en eenig timmergereedschap".

Voor de kinderen waren op de 1ste étage twee kamers gereserveerd. De baby sliep in een wieg op de ouderslaapkamer. In de kinderslaapkamer stond ook het bed van het kindermeisje. In het andere vertrek - in de boedelinventaris aangeduid als "kinderkamer", brachten de tweede oudste kinderen met hun kindermeisje de dag door. Hier geeft de foto (afbeelding 2) eigenlijk meer informatie dan de boedelinventaris. Meubels, zoals de naaimachine, de tafel, de stoelen en de kasten, staan wel beschreven maar het speelgoed wordt - als persoonlijke bezittingen - niet genoemd. Zichtbaar zijn in ieder geval twee poppen in stoeltjes met een tafeltje, een kindertafeltje met twee stoelen, een klok om te leren klokkijken, een poppenkast, een poppenwagen en een poppenhuis. Op kinderniveau hangen diverse prenten en wandkleden. Josina en Catharina zullen zich uitstekend vermaakt hebben.

literatuur:
Mw.mr. E. Eldering-Niemeyer, De huizen aan de oostzijde van de Plompetorengracht en hun bewoners van 1552-1800. Typescript, 1955
M.J. Dolfin, E.M. Kylstra en J. Penders, *Utrecht, de huizen binnen de singels.* 1989
E.M. Kylstra, Plompetorengracht 5-7. *Maandblad Oud Utrecht* 1986, p. 3-6.

bronnen:
Registers van transporten en plechten, gemeente Utrecht
Bevolkingsregisters, gemeente Utrecht
Utrechtsch Nieuwsblad 1914
Archieven van de notarissen in de stad Utrecht 1906-1915
Collectie Bouwtekeningen
Collectie Beeldmateriaal

Italianen in Utrecht

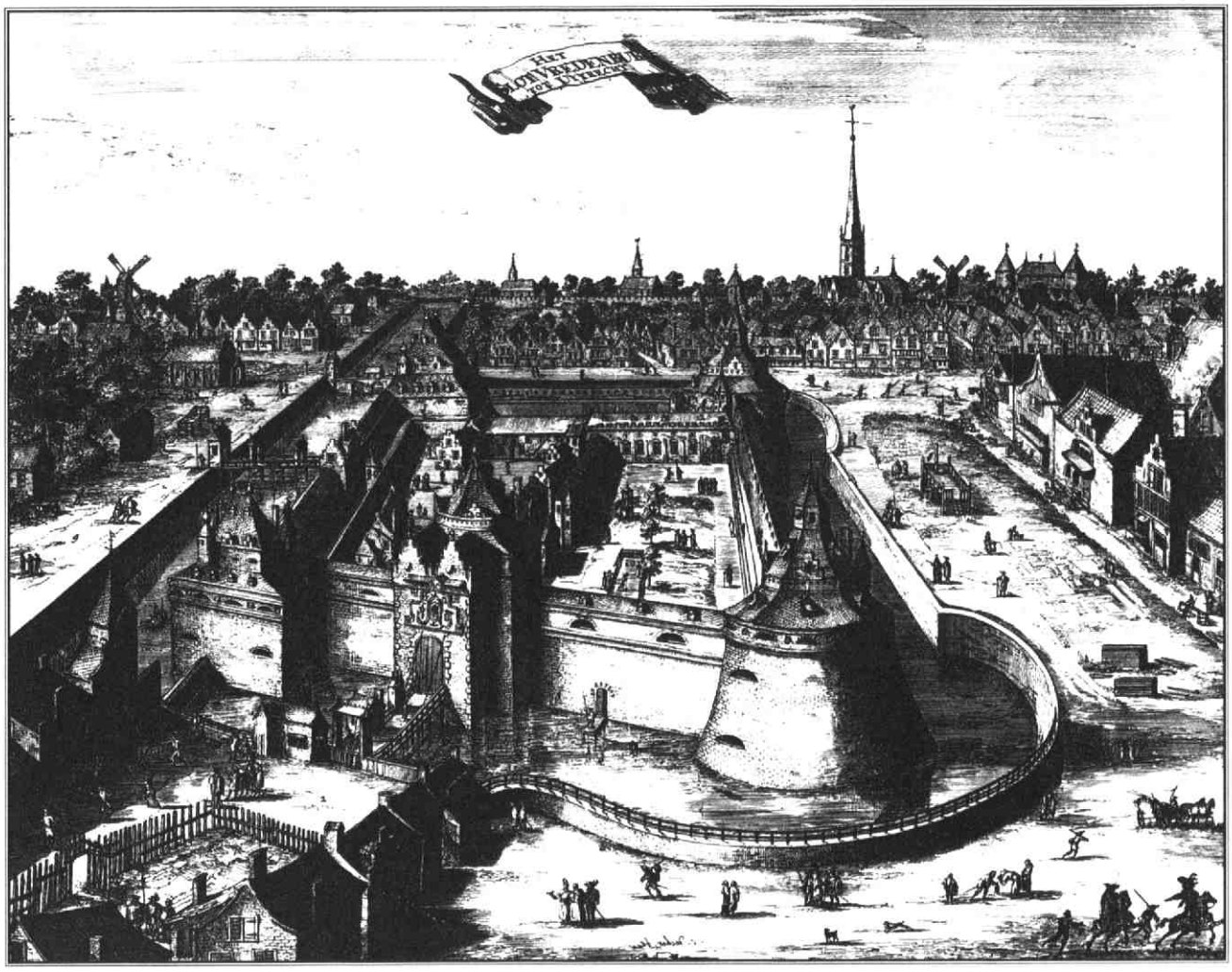

Het kasteel Vredenburg. Het Utrechts Archief

In zijn aardige artikel over Italiaanse immigratie in Utrecht in dit tijdschrift (1998-3, 86-7) vermeldt Ronald Rommes het voorkomen van schoorsteenvegers in de achttiende eeuw. In dezelfde tijd dat Utrecht door Italiaanse (vesting)-bouwmeesters werd bezocht - dat ze daar ook woonden is overigens onwaarschijnlijk - waren er in de stad reeds schoorsteenvegers uit het noorden van Italië gevestigd.

In de rekeningen van de rentmeester van de domeinen in Utrecht (Rijksarchief in Utrecht, Financiële Instellingen van de Landsheer 1637) komt tussen 1543 en 1546 een viertal voor dat op gezette tijden de schoorstenen van het kasteel Vredenburg komt vegen. Hun namen laten over hun herkomst geen twijfel bestaan: Jan van Melanen (Milaan), Hans van Melanen, Willem Lombard en Willem van Melanen. Het is overigens mogelijk dat het slechts om twee personen gaat, Jan/Hans van Melanen en Willem/Lombard van Melanen. De schrijvers van de rekeningen rommelden wel vaker met namen.

Opvallend is dat Hans van Melanen in 1544 en Jan van Melanen in 1547 'burger 'tUtrecht' genoemd worden. Dat wijst er in ieder geval op dat het niet om 'passanten' ging. Ook het gebruik van Nederlandse voornamen zouden op een al langer verblijf in Utrecht kunnen wijzen. Jan van Melanen komt tussen 1543 en 1558 vijftien keer in de rekeningen voor (van de jaren '45-'46, '48-'50 en '59 zijn geen rekeningen bewaard gebleven; die van '52 heb ik nog niet gezien), Hans tussen 1544 en 1558 slechts vier keer. Willem Lombard vinden we tussen 1551 en 1564 tien keer vermeld (de rekening van 1562 ontbreekt), maar Willem van Melanen alleen maar in 1561.

Dat schoorsteenvegen in Utrecht geen Italiaans monopolie was, blijkt uit het zo nu en dan voorkomen van een veger met een Nederlandse naam, zoals de Utrechtse burger Jan Lubbertsz in 1533, Willem Huijbertsz in 1558 en Willem Jansz in 1540 en 1541. Het is natuurlijk mogelijk dat deze laat-

TARQ. HOEKSTRA

ste Willem de zoon van Jan van Melanen is, maar in dat geval pleit zijn afwezigheid in de rekeningen tussen 1541 en 1561 daar weer tegen.
Dat er veel werk was, blijkt uit het aantal schoorstenen dat in één jaar geveegd werd: tussen 14 (in 1543) en 65 (in 1564). gedurende die periode zijn er binnen Vredenburg nogal wat gebouwen bijgekomen, wat door het aantal geveegde schoorstenen nog eens bevestigd wordt. Helaas is door het ontbreken van data bij de rekeningposten niet vast te stellen of er meer dan één maal per jaar geveegd werd. In de gevallen wanneer in één rekening een paar maal met de schoorsteenveger afgerekend wordt, mogen we het aantal schoorstenen dat in één zo'n rekeningpost genoemd wordt wel als het minimum aantal aanwezige schoorstenen opvatten. In dat geval komen we in 1564 op 37 schoorstenen. Het moet - mede dankzij de inspanning van de 'Italiaanse' schoorsteenvegers - in Vredenburg dus voor die tijd redelijk behaaglijk zijn geweest.*

* Voor de leefomstandigheden op Vredenburg zie: T.J. Hoekstra, 'Vredenburg; de bouw van en het leven op een zestiende eeuwse citadel' in Geeske Bakker en Tarq. Hoekstra eds. *Het Stenen Geheugen. Vijfentwintig jaar archeologisch en bouwhistorisch onderzoek in Utrecht*, Utrecht 1997, 112-143.

Oud-Utrecht maakt werk van nieuwe leden.

2000 of meer!

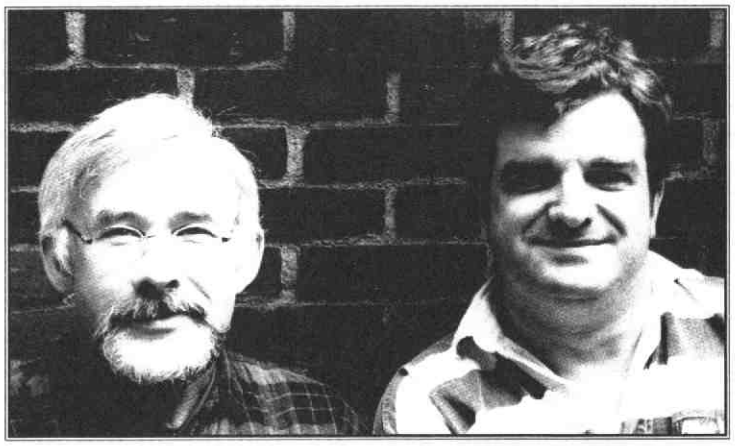

Bert en Eugène

Inmiddels heeft u 'm al in de bus, de nieuwe folder waarmee Oud-Utrecht haar ledenwerfactie is gestart. De folder is slechts een onderdeel van een reeks acties en produkten waarmee Oud-Utrecht haar ledental wil laten groeien. Meer leden en ook jonge leden, dat is de wens die al geruime tijd leefde binnen het bestuur. Maar hoe zo´n campagne aan te pakken, daar was tot voor kort nog steeds geen afdoend antwoord op gevonden.
Wel nu, dit antwoord is gekomen in de figuren van twee enthousiaste Oud-Utrecht leden Bert Barten en Eugène Teunissen. Ook zij hadden al eens gedacht dat de Vereniging best wat nieuwe, actieve leden zou kunnen gebruiken. Tijdens een goed gesprek in het Historisch Café vonden Bert, Eugène en de voorzitter elkaar. En zoals dat gaat was dit tweetal voordat ze het wisten benoemd tot 'de ledenwerfcommissie'.
De start van de actie is gekoppeld aan een aantal gelukkige en uitdagende momenten. Het lustrumjaar waarin sowieso al veel publiciteit en activiteit is. Een duidelijk geluid vanuit de leden zelf waarin aangedrongen werd op de werving van nieuwe leden gekoppeld aan andere en vernieuwende activiteiten. Een bericht dat door het bestuur is opgepakt. De eerste schreden op het nieuwe medium Internet zijn inmiddels ook door de Vereniging gezet: *www.oud-utrecht.nl.*
Deze kansen worden nu gegrepen! U zult gedurende de campagne geregeld van Oud-Utrecht horen, in ons Tijdschrift of in andere media. Natuurlijk is er geen actie zonder KADO. Ook daarvoor is gezorgd in de vorm van een CD waarop het Utrecht Te Deum van G.F. Händel, uitgevoerd door het Ensemble Bouzignac o.l.v. Eric van Nevel te horen is. Ieder nieuw lid ontvangt deze CD.
Maar met alleen de werkkracht en de goede ideeën van Bert Barten en Eugène Teunissen kan deze actie niet slagen. Daarvoor is ook uw hulp nodig. Werf een nieuw lid! Met elkaar moet het lukken. Natuurlijk, 2000 leden voor het nieuwe millenium en als het kan nog meer, is ambitieus, maar waarom niet. Helpt u mee. Maak die buurman of kennis die altijd al geïnteresseerd was nu eens lid. Geef een jaarlidmaatschap kado aan dat familielid dat 'alles al heeft'. Met de nieuwe folder is dat zo geregeld. En...u ontvangt ook die leuke CD als u een nieuw lid werft.

DOUCE FRANCE

Is Frankrijk ook uw geliefde vakantieland? Bent u geïnteresseerd in de Franse cultuur ? Luistert u graag naar Franse chansons of een Frans toneelstuk? Gaat u graag naar lezingen over Frankrijk?
Wilt u graag uw Franse taal verbeteren of de taal aanleren?

Dan is de vereniging

Alliance Française
UTRECHT

met haar vele culturele evenementen en het grote aanbod aan cursussen het goede adres voor u.

Bel voor meer informatie of voor toezending van de gratis brochure

Secretariaat AF: 030 2719005
Cursussecretariaat 030 2252581

STICHTING PUBLIKATIES OUD-UTRECHT

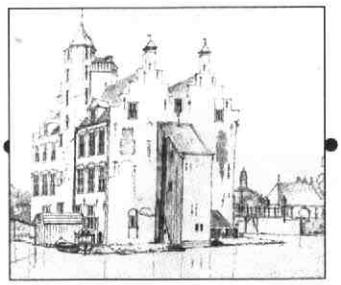

Reeks Monumenten Inventarisatie Provincie Utrecht (MIP)

Recentelijk verschenen de delen:
Driebergen en Lopik
In voorbereiding o.a. de delen:
Ronde Venen, Woerden, Eemnes, Leersum, Loosdrecht, Leusden, Renswoude, Woudenberg

Archeologische Kroniek van de provincie Utrecht

Recentelijk verschenen de delen:
1990-1991 en 1992-1993
In voorbereiding de delen:
1994-1995 en 1996-1997

Utrechtse Monumenten

Reeds verschenen:
Domkerk, Pieterskerk, Domtoren en Aula/Pandhof

SPOU (Stichting Publikaties Oud-Utrecht) is opgericht in 1988 met als doel de uitgave van boeken over geschiedenis, archeologie en monumenten betreffende de provincie Utrecht.

Aan de wieg van de SPOU stond de Vereniging Oud-Utrecht.

Inmiddels is de SPOU zelfstandig geworden en op eigen benen komen te staan.

De banden met Oud-Utrecht zijn echter hecht gebleven.

Kadastrale Atlas Provincie Utrecht 1832

Reeds verschenen de delen:
Renswoude, Zeist en Leusden
In voorbereiding:
Doorn

Vollekstaol van de stad Uterech

Recent verschenen:
de tweede uitgebreide en verbeterde druk

Utrechtse Biografieën

Reeds verschenen:
Stad Utrecht: deel 1 t/m 4
Regio: deel Vechtstreek
In voorbereiding:
Stad Utrecht: deel 5
regio: deel Eemland

Onze uitgaven zijn verkrijgbaar bij de boekhandel en te bestellen bij het Bureau SPOU,
Overboslaan 19 3722 BJ Bilthoven Telefoon 030 - 228.46.55 Fax 030 - 225.10.40

Muus & IJzerman makelaardij heeft hart voor 'Oud-Utrecht'

- Aan- en verkoopbegeleiding
- Taxaties
- Hypotheken
- Verzekeringen

makelaardij in onroerende goederen **Muus & IJzerman**

NVM

ISO 9002 GECERTIFICEERD

Maliebaan 48, Postbus 14014, 3508 SB Utrecht. Tel: 030 - 234 00 08, Fax: 030 - 232 19 70

van Zoelen bv
aannemersbedrijf

Kantoor:
Nevadadreef 58
3565 CC Utrecht
tel: 030-2626800
fax: 030-2623274

- ONDERHOUD
- VERBOUW
- NIEUWBOUW
- RESTAURATIE
- ONDERHOUDSSERVICE

24 UUR PER DAG

BEAUFORT BOGAARD
MAKELAARS

Voor een gedegen advies in bedrijfsmatig onroerend goed.

verhuur-verkoop-taxaties-beleggingen-begeleiding
projektontwikkeling en herhuisvestging

Maliebaan 39a 3581 CC Utrecht **030-2 334 336**

J&B Conseil B.V.
Rika Hopperlaan 17, 3584 GM Utrecht
Tel. 030 - 254 32 12, Fax 030 - 254 32 11

J&B

FINANCIEEL - ECONOMISCH ADVIESBUREAU
o.m. restauratiefinancieringen en hypotheken

Wij drukken ook uw kosten

BEL ONS VOOR EEN OFFERTE
VOOR HET MOOISTE DRUKWERK

CASPARIE UTRECHT
ONDERDEEL VAN ROTO SMEETS DE BOER
TELEFOON 030-2822822

BIJ KONINKLIJKE BESCHIKKING
HOFLEVERANCIER

TAILORS SINCE 1850

WILLEMARS

EXCLUSIEVE KLEDING EN MODES

MAATKLEDING

OUDEGRACHT 118
UTRECHT
TEL. 030-231 01 74

Het kantoor waar u als particulier en ondernemer kunt rekenen op een directe en persoonlijke aanpak door een vaste advocaat.

ZORGVULDIGE ADVISERING EN BEGELEIDING BIJ O.A.:

- ECHTSCHEIDINGEN (OOK SCHEIDINGSBEMIDDELING)
- ALIMENTATIE (WIJZIGINGEN/ BEREKENINGEN)
- ARBEIDSRECHT
- ONTSLAGZAKEN EN LOONVORDERINGEN
- CONSUMENTENRECHT
- LEVERINGSVOORWAARDEN
- ONDERNEMINGSRECHT
- MEDIATION
- KORT GEDINGEN
- HUURRECHT
- CONTRACTEN
- INCASSOZAKEN

HOOGHIEMSTRAPLEIN 68 TE UTRECHT (INGANG WITTEVROUWESINGEL 101)
030 - 27 69 145 / 27 69 140 **FAX: 030 - 27 69 146**

Tijdschrift voor geschiedenis van stad en provincie Utrecht

Oud-Utrecht

71e jaargang 5

1998

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT

Theodore Dentz...Dens aevi

Het leven van de gifmengster Hester Nepping

Gerechtelijk onderzoek naar een vergiftiging

Brieven uit Holland deel 2

Utrecht en het water op video

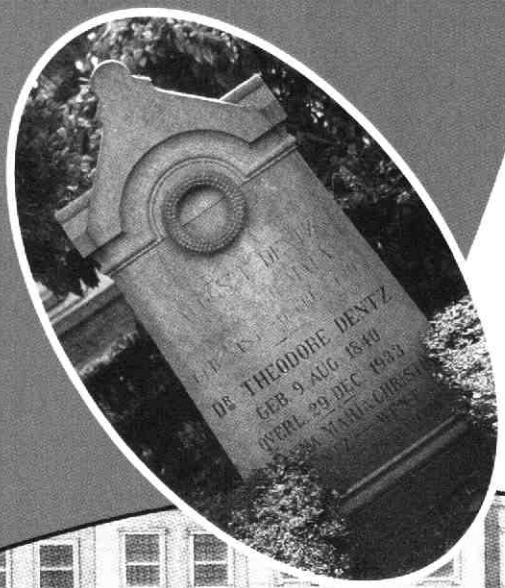

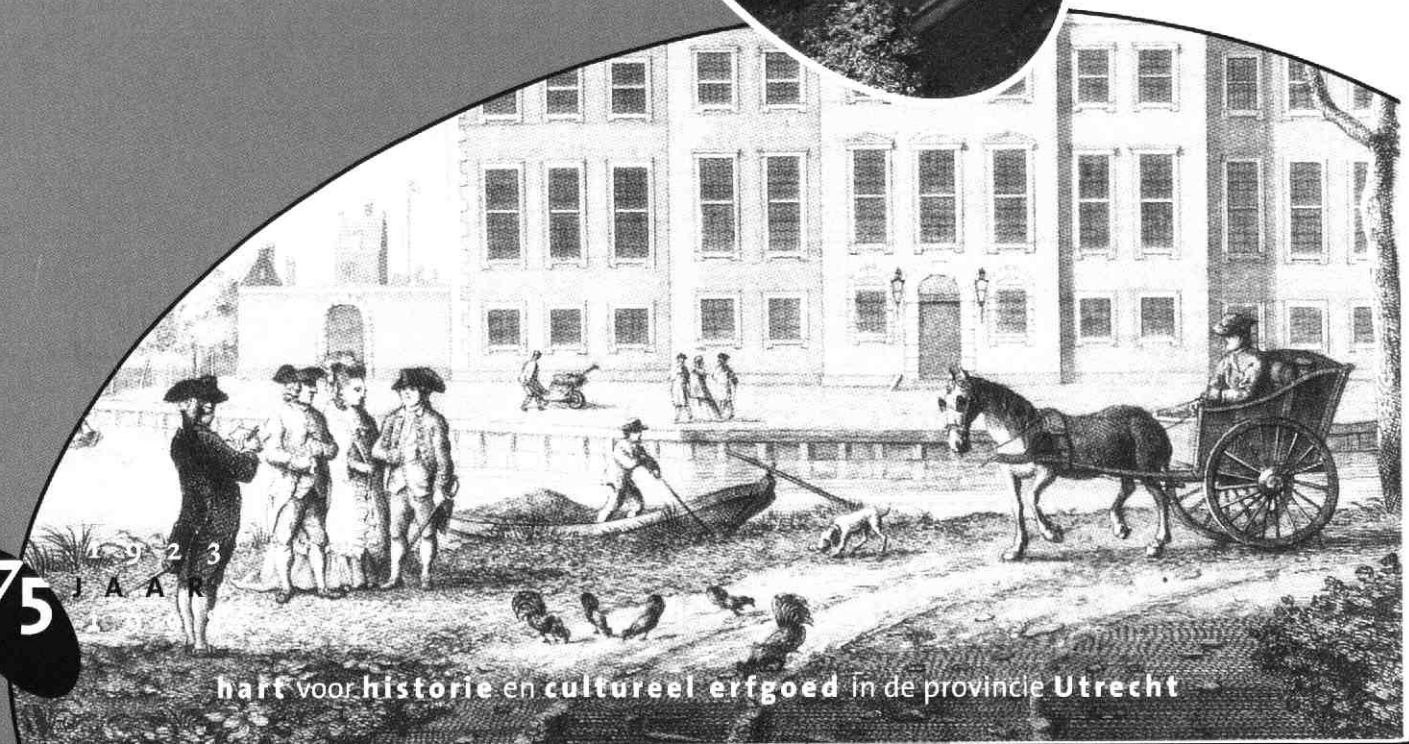

1923 75 JAAR

hart voor historie en cultureel erfgoed in de provincie Utrecht

voor
Utrecht-boeken
stad en provincie

Broese Kemink
Boekverkopers

aan de Stadhuisbrug • Utrecht • tel. 030 - 233 52 00

GREEP Schilders bv

- Restauratiewerken
- Onderhoud

Maarssenbroeksedijk 15A
3606 AG Maarssen
Tel. 030-241 31 15

DAATSELAAR & GODHELP
ANTIQUAIRS - BEËDIGD TAXATEUR
Lid. VHOK/CINOA/VNAG/NVK

Lid Ned. Antiquairs Genootschap

Utrecht
Korte Jansstraat 17-19, 3512 GM Utrecht
Tel. 030-2318266, Fax 030-2316474

Amsterdam
Rokin 46, 1012 KV Amsterdam
Tel. 020-6208100

Laren
Torenlaan 5, 1251 HE Laren
Tel. 035-5381454

JURRIËNS | BOUW

- Restauratiewerken
- Nieuwbouw
- Onderhoud

Aannemingsbedrijf
H.J. Jurriëns B.V.
Sophialaan 1
Postbus 8110
3503 RC Utrecht
Tel.: 030 - 2412 912
Fax: 030 - 2413 934

KERSBERGEN
INSTALLATIETECHNIEKEN B.V.
UTRECHT

Activiteiten o.a. op het gebied van:

* **Elektra**
* **Klimaat**
* **Sanitair**
* **Beveiliging**
* **Telematica**

Kaap de Goede Hooplaan 7, 3526 AR UTRECHT
Telefoon 030-88 24 64 Telefax 030-88 57 33

Bouw Belegging
Restauratie Recreatie
Bemiddeling

LISMAN & LISMAN BV ZEIST

LAAN VAN VOLLENHOVE 3225 3706 AR ZEIST
POSTBUS 143 3700 AC ZEIST
TELEFOON 030-6956644

AB-LOP ; 15 OCT 1903

AB-IC

Van de redactie

In dit nummer het tweede en tevens laatste deel van ons 'feuilleton' Brieven uit Holland of hoe het hier een Deense dominee verging. Helaas kan niet van iedereen gezegd worden dat een verblijf in de provincie Utrecht goed afliep. Het artikel over Hester Nepping onthult hierover enige treurige feiten.
In dit nummer vindt u een belofte ingelost die bij de vorige ledenvergadering werd gedaan. Om de communicatie tussen het bestuur en de leden te verbeteren zal er in het Tijdschrift de rubriek "Van de bestuurstafel" verschijnen. In dit nummer de eerste aflevering. Inmiddels is ook de najaarsledenvergadering weer in het zicht: dinsdag 17 november a.s..
We nemen bijna afscheid van het lustrumjaar, maar niet zonder een daverende finale. Kijk voor bijzonderheden op pagina 131 in de lustrumagenda.

Inhoud

Van de bestuurstafel 120

Theodore Dentz... Dens aevi 121
T.J. Pot/Th. H. Forma

Het leven van de gifmengster Hester Rebecca Nepping (1774-1812) 124
Annabelle Meddens-van Borselen

Water: Utrecht en het water op video 130

Lustrumagenda 131

Mededeling en oproep 131

Brieven uit Holland, deel 2 132
Willem Ouwerkerk

Boekenschouw 136

Agenda 137

Colofon

Oud-Utrecht
Tweemaandelijks tijdschrift
71e jaargang nr. 5
oktober 1998
ISSN 1380-7137

Oud-Utrecht is een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en tot verspreiding van de kennis der geschiedenis van stad en provincie Utrecht.

Voorzitter: J.W. Lemaier
Secretariaat:
Mw. drs. C.C.S. (Tolien) Wilmer,
p/a Alexander Numankade 199-201,
3572 KW Utrecht.
Tel.: (030) 2866611
Fax: (030) 2866600
Penningmeester: P. Kroes
U kunt zich opgeven als lid van de vereniging Oud-Utrecht door te schrijven naar:
Oud-Utrecht,
Pr. Hendriklaan 76, 3584 ER Utrecht.
De contributie bedraagt *f* 54,= per jaar (26- *f* 30,=; 65+ *f* 44,= per jaar).
U-paslid *f* 30,-
Familielidmaatschap *f* 15,-
Contributie- en ledenadministratie:
P. Kroes.
Betaling contributie op giro 575520.

Redactie: M. Dolfin, B. van den Hoven van Genderen, J.Leguyt, M.C. van Oudheusden, P. Rhoen, B. van Santen, M. van de Vrugt, en A. van der Zeijden.
Redactieadres:
Alexander Numankade 199,
3572 KW Utrecht.

Vormgeving: De Vormers, Utrecht
Vormgeving cover: Hans Lodewijkx
Druk: Casparie Utrecht

Oud-Utrecht.
Tweemaandelijks tijdschrift
verschijnt zes maal per jaar.
Deadline agenda nummer 6:
15 oktober 1998, verschijningsdatum 1 december 1998.
Uw bijdragen kunt u toesturen aan de redactie, Alexander Numankade 199, 3572 KW Utrecht, op 3 1/2 inch floppy (WordPerfect, versies 5.0 of 5.1 en Word). Aanbevolen omvang tussen de 2000 en 4000 woorden, waarbij het aantal noten zo beperkt mogelijk gehouden moet worden. Het gebruik van tussenkopjes wordt aangeraden; illustratie-suggesties zijn zeer welkom.

Voorjaarsledenvergadering 1998

Anders dan anders

In het vertrouwde SNK-gebouw werd 16 juni jl. de voorjaarsledenvergadering gehouden. Trouwe bezoekers van ledenvergaderingen kennen het stramien: een huishoudelijk gedeelte en een lezing. Aldus plegen die vergaderingen te verlopen. Ditmaal was het anders dan anders.
In plaats van een lezing, gevolgd door vragen, werd tijdens de rondvraag gediscussieerd over een brief aan het bestuur van drie meelevende leden. Zij uitten daarin hun bezorgdheid over het in hun ogen stoffige karakter van de vereniging en over haar toekomst. De brief bevatte drie kernpunten. Oud-Utrecht zou stoffig zijn, te weinig jonge leden hebben. Aan de doelstelling het cultuur-historisch erfgoed te beschermen, moet meer en anders aandacht worden gegeven. Het Tijdschrift heeft te weinig uitstraling.
Mijn impressie van de discussie geef ik hier weer.

Allereerst vond ik de betrokkenheid van de aanwezige leden opvallend groot. Velen mengden zich in de discussie en gaven hun mening. Ook de openheid sprak mij aan. Verder viel mij op dat de aangesneden kernpunten veel stof tot spreken gaven. De discussie viel nooit stil en had veel langer kunnen duren dan nu al het geval was. Het waren dus echt kernpunten, die de briefschrijvers hadden verwoord. Tenslotte trof mij dat de gedachtenwisseling wel kritisch, maar niet verwijtend getoonzet was. Een zakelijke benadering overheerste.
Wat heeft de discussie nu opgeleverd? Naar mijn subjectieve beleving enkele belangrijke constateringen.
Als eerste dat het streven naar meer jonge leden schoon is en volgehouden moet worden, maar niet veel succes lijkt te beloven. Belangstelling voor de geschiedenis van de eigen omgeving zou veelal op latere leeftijd ontluiken en tot wasdom komen. Bovendien, een vereniging sterft niet uit, wanneer steeds nieuwe leden van 50+ zich aanmelden. Ook hoeven dat op zich geen stoffige mensen te zijn. Opvallend, dergelijke geluiden weerklonken reeds tijdens de lustrumvergadering van 1948.

Een tweede constatering was dat het bestuur van de vereniging vaker een standpunt vertolkt over in zijn ogen ongewenste voornemens en ontwikkelingen in de stad dan de leden weten. Een betere communicatie is derhalve geboden. Een rubriek van het bestuur in het Tijdschrift verdient aanbeveling.

Geen eenheid van opvatting bestond over de vraag of het bestuur zich kritischer moet opstellen en meer en dan openlijk stelling moet nemen. Treedt bij het zich frequent profileren inflatie op of niet? Biedt stille diplomatie meer kans op succes dan het openlijk zich uitspreken? Aldus luidden vragen die geen echt eenduidig antwoord kregen.
Als goede Nederlandse oplossing werd toen een werkgroep geboren. Deze zal bestaan uit de drie briefschrijvers en vier leden die zich spontaan aanmelden. Door toevoeging van een bestuurslid zal "de commissie van acht" ontstaan. Zij zal bezien hoe het beste signalen vanuit de leden kunnen worden opgevangen en hoe geïnventariseerd kan worden welke kwesties in de stad "in de pijplijn" zitten, aldus ter vergadering geuite wensen.

Het Tijdschrift dook ook steeds in de discussie op. Is het stoffig en deftig, moet het smeuïger en volkser? Trees en haar Canadees werden als lichtende voorbeelden opgevoerd. Is de conclusie voorbarig dat een koerswijziging reeds is ingezet en dat ze aanspreekt? Redactie en bestuur spannen zich in elk geval in voor een goede mix van het deftige en het smeuïge.

Ziehier, de impressie van een wellicht niet geheel onbevooroordeeld, maar wel vrij nieuw bestuurslid. Het was een boeiende, betrokken, open en levendige discussie. In elk geval was het bepaald anders dan anders en dat is niet écht stoffig.

P.A. Blok

Nieuwe secretaris

Het secretariaat van de Vereniging Oud-Utrecht is met ingang van 16 juni 1998 overgedragen aan:
Mevr. drs. C.C.S. (Tolien) Wilmer
p/a Het Utrechts Archief
ALexander Numankade 199-201
3572 KW Utrecht
Tel.: (030) 286 66 11
Fax: (030) 286 66 00

Theodore Dentz ... Dens aevi

Gedurende een wandeling op 'Soestbergen', alweer zo'n 15 jaar geleden, werd een grafsteen opgemerkt waarop één der drie vermelde namen promineerde en die een belletje deed rinkelen: "Dr. Theodore Dentz, geb. 9 aug. 1840, overl. 29 dec. 1933." Dat moest de laatste rustplaats zijn van de man die eens aan de wieg stond van de universitaire opleiding tot "tand(heel)meester" in Nederland. Bij wet in 1913 werd deze titel, die de bevoegdheid gaf tot uitoefening van de tandheelkunst, veranderd in 'tandarts'. Alvorens op de historische betekenis en ook herkomst van Dentz in te gaan, wordt enige aandacht aan Soestbergen zelf geschonken.

Het gaat hier om de Eerste Algemene Begraafplaats in Utrecht die werd aangelegd in aansluiting op het in 1830 door Koning Willem I afgekondigde verbod om de doden binnen de stad te begraven, niet 'in' de kerken noch op de begraafplaatsen 'bij' de kerken, de 'kerkhoven'. In Frankrijk was dat verbod al sinds 1795 van kracht, wat in 1804 in Parijs tot de aanleg van het vermaarde Père Lachaise leidde. De aanleg van Soestbergen door J.D. Zocher Jr., befaamd (landschaps)architect, werd vermoedelijk geïnspireerd door waarnemingen tijdens zijn studie in 1809 aan de Franse Academie in Parijs. Voorbijgaand aan velerlei bijzonderheden hieromtrent zij in dit kader slechts vermeld dat men bij de aanleg van buitenstedelijke begraafplaatsen een romantische omgeving voor ogen had die met de grafmonumenten enerzijds aan de sentimenten apelleerde, anderzijds tot lering en opvoeding strekte.

Zocher ontwierp Soestbergen op basis van een decoratieve landschapstuin met slingerpaden en doordachte composities van bossages van passende bomen en struiken, onder andere cypressen, berken en treurwilgen. Bij de situering der graven en het uiterlijke vertoon der grafmonumenten werd aan de heersende maatschappelijke hiërarchie voldaan, een geaccentueerde plaats voor de vooraanstaanden (de 'Rotonde'), daaromheen de minder welgestelden en aan de periferie de minvermogenden. Ook elders werden soortgelijke begraafplaatsen als parken ontworpen. Gezinnen wandelden er op zondagen met de bedoeling dat verpozing, bezinning en ook lering hand in hand gingen. Het is de moeite waard het niet al te grote intrigerende Soestbergen te bezoeken. Ieder jaargetijde heeft z'n bekoring, maar vooral in het voorjaar groeit de begraafplaats tot een ware lusthof uit als struiken en planten rijk bloeien tussen het inmiddels hoge en statige geboomte. De combinatie van natuur en rust, de variatie in grafmonumenten en het kennisnemen van de grafschriften met de daarbij opwellende gevoelens, maakt elk bezoek steeds tot een aparte ervaring. Voor een ten zeerste aanbevolen wandeling raadplege men het in de verantwoording vermelde boek en met name het in 1986 in dit maandblad verschenen artikel.

"Het begon allemaal met een wees"

De grafstede van Theodore Dentz ligt vrij dicht achter het gietijzeren ingangshek aan de Gansstraat. Aan het tweede pad schuin naar rechts kan de eenvoudige staande

Grafsteen Theodore Dentz, huidige staat, begraafplaats Soestbergen, Utrecht

TJ.POT/
TH.H.FORMA

Theodore Dentz ... Dens aevi

grafsteen worden gevonden, bij het achtste graf aan de linkerkant. Op het plaatselijk sterk verweerde oppervlak staan drie namen vermeld, van boven naar beneden:

AUGUSTE DENTZ GEB.MARX,
GEB.1/10 1846
OVERL. 5/? 1908
DR. THEODORE DENTZ,
GEB. 9 AUG. 1840
OVERL.29 DEC. 1933
JOHANNA MARIA CHRISTINA
DENTZ-WENT,
GEB.28 AUG. 1867
OVERL.18 FEBR.1959

De teraardebestelling in 1908 zal tot de opstelling van de grafsteen hebben geleid en het betreft de eerste echtgenote van Theodore. Johanna Maria Christina was zijn tweede vrouw. Bij het lezen van haar naam doemt het beeld op van een hoogbejaarde dame die in 1958 bij de officiële opening van de tandheelkundige afdeling van het Utrechts Universiteitsmuseum in het Tandheelkundig Instituut op de Jutfase weg aanwezig was.

Grafsteen Theodore Dentz

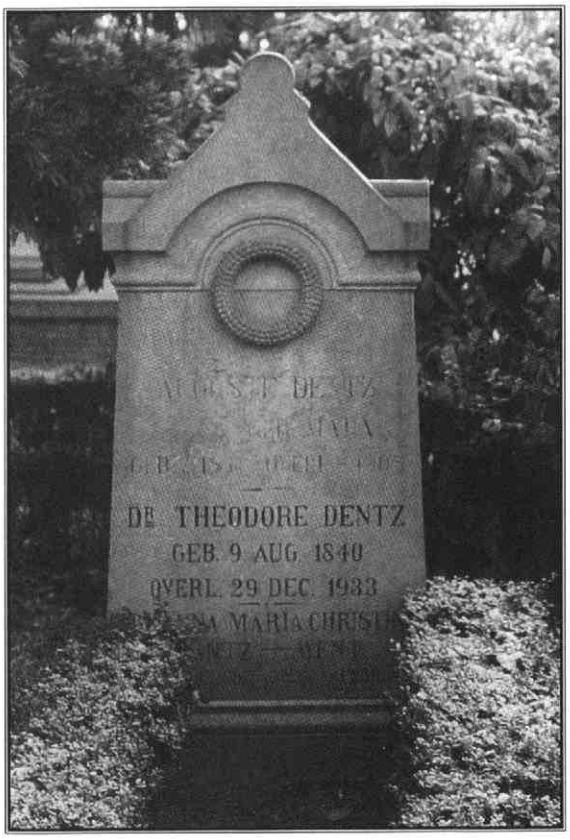

Is er wat bekend over Dr. Theodore, de man die tot op de dag van vandaag voortleeft in de "Dr. Dentz-medaille" die periodiek door de Nederlandse Vereniging van Tandartsen aan personen wordt uitgereikt die zich bijzonder verdienstelijk voor de Tandheelkunde hebben gemaakt? De onderscheiding werd in 1926 ingesteld en het was Dentz zelf, 86 jaar oud, die het eerste exemplaar in ontvangst mocht nemen.

Verdiepen we ons in de herkomst van Theodore Dentz, dan kan een samenvatting daarover het best van het kopje "Het begon allemaal met een wees" voorzien worden. De Amsterdamse 'tandmeester' Jozef Lehman, hij overleed in 1779, is de eerste in dit vak waarover iets bekend is. Zijn weduwe was ook tandmeester en practiseerde op de Hoogstraat 7 te Amsterdam.

Zij leidde haar zoon Samuel Lehman(s) in het vak op (hij leefde van 1752-1811), evenals een wees, Simon Nathans (1755-1811). Diens herkomst is verder in nevelen gehuld. Als nader zal blijken kan hij als de eerste generatie in een reeks van tandmeesters beschouwd worden waaruit de gezochte Theodore Dentz zou voortspruiten. Simon Nathans werd in 1779 medewerker van de weduwe/opleidster en hij trouwde in 1781 op 26-jarige leeftijd met haar toen 18-jarige dochter Rossie Lehmans (geb.1763); zij zou spoedig overlijden. Hij vestigde zich in 1790 als zelfstandig tandmeester op de Hoogstraat 7 toen zijn schoonmoeder overleed. Hij werkte daar samen met zijn zwager Samuel. In datzelfde jaar 1790 ging Simon in ondertrouw met Ester Abrahams. Toen werd de samenwerking met Samuel beëindigd, die het vak elders voortzette.

De tandmeesters uit die tijd waren veelal van joodse oorsprong. Niet zelden reisden zij vanuit een vaste vestiging van stad tot stad, waar zij hun beroep op zogenoemde 'zitdagen' uitoefenden. Tot het 'circuit' van steden behoorde onder andere Utrecht.

Uit de verbintenis van Simon en Ester sproten drie zonen voort: Simon (1792-1868), Andries Simon (1794-1844) en Salomon (1799-1844) Nathans. De oudste, Simon, nam in 1811 de familienaam 'Dentz' aan op grond van de door Napoleon verordonneerde verplichting bij de invoering van de Burgerlijke Stand. De gekozen naam werd kennelijk op het beroep afgestemd. Alle familieleden volgden dat voorbeeld, maar droegen tot 1831 vooralsnog de naam Nathans Dentz, daarna alleen nog Dentz.

Na 1844 verbleef Simon in Utrecht waar hij zich als rondtrekkend tandmeester inmiddels meer permanent had gevestigd. Deze vertegenwoordiger van de tweede generatie had intussen ook weer twee zonen in het vak opgeleid, te weten Simon (Nathans) Dentz Jr. (1817-1872) en George (1822-1866), de derde generatie. De jongste werkte vooral in Utrecht. Van de oudste, Simon Jr., werden eveneens twee zonen (de vierde generatie) tot tandmeester opgeleid. Het gaat dan om Theodore Dentz (1840-1933) en George Willem (1848-1916). Het is de oudste zoon waarvan het graf op Soestbergen ontdekt werd.

Tandheelkundig Instituut

Theodore Dentz genoot een veel ruimere opleiding dan zijn voorgangers. Hij studeerde Medicijnen in Amsterdam en werd in 1863, hij was toen 23 jaar oud, in Utrecht tot tandmeester bevorderd. Inmiddels had hij ook de medicijnenstudie afgerond. In 1864 promoveerde hij in Utrecht cum laude tot doctor in de Geneeskunde en in 1867 tot doctor in de Chirurgie (heel- en verloskunde), andermaal cum laude. In 1869 vestigde hij zich hier, aanvankelijk op het Oudkerkhof F76 (nu 33). In 1871 practiseerde hij op de Kromme Nieuwe Gracht F371 (nu 31) en veel later verhuisde hij naar de Ramstraat.

Geïnspireerd door de Oogheelkundige kliniek van de befaamde Professor Donders kwam Professor Snellen Sr. in 1865 met een aantal medici tot de oprichting van een Kliniek tot Herkenning en Genezing van Huid-, Keel-, Kinder-, Oor- en Tandziekten, een naam die overigens nogal eens gewijzigd werd. In feite was er van een 'polikliniek' voor minvermogenden sprake die tot 1929 heeft bestaan. De Kliniek bevond zich van 1865-1866 in de Wijde Begijnestraat, tot 1886 in 'Het Yzeren Hek' in de Breedstraat, tot 1909 in de Wittevrouwenstraat 1 en daarna op Achter Sint Pieter. Vanaf de oprichting was Dentz het hoofd van de afdeling Tandheelkunde.

In 1877 werd hij op 37-jarige leeftijd van overheidswege tot Lector in de Tandheelkunde aan de Universiteit van Utrecht benoemd en belast met de opleiding tot tandmeester. In 1885 kreeg hij op de Neude een eigen tandheelkundige kliniek die al spoedig te klein bleek te zijn. In 1895 werd huisvesting in een oude oogheelkundige kliniek op de Wittevrouwenstraat 9 gevonden. Omdat de tandheelkundige ingrepen bij ontstentenis aan anaesthetica nogal eens met misbaar gepaard gingen, werd de plaats van (be)handeling zover mogelijk van de wachtkamer verbannen, op een verdieping of achter in het pand.

Omstreeks 1908 zou Dentz, vooral wegens toenemende doofheid, zijn werkzaamheden als Lector beëindigen, dus op de leeftijd van 68 jaar. In 1910 werd 'Payenborg' aan de Oudegracht als opleidingsinstituut voor tandartsen betrokken onder leiding van Dentz' opvolger Grevers. Door ruimtegebrek werd daaraan in 1912 onder andere Klein Payenborgh aan de overkant toegevoegd. In 1929 werd de opleiding naar de Jutfaseweg verplaatst.

Daar, op het zogenoemde Tandheelkundig Instituut, begonnen de ondergetekenden in 1948 hun studie. Op de kop af een halve eeuw later menen zij de vondst van de grafsteen van Theodore Dentz te moeten melden en wel om twee redenen. De eerste is om deze man nog eens even in de memorie terug te roepen als een belangrijke figuur in de nationale en meer nog in de locale historie. De tweede reden is van een andere aard en in zekere zin ernstiger. Een recent bezoekje, anderhalf decennium na het eerste - ook fotografische - signalement, leert dat de verwering van de grafzerk merkbaar is toegenomen en ook dat een in rode natuursteen gebeeldhouwde (rouw)krans boven de namen inmiddels verdwenen is. Het leert ook dat het eertijds keurig gesnoeide buxushaagje rondom het eigenlijke graf tot een miniatuur oerwoud is verworden, een verschijnsel dat soms, spijtig genoeg, ook elders op Soestbergen kan worden waargenomen: bezuinigingen?

Taak

De driehoekig afgesloten staande rechthoekige zerk van natuursteen is maar 1.75 meter hoog, bijna 1 meter breed en 10 cm dik. Naast de bedenkelijke verwering, het ergst bij de bijna uitgewiste bovenste naam, lijkt een verticale barst in de linker zijkant onheilspellend. De auteurs menen dat hier een taak voor de Nederlandse Vereniging van Tandartsen is weggelegd en hebben dat inmiddels te bestemder plaatse aangekaart. Wellicht zijn er op zijn minst ingrepen ter consolidatie van de huidige staat waarin de zerk verkeert denkbaar, maar mogelijk kan tevens in enig periodiek onderhoud van de grafstede als zodanig worden voorzien. Dat zal vermoedelijk wel voeten in de aarde hebben, maar toch ... ! De tand des tijds, dens aevi, knaagt voort!

De gegevens omtrent Theodore Dentz zijn ontleend aan:
artikelen van Dr.J.G.van Cittert-Eymers en Prof.P.H.Buisman in:
1877-1977, Van tandmeesters en tandartsen, 100 jaar tandheelkundig onderwijs in Nederland.

De gegevens omtrent Soestbergen zijn ontleend aan:

- "Dood en begraven, sterven en rouwen 1700-1900", publicatie bij de tentoonstelling "Dood en begraven" in het Centraal Museum en de Nicolaaskerk, 1980.
- "Een wandeling over Soestbergen", Wim Smit, *Maandblad Oud-Utrecht*, 59e jaargang nr.12, december 1986, p. 231.
- Mondelinge mededelingen van drs. Bettina van Santen, Arch. en Bouwhist. Centrum v.d. Gemeente Utrecht.

Het leven van de gifmengster Hester Rebecca Nepping (1774-1812)

Gerechtelijk vooronderzoek naar een vergiftiging

Direct na het overlijden van Jan Brummelkamp op 11 november 1811 liet de rechter een onderzoek instellen naar zijn dood. Aanleiding waren de geruchten over vergiftiging die in zijn woonplaats Wijk bij Duurstede de ronde deden. De apotheker en de chirurgijn onderzochten de maagsappen van het slachtoffer en troffen bij herhaling een knoflookachtige geur aan, die duidde op de aanwezigheid van arsenicum.

Ter verificatie werd de maaginhoud van het slachtoffer onderzocht door een professor te Utrecht. Ook hij kwam tot de conclusie dat de maag arsenicum bevatte. De weduwe van Brummelkamp, Hester Rebecca Nepping, haar minnaar Gerrit Verkerk en haar dienstbode Adriana van Rijswijk werden gearresteerd. Gerrit Verkerk moest te voet vanuit Wijk bij Duurstede naar Amersfoort gaan. De weduwe en haar dienstbode gingen van hun woonplaats per wagen naar het maison d'arrêt (huis van bewaring) te Amersfoort. Hier werden zij verhoord. Op 15 januari 1812 werden zij naar het maison d'arrêt te Amsterdam overgebracht. Van hier uit werden zij op 5 maart 1812 in andere gevangenissen in de stad vast gezet. Hester en haar dienstbode werden in het nieuwe spinhuis of werkhuis opgesloten aan de Plantage (Roetersstraat). Gerrit Verkerk werd overgebracht naar het rasphuis of werkhuis aan de Heilige Weg.

De eerste jaren van Hester en Jan Brummelkamp

Hester Rebecca Nepping was gedoopt op 9 oktober 1774 in de Amstelkerk te Amsterdam. Zij was de dochter van Johannes Nepping en C. Schram. Zij ging op 4 april 1794 in ondertrouw te Amsterdam met de tien jaar oudere Jan Brummelkamp. Hij was geboren in Loenen op de Veluwe en woonde in Amsterdam op de hoek van de Jodenbreestraat en het Rapenburg. Hester Rebecca woonde voor haar huwelijk in de Muiderstraat bij het Plantagehuis. Hij had een 'rijkbeklante tabaksaffair' en was naar inschatting van de ouders meer dan een gewoon goede kostwinner. Tegen de verwachting van haar ouders in 'neigde het huwelijk tot tweedracht, koelheid, wederzijdse minachting en tot overheersing van de kant der vrouw en onderwerping van de man. In haar gemoedstoestand was een grote vinnigheid van welke man en kinderen veel geleden hebben. Zij had haar man een aantal malen ook stevig geslagen'. Jan Brummelkamp raakte aan de drank, zijn tabakszaak werd verliesgevend en hij maakte veel schulden. Hester was verkwistend en ontrouw. Ze besloten om Amsterdam te verlaten en te verhuizen naar Loenen aan de Vecht. Binnen een half jaar vertrokken zij naar Hilversum waar hij een nieuwe tabakszaak opende. Hier bleven zij niet lang wonen en zij vestigden zich in het plaatsje Hal bij Zutphen, waar hij drie jaar in een papiermolen werkte. Zij kregen in de periode 1795-1804 negen kinderen, waarvan er vijf in leven bleven. Na het verkrijgen van een erfenis van een overleden tante van Hester vestigden zij zich rond 1808 in haar woning in de Volderstraat in Wijk bij Duurstede. Brummelkamp kocht daar een papierververij. Aanvankelijk ging het met het gezin in financieel opzicht goed en werkte Brummelkamp hard. Toen de erfenis op was gemaakt en Brummelkamp weer tot overmatig drankgebruik overging, verviel het gezin opnieuw in armoede. Gouden horloges en andere sieraden moesten naar de lommerd gebracht worden.

Kostgangers

Om extra inkomsten te verwerven besloot het echtpaar in mei 1810 om kostgangers in huis te nemen. Met een echtpaar sloten zij op 22 april 1811 een overeenkomst bij de notaris af, waarbij de 83-jarige Reinier Berenburg ƒ 3000,- beloofde aan zijn hospes om daar voor hem en zijn 67-jarige vrouw tot aan hun dood te onderhouden. Bij het overlijden van een van hen zouden zij ook geld uitgekeerd krijgen. Ondertussen bleek de vrouwelijke kostgangster zich als een aller onaangenaamste en ondragelijke vrouw te ontpoppen. Het dienstmeisje, Adriana van Rijswijk, ook wel Jaane genoemd, dat sinds februari 1811 bij de Brummelkamps in dienst was gekomen, kon deze dame 'die zeer ongemakkelijk van humeur was en nu en dan bijzonder ontevreden' ook nauwelijks verdragen en had een idee. Zij stelde voor de oude vrouw te vergiftigen en zei tegen haar bazin dat dit nooit uit zou komen. Zij vertelde dat zij anderhalf jaar geleden te Kuilenborg (Culemborg) een herbergier had vergiftigd en dat dit nooit was uitgekomen. Naderhand is hier een onderzoek naar ingesteld. Adriana bleek inderdaad bij een herbergier gewerkt te hebben, maar deze was nog in leven. Hester Nepping en haar

ANNABELLE MEDDENS-VAN BORSELEN

Het nieuwe werk- en spinhuis aan de Plantage (Roeterstraat) te Amsterdam, waar Hester Nepping en haar dienstbode in 1812 gevangen zaten. Het spinhuis was in 1812 in gebruik als maison de justice. (Rijksarchief in Noord-Holland, Provinciale Atlas, Amsterdam 123)

dienstbode klaagden vervolgens tegenover anderen over ratten in huis. Adriana ging op 2 september 1811 bij de apotheker Jan Louis Verbeek in Wijk bij Duurstede, onder voorwendsel dat zij gif nodig hadden om de ratten te bestrijden, een stuiver rattenkruit kopen. Bij de Brummelkamps was het de gewoonte 's middags en 's avonds een warme maaltijd te gebruiken. Meneer Berenburg echter at 's avonds nooit warm eten en nam een boterham met een glas wijn. 's Middags kreeg de oude dame rode kool als maaltijd geserveerd. Hester Nepping bestrooide het eten met wat rattenkruit. Hier at mevrouw Berenburg slechts een paar hapjes van. 's Avonds besloot de meid nog een poging te ondernemen en maakte een zoete appelmelk voor haar klaar. Hier werd de rest van het rattenkruit ingedaan. Alhoewel zij de melk niet in zijn geheel op dronk, werd zij dezelfde avond misselijk, benauwd, kreeg stuiptrekkingen en stierf. Als beloning kreeg de meid van haar werkgeefster kleding van de overledene. Tevens beloofde Hester haar dat zij een geschenk zou ontvangen als zij geld had ontvangen.

Een vorig dienstmeisje Johanna Hendrica Hardon, die tot augustus 1811 bij hen in dienst was geweest, verklaarde dat zij ook klaagde over het slechte humeur van de vrouwelijke kostgangster. Haar werkgeefster had tegen haar gezegd dat zij juffrouw Berenburg maar moest laten voortknorren. In december 1810 was de vrouw des huizes echter van plan geweest de oude vrouw te vergiftigen met verf. Zij gaf de verf aan het dienstmeisje om door het eten van de vrouw te doen. Het dienstmeisje gooide de verf weg en deed een eidooier door het eten en verijdelde hiermee de dood van de vrouw.

Minnaar Gerrit Verkerk

Acht dagen na de dood van mevrouw Berenburg moest het dienstmeisje Jaane weer rattenkruit halen. Zij vertelde de apotheker nogmaals dat zij het arsenicum nodig had om een einde te kunnen maken aan de rattenplaag en overlegde een geschreven briefje van haar werkgeefster. Hester beloofde haar een zilveren beugeltas als dank voor haar hulp. Hester wilde nu het rattenkruit gebruiken om haar man te vermoorden. Sinds enige tijd leefde zij 'in een schandelijk overspel'

met Gerrit Verkerk met wie zij wilde gaan trouwen. Gerrit was bode op het stadhuis en notarisklerk. Zij hadden elkaar bij haar thuis ontmoet, toen hij gekleurd papier kwam knippen voor het huwelijk van de notariszoon. Gerrit woonde tegenover hun huis en kwam sinds september 1811 dagelijks bij hen over huis. Adriana van Rijswijk verklaarde dat tussen mevrouw Brummelkamp en Gerrit Verkerk een ongeoorloofde verkering heeft plaats gehad. Zij merkte op dat mevrouw Hester Brummelkamp: 'telkens gelegenheid zocht om met Verkerk alleen te zijn en dat zij hem meer dan eens 's morgens zeer vroeg uit het huis heeft zien komen, zonder dat zij hem had zien ingaan. Dat dit plaats had wanneer Brummelkamp om zijn affaires uit de stad was. Voorts vertelde zij, dat zij dikwijls gezien heeft dat terwijl Brummelkamp, die sterk aan de drank was, 's middags sliep en dat zijne huisvrouw en Verkerk met gesloten deuren bij elkander waren en dat zij uit hoofde van hare suspicie na de verwijdering van beiden, het in de kamer staande bed naziende, hetzelve door twee personen beslapen vond en tevens meermalen de blijken van vleeselijken conversatie in het bed gevonden heeft. Gelijk zij ook eenmaal een hemd van Verkerk, dat zij aan het merk kende, onder ander goed van vrouw Brummelkamp aan vrouw Van Rhijn om te wassen gegeven hebbende, op een tijd dat vrouw Brummelkamp de maandelijkse zuivering had. Dat hetzelve hemd van Verkerk ook daar mede besmet gevonden heeft, waar om de waschvrouw dat hemd in drift aan stukken gescheurd heeft'. De wasvrouw verklaarde later dat zij bij het sorteren van het wasgoed het hemd van Verkerk had opgemerkt en vroeg aan de dienstmeid van wie dit was en hoe die vlekken er opgekomen waren. Nadat het dienstmeisje het had uitgelegd, reageerde de wasvrouw met: 'Ziet zoo een dondersche hoer eens aan'. Later hoorde zij dat mevrouw Brummelkamp deze conversatie gehoord had, toen zij op het 'secreet' zat. Hester vertelde later in de gevangenis dat: 'deze minnarij was iets meer dan lichaamsliefde, zo dat zij niet tevreden was met het genot van vleselijke wellust, welke gelegenheid anders in het huis van de beheersten en dikwijls onbekwame man, genoegzaam en onbelemmerd waren'. Uit de getuigenverklaringen blijkt dat de 'minnarij' niet ongemerkt aan de bewoners van het huis en de inwoners van Wijk bij Duurstede voorbij ging. Johanna (Naatje) Elsmeijer, een dertienjarig weesmeisje, dat door het aalmoezeniershuis te Amsterdam als dienstmeisje bij de Brummelkamps geplaatst was, legde in een verklaring vast: 'dat zij in gezelschap met de juffrouw Jaan en Gerrit Verkerk de juffrouw dikmaals had horen zeggen van haar man, 'ik wouw dat den donder maar dood was en dat hij maar op zijn dode rug lag. Dat zij ook gezien heeft dat Gerrit Verkerk bij de juffrouw in de kamer zittende het ligt uitblies en op haar schoot ging zitten en haar dikwijls kuste, dat zij meermalen door de reet van de deur loerende gezien heeft dat Gerrit Verkerk aan juffrouw Brummelkamp de rokken opligte en op haar ging liggen'. Zij verklaarde tevens dat Gerrit Verkerk dikwijls 's nachts aldaar in huis bleef en dat 's morgens vroeg door de achterdeur werd uitgelaten. In oktober 1811 kregen de Brummelkamps ruzie over de verkering met Gerrit. Jan Brummelkamp zei tegen Gerrit dat hij niet langer welkom was en Gerrit kwam enige dagen niet op bezoek. Gerrit verklaarde zijn afwezigheid later dat: 'wetende dat zijne verkeringen daar aan huis ongenoegen zoude baren'. Hester schreef hem na enige tijd een briefje, dat door het dienstmeisje afgegeven werd. In het briefje stond: 'Lieve Gerrit, ik mag je bidden om godswil, blijf dog niet weg. Doe mij geen meer verdriet nog chagrijn aan. Ik heb hem tevreden gesteld. Maar om een uur zal ik je verwachten. Gij zijt mijn troost en geluk'. Gerrit kwam hierna weer dagelijks bij de Brummelkamps over huis.

Echtgenoot in een verbeterhuis?

Hester Nepping wilde op een of andere manier van haar man af komen. Zij ging in september 1811 naar Amersfoort en Utrecht om hierover juridisch advies in te winnen. Aanvankelijk zou zij met de notaris De Jonge van Schaick en Gerrit Verkerk meegaan, die ook naar Amersfoort moesten reizen, maar uiteindelijk ging zij alleen met Gerrit Verkerk mee. Zij informeerde hoe zij haar man in Utrecht vast kon laten zetten en of zij een echtscheiding kon aanvragen op grond van zijn overmatig drankgebruik. Zij kreeg te horen dat je tegen betaling familieleden, die wangedrag vertoonden, kon laten opsluiten in een zogenaamd verbeterhuis. Opsluiten in een verbeterhuis zou *f* 150,- kosten. Voor deze suggestie van het verbeterhuis had Hester echter geen geld. Later vertelde zij aan haar dienstmeisje, dat zij bij haar terugkeer uit Amersfoort op de drempel van haar huis een briefje had

gevonden, waar in haar man Jan Brummelkamp gewaarschuwd werd, dat zijn vrouw met Verkerk naar Amersfoort was geweest om hem te laten vast zetten. Wie het briefje geschreven heeft, is niet bekend. Het dienstmeisje Adriana van Rijswijk kon het niet geweest zijn, aangezien die niet kon schrijven.

Eerste poging tot vergiftiging van echtgenoot

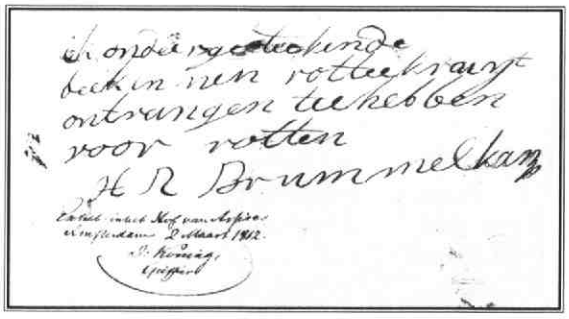
ik ondergetekende
heb in mijn rottenkruit
ontvangen te hebben
voor rotten
H R Brummelkamp

Briefje van Hester Rebecca Nepping, echtgenote van Jan Brummelkamp, waarin zij verklaart rattenkruit te hebben ontvangen. (Rijksarchief in Noord-Holland, archief Hof van Assisen te Amsterdam, inv. nr. 79)

Hester klaagde meermalen over het gedrag van haar man bij haar minnaar Gerrit Verkerk. Deze had een keer gereageerd met de woorden: 'geef den blixem rattenkruit'. Uiteindelijk koos Hester met de hulp van haar dienstmeisje voor deze oplossing. Het dienstmeisje Jaane hield het rattenkruit, dat gestopt was in een klein suikerpotje van Japans porselein, onder haar beheer. Zij wist dat Jan Brummelkamp 's morgens naar de zolder ging waar het papier lag opgeslagen om daar te drinken uit een verstopte jeneverfles.

Veertien dagen voor zijn dood mengde zij wat rattenkruit in deze jeneverfles en bracht hem weer terug naar de zolder. Een deel van de vergiftigde drank goot zij over in een klein flesje, dat zij in de keuken opborg. Die avond liep Jan Brummelkamp bij zijn thuiskomst naar zolder om jenever te drinken. De drank smaakte echter niet en hij hield de fles tegen het kaarslicht. De drank zag er enigszins troebel uit en hij zei: 'het lijkt wel suiker te wezen, maar het smaakt toch niet zoet'. Hij ging naar de keuken om het andere flesje jenever te pakken, dat ook met gif vermengd was. Ook dit hield hij tegen het licht en gooide de inhoud van beide flessen leeg in de gootsteen. Na het drinken van een paar slokken werd hij toch ziek. Hij klaagde dagen lang over misselijkheid, lusteloosheid, benauwdheid en kramp in zijn borst en maag. Inmiddels was de vader van Hester, Johannes Nepping bij hen ingetrokken. Hij was oud, ziekelijk en 'niet wel bij zinnen' en moest gevoerd worden. Hij overleed plotseling op 8 november van dat jaar op 79-jarige leeftijd.

Tweede poging tot vergiftiging van echtgenoot

Gerrit Verkerk vernam kort hierna van de moord op Elisabeth Berenburg en de poging om Jan Brummelkamp naar de andere wereld te helpen. Hij stampte op de grond en zei dat zij het niet goed hadden gedaan en dat het uit zou komen en dat zij het niet in de jenever hadden moeten stoppen, maar in het eten. Hij beloofde nieuw rattenkruit te kopen. Op zondag 10 november stapte Gerrit Verkerk 's middags naar de chirurgijn Herman Jozeph van den Berg en vroeg hem om rattenkruit teneinde de wandluizen te kunnen verdrijven. De chirurgijn verwees hem naar de apotheek. Gerrit vroeg of hij het spul voor hem wilde halen. Aan het einde van de middag kon hij het gif ophalen in de herberg bij Van Viegen. 's Avonds bracht hij het rattenkruit bij Hester Nepping en bleef daar eten. Hester zei tegen haar dienstbode: 'daar heb ik het rattenkruit al, nu zullen wij den blixem vergeven en maken dat hij morgen dood op zijn rug ligt'. Samen met Adriana maakte zij wat eten klaar voor haar echtgenoot. 's Middags at hij spinazie, ossevlees en aardappelen, nu kookten zij gort met pruimen en een saus van boter, azijn en siroop voor hem. Hierover strooide Hester een eetlepel arsenicum. Het dienstmeisje bracht het bord met eten naar haar baas. Hij at het helemaal op en vond het zo lekker dat hij het bord zelfs met zijn lepel helemaal schoon maakte.

's Nachts kreeg Jan Brummelkamp last van misselijkheid, moest veel braken, kreeg diarree en had zware pijnen in zijn onderlijf en stierf.

Nog een geval van vergiftiging?

Nadat de rechter van Wijk bij Duurstede sectie had laten plegen op het lichaam van Jan Brummelkamp, verzocht de keizerlijke procureur te Amersfoort om een gerechtelijk onderzoek naar de dood van Elisabeth Berenburg-Vinjole, voormalige kostgangster van de familie Brummelkamp en Johannes (Jan) Nepping, vader van Hester Nepping. Sectie wees uit dat ook deze twee mensen aan arsenicum overleden waren. Op 9 januari 1812 schreef de vrederechter van Wijk bij Duurstede dat in 1797 nog iemand onder verdachte omstandigheden bij de familie Brummelkamp overleden was. Het echtpaar woonde toen nog in Amsterdam en kreeg bezoek van een oom van Hester, de heer Tieleman Cornelis Beckeringh, hoofdofficier van Wijk bij Duurstede, die bij zijn nicht kwam logeren. Zij beklaagde zich bij hem over haar beroerde financiële situatie. Hij probeerde haar gerust te stellen door te zeggen dat hij haar in zijn testament

Het leven van de gifmengster Hester Rebecca Nepping (1774-1812)

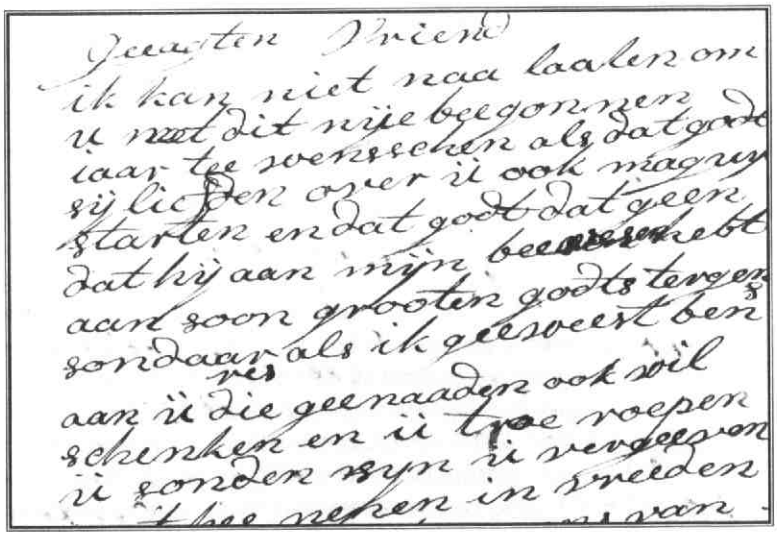

Brief van Hester Nepping aan haar minnaar Gerrit Verkerk, geschreven vanuit de gevangenis, begin januari 1812 (Rijksarchief in Noord-Holland, archief Hof van Asssisen te Amsterdam, inv. nr. 79)

bedacht had. Diezelfde nacht op 17 juli 1797 stierf hij aan een slijmberoerte. Of Hester Nepping haar oom heeft vermoord, is niet bekend.

Gevangengenomen

Hester Rebecca Nepping en Adriana van Rijswijk werden beschuldigd op 20 januari 1812 van moord op Elisabeth Berenburg-Vinjole en Jan Brummelkamp. Gerrit Verkerk werd beschuldigd van medeplichtigheid aan de moord op Jan Brummelkamp. Aanvankelijk ontkenden alle drie de beschuldigingen. Adriana van Rijswijk viel het eerst door de mand. Toen zij bekend had, werden de twee anderen geconfronteerd met haar antwoorden. Uiteindelijk konden zij niet blijven ontkennen en bekenden ook. In januari 1812 verklaarde Hester dat zij een 'groot berouw van die daad had, doch dat de meid het haar aangeraden had en het eten op het rattenkruit gestrooid had, want dat zij anders op dat denkbeeld niet zoude zijn gekomen'. In het procesdossier zitten nog enkele brieven van Hester die zij vanuit de gevangenis schreef aan verschillende personen. Aan haar 15-jarige zoon Jan vroeg zij onder andere om extra kleding, schreef zij over het gekregen voedsel van hem en informeerde zij naar haar andere kinderen. Zij had vijf kinderen: de in Amsterdam geboren Cornelia Rebecca (16), Jan (15), Hendrik (13), Jacobus (14) en de elders geboren Elizabeth (7). Voorts schreef zij naar Gerrit Verkerk en aan heren van de rechtbank waarin zij jammerde over haar kinderen en pleitte om Gerrit Verkerk niet ter dood te brengen vanwege zijn jonge leeftijd. Zij schreef: 'O, o, sorgt tog voor mijn kinderen die soo veel van haar moeder te kort bennen gedaan. Og staa haar tog bij, hier ontvalt mijn de pen. Soo daar nog moogenlijkheijt is om Verkerk van dee doot te beevrijen, og doet het om sijn jonkheijt'. Zij had haar minnaar in de verhoren zo veel mogelijk gespaard. Zij was geroerd, geschokt en verontwaardigd en vol van bittere spijt, toen hij op de rechtszitting, met verachting naar haar keek en tegen de rechter zei: 'hoe zou ik dat vrouwmens met hare vijf kinderen ooit hebben willen trouwen?'. Hester Nepping kreeg de laatste weken van haar gevangenschap voor haar geestelijke verzorging dominee Willem Broes door de hervormde kerk toegewezen, die haar vele malen bezocht. Zij vertelde hem haar levensverhaal. Hij karakteriseerde haar als iemand met een goed verstand, een snel begrip en een gezond oordeel. Haar voorkomen vond hij vriendelijk en haar manieren beleefd. Hij schreef dat zij op een 'aardige manier wist te bedanken voor de geriefelijkheden welke men haar in haar ongelukkig lot toebracht'. Maar merkte de dominee tevens op: 'er heerste in Hester van kinds af aan een grote onverschilligheid omtrent de moeite en de smert van anderen'.

Vonnis

Hester Rebecca Nepping, ook wel de weduwe Brummelkamp genoemd, Adriana van Rijswijk en Gerrit Verkerk werden ter dood veroordeeld. Zij gingen tegen dit vonnis in beroep bij het Cour de Cassation (hof van cassatie) in Parijs. Het arrest werd in verkorte

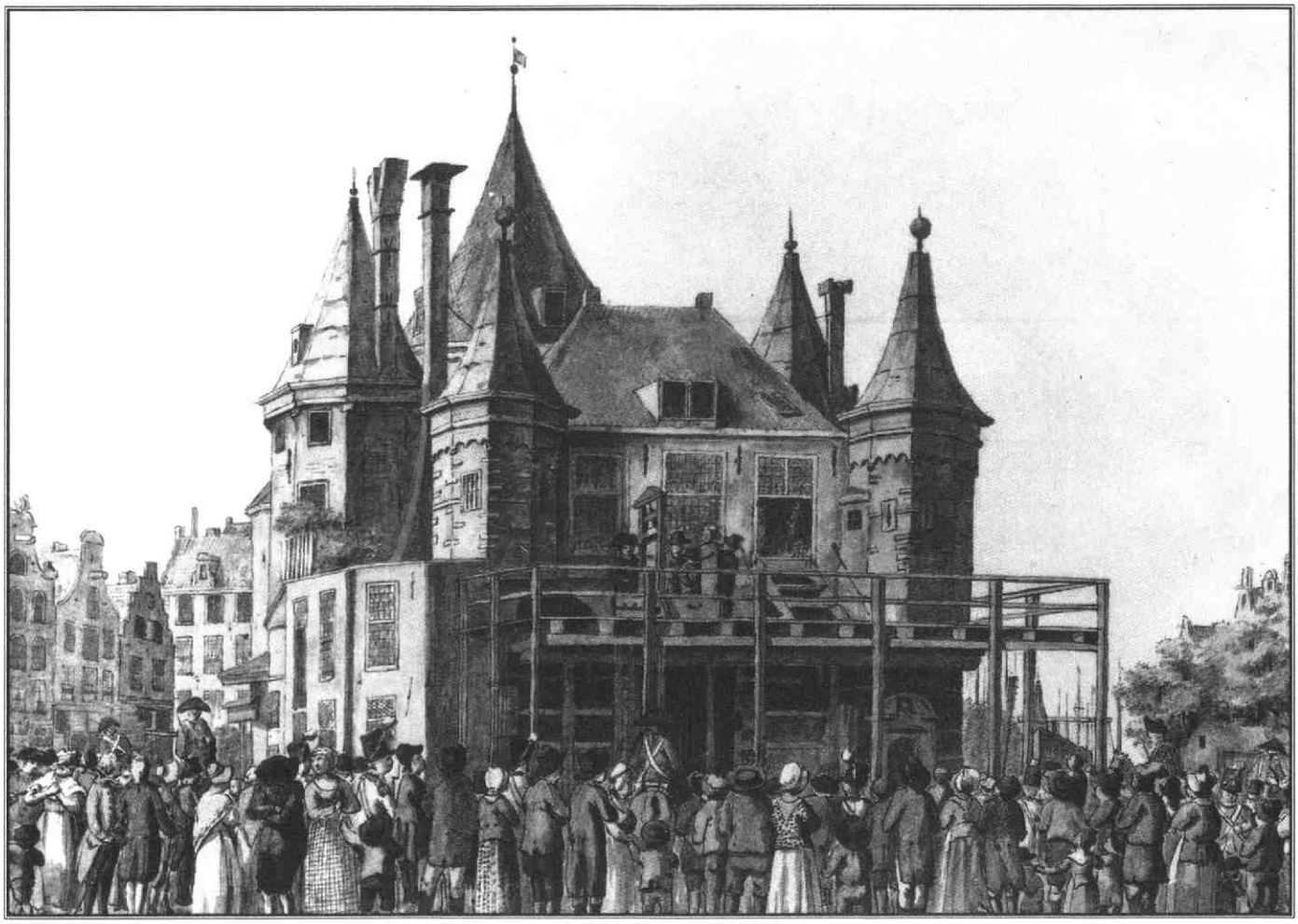

vorm gedrukt en in Amsterdam en Wijk bij Duurstede op verschillende plaatsen aangeplakt.
Op 15 juni 1812 kregen zij om zes uur 's morgens te horen dat hun beroep was verworpen. Om 10 uur werden zij naar de St. Anthonieswaag op de Nieuwmarkt overgebracht. Hester werd per wagen overgebracht van de Plantage via de grote Middellaan, door de Muiderstraat, waar zij voor haar huwelijk gewoond had, via de Jodenbreestraat naar de Waag op de Nieuwmarkt, waar de guillotine voor hen gereed stond. Voordat Hester het schavot opstapte, legde zij nog een verklaring af, waarin zij meldde dat zij niet schuldig was aan de dood van haar vader en dat zijn overlijden voor haar een duister stuk was. Om 12 uur werden de 25-jarige dienstbode Adriana van Rijswijk, de 22-jarige Gerrit Verkerk en tot slot Hester Rebecca Nepping, die toen 37 jaar was, onder grote publieke belangstelling, geëxecuteerd.

Bronnen:
Rijksarchief in Noord-Holland, archief Hof van Assisen te Amsterdam, inv.nr. 79
W. Broes, Berigt omtrent het leven, het karakter en de laatste godsdienstaandoeningen van de beruchte vergiftigster Hester Rebekka Nepping met haar medeplichtigen tot de doodstraf veroordeeld om de moord van haar bijwoneresse en haar echtgenoot tot lering en waarschuwing samengesteld. Den Haag 1812.

Literatuur:
S. van Ruller, *Genade voor recht. Gratieverlening aan ter dood veroordeelden in Nederland, 1806-1870.* Amsterdam 1987

Terechtstelling door de guillotine van Hester Rebecca Nepping, Adriana van Rijswijk en Gerrit Verkerk op 15 juni 1812 op de St. Antonieswaag op de Nieuwmarkt te Amsterdam Aquarel van Gerrit Lambrecht (Gemeentearchief Amsterdam, Topografische Atlas)

Utrecht en het water op video

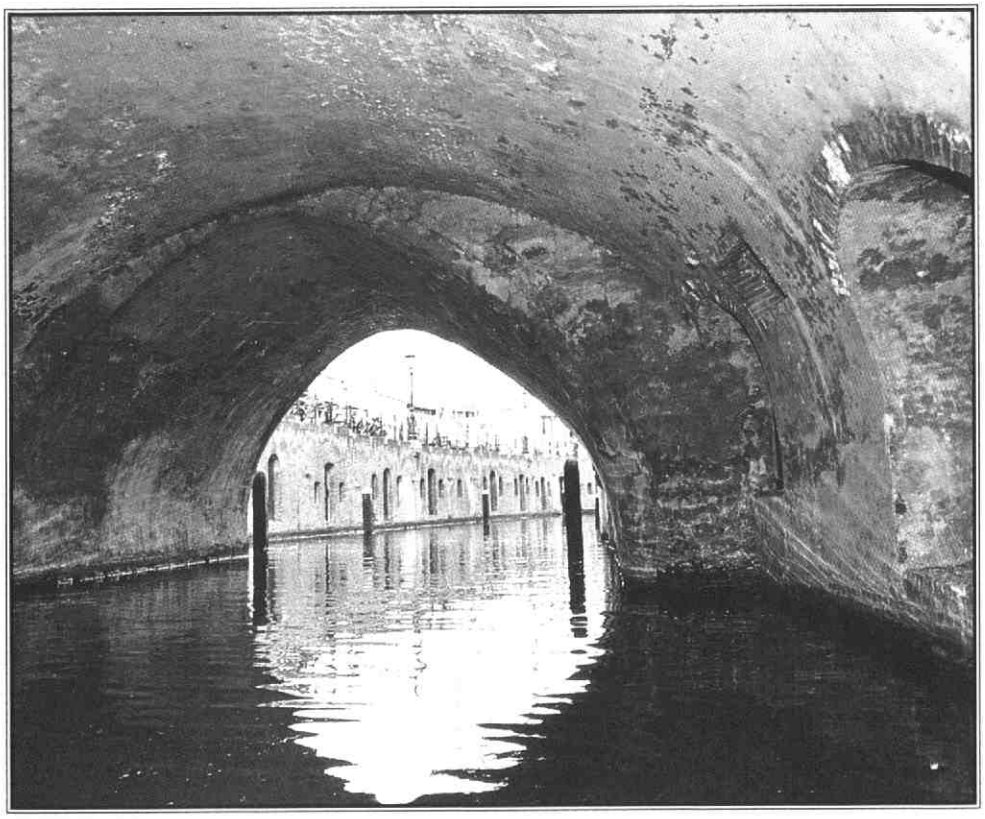

Fotodienst Gemeente Utrecht

Het lustrum-thema "Utrecht en het water" is aanleiding geweest voor het samenstellen van een video uit oude filmfragmenten. Het is een samenwerkingsproduct van het Nederlands Filmarchief, Het Utrechts Archief en Oud-Utrecht. Op 12 september (Open Monumentendag) is "Utrecht en het water" gepresenteerd.

Op deze video zijn de mooiste oude filmfragmenten over het water in stad en provincie Utrecht bij elkaar gebracht. Sommige stukken zijn afkomstig uit reclamefilms van bedrijven, andere uit propagandafilms van de VVV en weer andere uit het Polygoonjournaal. Wat de herkomst ook is, ze hebben allemaal één ding gemeen: het gaat over water in stad en provincie Utrecht. Dat varieert van de grachten en singels van de stad Utrecht tot de vele rivieren en de grote kanalen die de provincie doorsnijden. Er wordt gezeild en gezwommen maar ook gewerkt.

De eerste beelden van de video laten wel zeer bijzondere werkzaamheden zien: de opgraving van het duizend jaar oude vrachtschip aan de Van Hoornekade in 1930. Vervolgens komen de Utrechtse grachten en singels aan bod met filmfragmenten uit de jaren '20 en '30. Natuurlijk komt de Oudegracht fraai in beeld, maar ook de Nieuwegracht, de Kromme Nieuwegracht en de Plompetorengracht zijn te zien. In de jaren '30 werd de Catharijnebrug met de Leidse Rijn gefilmd. De reclame op de onderzijde van de Catharijnebrug, die zichtbaar werd bij het ophalen van de brug, is nog zo'n stukje nostalgie. Een filmfragment uit de jaren '60 toont de Catharijnesingel en de Weerdsingel net voor de demping. De Kromme Rijn, de Vecht, de Oude Rijn en de Hollandse IJssel laten vooral de recreatieve zijde van het water in Utrecht zien. Bij de Nederrijn komt een steenfabriek in beeld. Ooit waren langs vele rivieren in de provincie steenbakkerijen gevestigd. De meeste droogschuren, ovens en kantoren zijn inmiddels verdwenen en alleen de afgegraven stukken land herinneren nog aan deze industrie. Maar ook andere fabrieken en bezigheden langs het water komen in beeld: van de Veilinghaven aan de Croeselaan, de HAKA-fabrieken, de DEMKA en Bredero Beton langs het Merwedekanaal en de Persilfabrieken bij Jutphaas tot het melken van koeien langs de Hollandse IJssel. Het verkeer op en over het water levert sfeervolle beelden op: binnenvaartschepen in de sluizen, ijsbrekers over de Lek, pontjes over het Merwedekanaal en niet te vergeten de aanleg van het Amsterdam-Rijnkanaal, dat geopend werd door het koninklijke jacht "Piet Hein".

De winkelprijs van de video is fl. 29,95. Voor de leden van Oud-Utrecht heeft Het Utrechts Archief een speciale aanbieding. De video "Utrecht en het water" is tegen inlevering van de bon op deze pagina alleen bij Het Utrechts Archief te koop voor fl. 24,95.

TEGEN INLEVERING OF VERTONING VAN DEZE BON KRIJGT U ALS LID VAN OUD-UTRECHT DE VIDEO "UTRECHT EN HET WATER" VOOR DE SPECIALE KORTINGSPRIJS VAN FL. 24,95.

Lustrumagenda

Het lustrumjaar loopt op zijn einde. Wat ons nog rest is de grote finale van het Jubileumspel.
Deze zal gehouden worden op:
Zaterdag 10 oktober om 14.30 uur in het Academiegebouw aan het Domplein. De toegang is gratis.

Was het Lodewijk de Veertiende, hoe zat het ook al weer met die piramide in Austerlitz, en die Pyke Koch, wat heeft die toch met Utrecht te maken? Dit zijn geen alledaagse vragen, maar soms kun je er niet omheen.
Dat gold zeker voor de leden van de historische verenigingen uit Nieuwegein, Amersfoort, Oudewater en Leusden, die mee deden aan ons jubileumspel. Spanning, opluchting en soms ook een klein beetje vertwijfeling waren zichtbaar, afhankelijk van de moeilijkheidsgraad van de gestelde vragen. Olympisch was het gevoel dat meespelen misschien toch wel even leuk was als winnen, maar gewonnen is er!

Kortom: op de zaterdagen van 5 en 19 september is er geleden. Zowel in het Museum Flehite in Amersfoort, een schitterende omgeving voor zo'n activiteit, als in het Stadsmuseum in Woerden, waar een al even aantrekkelijke locatie was gevonden om het spel te spelen. Het waren zware, spannende, maar vooral prettige bijeenkomsten waar nog eens duidelijk werd hoe boeiend de geschiedenis van Utrecht is.

Toch is er voor de winnaars van de voorrondes vermoedelijk weinig rust geweest in de afgelopen tijd. Vermoedelijk wordt er gestudeerd tot op de dag van de finale. Wellicht zal een enkeling niet nalaten zélf moeilijke vragen te bedenken, in de hoop dat er één bij is die op de finale gesteld zal worden. En hoe zal het eigenlijk gaan als het er op aan komt? Zijn de vragen die worden gesteld moeilijker dan in de voorronde, of juist makkelijker? Hoe sterk is de tegenstander?

We zullen het weten op 10 oktober aanstaande. Want dan wordt in het Academiegebouw van de Rijksuniversiteit van Utrecht de finale gespeeld. Het verlossende "hora est" zal op die dag niet worden uitgesproken, maar we weten dan wèl welke historische vereniging de meeste parate kennis in huis heeft. Voor ons team zal het een hele kluif worden: de tegenstanders zijn inmiddels ervaren geraakt, en hun kwaliteit is hoog, héél hoog!

Eén ding is nu al duidelijk, zonder uw steun zal het nog moeilijker worden dan het al is. Steunt u dus uw vereniging door uw aanwezigheid. De lauwerkrans is binnen bereik!

De bijeenkomst wordt besloten met een informeel samenzijn, met hapjes en drankjes.

Oproep

Aan de leden van Oud-Utrecht die foto's hebben van de lustrumactiviteiten.
Graag willen we bij wijze van verslaglegging van het lustrumjaar een fotocollage in het eerste nummer van het Tijdschrift in 1999 laten verschijnen. Wilt u ons uw foto's toesturen. Het redactieadres vindt u in het colofon. S.v.p. naam en adres op iedere foto, dan kunnen wij ze weer aan u terug sturen.

Mededeling

Spou 10 jaar

In het vorige nummer van het Tijdschrift trof u de fondsfolder van de jubilerende Stichting Publicaties Oud-Utrecht aan. 10 Jaar naar haar oprichting kan de Stichting bogen op een respectabel aantal publicaties. Ondertussen heeft de SPOU niet stil gezeten en zijn er alweer vier nieuwe boekwerkjes verschenen.

Dit zijn:
De Provinciaal Archeologische Kroniek 1994 -1995
Drie deeltjes uit de reeks Monumenten-inventarisatie Provincie Utrecht, namelijk de delen Leusden, Loosdrecht en Renswoude.

Brieven uit Holland, deel 2

Vergeleken met Rotterdam is Utrecht een stille stad. Natuurlijk wordt ze doorsneden door rivieren en kanalen, zonder welke men zich immers een Hollandse stad niet licht voorstellen kan, maar de handel heeft er desondanks niet veel te betekenen.

De Rijn vertakt zich hier in twee armen, de oude Rijn en de Vechte [sic], maar hij heeft van nu af zijn oude dag bereikt, hij stort zich niet langer in wilde jeugdige kracht voorwaarts, heeft evenmin nog de kracht de menigvuldige schepen en boten op zijn machtige schouders te dragen, nee, hij sluipt heel stil en geruisloos voort, men bespeurt nauwelijks enige beweging in die traag stromende wateren; slechts wanneer men stilstaat en aandachtig luistert, kan men men hem heel zachtjes horen fluisteren over alle wonderlijke avonturen die hij op zijn lange reis heeft beleefd. En het lijkt welhaast, alsof Utrecht heel stil ligt te luisteren naar wat de oude rivier te vertellen heeft. De stad vertelt de rivier wellicht op haar beurt wat zij in haar jonge dagen gezien en beleefd heeft, want Utrecht is een zeer oude stad, misschien wel de oudste van Holland, en het is dan ook geen wonder dat de oude stad en de oude rivier elkaar trouw blijven. Zij is niet zo'n groentje als Rotterdam, waar men in straten wandelt waar tien jaar geleden nog de vissen zwommen - nee, Utrecht rust op klassieke bodem, zij heeft de oude Romeinse adelaars aanschouwd, en zij heeft Willibrord en Bonifatius horen prediken. Zij is ook niet zo arm als Rotterdam, dat zich slechts kan beroemen op Erasmus Rotterodamus, nee, Utrecht laat meer dan eens van zich spreken in de wereldgeschiedenis: twee Duitse keizers zijn hier gestorven (Conrad II en Hendrik V), en een paus is hier geboren (Hadrianus VI), ja, wat meer is dan een paus, de gehele Hollandse republiek zag hier het levenslicht, want in Utrecht verenigden zich in 1579 de zeven Nederlandse provinciën onder Wilhelm [sic] van Oranje. En ten langen leste werd hier de vrede gesloten die in 1713 een eind maakte aan de lange Spaanse successieoorlog - boven in het stadhuis staat nog steeds de tafel waaraan de vrede getekend is.

Maar Utrecht straalt niet slechts de glans van de idealiteit van het verleden uit, ook in de tegenwoordige tijd is het een stad die tendeert naar het ideële, het is de geleerde republiek van Holland, naast of liever boven Leiden; want je weet hoe deze twee universiteiten momenteel de twee tegengestelde richtingen in de theologie vertegenwoordigen: Utrecht de behoudende, die aansluiting zoekt bij de oude leer van de kerk, Leiden de vrijzinnige, die zich steeds meer ervan verwijdert, maar daarmee ook daadwerkelijk van het oude christendom. Je weet welke ingrijpende betekenis de dogmatische en godsdienstige twisten in Holland gehad hebben voor de politieke ontwikkeling. De kerkelijke en de politieke belangstelling mogen dan in onze tijd meer uiteengegaan zijn en zich onafhankelijk van elkaar ontwikkeld hebben, het volk evenwel heeft zijn oude hartstocht voor de dogmatische twisten bewaard, en alles wat vasthoudt aan het oude geloof, ziet naar Utrecht als de plaats waarvan de verlossing zal uitgaan. Op het ogenblik heerst er niet weinig vreugde in het kamp der orthodoxen, omdat de uitstekende Rotterdamse predikant van Osterzee [bedoeld is Dr J.J. van Oosterzee (1817-1882) - vert.] is aangesteld als professor in de theologische faculteit hier ter stede, en men heeft hoge verwachtingen van zijn grote begaafdheid. [Scharling wijdde een jaar na verschijnen van Breve fra Holland een aparte publicatie aan de nieuwste ontwikkelingen in de Nederlandse theologie: Den nyere hollandske Teologi - vert.]

Wat gebouwen hier in Utrecht aangaat wil ik alleen bespreken de oude Domkerk, waarvan de eerste steen reeds werd gelegd door Willibrord, maar die in de 13e eeuw van de grond af aan opnieuw werd opgebouwd. Terwijl de meeste Hollandse kerken in een tamelijk plompe gothische stijl gebouwd zijn, onderscheidt deze kerk zich door haar fijne edeler en slanker vormen, waarvan de oorzaak gezocht moet worden in het feit dat ze verrezen is onder invloed van de Dom van Keulen. Ze had eertijds vijf schepen; een machtige toren verheft zich fier naar het westen. Maar in augustus 1674 werd Utrecht geteisterd door een vreselijke wervelwind, die in de loop van een half uur de stad in een puinhoop herschiep. Torens en huizen stortten in - op het stadhuis heb ik een brief gezien van een ooggetuige die een korte beschrijving geeft van de grote ramp, en na de belangrijkste gebouwen genoemd te hebben die de storm omver had geblazen, besluit hij zijn brief met de wens dat de grote ramp maar geen andere steden getroffen mag hebben - "maar daar heb ik niet veel fiducie in, want de post, die zojuist

OPGEDOLVEN EN UIT HET DEENS VERTAALD DOOR WILLEM OUWERKERK

S. Fokke, (Het Utrechts Archief)

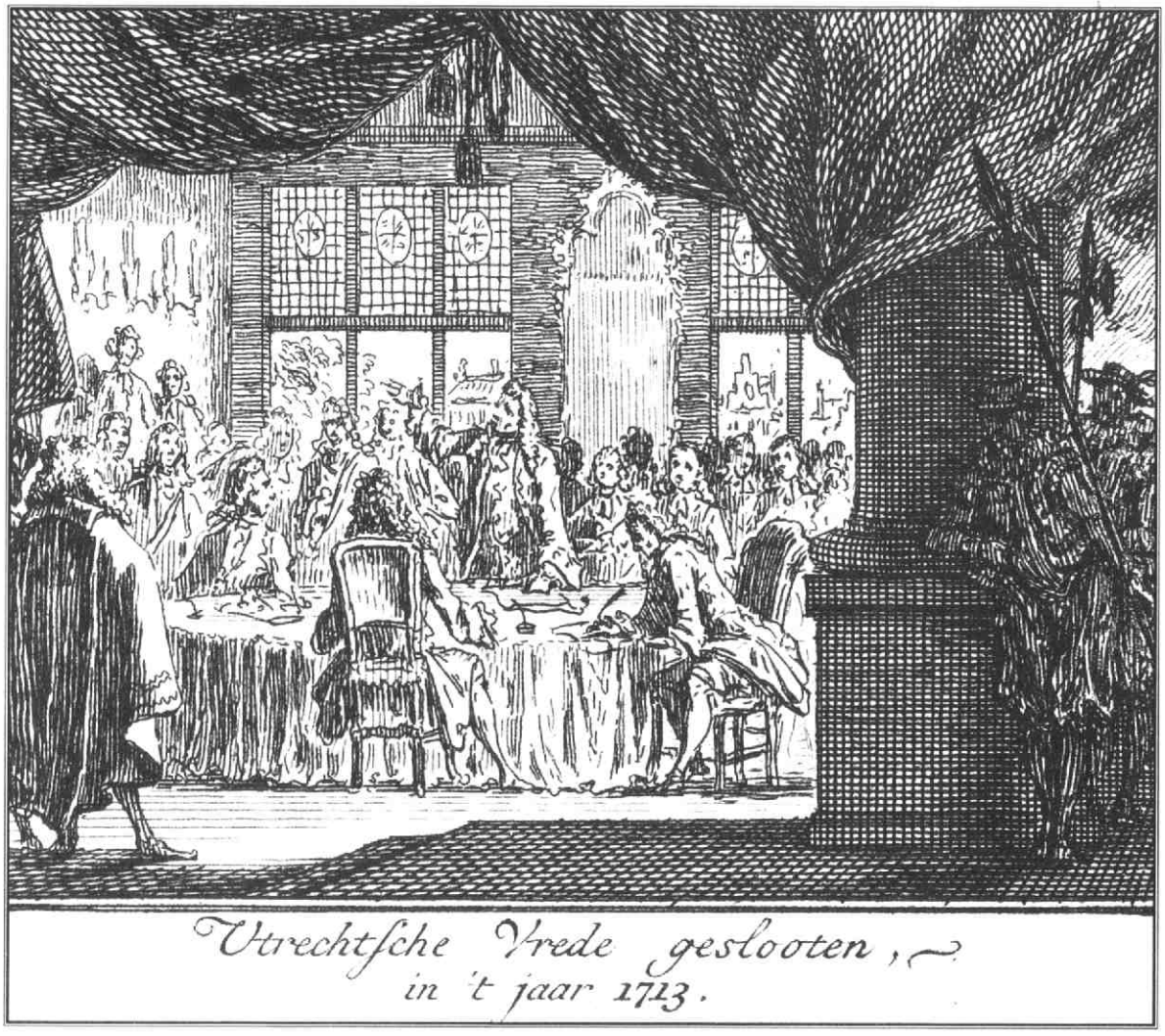

uit Arnhem aankomt, vertelt dat hij de hele weg nog maar één enkele kerktoren overeind heeft zien staan." Bij deze gelegenheid stortte het hele schip in, terwijl het koor met de koorschepen en merkwaardig genoeg de hoge kerktoren onbeschadigd overeind bleven staan. De tijden waarin men zulke majestueuze domkerken liet verrijzen, behoren tot het verleden, daarom heeft men het schip niet meer herbouwd, terwijl het koor, nu van de toren gescheiden door een zeer groot, leeg plein, nog steeds voor de godsdienstoefening gebruikt wordt; het wordt helaas, zoals zo veel andere Hollandse kerken, ontsierd door de houten galerijen en schuurachtige bouwsels die men heeft opgetrokken om de toehoorders plaats te verschaffen, en het hele gebouw biedt natuurlijk een wonderlijke, mismaakte aanblik. Maar nog wonderlijker is het aanzien van de toren. Van het begin af aan is hij niet gelukkig gebouwd: hij is wel in de gothische stijl gebouwd, maar te slank, en de verschillende delen missen de organische samenhang; hij ziet er eerder uit als drie reusachtige blokken, die op elkaar gestapeld zijn, maar de innerlijke samenhang ertussen, de pyramidale stijging die zo zeer de toren van Straatsburg kenmerkt, ontbreekt; er zijn geen steunberen, naakt en kaal toont hij zich van zijn eerste aanzet af. Zolang hij in directe verbinding stond met de kerk, bleven deze gebreken waarschijnlijk enigermate verborgen; maar nu, nu hij volkomen geïsoleerd op dat grote plein staat, vallen ze eerst recht in het oog. Maar 's avonds, wanneer hij zich in 't duister hult, heeft hij iets zeer imponerends over zich. Hij lijkt dan veel groter en krachtiger, hij ziet er uit als een enorme reus, die in de eenzaamheid van de nacht de wacht houdt over de sluimerende stad. Op deze toren is het grote klokkenspel aangebracht dat ieder kwartier de stad met zijn spel verblijdt. Alle grotere klokketorens in Holland hebben namelijk zo'n klokkenspel, dat elk kwartier het begin van een liedje speelt, elk half en elk heel uur het hele lied. Menigeen vindt dit klokkenspel, dat zich tot in den treure herhaalt, vermoeiend en eentonig, maar ik ben er wel op gesteld, maar je weet dan ook dat ik een groot liefhebber ben van alle mogelijke herriemuziek, van buikorgel tot Turkse trom. Ik vind het juist heel aardig, wanneer ik in mijn eentje rondwandel in de stille stad, dat 't dan plotseling heel vrolijk hoog boven mijn hoofd begint te spelen. En 's morgens, wanneer ik in mijn bed lig en hoor hoe 't

Brieven uit Holland, deel 2

Dr J.J. van Oosterzee C. Ed. Tauvel (Het Utrechts Archief)

klokkenspel begint - ja dan weet ik hoe laat het is. - Over buikorgels gesproken, Utrecht bezit er een aanzienlijke hoeveelheid van, en ik ben hier voor de eerste maal op al mijn wandelingen orgelvrouwen tegengekomen, dat wil zeggen vrouwen die het orgel draaien. Ik begrijp niet waarom men dit niet ook in andere plaatsen ingevoerd heeft; het buikorgel is immers een instrument dat noch lichamelijke inspanning noch veel hoofdbrekens kost, en dat mij daarom uitstekend geschikt lijkt voor "het zwakke geslacht."

Waar ik hierboven Utrecht beschreef als een zeer oude stad, dien je dit toch niet zo te verstaan alsof zij er zeer ouderwets uitzag, want dat is niet het geval, net zo min als dat gezegd kan worden van andere Hollandse steden in het algemeen, heel enkele gedeelten van Amsterdam uitgezonderd. Het volksleven in Holland heeft veel ouderwets en middeleeuws over zich, de gebouwen echter niet, evenmin als bij ons en om precies dezelfde reden, namelijk vanwege het bouwmateriaal. Evenmin als Denemarken beschikt Holland over goed, solide bouwmateriaal; de kerken uitgezonderd wordt bijna alles opgetrokken uit baksteen, maar de bakstenen gebouwen zijn niet voor de eeuwigheid: wat niet in tijd van oorlog verwoest wordt, wordt verbouwd in vredestijd. Wel is het zo dat de Hollander zoveel mogelijk dezelfde vormen aanwendt als zijn voorvaderen, en het is goed mogelijk dat Utrecht er vandaag de dag precies zo uitziet als tweehonderd jaar geleden, maar het bouwmateriaal is nieuw, alles blinkt, en daardoor lijkt het alsof het gisteren gebouwd is. Typisch voor Utrecht is, dat de rivieren en grachten ver beneden het straatniveau liggen, terwijl ze in andere Hollandse steden op omstreeks hetzelfde niveau liggen. Hier zijn de ruimten die het dichtst bij de rivier liggen in gebruik als pakhuiskelder, deels ook als woonruimte, en eerst hierboven ligt de straat. De levendigste straat is de oude gracht, het oude kanaal, met verscheidene prachtige winkels, veel drukte en verkeer. Maar verwijdert men zich slechts enige schreden van daar, dan komt men in straten waar alles uitgestorven is, waar men slechts het gerucht van zijn eigen voetstappen hoort, dat door de echo zo nadrukkelijk weerkaatst wordt dat men welhaast zou vrezen geverbaliseerd te zullen worden wegens herrieschopperij. En het aanzien van juist deze straten is bijzonder voornaam: de grote stenen trappen voor de deuren met ijzeren leuningen, bekroond met vergulde messing knoppen, de groengeverfde, potdicht gesloten deuren, de grote blinkende vensterruiten, alles straalt behaaglijkheid en overvloed uit. En dan daarenboven het gegallonneerd personeel dat men hier tegenkomt, en dat ik nimmer in zo groten getale in het democratische Holland verwacht zou hebben - maar Utrecht is ook een aristocratische stad; geestelijke aristocraten, geboren aristocraten en geldaristocraten trekken zich hier allen op voorname wijze terug. Waarom juist in Utrecht? Omdat de stad befaamd is om zijn fraaie omstreken: men treft er zelfs heuvelachtig gebied aan. Maar toch, laat ik niet onrechtvaardig zijn - de natuur heeft dan wel geen rijkdom in de vorm van schilderachtige schoonheid geschonken, zij heeft slechts "het dagelijks brood" geschonken, dat wil zeggen behoorlijk vruchtbare grond en water in overvloed, maar de mensen hebben deze voordelen bijzonder goed weten uit te buiten. De oude stadsmuren zijn volledig geslecht, en daarvoor in de plaats zijn fraaie wandelpaden aangelegd. Langs de twee Rijnarmen die de stad omvatten, zijn alleeën aangelegd, waar men op hete zomerdagen in de verkoelende schaduw van de lindebomen kan promeneren langs de stille, zachtkens ruisende wateren en zich overgeven aan filosofische bespiegelingen over de wisselvalligheden des levens. Als prachtig voorbeeld van zo een allee wil ik hier de Maliebaan noemen, die om en nabij de duizend schreden lang is en bestaat uit zes rijen majestueuze lindebomen. Deze laan wekte zelfs zozeer de bewondering van Lodewijk XIV, dat hij uitdrukkelijk bevel gaf haar te sparen, terwijl zijn soldaten anders alle bomen overal waar ze kwamen met de grond gelijk plachten te maken. Nooit kan ik door de Maliebaan wandelen zonder dat ik sterk

Maliebaan
R. Geissler n.a.v.
W.F. Dannenfelsen
(Het Utrechts Archief)

moet denken aan de Fredriksberg Allee, maar de Maliebaan leidt niet naar een Fredriksberg Have en wordt al evenmin vergezeld door een Alhambra, Aleenberg, Odeon en hoe al die heerlijkheden ook mogen heten. Al dergelijke etablissementen zijn hier onbekend: Utrecht bezit weliswaar een Tivoli, maar dat heeft alleen de naam gemeen met ons beroemde Tivoli. [Alle namen hebben betrekking op locaties in Kopenhagen - vert.] Het theater wordt slechts een maal per week bespeeld, wanneer een troep toneelspelers uit Rotterdam de stad verblijdt met hun aanwezigheid.

Maar stel je nu Utrecht evenwel niet voor als een miserabel gat. Het inwonertal overtreft immers dat van de hoofdstad van Noorwegen. Holland onderscheidt zich nu juist daarin van Denemarken, dat het zo veel aanzienlijke steden telt. Het gevolg hiervan is, dat de centralisatie, die bij ons zo sterk naar voren treedt, hier volkomen onbekend is. Elk van de grotere steden vertegenwoordigt haar eigen kant van het geestelijk leven: Amsterdam en Rotterdam zijn handelssteden, Den Haag residentie, Utrecht, Leiden en Groningen geleerde republieken - bij ons is Kopenhagen hoofdstad en residentie, handelsstad en universiteitsstad: het grote hart dat zijn bloed naar alle delen van het rijk pompt. In hoeverrre dit het land ten goede komt of niet, daarover kan men lang en breed pro en contra discussiëren; hier kan ik slechts zeggen dat het voor de reiziger allerminst een voordeel is. Terwijl de vreemdeling die onze Deense verhoudingen wil leren kennen, zich rustig voor een langer verblijf in Kopenhagen kan installeren, en tenslotte, wanneer de lichte, heldere zomerdagen komen, een paar uitstapjes naar het land kan maken, zo kan men zich daarentegen hier in Holland nimmer rustig installeren, maar moet voortdurend een nomadenleven leiden, steeds paraat zijn opnieuw de "Wanderstab" op te nemen en de reislaarzen aan te trekken om naar een nieuwe stad te reizen om te zien welke mensen daar leven en waar ze zich mee bezig houden. Toegegeven, de afstanden zijn niet groot, een uurtje sporen slechts, maar men is toch altijd genoodzaakt van verblijfplaats te wisselen en daarmee ook van de vertrouwde kennissenkring die men zich verworven heeft. En zo nadert dan met rasse schreden het einde van mijn verblijf in Utrecht - de mensen die ik hier heb leren kennen en lief gekregen heb, zal ik weer vaarwel zeggen om nieuwe mensen te leren kennen, van wie ik wederom afscheid moet nemen en zo steeds maar verder, tot ik tenslotte eindelijk met Gods hulp thuiskom en alle oude vrienden en mensen van weleer zal weervinden.

Je H.S.

[COPYRIGHT VERTALING 1998 WILLEM OUWERKERK, NIEUWEGEIN]

Het raadsel Alfrink

Voormalig Maandblad Oud-Utrecht redacteur Ton van Schaik heeft een fascinerend boek geschreven over de (sinds het herstel van de bisschoppelijk hiërarchie) zevende aartsbisschop van Utrecht: Bernardus, kardinaal Alfrink (1900-1987).

Alfrink was een nationaal en ook internationaal bekende figuur, die echter ook een grote (lokaal-) historische belangstelling had. Op deze plek is het aardig om te vermelden dat Alfrink jarenlang lid was van de vereniging Oud-Utrecht, vanaf 1953 om precies te zijn, en een aandachtig lezer van het Maandblad. Van Schaiks prettig leesbare biografie is prachtig uitgevoerd en is een sieraad voor de boekenkast.

"We zijn en blijven Nederlanders, Hollanders, al zijn we niet allemaal Nijkerkers." Aldus kardinaal Alfrink op het Landelijk Pastoraal Overleg in 1975. Alfrinks leven is nauw verweven met het bisdom en de bisschopsstad Utrecht. Weliswaar geboren buiten de Utrechtse provinciegrens, in het overwegend protestantse Nijkerk, heeft hij (zoals hij ooit in een toespraak memoreerde) het grootste deel van zijn leven in en rondom de stad Utrecht doorgebracht. Hij studeerde aan de seminaries in Kuilenburg en Rijsenburg, was korte tijd kapelaan in Maarssen en vervolgens meer dan tien jaar professor in Rijsenburg (Driebergen), waar hij bijbelexegese doceerde. Als bisschop resideerde hij in het aartsbisschoppelijk paleis aan de Maliebaan.

In de jaren zestig en zeventig werd Alfrink, tegen wil en dank, het boegbeeld van de katholieke vernieuwingsbeweging. Vooral ook op het internationale forum, waar hij een belangrijke rol speelde op het Tweede Vaticaans Concilie. Het is niet zonder ironie dat de zeer aan tradities gehechte en in wezen conservatieve Alfrink, als intermediair tussen Rome en zijn kerkprovincie, de kritiek van het Vaticaan vol over zich heen kreeg. In Rome dacht men dat het snel bergafwaarts ging met de Nederlanders. De Nederlandse katholieken zelf kregen, van de weeromstuit, steeds meer waardering voor de gemangelde en soms zelfs vernederde Utrechtse kerkvorst, met wie, in de woorden van Piet Steenkamp aan het slot van het pastoraal concilie in Noordwijk, 'zeer werd meegeleefd'. Diezelfde sympathie en liefde kwam ook tot uiting bij Alfrinks uitvaart, in 1987.

Toch was Alfrink bepaald geen warme persoonlijkheid. Van Schaik beschrijft hem als koel, autoritair, afstandelijk en zeer gesteld op protocol (waarvan hijzelf het middelpunt was). Een sfinx die, zoals Van Schaik schrijft, hoogstwaarschijnlijk nooit verliefd was en nooit echte vrienden heeft gehad. Hij vond dit passend vanwege zijn hoge functie, waarbij hij immers boven de partijen diende te staan. Het zal echter ook een karakterkwestie zijn geweest van deze emotioneel geremde persoonlijkheid. De vele anekdotes hierover in het boek, ogen bepaald niet aangenaam. Vis à vis zijn veel warmere collega-bisschop Bekkers voelde hij mogelijk zelfs jaloezie. Toen Alfrink ooit een foto onder ogen kreeg van de paardrijdende Bekkers, was zijn bijtende commentaar: "Dat paard lijkt me heel intelligent." Überhaupt was Alfrinks humor soms weinig aangenaam, want badinerend en ten koste van anderen. Vooral ondergeschikten waren soms het slachtoffer van zijn neerbuigende grapjes. Veel mensen waren dan ook bang van hem.

Ook een ironie van de geschiedenis is dat de solistisch ingestelde Alfrink, die collegialiteit vaak moeilijk afging, zich op het Tweede Vaticaans Concilie ontpopte als de grote propagandist van de bisschoppelijke collegialiteit in het bestuur van de wereldkerk. Zijn Waterloo vond Alfrink op de vijfde zitting van het pastoraal concilie in 1970, waar een overgrote meerderheid van de aanwezigen stemde vóór afschaffing van het verplichte celibaat voor priesters. Vanaf dat moment was het gedaan met zijn geloofwaardigheid in Rome en had hij misschien beter af kunnen treden. De aanwezigen hadden zich teveel door hun enthousiasme laten meeslepen en zich te weinig gerealiseerd dat een onderwerp als het celibaat de beslissingsbevoegdheid van een Nederlands pastoraal concilie verre te boven ging.

Ironisch is weer dat Alfrink zèlf helemaal niet zo'n tegenstander was van dat celibaat. In een andere kwestie, de beruchte encycliek Humanae Vitae (waarin de pil als middel tot geboorteregeling expressis verbis werd verboden) schrijft Van Schaik enigszins cryptisch dat Alfrink als persoon waarschijnlijk achter de encycliek stond maar als kardinaal-aartsbisschop van Utrecht er een tegenstander van was. Hier had Van Schaik nog aan toe kunnen voegen dat hij als kardinaal van de wereldkerk uiteraard aan de kant van de paus stond. Alfrink voelde zich gedwongen om zo nu en dan standpunten in te nemen die tegen zijn eigen gemoed indruisten.

Toch is hiermee niet alles gezegd.

ALBERT VAN DER ZEIJDEN

Hoe verder het boek en daarmee ook het leven van Alfrink vordert, des te meer sympathie krijgt ook de lezer voor de veel geplaagde kardinaal. In alle integriteit en eerlijkheid probeert hij er steeds het beste van te maken, zonder de eenheid van de door hem zo geliefde kerk in gevaar te brengen. Zo werd het leven van Alfrink toch nog een heldenleven.
Alfrink zat natuurlijk in een onmogelijke positie. Maar de persoonlijke tragedie, die daarvan het gevolg was, maakte hem tegelijk ook tot een geliefde figuur in katholiek Nederland. Een laatste ironie van de geschiedenis?

Ton H.M. van Schaik,
Alfrink. Een biografie, Uitgeverij Anthos, Amsterdam 1997

Agenda

* *Cursus Historische Geografie: De geschiedenis van het Utrechtse landschap*

Het Utrechtse landschap vertelt een verhaal. Het verhaal van duizenden jaren natuurlijke processen en menselijk ingrijpen. De oude soms vervallen schuren bij Rhenen en Elst verwijzen naar een bloeiende tabaksindustrie in de 17e eeuw. De attractieve natuur rond de Utrechtse plassen is een gevolg van verwaarlozing door de mens na intensieve brandstofwinning. Luisteren naar het verhaal van het landschap kunt u in de cursus Historische geografie.
Data lezingen: 30 september, 7, 14 en 21 oktober 1998
Excursie 24 oktober 1998
Kosten: f 125,-- incl. excursie
f 75,-- exl. excursie
Plaats: Utrecht
Informatie: H.G.V.U.
tel. 030 - 2 71 20 92
Aanmelding: S.S.G.,
Mariaplaats 23, 3511 LK Utrecht,
tel. 030 - 2 34 38 80

**Cursusprogramma van Het Utrechts Archief*

Het cursusprogramma van Het Utrechts Archief voor het seizoen 1998-1999 is uit.
Het programma is verkrijgbaar bij de receptie van het Utrechts Archief, bij filialen van de Openbare Bibliotheek, bij Rondom en bij het ICU.
Verdere informatie bij Het Utrechts Archief (J. Leguyt),
tel. 030 - 2 86 66 11

Een greep uit het aanbod:
- Cursus Nederlandse paleografie, f 115,--
- Cursus Latijnse paleografie, f 115,-
- Cursus Genealogie voor beginners, f 80,--

**Bezoek kasteel Sypesteyn, Loosdrecht*

1998 is het jaar van de kastelen en buitenplaatsen in de provincie Utrecht. In het kader daarvan brengt St. Watteyn Kunstproducties een bezoek aan het kasteel Sypesteyn te Loosdrecht. Sypesteyn is een oud ogend jong kasteel. Immers de kleurrijke stichter van het landgoed was jhr. C.H.C.A. van Sypesteyn, die begin deze eeuw een kasteel liet bouwen op de resten van wat volgens hem het verdwenen middeleeuwse stamslot van zijn voorouders was geweest.
Kosten noch moeite werden gespaard om een kasteel te laten verrijzen dat zou herinneren aan de periode dat het oorspronkelijke stamslot zijn hoogtijdagen beleefde.

Datum: zondag 22 november 1998
van 14.00 tot 15.30 uur
Plaats : Kasteel Sypesteyn,
Nieuw Loosdrechtsedijk 150,
Loosdrecht
Kosten : f 20,--
(excl. entrée kasteel)
f 15,-- voor leden van Oud-Utrecht
Informatie bij:
St. Watteyn Kunstproducties,
Postbus 1079,
3500 BB Utrecht,
tel. 030 - 2715383
Aanmelden:
tot uiterlijk 5 november

spou

SPOU (Stichting Publikaties Oud-Utrecht) is opgericht in 1988 met als doel de uitgave van boeken over geschiedenis, archeologie en monumenten betreffende de provincie Utrecht. Aan de wieg van de SPOU stond de Vereniging Oud-Utrecht. Inmiddels is de SPOU zelfstandig geworden en op eigen benen komen te staan. De banden met Oud-Utrecht zijn echter hecht gebleven.

Stichting Publikaties Oud~Utrecht
De publicaties zijn verkrijgbaar
in de boekhandel en bij de SPOU.

Overboslaan 19, 3722 BJ Bilthoven,
telefoon 030 228 46 55, fax 030 225 10 40

Monumenten Inventarisatie Provincie Utrecht (MIP)
Recentelijk verschenen de delen:
Loosdrecht, Renswoude en Leusden
In voorbereiding o.a. de delen:
Ronde Venen, Woerden,
Eemnes, Leersum en Woudenberg

Archeologische Kroniek van de provincie Utrecht
Recentelijk verschenen de delen:
1992-1993 en 1994-1995
In voorbereiding het deel:
1996-1997

Utrechtse Monumenten
Reeds verschenen:
Domkerk, Pieterskerk,
Domtoren en Aula/Pandhof

Kadastrale Atlas Provincie Utrecht 1832
Reeds verschenen de delen:
Renswoude, Zeist en Leusden
In voorbereiding:
Doorn

Vollekstaol van de stad Uterech
Recent verschenen:
de tweede uitgebreide
en verbeterde druk

Utrechtse Biografieën
Reeds verschenen:
Stad Utrecht: deel 1 t/m 4
Regio: deel Vechtstreek
In voorbereiding:
Stad Utrecht: deel 5
regio: deel Eemland

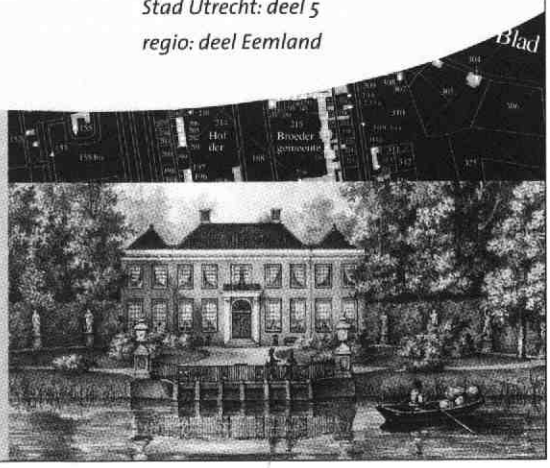

Muus & IJzerman makelaardij heeft hart voor 'Oud-Utrecht'

- Aan- en verkoopbegeleiding
- Taxaties
- Hypotheken
- Verzekeringen

makelaardij in onroerende goederen **Muus & IJzerman**

NVM

ISO 9002 GECERTIFICEERD

Maliebaan 48, Postbus 14014, 3508 SB Utrecht. Tel: 030 - 234 00 08, Fax: 030 - 232 19 70

van Zoelen bv
aannemersbedrijf

Kantoor:
Nevadadreef 58
3565 CC Utrecht
tel: 030-2623866/2626800
fax: 030-2623274

- ONDERHOUD
- VERBOUW
- NIEUWBOUW
- RESTAURATIE
- ONDERHOUDSSERVICE

24 UUR PER DAG

BEAUFORT BOGAARD
MAKELAARS

Voor een gedegen advies in bedrijfsmatig onroerend goed.

verhuur-verkoop-taxaties-beleggingen-begeleiding
projektontwikkeling en herhuisvestging

Maliebaan 39a 3581 CC Utrecht **030-2 334 336**

J&B Conseil B.V.
Rika Hopperlaan 17, 3584 GM Utrecht
Tel. 030 - 254 32 12, Fax 030 - 254 32 11

J&B

FINANCIEEL - ECONOMISCH ADVIESBUREAU
o.m. restauratiefinancieringen en hypotheken

Wij drukken ook uw kosten

BEL ONS VOOR EEN OFFERTE

VOOR HET MOOISTE DRUKWERK

CASPARIE UTRECHT

ONDERDEEL VAN ROTO SMEETS DE BOER

BIPHONE 030 2822922

BIJ KONINKLIJKE BESCHIKKING

HOFLEVERANCIER

TAILORS SINCE 1850

WILLEMARS

EXCLUSIEVE
KLEDING
EN MODES

MAATKLEDING

OUDEGRACHT 118
UTRECHT
TEL. 030-231 01 74

Het kantoor waar u als particulier en ondernemer kunt rekenen op een directe en persoonlijke aanpak door een vaste advocaat.

ZORGVULDIGE ADVISERING EN BEGELEIDING BIJ O.A.:

- ECHTSCHEIDINGEN (OOK SCHEIDINGSBEMIDDELING)
- ALIMENTATIE (WIJZIGINGEN/ BEREKENINGEN)
- ARBEIDSRECHT
- ONTSLAGZAKEN EN LOONVORDERINGEN
- CONSUMENTENRECHT
- LEVERINGSVOORWAARDEN
- ONDERNEMINGSRECHT
- MEDIATION
- KORT GEDINGEN
- HUURRECHT
- CONTRACTEN
- INCASSOZAKEN

HOOGHIEMSTRAPLEIN 68 TE UTRECHT (INGANG WITTEVROUWESINGEL 101)

030 - 27 69 145 / 27 69 140 **FAX: 030 - 27 69 146**

Tijdschrift voor geschiedenis van stad en provincie Utrecht

Oud-Utrecht

71e jaargang 6

1998

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT

Sinter Niclaes

Aandenkens aan Utrecht als metaalstad verdwijnen één voor één

Historische machinefabriek bedreigd

Het pompstation te Soestduinen

Uitslag fotowedstrijd

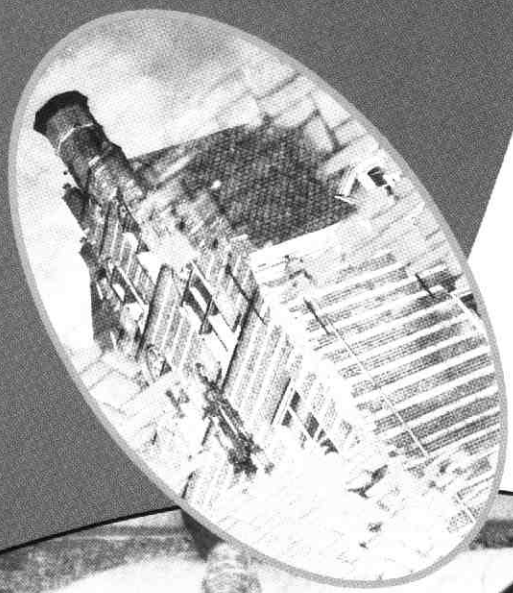

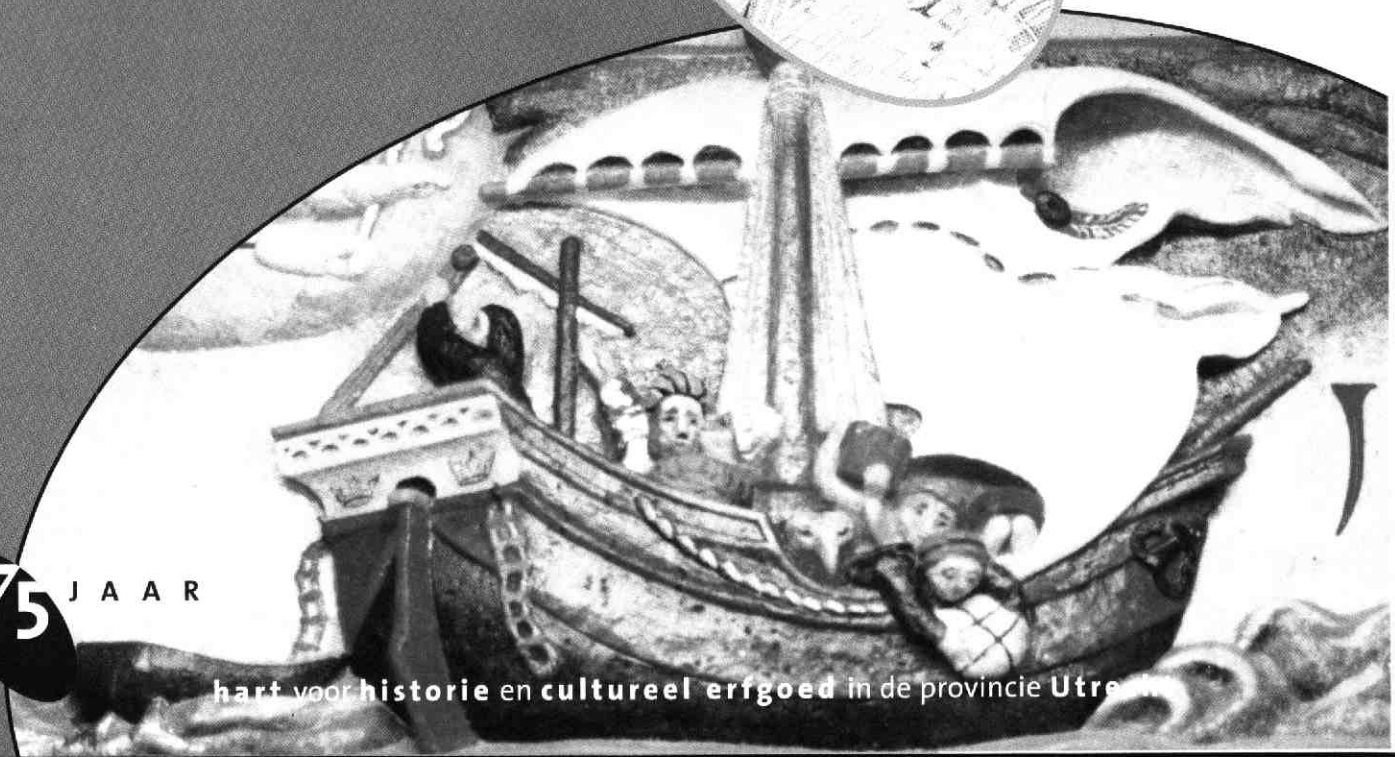

75 JAAR

hart voor historie en cultureel erfgoed in de provincie Utrecht

voor
Utrecht-boeken
stad en provincie

Broese Kemink
Boekverkopers

aan de Stadhuisbrug • Utrecht • tel. 030 - 233 52 00

GREEP Schilders bv

- Restauratiewerken
- Onderhoud

Maarssenbroeksedijk 15A
3606 AG Maarssen
Tel. 030-241 31 15

DAATSELAAR & GODHELP
ANTIQUAIRS - BEËDIGD TAXATEUR
Lid. VHOK/CINOA/VNAG/NVK

Lid Ned. Antiquairs Genootschap

Utrecht
Korte Jansstraat 17-19, 3512 GM Utrecht
Tel. 030-2318266, Fax 030-2316474

Amsterdam
Rokin 46, 1012 KV Amsterdam
Tel. 020-6208100

Laren
Torenlaan 5, 1251 HE Laren
Tel. 035-5381454

JURRIËNS | BOUW

- Restauratiewerken
- Nieuwbouw
- Onderhoud

Aannemingsbedrijf
H.J. Jurriëns B.V.
Sophialaan 1
Postbus 8110
3503 RC Utrecht
Tel.: 030 - 2412 912
Fax: 030 - 2413 934

KERSBERGEN
INSTALLATIETECHNIEKEN B.V.
UTRECHT

Activiteiten o.a. op het gebied van:

* **Elektra**
* **Klimaat**
* **Sanitair**
* **Beveiliging**
* **Telematica**

Kaap de Goede Hooplaan 7, 3526 AR UTRECHT
Telefoon 030-88 24 64 Telefax 030-88 57 33

Bouw Belegging
Restauratie Recreatie
Bemiddeling

LISMAN & LISMAN BV ZEIST

LAAN VAN VOLLENHOVE 3225 3706 AR ZEIST
POSTBUS 143 3700 AC ZEIST
TELEFOON 030-6956644

2/AB-LOP:TS OCT 1903

1/AB-1C

Van de redactie

Het laatste nummer van dit lustrumjaar is wat anders van inhoud dan u gewend bent. Geen "zware" artikelen, maar veel kleine berichten, actualiteiten en nog enkele zaken die met het lustrumjaar van doen hebben. Wat dit laatste betreft willen wij u in het bijzonder wijzen op de laatste gebeurtenis van dat jaar, namelijk de aanbieding van het model van de lantaarnconsole aan burgemeester Opstelten op zondag 13 december. Voor bijzonderheden zie het artikel op p. 150 en de agenda op p. 161.

Natuurlijk willen wij op deze plaats ook onze felicitaties uitspreken aan ons eigen Oud Utrecht team dat op zaterdag 10 oktober jl. de overwinning behaalde in de finale van het historische Utrecht spel, proficiat Tarq Hoekstra, Albert van der Zeijden en Bettina van Santen.

Inhoud

Van de bestuurstafel 144

Aandenkens aan Utrecht als metaalstad vedwijnen één voor één 146
HANS BUITER

Sinter Niclaes 149
SUSANNE WEIDE

Een oud-Utrechter in ere hersteld 150
SUSANNE WEIDE

Water: Het pompstation te Soestduinen 153
ROLAND BLIJDENSTEIN

Uitslag fotowedstrijd 155

Belgiëmonument te Amersfoort, plannen voor restauratie 157
MAX CRAMER

Boekenschouw 159

Mededelingen 160

Agenda 161

Colofon

Oud-Utrecht
Tweemaandelijks tijdschrift
71e jaargang nr. 5
december 1998
ISSN 1380-7137

Oud-Utrecht is een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en tot verspreiding van de kennis der geschiedenis van stad en provincie Utrecht.

Voorzitter: J.W. Lemaier
Secretariaat:
Mw. C.C.S. (Tolien) Wilmer,
p/a Alexander Numankade 199-201,
3572 KW Utrecht.
Tel.: (030) 2866611
Fax: (030) 2866600
Penningmeester: P. Kroes
U kunt zich opgeven als lid van de vereniging Oud-Utrecht door te schrijven naar:
Oud-Utrecht,
Pr. Hendriklaan 76, 3584 ER Utrecht.
De contributie bedraagt *f* 54,= per jaar (26- *f* 30,=; 65+ *f* 44,= per jaar).
U-paslid *f* 30,-
Familielidmaatschap *f* 15,-
Contributie- en ledenadministratie:
P. Kroes.
Betaling contributie op giro 575520.

Redactie: M. Dolfin, B. van den Hoven van Genderen, J.Leguyt, M.C. van Oudheusden, P. Rhoen, B. van Santen, M. van de Vrugt, en A. van der Zeijden.
Redactieadres:
Alexander Numankade 199,
3572 KW Utrecht.

Vormgeving: De Vormers, Utrecht
Vormgeving cover: Hans Lodewijkx
Druk: Casparie Utrecht

Oud-Utrecht.
Tweemaandelijks tijdschrift
verschijnt zes maal per jaar.
Deadline agenda nummer 1, 1999:
15 december 1998, verschijningsdatum 1 februari 1999.
Uw bijdragen kunt u toesturen aan de redactie, Alexander Numankade 199, 3572 KW Utrecht, op 3 1/2 inch floppy (WordPerfect, versies 5.0 of 5.1 en Word). Aanbevolen omvang tussen de 2000 en 4000 woorden, waarbij het aantal noten zo beperkt mogelijk gehouden moet worden. Het gebruik van tussenkopjes wordt aangeraden; illustratie-suggesties zijn zeer welkom.

Van de bestuurstafel

Het werk van alledag 1998

Een doordeweekse avond. In de Fundatie van de Vrijvrouwe van Renswoude zien vanaf grote schilderijen voorouders op een maandelijks schouwspel neer. Dat schept verplichtingen. Een lange tafel met aan weerszijden oude, degelijke stoelen, die weinig comfortabel zitten. Daarop bestuursleden van de vereniging. Zij vergaderen. Waarover spraken zij aan die lange bestuurstafel?

Onder meer over de ingekomen stukken, elke vergadering gemiddeld een tiental. Allereerst zijn er vrij veel uitnodigingen: er gaat een archivaris weg, er vindt een opening, uitreiking, excursie, symposium of presentatie plaats. De agenda's worden getrokken. Bezien wordt wie acte de présence kan geven. Het is prettig dat velen Oud-Utrecht zien staan (dat zal de voorouders aan de wand deugd doen), maar daar staat tegenover dat de bestuursleden ook nog een baan hebben. Meestal lukt het wel een gaatje te vinden of te maken. Wij stellen het per slot van rekening ook op prijs als andere verenigingen en organisaties op onze uitnodigingen positief reageren.

Ook zijn er reacties. Zo is er een brief van het Wijkbureau West met een kort verslag van de inspraakavond over de St. Antoniuskerk. Over dezelfde kerk gaat een schrijven van burgemeester en wethouders van Utrecht dat onze brief (met bezwaren tegen aantasting van het pastorieterrein door woningbouw) is behandeld en doorgeleid naar de Dienst Stadsontwikkeling. Jammer dat het echte, inhoudelijke antwoord zo lang op zich laat wachten.

Mensen op zoek naar historische informatie worden op het goede spoor gezet. Een lid doet heel aardig het aanbod de vereniging te adviseren over tentoonstellingen. Zijn er meer leden die hun deskundigheid of hun werkkracht willen inzetten? Het bestuur houdt zich van harte aanbevolen. De behoefte is groot, zoals dadelijk blijkt.

Dan is er het verslag van het gesprek van de redactie van ons Tijdschrift met een delegatie uit het bestuur. Dat gesprek is goed bevallen en zal elk half jaar worden voortgezet. Bij het bestuur is in elk geval het inzicht in de vele praktische problemen, waarvoor de redactie zich steeds gesteld ziet, toegenomen. Een tijdschrift maken is minder eenvoudig dan je op afstand denkt.

Een zwak punt in een vereniging van vrijwilligers als de onze is vaak de communicatie. We willen wel, maar het komt er soms niet van. Besloten wordt het linking-pin systeem te verbeteren. Aan het begin van elke bestuursvergadering zal over het Tijdschrift worden gesproken in aanwezigheid van een redactielid. Vervolgens wordt voorgesteld aan het begin van elke redactievergadering te spreken over de verenigingsactiviteiten in aanwezigheid van een lid van de activiteitencommissie. De te geringe omvang van die commissie maakt het echter niet eenvoudig daaraan steeds uitvoering te geven. Wie o wie wil de activiteitencommissie versterken? Activiteiten vormen de basis waarop een vereniging rust. Bij ons is die basis, bij een ledental van ruim 1800, toch wel erg smal. Het komst steeds op dezelfde schouders neer.

Vanzelfsprekend, hoe zou ik het bijna vergeten, heeft de redactie het bestuur een rubriek in elk Tijdschrift aangeboden. En dan te bedenken dat het bestuur er vanuit ging dat dit voor de redactie wel eens een moeilijk punt zou kunnen vormen. Over communicatie gesproken.

Hiermee sluit ik het inkijkje in onze bestuursvergaderingen af. Een volgende keer meer. En dan hebben we het nu alleen nog maar over de ingekomen stukken gehad. Kunt u nagaan, maar de goede sfeer in het bestuur maakt vergaderen bepaald niet tot een corvee.

Op 10 oktober jl. werd de finale van ons Jubileumspel gehouden. Een geslaagde finale met drie teams, die heel veel wisten, een ontspannen, ja soms dartele presentator, het geheel bewaakt door een soms strenge, dan weer milde, zeer deskundige jury en afgesloten met een gezellig samenzijn. Dat ons team eerlijk won streelde veler trots. De prijzen, beschikbaar gesteld door – nog – boekhandel Broese Kemink mochten er zijn. En allen die op het podium zaten of stonden kregen de unieke Oud-Utrecht paraplu. Jammer dat niet meer leden de aula vulden.

Maar u krijgt de kans op revanche. Op 13 december a.s. sluit Oud-Utrecht het lustrum af met het aanbieden van een lantaarnconsole aan het stadsbestuur, gecombineerd met het aanbieden van het Jaarboek aan iemand die zich heel lang verdienstelijk heeft gemaakt in en buiten zijn historische vereniging. Het is dus een hij, meer onthul ik niet.

Het lustrumjaar werd geopend op 14 maart in Slot Zeist, waar veel leden aanwezig waren. Laten we ons best doen met minstens zoveel leden het lustrumjaar af te sluiten.

P.A. Blok

Brief aan de leden van de Vereniging Oud-Utrecht

Aan alle leden,

Heel hartelijk dank voor de royale wijze waarmee een groot deel van u gevolg heeft gegeven aan de oproep van onze voorzitter (inmiddels ex voorzitter) Jos Lemaier tot het geven van een Lustumbijdrage.
Dat antwoord was niet mis: 47 % van alle leden, waaronder zelfs een verrassend aantal nieuwe leden dit jaar, hebben in totaal ruim *f* 21.000 opgebracht, dat is meer dan *f* 26,- per donatie. En dat terwijl een bescheiden *f* 15,- per lid gevraagd was!
Wie durft nog te beweren dat de leden hun Vereniging Oud-Utrecht geen warm hart toedragen? Nogmaals: alle gulle gevers hartelijk dank!

Wat doen we met al dat geld, zult u zich afvragen. Wel, in de eerste plaats is het van wezenlijk belang geweest dat externe sponsors zagen dat de leden zelf ook in de buidel wilden tasten en zich op die wijze achter de Lustrumplannen van hun bestuur en Lustrumcommisie stelden. Een deel van het geld is opgegaan aan diverse Lustrumactiviteiten maar met een groot deel kan een plan tot blijvende glorie van onze vereniging verwezenlijkt worden, waar we anders niet aan hadden durven denken: Ter gelegenheid van ons 75-jarig bestaan wordt door de kunstenaar Koos Boomstra een lantaarnconsole vervaardigd die geplaatst zal worden bij de Smeebrug en door Oud-Utrecht aangeboden zal worden aan de stad Utrecht. Op de console zal de naam van onze vereniging staan en deze zal naast die van de Utrechtse ontdekkingsreiziger Olivier van Noort hopelijk nog vele eeuwen leesbaar zijn.
Bij deze wordt u uitgenodigd tot het bijwonen van een bijeenkomst waarbij de console (of een voorlopig model ervan) door Jos Lemaier overgedragen wordt aan de heer Opstelten, burgemeester van Utrecht.
We verzamelen ons daartoe op zondag 13 december a.s. om 15.30 uur bij de Smeebrug.

Na de officiële overdracht wandelt het gezelschap naar het Bartholomeusgasthuis aan de Lange Smeestraat 40, waar tevens de presentatie van het Jaarboek 1998 zal plaatsvinden.
Na afloop is er een feestelijk drankje en hapje ter afsluiting van het Lustrumjaar.
Voor deze bijeenkomst zijn ook alle oud-bestuursleden uitgenodigd.

Het bestuur hoopt velen van u bij deze laatste lustrumactiviteit te mogen begroeten.

Namens het bestuur van Oud-Utrecht,
P. Kroes, penningmeester

Aandenkens aan Utrecht als metaalstad verdwijnen één voor één

Historische machinefabriek bedreigd

Aan de Utrechtse Billitonkade spiegelen de sheddaken van de voormalige machinefabriek Jaffa v.h. Louis Smulders zich nog net zo in de Oude Rijn als tachtig jaar geleden. De metaalnijverheid is er echter verdwenen. Enkele maanden geleden bracht rechtsopvolger Stork-Bepak haar productie over naar het Brabantse Raamsdonkveer. De stichter van de machinefabriek, Louis Smulders, verhuisde 125 jaar geleden juist uit Brabant naar Utrecht om zich hier met de ketel- en machinebouw bezig te houden. Feitelijk is met de verhuizing naar Brabant de cirkel rond.

HANS BUITER

De fabriek staat leeg en wordt gesloopt. Althans dat is de bedoeling. Alleen het kantoorgebouw aan de Groeneweg en de zogenaamde 'Jaffa'-villa aan de Vleutenseweg blijven bewaard. Vaak worden van historische fabrieksspanden alleen een kantoorgebouw of woonhuis gespaard. Dit zijn voor herontwikkelaars van fabrieksterreinen blijkbaar de eenvoudigst te gebruiken objecten. De bedrijfshallen met hun kenmerkende sheds en stalen spantenconstructies, waarvan de oudste delen uit de periode rond de Eerste Wereldoorlog stammen, wachten op de slopershamer.

Utrecht als metaalstad

Utrecht was eens een bloeiende fabrieksstad, in 1930 werkte bijna de helft van de Utrechtse beroepsbevolking in de industrie. De metaal was met 14 % van de beroepsbevolking de grootste industriële werkgever. De stad was de vestigingsplaats van Demka en Werkspoor, grote ondernemingen met duizenden werknemers. Demka was het eerste moderne staal producerende bedrijf in Nederland en leverde aan constructiebedrijf en wagonbouwer Werkspoor. Aan de Leidse Rijn was de zink- en loodfabriek van Hamburger gevestigd. Aan de Croeselaan werkten onder andere de machinebouwers Van Rennes ('Drakenburg') en Frans Smulders. En aan de Vleutenseweg lag het bedrijf van Louis Smulders, Jaffa genaamd om verwarring met de fabriek van Frans te vermijden. Rond deze fabrieken aan de westkant van de stad verrezen uitgestrekte woonwijken, nodig voor de huisvesting van de arbeiders die uit Brabant, Groningen en Amsterdam naar Utrecht trokken om er in de metaal te werken. Hoge fabrieksschoorstenen en imposante hallen domineerden buurten vol lage huizen. De huizen staan er nog, de fabrieksgebouwen zijn bijna allemaal gesloopt.

Utrecht was een bloeiende metaalstad. Maar na 1965 sloot de ene na de andere onderneming de deuren of verhuisde naar elders. Demka, Werkspoor, Hamburger, het zijn herinneringen. Utrecht werd vooral een kantorenstad. De arbeiderswijken bleven, de fabrieksgebouwen sneuvelden. Dat dreigt nu ook met de gebouwen van Jaffa te gebeuren.

Doodzonde. Wie het kantoorgebouw doorloopt komt in de achterliggende fabriekshallen. De oudste nog staande delen stammen uit 1910: de bankwerkerij/draaierij en de constructiewerkplaats. Beide ruimten zijn in later jaren herhaaldelijk uitgebreid, zoals dat gaat bij een bloeiende machinefabriek. Het zijn hoge werkruimten voorzien van stalen spantenconstructies typerend voor de tweede industriële revolutie (1870-1910), stammend uit de periode dat de metaalnijverheid in Utrecht groot werd.

Gezicht op de kenmerkende sheddaken van de Jaffafabriek aan de Groeneweg, Foto: Hans Buiter

Deze generatie fabriekshallen is de eerste waarbij dragende staalskeletten werden toegepast.
Sheds met ramen op het noorden zorgen voor fijn gefilterd licht. Wat een verschil moet het zijn geweest om in dergelijke lichte en luchtige ruimten te werken vergeleken met de bedompte, benauwde werkplaatsen waarin de metaalnijverheid tot op dat moment werd beoefend. Der en her in de fabriekshallen zijn nog sporen te zien van een vroeger fabriekspoorsysteem.

Hoe modern de constructie van de hallen was, blijkt wanneer je vanaf de Billitonkade naar de stelplaats kijkt en de stalen vakwerkconstructie aanschouwt voorzien van bakstenen metselwerk. Dergelijke constructies waren bedoeld om de muren de vereiste stevigheid te geven, nodig omdat ze niet langer de dragende elementen waren. Veiligheid stond bij de bouw van de fabriek voorop. De gebouwen zijn monumenten van toentertijd moderne arbeidsomstandigheden. De onderneming was een belangrijke werkgever. Tussen 1920 en 1970 werkten er gemiddeld 450 personeelsleden. De producten die de werknemers van Smulders maakten zijn nog her en der te bewonderen. Aanvankelijk maakte de fabriek stoomwerktuigen en apparatuur voor de fabricage van bakstenen. Al snel specialiseerde Jaffa zich. Ze werd marktleider op gebied van de gelijkstroomstoommachines en installaties voor gasfabrieken. Ook produceerde ze pompen. Een technisch hoogstandje was de inrichting van het ir. Woudagemaal te Lemmer in 1920, bij oplevering het grootste stoomgemaal ter wereld en nog steeds in vol bedrijf.

Het borstbeeld van de stichter van de fabriek, de Brabantse smidszoon Louis Smulders, dat bij de ingang stond, is naar het Centraal Museum verhuisd. In de kantine bevindt zich echter nog een tegeltableau, dat de fabriek in volle industriële glorie toont. Goed is te zien hoe het bedrijf in lag tussen de Oude Rijn en de Vleutense Wetering. Via de gekanaliseerde Oude Rijn kon de onderneming het Merwedekanaal bereiken, nodig voor de aan- en afvoer van goederen. Een dergelijke ligging aan water was kenmerkend voor industriële bedrijven uit deze periode.

Blik op een lichte en zeer modern ogende productiehal stammend uit de periode rond de Eerste Wereldoorlog. De Jaffafabriek is een monument van de moderne fabrieksbouw zoals deze aan het begin van de 20ste eeuw opkwam. (foto: Henk Bol - Provincie Utrecht)

Projectontwikkelaar

'Stork-Bepak maakt plaats voor nieuw werk' stond begin juni in het Utrechts Nieuwsblad. Geelen BV, bekend ook van 'het gat in de Voorstraat', lanceerde met instemming van het wijkbureau een plan waarbij de historische fabriekshallen moeten sneuvelen ten bate van woningbouw en groenvoorzieningen. Het kantoorgebouw op de hoek van de Groeneweg zou gebruikt kunnen worden voor startende ondernemers. Eerdere pleidooien om ten minste ook een deel van de historische fabriekshallen te bewaren en te hergebruiken (bijvoorbeeld voor startende ondernemers, zoals ook voor het kantoorgebouw de bedoeling is) legde de projectontwikkelaar naast zich neer. Het gemeentelijke Bureau Monumenten publiceerde naar aanleiding van deze pleidooien in een zeer laat stadium, juni j.l., een rapport waarin ze betoogde dat de fabrieksgebouwen te weinig oorspronkelijk waren om te bewaren. Geen woord repte de betreffende rapporteur, J.A. van der Hoeve, over de door het Projectbureau Industrieel Erfgoed in opdracht van de minister ontwikkelde methode om historische bedrijfsgebouwen te waarderen. Laat staan dat deze methode toegepast werd. Het lot van de fabriekshallen leek bezegeld.

Aandenkens aan Utrecht als metaalstad verdwijnen één voor één

De zaak nam een nieuwe wending met een aanvraag tot plaatsing op de Rijksmonumentenlijst door de Stichting USINE (Utrechtse Stichting voor het Industrieel Erfgoed). Door deze manoeuvre is onmiddellijk sloopgevaar geweken.
Nu dient de minister zich over de gebouwen uit te spreken. De Raad voor Cultuur zal de bewindsman hierbij adviseren. Spannend. Spannend of het laatste grote aandenken aan Utrecht als metaalstad behouden zal blijven of niet.
De betreffende fabrieksgebouwen hebben echter niet alleen betekenis voor Utrecht, maar zijn tevens landelijk belangrijk. Ook op nationaal niveau beginnen dergelijke hallen uit de eerste bloeitijd van de Nederlandse metaalindustrie zeldzaam te worden. Een reden te meer om voor behoud van de Jaffa te duimen. Opdat de wortels van onze moderne samenleving zichtbaar blijven.

Literatuur:
Hans Buiter *Fabriekswerk. Industrieel erfgoed in de provincie Utrecht* (Utrecht, Matrijs, 1997)

Naschrift van de redactie

De actualiteit van dit onderwerp en het feit dat hier duidelijk verschil van inzicht bestaat tussen verschillende belangengroeperingen heeft de redactie doen besluiten tot een vorm van wederhoor. Wij hebben ons gericht tot het Bureau Monumenten van de Gemeente Utrecht. Desgevraagd kregen wij de volgende reactie:
" In januari is er een plan van aanpak ontwikkeld voor het gehele Groenewegterrein, waaruit de stedebouwkundige randvoorwaarden zijn voortgekomen. Het terrein zal worden ingericht als een gemengd stedelijk gebied met wonen, werken en openbare ruimte.
Al in 1988 is het terrein met de toenmalige fabrieksgebouwen uitvoerig en zorgvuldig bekeken in het kader van het Monumenten Inventarisatie Programma (MIP). Hierbij zijn zowel de kantoorgebouwen als de fabriekshallen beschreven.
Op het moment van planontwikkeling (1997) is vastgesteld dat er onvoldoende redenen zijn om het gehele complex op te nemen in de nieuwe plannen. De beide kantoorgebouwen hebben echter voldoende individuele kwaliteiten, zoals de herkenbaarheid van de lokale ontwikkeling (Villa Jaffa) en het beeldbepalende karakter op de hoek van de Vleutenseweg/Groeneweg, zodat deze wel zijn opgenomen in de nieuwe plannen.
In oktober 1997 heeft de gemeente, naar aanleiding van een overleg met USINE, nogmaals de monumentale kwaliteiten van het complex en met name van de fabriekshallen beoordeeld. Deze beoordeling is neergelegd in een rapport van juni 1998. Geconcludeerd werd dat de nu nog resterende gebouwen te weinig illustratief zijn voor de opzet, structuur en het functioneren van een staalfabriek om de hallen op grond van dat feit als rijksmonument aan te wijzen.
Specifiek omtrent de twee restanten van de fabriekshallen is het volgende op te merken. Het gaat hier om fragmenten van een veel groter geheel, dat meerdere malen verbouwd en gewijzigd is. Deze hallen behoren niet tot de oudste kern, maar tot de vierde verbouwingsfase uit 1911; voor deze verbouwing werden de bestaande hallen uit de eerste twee periodes 1890-1902 geheel gesloopt. Ook de fase 1911 is weer meerdere malen gewijzigd.

De commissie voor Welstand en Monumenten heeft in het kader van de aanwijzingsprocedure negatief geadviseerd aan de burgemeester en wethouders na een bezoek ter plaatse. De commissie is van oordeel dat de ensemblewaarde veel te veel geweld is aangedaan door sloop van bepaalde gebouwen. De gaafheid van de resterende gebouwen is onvoldoende aanwezig en de architectuur-historische waarde is niet van dien aard om over te gaan tot bescherming. Ook een uitgevoerd literatuuronderzoek levert geen verandering van beeld op.

Op basis van de hierboven weergegeven bevindingen heeft het College besloten de gemeenteraad voor te stellen negatief te adviseren aan de Minister ten aanzien van de aanwijzing tot beschermd rijksmonument. De gemeenteraad neemt hierover 29 oktober een beslissing. Uiteindelijk zal de Minister het eindoordeel vellen.
Overigens heeft het College op 11 augustus 1998 besloten de procedure te starten om te komen tot aanwijzing tot beschermd gemeentelijke monument van een aantal panden, waaronder de twee kantoorgebouwen op het Groenwegterrein."

Sinter Niclaes

Eind 1997 is het straatbeeld van Utrecht verrijkt met een gevelsteen gehakt door steenhouwer Koos Boomstra. Sint Nicolaas vervoert met Zwarte Piet deze naar hem genoemde steen op 4 december per zeilboot vanaf het atelier over de Oudegracht naar het huis Sinter Niclaes.

De geschiedenis van dit huis, gelegen aan Oudegracht 330, gaat terug tot 1537 als Willem Willemsz – van beroep "backer" – eigenaar wordt. De huisnaam "Sunte Nyclaes", die in een hypotheekakte van 1554 staat, is wellicht geïnspireerd op het beroep van de eigenaar. Op uithangborden was de afbeelding van Sint Nicolaas vooral bij koekbakkers een geliefd thema.

Tevens kan de huisnaam relateren aan de Sint Nicolaasparochie, waartoe het huis behoort. De Klaaskerk werd in 1173 gewijd aan Sint Nicolaas patroonheilige van de zeevarenden. De kerk stond toen bij één van de belangrijkste handelspunten van Utrecht en lag aan vier waterwegen: de Keulse Vaart, de Vaartse Rijn, de Kromme Rijn en de Tolsteegsingel.

Vanaf 1618 – als het huis wordt gesplitst – is de huisnaam voor de voorbijganger te zien door middel van een uithangbord. Als de Utrechtse kunstschilder Jan van Bijlert het huis is 1668 koopt, vermeldt de hypotheekakte:.."waar Sint Nicolaas uithangt..." [1].

Anno 1997 is de huisnaam in ere hersteld, nu in de vorm van een gevelsteen, waarop Sint Nicolaas als beschermheilige van de zeevarenden staat afgebeeld. Tevens wordt zo de herinnering aan de vroegere bedrijvige scheepvaart in de Oudegracht levend gehouden.

De gevelsteen van Portlandkalksteen, die Koos Boomstra heeft gehakt voor het huis Sinter Niclaes is geïnspireerd op een altaarstuk vervaardigd in 1425 door de Italiaan Gentile da Fabriano in opdracht van de welgestelde Florentijn Bernardo Quaratesi. Het uit tien panelen bestaande Quaratesialtaar stond tot 1824 op het hoogaltaar van de San Niccolo te Florence.[2]. Op de hoofdpanelen zijn Maria met kind, Maria Magdalena, Sint Nicolaas, Johannes de Doper en Sint Joris afgebeeld. Scènes uit het leven van Sint Nicolaas en enkele van zijn wonderen staan op de predella waarbij de redding van een schip in nood de centrale plaats inneemt. De schipbreuk is levendig weergegeven: het schip bevindt zich in een hevige storm met een bemanning, enige pelgrims en waarschijnlijk de duivel aan boord. Eén van de opbollende zeilen is gescheurd, de bemanning gooit overtollige lading in de onrustige zee, waarin zich een verleidelijke zeemeermin, zeesterren en dreigende zeeduivels bevinden. Sint Nicolaas – in wapperende rode tabberd, een fakkel in zijn hand – verschijnt in een wolk aan het schip in nood. Op de achterplecht knielt één van de opvarenden voor de heilige.

Op de gevelsteen heeft Koos Boomstra dit tafereel in een nog grimmiger sfeer afgebeeld: aan de hemel bedreigen donkere wolken het schip, de zee vertoont golven met schuimende koppen waarin een griezelige zeeduivel zijn kop boven het water uitsteekt. Als een reddende engel verschijnt op een witte wolk Sint Nicolaas.

Op de banderolle staat in vergulde letters de huisnaam: SINTER NICLAES. Ter weerszijden van het schip zijn de jaartallen van het huis uitgebeiteld. De datum van de splitsing van het huis: 1618 en de datum van de totstandkoming van de steen: 1997.

SUSANNE WEIDE,
BESTUURSLID
HET UTRECHTS
GEVELTEKEN
FONDS

Noten

1) Historische gegevens van het huis Sinter Niclaes zijn ontleend aan Het Utrechts Archief door Jeroen van Meerwijk.

2) Na 1824 is het Quaratesialtaar verdeeld geraakt over diverse collecties in de wereld. De predella kwam na 1832 terecht in de Pinacoteca van het Vaticaan te Rome. Keith Christiansen, *Gentile da Fabriano*. London 1982.

Een Oud-Utrechter in ere hersteld

Het eind van het lustrumjaar van Oud-Utrecht wordt gevierd met een geschenk van de 75-jarige Vereniging aan de burgers van de stad Utrecht. Dit geschenk – een lantaarnconsole gewijd aan de Utrechtse kaapvaarder Olivier van Noort – sluit aan op het thema van het jubileumjaar "Utrecht en het water".

Op 2 juli 1598, nu 400 jaar geleden, begon de in Utrecht geboren Olivier van Noort als eerste Nederlander met een 248 koppige bemanning verdeeld over vier schepen aan zijn reis om de wereld. Utrecht heeft tot op heden geen aandacht aan de kaapvaarder besteed. In tegenstelling tot de zilverstad Schoonhoven. Hier kreeg Van Noort in 1982 een bronzen standbeeld ter herinnering aan zijn wereldtocht en aan het feit dat hij er tot zijn dood in 1627 woonde. Zijn grafzerk is nog steeds te zien in de Bartholomeuskerk. Men moet hem dan ook niet verwarren met de Utrechtse renaissance beeldhouwer Willem van Noort, die overigens geen familie van Olivier was.[1].

Hoewel een voltooide reis om de aarde tot de verbeelding van de natie sprak en het aanzien van de jonge republiek bevorderde, liep de missie van Olivier van Noort uit op een mislukking. Na een tocht van meer dan drie jaar moest bij thuiskomst het enig overgebleven vlaggeschip de Mauritius worden verkocht. Nieuwe handelsbetrekkingen waren niet aangeknoopt. Van nieuwe nederzettigen was geen sprake. Hoewel Van Noort in zijn tijd vermaard was als een ervaren, moedige maar wrede en roekeloze zeerover bracht de kaapvaart niets op. Zijn opdrachtgevers Prins Maurits – "Admirael Generael van de Zee" die altijd om geld verlegen zat – en de V.O.C. moesten slechts genoegen nemen met een lading specerijen. Zijn rooftocht langs de westkust van Zuid-Amerika leverde hem niets op omdat hij moest vluchten voor de Spaanse strijdkrachten. Hij zal dan ook geen zilver hebben kunnen meenemen uit Potosí (Zuid-West Bolivia) de stad die sinds 1548 beroemd was om de "Zilverberg" Cerro Rico. De Indiaanse zilvermijnen zijn hier eeuwenlang door de Europeanen geplunderd.[2].

De thuiskomst van Van Noort werd door tijdgenoot Anthonis Duyck aldus beschreven: "Dese comste verblyde eerst veel menschen, maer naederhandt hoirende, dat se met groot verlies wederom quamen, bedroefden zij alle heure reders".

Oliviers biograaf IJzerman schrijft: "Hoe geheel anders zou het geweest zijn, wanneer Van Noort, evenals Drake en Cavendish, rijken buit had thuis gebracht. De mogelijkheid daartoe had slechts in de verbeelding bestaan. Bij het eiland S. Maria dacht hij, dat een groote schat hem ontgaan was, die door de bemanning van een genomen Spaansch scheepje in zee zou zijn geworpen. Was die schat werkelijkheid geweest en ware hij in handen gevallen, geheel Nederland zou hem hebben bezongen en gehuldigd. Wat Piet Hein later gebeurde, laat daaromtrent geen twijfel; men hoort in gedachte langs de straten het lied uitgalmen, dat begint met: "En heb je wel gehoord van Olivier van Noort?" [3].

Tijdens de reis is een journaal bijgehouden dat in 1602 werd uitgegeven onder de titel: "Beschryvinghe vande Voyagie om den geheelen Werelt Cloot ghedaen door Olivier van Noort van Vtrecht, Generael over vier Schepen te weten: Mauritius als Admirael, Hendrick Frederick Vice-Admirael, de Eendracht, midtsgaders de Hope, op hebbende tsamen 248 man om te zeylen door de Strate Magellanes, te handelen langs de Custen van Cica, Chili en Peru, om den gantschen Aerden Cloot ende door de Moluques wederom thuys te comen. Te zeyl gegaen van Rotterdam den tweeden July 1598. Ende den Generael met het Schip Mauritius is alleen wederghekeert in Augusto Anne 1601" Met Kerstmis 1598 staat het volgende genoteerd: "Den selfden dito heeft de Generael mette Krijchsraet voor goet ghevonden aen lant te setten, eenen Hans Volckertsz van Heyligelant, Stuerman, door zijn oproericheyt ende schelmstucken, die hy over hem hadde. Den 26. dito des morgens, zijn wy weder tseyl ghegaen van Cabo Consalvo, om over te steecken naer de Cust van Brasilien, hebbende scharpe wint, met eenparighe coelte, maer doordien de wint snachts van de Wal ende daechs uyter Zee quam, hebben soo voort ghelaveert, ende hadden altemet harden travailge met storm ende veel rhegens".[4].

Dit journaal is een belangrijk document en rijk aan gegevens over de scheepvaart, de ontmoeting met vreemde volken, het weer op zee en de piraterij. Hier leest men hoe moeilijk het was om tijdens zo'n avontuurlijke en gevaarlijke tocht het hoofd boven water te houden. Olivier van Noort keert als enige bevelhebber van slechts één schip met honderd man aan boord terug.

SUSANNE WEIDE

Kopergravure C. van de Passe.

Lantaarnconsole

De lantaarnconsole die ingemetseld zal worden bij de Smeebrug aan de Oudegracht evenzijde, is uniek in haar soort omdat twee kanten worden uitgehouwen.
Op de beeldzijde staat een portret van Olivier van Noort, geïnspireerd op de kopergravure vervaardigd door Chrispijn van de Passe. De tekst luidt: Olivier van Noort circumnavigator.

Op de tekstzijde staat:

OLIVIER VAN NOORT	OUD-UTRECHT,
UIT UTRECHT, ZEILDE	75 JAAR
ALS EERSTE	HERDENKT DEZE
NEDERLANDER	HISTORISCHE
RONDOM DE WERELD	REIS
1598 - 1601	DOOR STRAAT
	MAGELANES
	1923 V.O.U.
	1998

De lantaarnconsole wordt uitgehouwen door Koos Boomstra en wordt volgens zijn zeggen "voorjaar 1999 geconsolideerd".

Koos Boomstra

Tijdens zijn reislustige jaren raakt Koos Boomstra als rugzaktoerist onder de indruk van het toegepaste beeldhouwwerk in de architectuur van het Middellandse Zeegebied. Bij Jericho fascineren hem "de kapitelen van zuilen die hun kop boven het zand uitstaken". De strenge schoonheid van de immense beelden aan de grote tempel van Abu Simbel, die steen voor steen verplaatst werd voor de aanleg van de Aswandam, en de koningsgraven van Luxor werken verpletterend op hem. Zo ontstaat de drang om vorm te willen geven in onvergankelijk materiaal. De uitstraling van de vele soorten natuursteen boeit hem bovenmate.

In 1976 volgt hij een steenhouwersopleiding te Utrecht. Het lezen van een artikel in de Volkskrant (1978) over het restaureren van de Zuiderkerk te Amsterdam door restauratieatelier Uilenburg onder leiding van roerganger Hans 't Mannetje doet Boomstra besluiten een dag later zijn geluk te beproeven. Hij wordt voor drie maanden op proef aangenomen en krijgt de opdracht om twee beeldfragmenten te copiëren in natuursteen. Hij mag blijven en werkt mee aan diverse restauratieprojecten in het land.
Boomstra: "In Uilenburg werden de schone kunsten gepraktiseerd met restauratie als toepassing. Bij het restauratieambacht leer je het steenhouwersvak goed kennen en doe je enorme vakkennis op".
Vervolgens volgt hij gedurende drie maanden een restauratiecursus in Venetië.
Boomstra: "De grote hoeveelheid beeldhouwwerk die je daar op iedere hoek van de straat ziet, was voor mij opnieuw een openbaring".
Na zijn terugkomst in Amsterdam ontstaat de behoefte aan een eigen atelier. De sfeer van de gewelfbouw van de Utrechtse werfkelders doet hem denken aan de kashba van Jeruzalem vol bedrijfjes van ambachtslieden. Na het uitgraven en restaureren van zo'n werfkelder vestigt hij zich hierin als restauratiesteenhouwer. In de loop der tijd heeft Koos Boomstra een groot aantal gevelstenen voor Utrecht gehakt waarvan er op de Oudegracht inmiddels twaalf te zien zijn. De polychromie op deze gevelstenen werd aangebracht door keramist Tsjerk Holtrop.

De eerste lantaarnconsole van de hand van Koos Boomstra uit 1990

Een Oud-Utrechter in ere hersteld

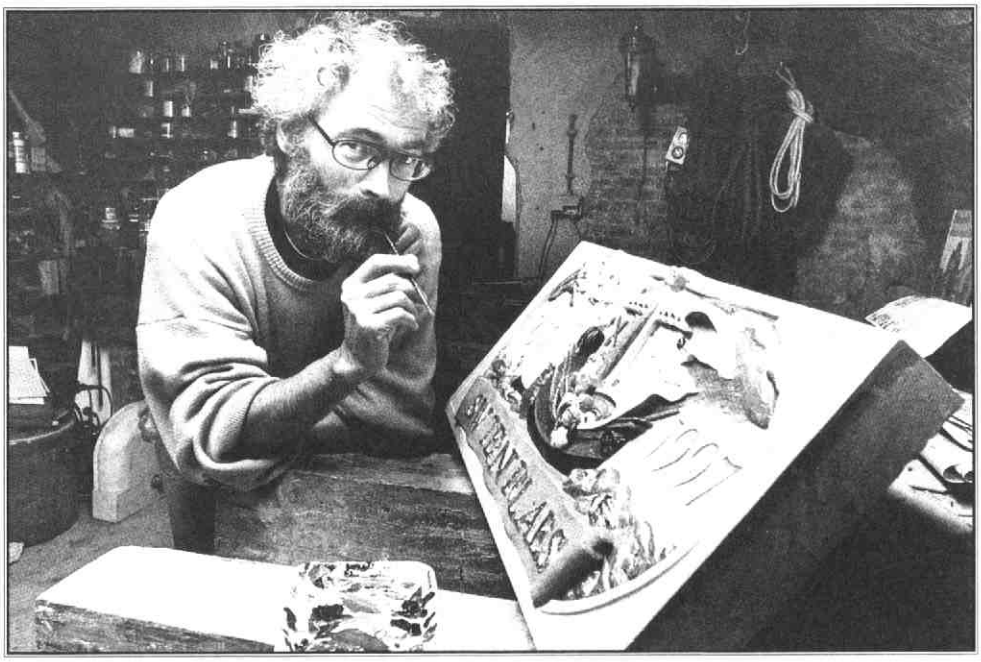

Foto: Eut van Berkum

toont het portret van de toenmalige wethouder van monumentenzorg Wim van Willigenburg.

Het beeldhouwen van de kop van Olivier van Noort is een grote uitdaging. Boomstra: "Eerst zag ik in Van Noort een avonturier maar als zeeschuimer ging hij door zijn geschreven journaal steeds meer voor mij leven". Het portret dat Chrispijn van de Passe heeft gegraveerd dient als richtlijn. Hier wordt Van Noort afgebeeld als een zelfbewust man, goed gesoigneerd en gekleed in een wambuis met molensteenkraag. Volgens de Utrechtse geschiedschrijver Arnoud van Buchel stak Van Noort zich graag in rijke kledij: "...terwijl hij zelf in zijn zijden purperen mantel, rijk met gouden franje omzoomd, zich het air van een prins gaf". Een tijdgenoot kende Olivier van Noort als een man van 40 à 50 jaar; iemand van forse en schone gestalte, die voor welgesteld wordt gehouden.[5]. Dit zijn interessante aanwijzingen voor Koos Boomstra.

Het materiaal van de lantaarnconsole waaruit het portret van Olivier wordt gehouwen bestaat uit Ierse of Belgische hardsteen, petit granit, die een antracietgrijze kleur heeft.

Boomstra: "Deze hardsteen wordt ook wel stoeprandensteen genoemd, bij het hakken ervan komen er fossiele gassen vrij, die een rotte eierenlucht verspreiden". Gelukkig belemmert de onaangename eigenschap van deze hardsteen Koos Boomstra niet om een fraaie kop van Van Noort uit te houwen.

De onthulling van het ontwerp voor de console heeft eind november plaatsgevonden, in het voorjaar van 1999 wordt de lantaarnconsole ingemetseld.

Noten

1) Willem van Noort ca 1524-1556 bekend om zijn reliëfs voor het oude stadhuis Hasenberch (Collectie Centraal Museum Utrecht) naar wie later een plein in Utrecht werd genoemd.

2) Wilson Mendicta Pachero, Korte geschiedenis van de mijnbouw in Potosi in: *Tent. cat. America, Bruid van de zon. 500 jaar Latijns-Amerika en de lage Landen*. Kon. Museum voor de Schone Kunsten Antwerpen 1992. In Utrecht bevinden zich 3 gevelstenen met een afbeelding van een berg. "In den Silver Bergh" 1638, afkomstig van huis "De Zilverberg" in de Choorstraat, nu in Centraal Museum Utrecht. Voorstraat 25, DIT IS INDE GVLDE BERG, 1645. Kleine Slachtstraat 1, DIT IS INDE GVLDE BERG 1558. Susanne Weide, *Langs Utrechtse Geveltekens deel II*, Utrecht (1991) p. 48. In 1752 hangt in de Zilverstraat het uithangbord de Zilveren Berg. In dezelfde straat bevindt zich de Zilverbergpoort. Vraag van Koos Boomstra: "Zou hier een relatie zijn te leggen met de zilverberg van Potosi in Bolivia?"

3) I.W. IJzerman, *De reis om de wereld door Olivier van Noort*, 's-Gravenhage 1926. 2 dl. Werken der Linschoten-Vereeniging dl 27-28. Dl 2, p. 36.

4) IJzerman, dl 1 p. 9.

5) IJzerman, dl 2 p. 42.

Het pompstation te Soestduinen

'Voert water aan, voert water aan, Uit zilvren waterkwellen! Geen drab, waar ziekte en dood uit gist, Maar zuivre bron, die 't bloed verfrist', pleitte schrijver Nicolaas Beets in 1873. Amsterdam had al in 1853 een waterleiding gekregen, maar Utrecht moest eerst in 1866 een cholera epidemie krijgen om zich serieus te buigen over de aanleg van een kostbaar waterleidingnet.

ROLAND BLIJDENSTIJN

Schrijver Beets voerde een strijd voor de vooruitgang en in 1878 verscheen een vernietigend rapport over de slechte drinkwater situatie: slechts een kwart van de ruim 6000 pompen in de stad was van goede kwaliteit! Het duurde echter nog tot 1883 voordat Utrecht haar lang begeerde leidingwater kreeg uit de 'zuivre' bron bij Soestduinen. Soestduinen was een uitgelezen plek om een pompstation aan te leggen. Hier lag namelijk het zuivere, door zand en grind gefilterde grondwater slechts tien meter beneden het maaiveld. Bovendien was het hoogteverschil met de stad zo groot dat het opgepompte water vanzelf naar de stad toestroomde. Tenslotte liep op nog geen halve kilometer afstand de spoorlijn Utrecht-Amersfoort (1863) als aanvoerlijn voor de steenkool die een stoommachine moest voeden voor het oppompen van het water.

In 1881 werd de Belgische buizenfabrikant Compagnie Generale des Conduites d'Eau uit Luik benaderd voor de aanleg van een waterleidingnet. Op 13 april 1882 plaatste burgemeester De Boer de eerste steen voor het nieuwe pompstation, dat aan een 1 ha groot open bassin stond, waarin men gedurende de eerste jaren het water verzamelde. Van hieruit werd het water door een 40 cm dikke gietijzeren buis naar de heuveltop 'De Stompert' gepompt in een 1500 m^3 groot ondergronds reservoir. Deze in ons land unieke gemetselde ondergrondse 'watertoren' bestaat nog steeds! Het water uit dit reservoir stroomde met natuurlijk verval via een 14 kilometer lange en 50 centimeter dikke buisleiding naar de stad. Met de Luikse firma was de Utrechtsche Waterleiding Maatschappij voorts de verplichting aangegaan om in de stad een 30 kilometer lang hoofdleidingnet aan te leggen. Om voldoende druk op het toenemend aantal aansluitingen te houden kreeg Utrecht in 1896 zijn eerste watertoren aan het Predikherenkerkhof, volgens reisgidsschrijver J.D.C. van Dockum 'een zekere gelijkenis vertoonend met een reusachtigen ballon-captif'. Een jaar later werd de waterwinning in Soestduinen hervormd van oppervlakte-waterleiding in diepbron-waterleiding, waardoor het bassin, de filters en de reinwaterkelder buiten bedrijf gesteld konden worden. Sindsdien pompt men het water op uit putten die aanvankelijk zo'n 8 tot 10 meter, maar tegenwoordig meer dan 100 meter diep zijn.

Een nieuw pompstation

Het pompstation uit 1883 kreeg al spoedig met onvoldoende capaciteit te kampen. Om aan het toenemende waterverbruik van ook andere, inmiddels aangesloten gemeenten te kunnen voldoen, verrees in 1902 aan de overzijde van de weg een tweede pompstation. Het T-vormige gebouw kreeg aan de straatzijde een representatieve voorgevel in neorenaissance stijl, waarachter in de betegelde machinehal met stalen vakwerkspanten een stoommachine (1000 m^3 water per uur) van de Utrechtse Jaffa machinefabriek werd opgesteld. Haaks erop kwam het ketelhuis, eveneens met grote vakwerkspanten overkapt, en erachter, precies in de as, de schoorsteen met ernaast een houten kolenloods. Een smalspoorlijntje naar het nabij gelegen station Soestduinen zorgde voor een

Het pompstation te Soestduinen

efficiënte kolenaanvoer. In 1923 werd de capaciteit uitgebreid met een dieselmotor, die in een nieuwe linker aanbouw kwam te staan. Tegelijkertijd installeerde men een zogenaamde economiser van Engels fabrikaat (E. Greene & Son ltd Wakefield), die de stoom opnieuw benutte voor het opwarmen van het water in de stoomketels.

Verval

Eind jaren zestig werd het pompstation buiten gebruik gesteld. De stoommachine, die in de oorlogstijd kon doordraaien op een inferieure brandstof als afval en in totaal zo'n 56 jaar onafgebroken had gewerkt, werd in 1978 zonder pardon als schroot verkocht. Met spijt liepen pogingen om deze trouwe machine weer terug te krijgen op niets uit. Vervolgens verdween de schoorsteen. Onopgemerkt heeft men in de jaren tachtig ook het oude pompstation uit 1883 gesloopt voor een modern pompgebouw. Jarenlang leidde het pompstation uit 1902 een kwijnend bestaan als kantoor, kantine en opslagruimte van het Waterleidingbedrijf Midden Nederland.

Verrijzenis

Toen na overname van het Amersfoortse bedrijf in 1991 een nieuwe districtsindeling kwam, werd de bouw van een nieuw kantoor noodzakelijk. Wat was mooier om deze functie te combineren met de restauratie van het oude pompstation, de bakermat van het Utrechtse bedrijf?

Najaar 1989 begon de WMN met het slopen van enkele aanbouwen en de renovatie van de daken, waarbij de ijle vakwerkspanten praktisch onzichtbaar werden versterkt met metalen strips. Vervolgens werden de gevels gerepareerd, deuren en kozijnen vervangen en de economiser alsmede de kolenloods gerenoveerd. Begin 1991 ontwierp WMN-architect B. van Rijn een nieuw kantoor naast het pompstation in eigentijdse vormen. Na bezwaren vanuit de gemeente Soest werd een nieuw ontwerp gemaakt in historiserende vormgeving, sterk aangepast aan het oude gebouw.

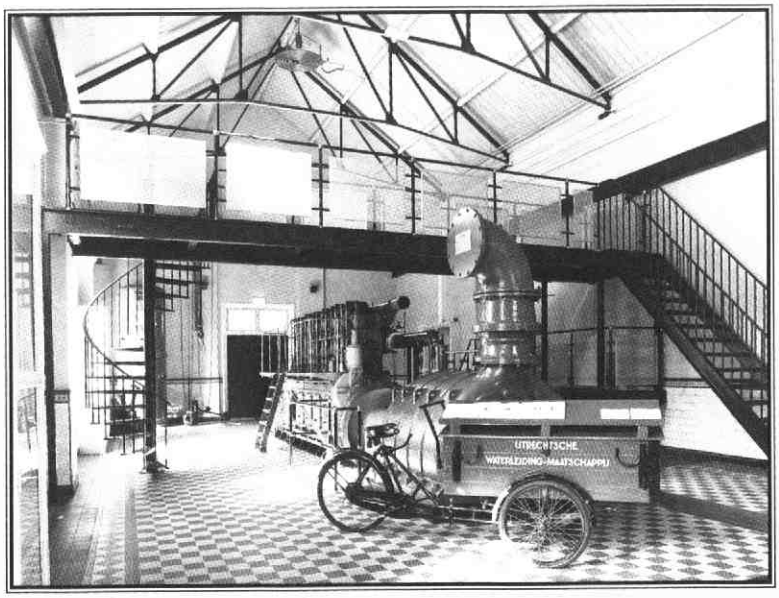

Machinehal na de restauratie, 1994 (foto: H. Bol)

De linker aanbouw uit 1923 kreeg een kap en werd naar achteren uitgebreid. Het interieur van het pompstation werd nauwgezet gerestaureerd en ingericht als oudheidkamer (machinehal) en ontvangstruimte (ketelhuis). De oude winddrukmeter in de machinehal werd aangevuld met twee dieselmotoren uit de jaren dertig, een tot oliemotor omgebouwde stoommachine uit 1932 en enige andere machines en gereedschappen. De Stichting Waterleidingmuseum beheert deze inrichting en is te beschouwen als verlengstuk van het Utrechtse museum in de watertoren aan het Predikherenkerkhof. Het voormalige, erachter gelegen ketelhuis werd als ontvangst- en vergaderruimte ingericht. De grote bibliotheekkast uit het in de jaren zeventig gesloopt Art Nouveau kantoor van de levensverzekeringsmaatschappij 'De Utrecht' aan de Leidse Kade (architect J. Verheul, 1902) kreeg eindelijk in deze ruimte een waardige nieuwe bestemming. Ook de grote smeedijzeren kroonluchter en de tafels en stoelen van 'De Utrecht' kregen hier weer een plaats. Om iets te laten zien van het ondergrondse waterleidingbedrijf heeft de WMN op het terrein een glazen kooi om de pompafsluiters geplaatst, de Torricellibuis gerestaureerd en een deel van het rookkanaal bij de economiser zichtbaar gemaakt. Enthousiaste plannen om ook de schoorsteen en het smalspoor weer terug te brengen hebben het om financiële redenen helaas niet gehaald. De totale kosten bedroegen een zo'n 3,5 miljoen gulden.

Uitslag fotowedstrijd

Juryrapport fotowedstrijd Vereniging Oud-Utrecht "Kijk op het water"

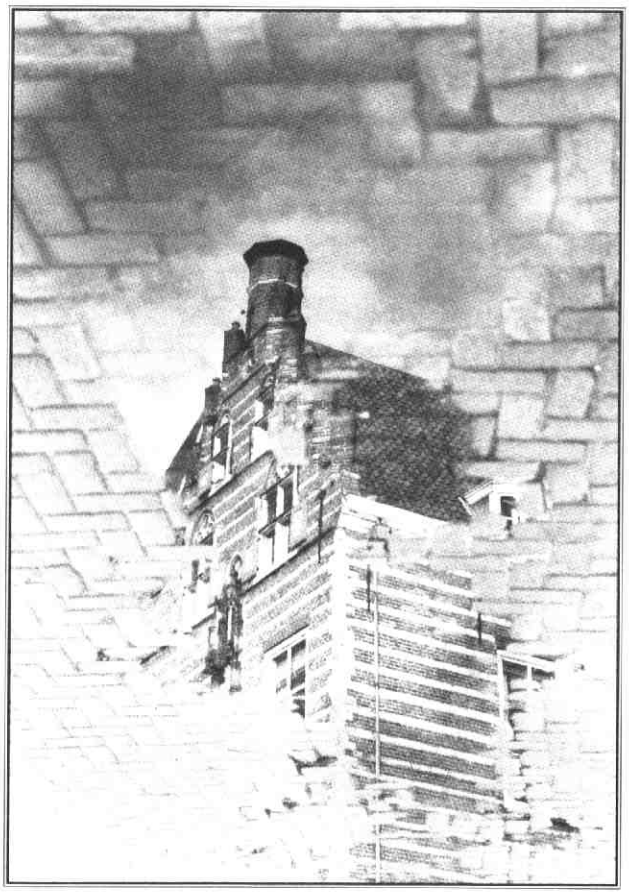

Op 12 september jl. werden de prijzen uitgereikt van de lustrum fotowedstrijd "Kijk op het water". Waarschijnlijk is niet iedereen in de gelegenheid geweest hierbij aanwezig te zijn of de tentoonstelling te bezoeken. Daarom nemen wij voor het Tijdschrift het jury rapport op. Meer nog dan woorden spreken de foto's voor zich en natuurlijk siert de winnende foto ons omslag.

le prijs: "Paushuize weerspiegeld", fotograaf Henk de Moei

Bij een eerste selectie sprong deze foto er al uit. Op de eerste plaats door de kleuren: deze vormen samen een bijzonder mooi, zacht palet met een prachtige kleurenbalans.
Op de tweede plaats is de oorspronkelijkheid opvallend, een bijzonder geslaagde toevalstreffer op exact het goede moment vastgelegd, op de juiste wijze, uit de beste hoek. Technisch is de foto gelukkig voor 99% perfect, die ene gemiste procent zorgt er voor dat er een 100% effect wordt bereikt, totale technische perfectie had aan het resultaat afgedaan. Het uitroepen van deze mooie poëtische foto tot winnaar van de fotowedstrijd "Kijk op het water" kostte de jury weinig hoofdbrekens: unanieme lof!

2e prijs: "Weerspiegeling Kromme Niewegracht", fotograaf P. Strieker

Opmerkelijk in deze foto is de verrassende keuze van het standpunt. Hierdoor wordt een duidelijke, contrasterende omlijsting aan het beeld meegegeven die door de zwaarte een zekere spanning teweeg brengt. Deze spanning wordt opgevoerd door de verschillende belichtingen: zonnig, nevelig, lantaarnverlichting. Door het spelen met het licht, de afwisselende licht- en donkerpartijen en het ontbreken van potentiële bewegende elementen, bijvoorbeeld mensen, is de jury van mening dat de fotograaf een zeer knap, intrigerend beeld heeft weten vast te leggen, een beeld waar alles op mogelijk is. Olivier Twist kan te voorschijn komen, maar ook een skater gekleed volgens de nieuwste modetrents anno 1998.

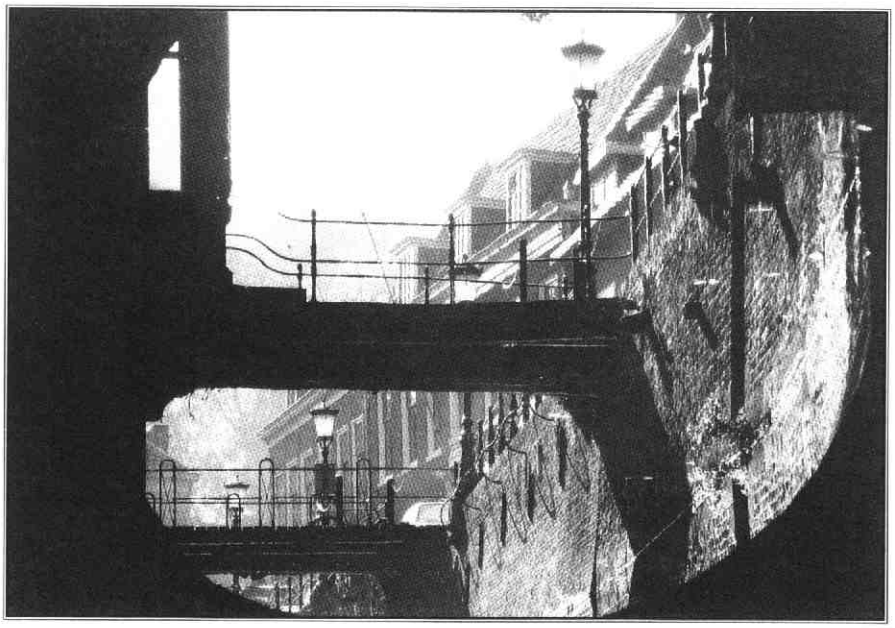

Uitslag fotowedstrijd

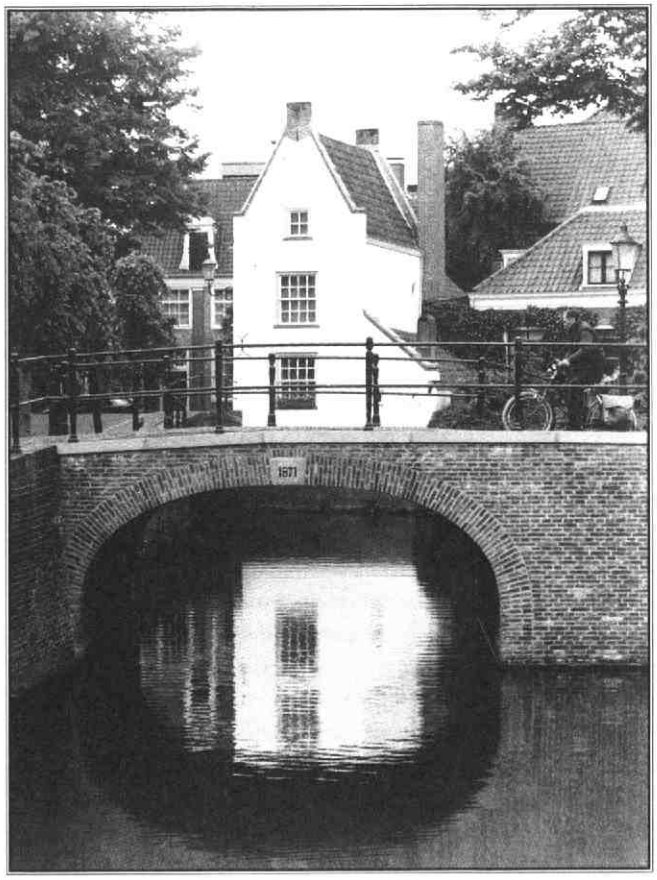

3e prijs: "Het Witte Huis, fotograaf Huub Oostveen

De foto valt in eerste instantie op vanwege de rijke contrasten, de zwartwit balans is op een mooie manier in evenwicht zonder saai te zijn. Het risico voor saaiheid wordt tevens weggenomen door de toevoeging van de fietser: deze brengt een extra dimensie aan en brengt leven in de statische foto. Tot verwondering van de juryleden heeft de fotograaf zelfs weten te bewerkstelligen het statische in de rimpeling van het water vast te leggen. Een ander criterium om deze foto tot een van de winnaars te rekenen was de technische perfectie en zuivere compositie; een foto gerealiseerd volgens de regels.

Originaliteitsprijs: "Bunschotense", fotograaf T. Bunten-van Hof (foto rechts)

Vanwege de geheel andere kijk op "Kijk op het water" heeft de jury besloten een extra prijs in te gelasten om de originaliteit te belonen: de ramenlappende vrouw in klederdracht past binnen het gestelde thema, is een bijzonder leuke foto, technisch goed uitgevoerd, heeft een mooie vlakverdeling in grijstinten en toont het brede scala aan mogelijkheden om water in Utrecht in relatie tot de gebouwde omgeving in beeld te brengen. De originele interpretatie van het thema en de mooie en goede uitvoering komt volgens de juryleden speciale lof toe.

Over deze keuzes bestond bij de jury totale consensus
Utrecht, 3 September 1998
C. van Dijk
R. Rive
M. van der Wiel

Belgenmonument te Amersfoort, plannen voor restauratie

Op 11 november is het tachtig jaar geleden, dat de Eerste Wereldoorlog werd beëindigd. In deze periode verbleef in Nederland een groot aantal Belgische vluchtelingen, die in kampen in onder andere Amersfoort en Zeist werden ondergebracht. Na verloop van tijd kregen de geïnterneerden meer bewegingsvrijheid en mochten zij de kampen zelfs verlaten. Om deze jonge mannen scholing in het bouwvak te kunnen geven vatte de 'Centrale Commissie der Werkscholen van geïnterneerde Belgen in Nederland' het plan op om als blijk van dank voor de genoten gastvrijheid een gedenkteken op te richten. Als locatie koos men in overleg met de tuinarchitect H.A. Poortman, adviseur van de gemeente, een hoog punt op de Amersfoortse Berg. Vanaf dit punt had men vergezichten over de Gelderse Vallei en de voormalige Zuiderzee.

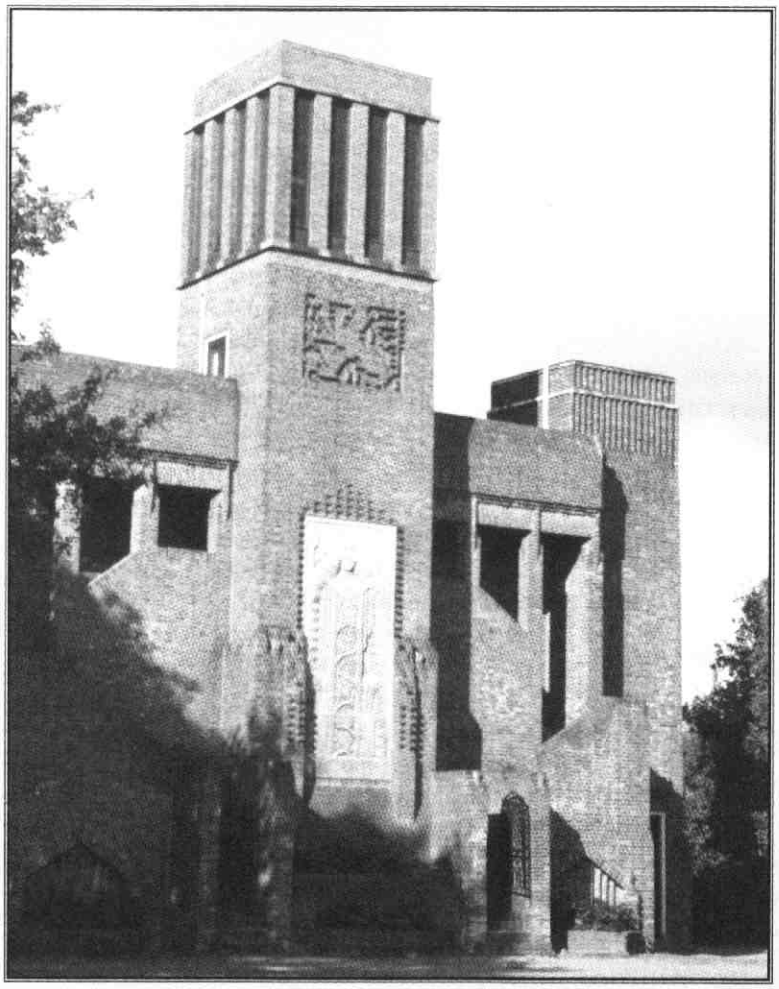

MAX CRAMER,
ARCHITECTUURHISTORICUS
BUREAU MONUMENTENZORG
AMERSFOORT

De plannen werden in oktober 1916 aan de gemeente Amersfoort gepresenteerd. Vijf dagen later nam de gemeenteraad al het besluit om dit plan in dank te aanvaarden op voorwaarde dat het terrein eigendom bleef van de gemeente en dat het onderhoud voor rekening van de gemeente zou komen. De Commissie der Werkscholen koos als architect Huib Hoste (1881-1957) en als tuinarchitect Louis van der Swaelmen (1883-1929), Belgen, die beiden in Nederland verbleven. Huib Hoste was opgeleid in de tijd van de neostijlen, maar had zich omstreeks 1910 verdiept in de moderne Nederlandse architectuur. Voor het Belgenmonument liet hij zich door de architectuur van de Amsterdamse School en het Expressionisme inspireren. Met name had hij de werken van Berlage, Kromhout en De Bazel bestudeerd. Louis van der Swaelmen zette zich af tegen de kenmerken van de Engelse landschapsstijl en streefde naar een meer architectonisch vormgegeven tuinstijl, waarbij hij graag gebruik maakte van op de plek reeds voorkomende beplanting.

Het Belgenmonument bestaat uit twee gedeelten. Een hoog opgaand hoofdgebouw, gelegen op 43,60 meter boven NAP en een op een afstand van zestig meter verder gesitueerde herdenkingsmuur, die op 40 meter boven NAP is gelegen. De plaats van deze onderdelen werd zorgvuldig vastgesteld aan de hand van een ter plaatse opgericht houten staketsel.

Belgenmonument te Amersfoort, plannen voor restauratie

Het hoofdgebouw is circa achttien meter breed en bestaat uit drie verticale pylonen met een hoogte van respectievelijk twaalf en veertien meter. Deze zijn onderling verbonden door iets teruggelegen muurvlakken. De indeling van de entreegevel is symmetrisch van opzet. Aan weerszijden van de middelste pyloon zijn trappen aangebracht, die oorspronkelijk naar twee herdenkingsruimten leidden. In het eerste vertrek werden de gestorven Belgische geïnterneerden herdacht, terwijl het zaaltje op de tweede verdieping aan Koning Albert en Koningin Wilhelmina waren gewijd. De oorspronkelijk in gemetalliseerde beton uitgevoerde vredesengel PAX, ontworpen door de Zwitserse beeldhouwer François Gos en het in baksteen uitgevoerde wapen met de Nederlandse Leeuw domineren deze gevel.
De achtergevel is speelser van karakter. Tegen de onderbouw zijn driehoekige bloembakken met fonteinen aangebracht als symbool van de negen Belgische provincies. In de zijpylonen bevinden zich, uitgevoerd in bas-reliëf, allegorische voorstellingen die de 'Troost' voorstellen, verkregen door de 'Opbeuring door de Arbeid'. In de linker pyloon wordt dit uitgebeeld door een tafereel van de smid die een man onderricht geeft en in de rechter pyloon wordt de huisarbeid gesymboliseerd door een vrouw met kind en spinnenwiel. In het midden is de terugkeer naar het vaderland uitgebeeld, bekroond door het wapen met de Belgische Leeuw. Deze beeldhouwwerken zijn eveneens ontworpen door François Gos.
De herdenkingsmuur bezit aan de achterzijde eveneens allegorische voorstellingen met als thema de Droefheid, gesymboliseerd door voorstellingen van een geïnterneerde, de vlucht vanuit België en de slachtoffers van de oorlog.
Op de voorzijde staat het in baksteen uitgevoerde jaartal 1917 met links en rechts tweetalige teksten in natuursteen, zoals Gastvrijheid (Hospitalité), Opbeuring (Réconfort) en Onderwijs (Enseignement). Een interneringsmuseum, dat tegen deze muur zou worden geplaatst, is nooit gerealiseerd.
Het hoofdgebouw en de herdenkingsmuur worden verbonden door een architectonisch vormgegeven, vierkante tuin, die door paden met dubbele, anderhalve meter hoge ligusterhagen is omgeven. De plaats van de traptreden wordt door ligusterhagen in de vorm van groene pylonen met een hoogte van twee meter gemarkeerd. Het binnenvak bestond uit het in de omgeving voorkomende eikenhakhout. Een zichtas richting de Daam Fockemalaan werd van heidevakken voorzien.

De overdracht van het monument door de Commissie der Werkscholen aan de gemeente Amersfoort heeft lang op zich laten wachten. Hoewel het monument in september 1917 was voltooid werd een officiële handeling steeds uitgesteld. Na de oorlog bestond er namelijk een gespannen politieke verhouding tussen België en Nederland, omdat men in België meende dat de Nederlandse neutraliteit in het voordeel van Duitsland had gewerkt. Als genoegdoening maakte België aanspraak op de provincies Limburg en Zeeuws-Vlaanderen; kortom, geen geschikt klimaat voor een feestelijke overdracht. Het duurde tot 22 november 1938 voordat een officiële plechtigheid kon plaatsvinden. Op die dag brachten Koningin Wilhelmina en Koning Leopold van België een gezamenlijk bezoek aan het monument, waarbij een gedenkplaat werd onthuld. Vanaf dat moment werden er regelmatig herdenkingsbijeenkomsten gehouden door Belgische militairen, die de oorlogsperiode in Nederland hadden doorgebracht.

In de jaren vijftig zijn met overheidssteun de in beton uitgevoerde allegorische beeldhouwwerken vervangen in een Franse kalksteen. Dit gebeurde onder leiding van Hildo Krop, die ook aan de totstandkoming van het monument had meegewerkt. In 1967 werd op de middelste pyloon van het Belgenmonument een carillon geplaatst, dat afkomstig was van de EXPO 1958 te Brussel. Dit instrument wordt thans gebruikt door de in Amersfoort gevestigde Nederlandse Beiaardschool.

Op dit moment bestaan vergevorderde plannen om de langzamerhand geheel uit zijn krachten gegroeide tuin in ere te herstellen. De ligusterhagen zullen worden vernieuwd, het eikenhakhout zal plaats maken voor een heidevak en verdwaalde bomen zullen worden gekapt, waardoor de zichtassen weer kunnen worden beleefd. Ook de bouwkundige onderdelen worden gerestaureerd, waarbij de fontein bij het hoofdgebouw het monumentale karakter van het gedenkteken zal benadrukken. Met de uitvoering van deze werkzaamheden zal naar verwachting in 1999 worden begonnen.

Utrechtse kerken

Aart J.J. Mekking, *De Dom van bisschop Adalbold II te Utrecht. De architectuur en de rol van een elfdeeeuwse bouwheer* Clavis Kleine Kunsthistorische Monografieën deel 15, 64 p., ill. (ISBN 90-75616-03-1), Utrecht 1997, fl.19,50.
R.J. Stöver, *De Salvator- of Oudmun-sterkerk te Utrecht. Stichtingsmonument van het bisdom Utrecht* Clavis Kunsthistorische Monografieën deel 16, 200 p., ill. (ISBN 90-75616-04-x), Utrecht 1997, fl.69,50.
Bram van den Hoven van Genderen, *De heren van de kerk. De kanunniken van Oudmunster te Utrecht in de late middeleeuwen*, 831 p., ill. (ISBN 90-5730.002.8), Zutphen 1997, fl.99,-.

Het afgelopen jaar is in ieder geval een bijzonder vruchtbaar jaar gebleken voor de bestudering van Utrechts oudste kerken, de Romaanse Dom en de kerk van Sint-Salvator of Oudmunster. Kort na elkaar, in de herfst en de winter van 1997, zijn drie boeken van de persen gerold, waarin aandacht werd besteed aan de uiterlijke verschijningsvorm en het interieur van deze kerken. Dit is des te opvallender omdat van geen van beide kerken ook maar een steen boven de grond staat.
De schrijver van het eerstgenoemde werk, de Leidse hoogleraar Aart Mekking, had daarbij de moeilijkste taak. Op basis van een zegel, opgravingsresultaten, vergelijkingen met kerken elders en het inventieve gebruik van 'modules', vierkanten waarmee de kerk ontworpen zou zijn, geeft hij een reconstructie van de plattegrond van de kerk, zoals die in het begin van de 10e eeuw door bisschop Adelbold was ontworpen, maar ook van het inwendige van het westkoor van de Dom. Wie hierna nieuwsgierig wordt hoe die hele kerk er nu toch van buiten heeft uitgezien volgens de visie van Mekking, moet de zogeheten CD-DOM, een cd-rom over het Utrechtse Domplein, aanschaffen. Uit alle hoeken en gaten is het dan mogelijk om de kerk te bekijken. Het uiterlijk van de kerk van Sint-Salvator wordt in ieder geval ook al duidelijk uit de mooie reconstructietekeningen in het boek van Jos Stöver, dat zich vooral richt op de bouwgeschiedenis van deze kerk. Ook hij maakt gebruik van opgravingsresultaten, maar kan daarnaast heiligenlevens, rekeningen en zelfs tekeningen van deze in 1587 afgebroken kerk benutten. Dit leidt dan ook tot een veel omvangrijker boek aangezien de bouwgeschiedenis van deze kerk bepaald niet eenvoudig is en bijna acht eeuwen omvat.

De laatste hier aan te kondigen auteur, Bram van den Hoven van Genderen, probeert allereerst te achterhalen wie nu die kanunniken zijn geweest die in Utrechts geschiedenis zo'n prominente rol hebben gespeeld. Hij behandelt daartoe achtereenvolgens de organisatie van zo'n kapittel, inclusief allerlei lieden als kapelaans en koorknapen, daarna de levens en de leefwijze van de kanunniken, en tenslotte het kerkgebouw zelf, waar al deze kanunniken tenslotte dagelijks dienden samen te komen. Daarbij wordt veel aandacht besteed aan voor het kapittel van Oudmunster kenmerkende heiligen en relieken, maar ook aan het interieur van de kerk. Ondanks deze meer dan duizend bladzijden is het laatste woord over het Domplein nog lang niet geschreven zoals onder andere blijkt uit een aflevering van het tijdschrift Signum 10 (1998) 42-51 waar een aantal van de ideeën van Mekking kritisch worden besproken door Martin de Bruijn. (BHG)

Mededelingen

Nieuwe toegang ontsluit crimininele sentensies van het hof in Utrecht

Tijdens het jubileumfeest van de afdeling Utrecht van de Nederlandse Genealogische Vereniging (NGV) op zaterdag 10 oktober werd deze toegang gepresenteerd.
Het Hof van Utrecht werd in 1530 door keizer Karel V ingesteld en bleef tot het jaar 1811 bestaan. De rechters van het Hof van Utrecht spraken onder andere vonnis over strafzaken die zich afspeelden op het platteland van het Nedersticht (ongeveer de huidige provincie Utrecht). De plaatselijke gerechten hadden meestal alleen de lage jurisdictie. Dit betekende dat zij geen ernstige misdaden konden berechten, maar dit aan het Hof van Utrecht moesten overlaten.

De dertien dikke delen sententies van het Hof van Utrecht bevatten een kleine drieduizend vonnissen, uitgesproken over een periode van bijna driehonderd jaar. De sententies bieden een heel scala aan menselijk leed. Wie van mening is dat de criminaliteit tegenwoordig veel ernstiger is dan die van enige eeuwen geleden, zou zich eens moeten verdiepen in de sententies van het Hof van Utrecht. Inbraak en diefstal, messentrekkerij en doodslag waren in vroeger eeuwen schering en inslag, zo lijkt het wel. Daarnaast geven de uitvoerige beschrijvingen van de vele delicten ons een beeld van vaak schrijnende toestanden: naast moeders die hun kind verlaten omdat zij te arm zijn om het groot te brengen, treffen we bijvoorbeeld veel gevallen aan van bedelarij (vagebonderen) en van het overtreden van een opgelegde verbanning na eerdere aanhouding in verband met hetzelfde vergrijp ... wat moet je anders; wanneer vrouw en kinderen thuis zijn achtergebleven zonder enig inkomen?

In de vonnissen vormen de delicten en de straffen de hoofdmoot.
De straffen konden vele vormen aannemen. In het oude strafrecht bestond een grote variatie aan straffen die wij nu niet meer kennen. Het Hof van Utrecht paste bijvoorbeeld vele vormen van de doodstraf toe. Zoals de onthoofding, in de teksten omschreven als 'executie met den sweerde'. Johan van Oldenbarnevelt onderging deze eervolle straf, zij het niet op grond van een vonnis van het Hof van Utrecht. Als tweede kan genoemd worden de ophanging, 'executie mitten coorde'. Deze vorm van terdoodbrenging was minder eervol dan onthoofding, maar minder onaangenaam voor de veroordeelde dan wurging. Voor de godsdienstdelicten bestond als specifieke en reinigende straf de vuurdood op de brandstapel. Als laatste in het rijtje kan het zeer pijnlijke en oneervolle radbraken worden genoemd.
Ook de delicten waren zeer uiteenlopend. In het verleden waren er meer misdrijven dan in het huidige wetboek van strafrecht worden omschreven..

De lijst van criminele sententies voor het Hof van Utrecht (1530-1811) is te verkrijgen bij Het Utrechts Archief voor *f* 32,50. De geautomatiseerde toegang kunt u gratis raadplegen in de studiezaal van Het Utrechts Archief.

Vijfde en laatste deel in Utrechtse biografiën

Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Utrechters

Kort geleden is gepresenteerd het vijfde en laatste deel in de reeks Utrechtse Biografieën, waarin mensen die voor de stad Utrecht een belangrijke rol hebben gespeeld, worden beschreven.
De levens omspannen de laatste vijf eeuwen. We treffen onder andere Anton Mussert, de waterstaats-ingenieur die door zijn politieke denkbeelden een van de meeste gehate mannen in Nederland werd, maar ook de joodse geleerde Jaap Zwarts, een van de slachtoffers van het fascisme.
Soms omspannen levens een lange ontwikkeling: de middeleeuwse weldoener Willem van Abcoude deed veel voor de armen en de zieken door het stichten van een gasthuis, zijn twintigste eeuwse geestverwant Maria Muller-Lulofs was presidente van een vereniging voor armenzorg.
Opvallende figuren zijn de eerste Utrechter die Amerika bezocht, de monnik Jan Ruysch, de zeventiende-eeuwse geroemde en verguisde fabelschrijver Simon de Vries, de politieke rivalen burgemeester Kien en wethouder De Muralt en de wijnkoopman Barend Blomsaet, die wegens homoseksualiteit de doodstraf kreeg.
De jongst beschrevene is de bijna meer dan levensgrote beeldhouwer Pieter d'Hont. Ook landelijke bekendheid heeft de kinderdichter Hieronymus van Alphen, wiens eigen kinderen heel wat minder braaf waren dan Jantje van de pruimen.

Kortom, ook dit laatste deel biedt weer een rijk en geschakeerd beeld van de mensen die Utrecht hebben gemaakt tot wat het is.

Elk deel is rijk geïllustreerd, omvat circa tweehonderd pagina's en beschrijft de levens van zo'n veertigtal meer of minder bekende Utrechters. Het extra dikke deel is aangevuld met een namenindex van de gehele reeks.

De reeks Utrechtse biografieën is een project van de Het Utrechts Archief en de Vereniging Oud-Utrecht en wordt uitgegeven door de SPOU. Leden van de Vereniging krijgen daarom korting bij aankoop. Hiervoor verwijzen we naar het bestelformulier in dit Tijdschrift.

Het Eemland-1 in de regionale reeks Utrechtse biografiën

Naast de reeks Biografieën voor de stad Utrecht is de SPOU vorig jaar gestart met een regionale reeks. Het eerste deel hierin betrof de Vechtstreek. Inmiddels is het tweede deel uitgebracht: Het Eemland-1.
Deze publicatie kon tot stand komen dankzij de een plezierige samenwerking tussen de historische verenigingen en archiefdiensten uit de regio, Het Utrechts Archief en de Stichting Stichtse Geschiedenis.

De redactie, bestaande uit vertegenwoordigers van diverse historische verenigingen en archiefdiensten uit de regio, Het Utrechts Archief en de Stichting Stichtse Geschiedenis, heeft de regio Eemland opgevat als het gebied tussen Eemnes, Bunschoten, via Amersfoort en Leusden tot Woudenberg.

Het Eemland kent een lange geschiedenis: al in de Prehistorie woonden er mensen. Die kennen we uiteraard niet bij naam en dus komen ze niet voor in Utrechtse Biografieën, Het Eemland I.
De vroegst beschreven persoon die we wel in de bundel tegenkomen is bisschop Ansfried, die iets na het jaar 1000 een abdij in het gebied stichtte. De jongste persoon is de iets meer dan twee decennia geleden overleden Amersfoortse stadsarchitect Van der Tak. Duizend jaar Eemlanders dus!
Dat laat zien dat de opgenomen personen uit alle tijden en alle lagen van de bevolking afkomstig zijn. Van de Soester randfiguur en klokkenmaker Folkert de Graaf tot de adellijke Aleide de Beaufort, beroemd in Leusden vanwege haar liefdadigheid.
Naast een deftige Amersfoortse burgemeester als Van Randwijck ook Willem van IJken, een schipper uit Eemnes en de Baarnse fotopionier Adriaan Boer.
Er zijn onbekende figuren tussen, zoals de 17e-eeuwse Hezer bendeleider Mees Rutgers maar ook nationale beroemdheden zoals de schilders Paulus Bor en Jac van Looij.

Meer dan veertig levensbeschrijvingen zijn in het eerste deeltje opgenomen. Eind 1999 verschijnt het tweede deel. De boekjes kosten *f* 25,00 per stuk en zijn rijkelijk geïllustreerd.
Ook voor deze publicatie ontvangen leden van de Vereniging Oud-Utrecht *f* 2,50 korting.

Agenda

Zondag 13 december,

Officiële overdracht van het ontwerp voor de lantaarnconsole door de oud-voorzitter Jos Lemaier aan burgemeester Opstelten
15.30 Bij de Smeebrug.
Aansluitend ontvangst in het Bartholomeusgasthuis, Lange Smeestraat 40. Tevens uitreiking van het Jaarboek Oud Utrecht.

Tentoonstellingen

Van 7 november - 24 december organiseert het architectuur centrum Aorta een tentoonstelling over De Uithof. De tentoonstelling biedt een overzicht van de jongste stedebouwkundige en architectonische ontwikkelingen in het universiteitscentrum. Aorta, Achter de Dom 14, tel. 030-2321686.
Van 21 november tot 13 december is in Aorta tevens de Jubileumtentoonstelling van de 100-jarige Knob te bekijken.
Van 12 december - 17 januari de tentoonstelling Kerst in het Catharijne Convent. De bekende Napolitaanse kerststal staat ditmaal in de tentoonstellingszaal opgesteld. Daarbij zijn circa 50 prachtige extra objecten geëxposeerd die de voorstelling verder illustreren.
Catharijne Convent, Nieuwegracht 63, tel. 030-2317296.
Vanaf 8 januari opent in Aorta de tentoonstelling Gevoelige Architectuur over materialen, karakter, constructie en schil in de architectuur.

Café's

Historisch Café, iedere 2e vrijdag van de maand, om 17.00 uur in café Het Weeshuis, Domplein.
Architectencafé, iedere 1e woensdag van de maand om 20.30 uur in Aorta.
Bouwkunstcafé, iedere 2e donderdag van de maand om 20.00 uur in Aorta.